

موضع گیری و اعتقاد شیعه نسبت به قرآن

ترجمه:

الشيعة والقرآن

تأليف:

شهيد احسان الهی ظهير

این کتاب از سایت کتابخانه عقیده دانلود شده است.

www.aqeedeh.com

book@aqeedeh.com

آدرس ایمیل:

سایت‌های مفید

www.aqeedeh.com

www.islamtxt.com

www.ahlesonnat.com

www.isl.org.uk

www.islamtape.com

www.blestfamily.com

www.islamworldnews.com

www.islamage.com

www.islamwebpedia.com

www.islampp.com

www.nourtv.net

www.sadaislam.com

www.islamhouse.com

www.bidary.net

www.tabesh.net

www.farsi.sunnionline.us

www.mohtadeen.com

www.ijtehadat.com

www.islam۴۱۱.com

www.videofarda.com

فهرست مطالب

فهرست مطالب	۳
پیشگفتار	۹
فصل اول: عقیده‌ی شیعه در دوره‌ی اول نسبت به قرآن	۳۳
فصل دوم: عقیده‌ی شیعه در دوره‌ی دوم در باره‌ی قرآن	۶۳
فصل سوم: عقیده‌ی شیعه در دوره‌ی سوم در قبال قرآن	۱۱۵
فصل چهارم: هزار حدیث شیعی در اثبات تحریف در قرآن	۱۴۱
آغاز کتاب فصل الخطاب	۱۷۱
باب اول	۱۷۱
باب دوم	۱۷۳
روایاتی درباره‌ی سوره‌ی فاتحه	۲۰۵
سوره‌ی بقره	۲۱۰
سوره‌ی آل عمران	۲۳۵
سوره‌ی نساء	۲۵۴
سوره‌ی مائده	۲۷۶
سوره‌ی أنعام	۲۸۵
سوره‌ی اعراف	۲۹۱
سوره‌ی انفال	۲۹۷
سوره‌ی براءت	۳۰۱
سوره‌ی یونس	۳۰۹
سوره‌ی هود	۳۰۹
سوره‌ی یوسف	۳۱۵
سوره‌ی رعد	۳۱۸
سوره‌ی ابراهیم	۳۲۲

سوره ی حجر	۳۲۴
سوره ی نحل	۳۲۸
سوره اسراء (بنی اسرائیل)	۳۳۴
سوره ی کهف	۳۴۰
سوره ی مریم	۳۴۵
سوره ی طه	۳۴۷
سوره ی انبیاء	۳۴۹
سوره ی حج	۳۵۰
سوره ی مؤمنون	۳۶۰
سوره ی نور	۳۶۱
سوره ی فرقان	۳۶۳
سوره ی شعراء	۳۶۷
سوره ی نمل	۳۷۰
سوره ی عنکبوت	۳۷۱
سوره ی روم	۳۷۲
سوره ی لقمان	۳۷۳
سوره ی سجده	۳۷۳
سوره ی احزاب	۳۷۴
سوره ی سبأ	۳۷۸
سوره ی یس	۳۷۹
سوره ی صافات	۳۸۱
سوره ی ص	۳۸۷
سوره ی زمر	۳۸۸

۳۹۰.....	سوره‌ی مؤمن
۳۹۲.....	سوره‌ی سجده
۳۹۳.....	سوره‌ی حمعسق (شوری)
۳۹۶.....	سوره‌ی زخرف
۳۹۹.....	سوره‌ی دخان
۳۹۹.....	سوره‌ی جاثیه
۴۰۱.....	سوره‌ی احقاف
۴۰۲.....	سوره‌ی محمد
۴۰۵.....	سوره‌ی فتح
۴۰۶.....	سوره‌ی حجرات
۴۰۷.....	سوره‌ی ق
۴۰۸.....	سوره‌ی ذاریات
۴۰۹.....	سوره‌ی طور
۴۱۰.....	سوره‌ی نجم
۴۱۱.....	سوره‌ی الرَّحْمَن
۴۱۳.....	سوره‌ی واقعه
۴۱۶.....	سوره‌ی حدید
۴۱۶.....	سوره‌ی حشر
۴۱۷.....	سوره‌ی صف
۴۱۸.....	سوره‌ی جمعه
۴۲۰.....	سوره‌ی منافقین
۴۲۱.....	سوره‌ی تغابن
۴۲۲.....	سوره‌ی طلاق

۴۲۲.....	سوره‌ی تحریم.....
۴۲۵.....	سوره‌ی ملک.....
۴۲۶.....	سوره‌ی قلم.....
۴۲۷.....	سوره‌ی معارج.....
۴۲۸.....	سوره‌ی نوح.....
۴۲۸.....	سوره‌ی جن.....
۴۳۰.....	سوره‌ی مزمل.....
۴۳۰.....	سوره‌ی مدثر.....
۴۳۱.....	سوره‌ی قیامه.....
۴۳۱.....	سوره‌ی دهر.....
۴۳۲.....	سوره‌ی مرسلات.....
۴۳۲.....	سوره‌ی نبا.....
۴۳۴.....	سوره‌ی عبس.....
۴۳۴.....	سوره‌ی تکویر.....
۴۴۰.....	سوره‌ی انفطار.....
۴۴۰.....	سوره‌ی مطففین.....
۴۴۰.....	سوره‌ی بروج.....
۴۴۱.....	سوره‌ی طارق.....
۴۴۲.....	سوره‌ی اُعلی.....
۴۴۲.....	سوره‌ی غاشیه.....
۴۴۲.....	سوره‌ی فجر.....
۴۴۴.....	سوره‌ی شمس.....
۴۴۴.....	سوره‌ی لیل.....

۴۴۶.....	سوره‌ی ضحی
۴۴۷.....	سوره‌ی انشراح
۴۴۹.....	سوره‌ی تین
۴۵۱.....	سوره‌ی قدر
۴۵۴.....	سوره‌ی یٰسّنه
۴۵۴.....	سوره‌ی زلزله
۴۵۵.....	سوره‌ی عادیات
۴۵۵.....	سوره‌ی تکاثر
۴۵۵.....	سوره‌ی عصر
۴۵۶.....	سوره‌ی فیل
۴۵۷.....	سوره‌ی کوثر
۴۵۷.....	سوره‌ی کافرون
۴۵۷.....	سوره‌ی تبت
۴۵۸.....	سوره‌ی اخلاص
۴۶۰.....	خاتمه‌ی کتاب

به نام خدا

این کتاب به تألیف احسان الهی ظهیر، رئیس نشریه‌ی «ترجمان الحدیث» در لاهور پاکستان می‌باشد که مشتمل بر بخش عظیمی از کتاب: «فصل الخطاب فی إثبات تحریف کتاب ربّ الأرباب» تألیف محدث شیعه مذهب، حسین تقی النوری طبرسی می‌باشد.

پیامبر خدا ﷺ فرمود: همانا من در میان شما کتاب خدا و عترتم - اهل بیتم - را باقی می‌گذارم و ابوجعفر علیّه السلام گفته است: اما کتاب خدا را تحریف نمودند و عترت را کشتند. این یک حدیث است از روایات مذهب تشیع از کتاب: «بصائر الدرجات» تألیف محمد بن حسن صفار. جلد ۸، باب هفدهم.

پیشگفتار

سپاس و ستایش خداوندی را سزوار است که پروردگار جهان هستی است، و درود و سلام خداوند بر اشرف پیامبران و خاندان و همسران و یاران بزرگوارش باد که شهره‌ی آفاق در یمن و برکت هستند و نیز، درود و سلام خداوند تا روز قیامت بر کسانی باد که در خیر و نیکی از آنان پیروی کرده‌اند.

ده سال پیش، کتابی را پیرامون شیعه و عقائد آن، به نام: «الشیعة والسنة» تألیف نمودم و انگیزه‌ی نگارش این اثر هم کتابچه‌ای بود که توسط یکی از علمای شیعه مذهب ایرانی در رد رساله‌ی کم حجم اما بسیار مفید «الخطوط العریضة للأسس التي قائم عليها دين الشيعة الاثنا عشرية» تألیف محب‌الدین الخطیب رحمته الله نوشته شده بود.

واقعاً بسیار متأثر و ناراحت شدم هنگامی که آن کتاب کم ارزش را ملاحظه کردم که نام آن «مع الخطیب فی الخطوط العریضة» بود؛ زیرا نویسنده‌ی آن، نمی‌توانسته مطالب رساله‌ی خطیب را غلط نشان دهد و نتایج بحث حاصله از آن را تکذیب کند؛ بلکه به فکر پوشاندن و کم‌رنگ کردن حقایق و به شک انداختن خوانندگان بوده است، و از ترفندهای شرم‌آور و نیرنگ‌های زیادی استفاده کرده است؛ زیرا گمان کرده که خطیب وفات یافته و دیگر در میان اهل سنت کسی نیست که عقاید پنهانی آنان را شناسایی کند، بنابراین همه توانایی خود را برای حمله به مرحوم خطیب و عقاید اهل سنت به کار انداخته است و خود را به غفلت و نادانی زده و از خود عناد و ستیزه جویی نشان داده است. او حقیقت را انکار نموده و واقعیت را ناشناخته جلوه داده است و به جای واقع‌بینی در سوال، صفحه‌ی اول غوغا به پا کرده و فریادهای مظلومانه سر داده است و می‌گوید: «در این دوران حساس، نوشتن این‌گونه کتاب و رساله‌های کوتاه جائز نیست و شایسته است مسلمانی که دارای غیرت دینی و انسانی است در چنین اوضاع و احوالی که بر دنیای اسلام حاکم است، این مناقشات و جنگ و جدال‌ها را رها کند؛ چون ما از هرسو آماج آشوب‌ها و مشکلات قرار گرفته‌ایم، استعمارگران صهیونیست و صلیبی شرق و غرب با نقشه‌های فریبکارانه و ویران‌گرانه‌ی خود با ما

می‌جنگند و دشمنان ما را در وسط خانه‌های ما توسط خودمان به قتل می‌رسانند و ما را مورد بی‌حرمتی قرار می‌دهند و مساجدمان را تخریب می‌نمایند و می‌کوشند تا کلیه‌ی آثار اسلامی را منهدم و نابود سازند^۱... و بسیاری دیگر از این کلمات و الفاظ را بر زبان و قلم جاری می‌کنند که ظاهری درخشان دارند، اما در واقع نیرنگ‌بازانه هستند.

اما هنوز چند قدم دور نشده که گویی سخنان خود را فراموش کرده و از آن‌ها روی گردان شده است؛ زیرا به شدت بر مرحوم خطیب حمله‌ور شده و هیچ تیری را در جعبه‌ی خود نیافته جز این که خطیب را آماج آن قرار داده است، و از هر گونه دشنام و ناسزایی به خطیب دریغ ننموده است، ای کاش به همین اندازه اکتفا می‌کرد و از حدّ دشنام و بدگویی به خطیب فراتر نمی‌رفت، اما از این حدود فراتر رفته و یاران پیامبر ﷺ و خلفای راشدین و همسران پاک رسول خدا و امّهای المؤمنین را مورد حمله قرار داده است، بدون این‌که وجدانش او را سرزنش کند و سیاه‌روزی و اوضاع وخیم و نابسامان مسلمانان که خود در مقدمه‌ی کتابش بدان اشاره کرد، او را از این بدگویی‌ها باز دارد. او عقاید شیعه را که خطیب از کتاب‌های شیعه نقل کرده، انکار و تکذیب کرده است، و حکم افتراء‌گویی و بهتان را برای خطیب صادر نموده است. از جمله اعتقاد به تحریف قرآن و اعتقاد به تقیّه را انکار نموده که آن را وسیله‌ی مخالفت با حق و عداوت شدید با اصحاب رسول الله ﷺ قرار داده‌اند؛ در حالی که خطیب این موضوعات را با استفاده و نقل صریح از کتاب‌های معتبر شیعه اثبات کرده است، اما این عالم شیعی بدون استناد به هیچ برهان و دلیلی سخنان خطیب را انکار نموده است و قصد داشته با ترفند و حيله اهل سنت را فریب دهد.

۱- برگرفته از مقدمه کتاب مع الخطیب فی الخطوط العریضة، صفحه الف و ب اثر لطف الله صافی، چاپ تهران.

وقتی این کتابچه‌ی بی‌ارزش را دیدم؛ به خاطر نیرنگ واضح و دروغ آشکار و انکار حقایقی که در آن وجود داشت، به شدت برآشفتم؛ به همین سبب بعد از طلب یاری از خداوند متعال در صدد نگارش کتابی برآمدم تا از امت محمد ﷺ و یاوران او و یارانش و هر کس که کینه‌ی دشمنان او و دروغگویان را در سینه دارد، دفاع نمایم و از طرف قاریان قرآن که شب و روز آن را تلاوت می‌کنند، چنان مقبول واقع شد که در سال‌های اخیر چنان رواج و مقبولیتی، سابقه نداشته است. در آن کتاب صداقت و راستگویی خطیب را اثبات نمودم. البته نه با گفتار و عواطف، بلکه با دلایل قاطع و براهین روشن و نصوص ثابت صریح و روایات آشکار و قطعی صداقتش را تثبیت نمودم، و بطور مفصل در هر سه مسئله‌ی تحریف قرآن، تقیّه و عداوت و دشمنی با اصحاب پیامبر ﷺ، بویژه از تحریف قرآن سخن گفته‌ام، به گونه‌ای که بیش از چهل حدیث از کتب شیعه را نقل کرده‌ام که همه بر تحریف و تغییر و نقص و زیادی بسیار در نص قرآن دلالت می‌کنند، و شاید در زبان عربی این کتاب با این گستردگی و ویژگی ثبت منابع و مراجع، اولین کتابی باشد که در این موضوع تألیف شده است. این قوم با نشر این کتاب به سوز و گداز پرداختند، زیرا پرده و نقابی را از ایشان برداشت که سالیان متمادی زشتی‌های خود را با آن پوشانیده بودند. همچنین دوستداران سنت خوشحال شدند، به خاطر شکست باطل‌گرایان و نقض شبهات اسلام نمایان و اهداف نیرنگ‌بازانه که مصداق فرموده‌ی خداوند ﷻ است که می‌فرماید:

﴿يُخَدِّعُونَ اللَّهَ وَلَئِنَّ آٰمَنُوْا وَمَا يَخْدَعُوْنَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُوْنَ﴾ (بقره: ۹)

«می‌خواهند خداوند و ایمانداران را فریب دهند و حال این که جز خود را فریب

نمی‌دهند اما نمی‌دانند».

این کتاب به بسیاری از زبان‌های زنده‌ی دنیا ترجمه شده است؛ و انتظار داشتیم که یکی از علمای شیعه در مقابل این کتاب قد علم کند و آن‌چه را ما ثابت کرده‌ایم رد کند یا

نادرست بودنش را اعلان کند. بارها شنیدم که برای رد این کتاب، انجمن تشکیل داده‌اند و ما به شدت علاقمند نتیجه کار بودیم، اما هیچ خبری نشد.^۱ و فقط یکی از پاکستانی‌های فارغ‌التحصیل مدارس نجف وارد میدان شد و کتابی به زبان اردو نوشته، اما نه به منظور پاسخ رد، بلکه جهت دشنام و ناسزاگویی، من هم به قول شاعر تمسک می‌جویم که می‌گوید:

لَقَدْ أَمَرُ عَلَى اللَّئِيمِ يَسْبِي
فمضيت ثمة قلت لا يعنيني^۲

(گاهی از کنار انسان حقیر و خسیس گذر می‌کنم و او مرا ناسزا می‌گوید، من نا دیده گرفته و می‌گفتم من منظورش نیستم).

اما حکومت پاکستان به وی اجازه نداده که به صراحت عمر فاروق رضی الله عنه و همسران پاک رسول خدا صلی الله علیه و آله را مورد بدگویی و دشنام‌های زشت قرار دهد، به همین سبب، او را زندانی و کتابش را مصادره نمودند، و یکی دیگر از روبند پوشان لبنان که روی خود را پنهان کرده است، ردی بر کتاب ما نوشته و آن را «الشّیعة والسّنة فی المیزان» نامیده است و ما به بعضی از ایرادهای او در حاشیه‌ی تألیف خودمان «کتاب الشّیعة وأهل البیت» که به تازگی چاپ شده توجهی گذرا داشته‌ایم، و کتاب بنده در اداره‌ی «ترجمان السّنة» لاهور پاکستان به چاپ رسیده است، و این شخص لبنانی با برادر پاکستانیش فرق چندانی ندارد. پس ناچار شدم که یک بار دیگر بگویم: از زشتی انسان گرامی درگذر تا برای آخرتت ذخیره باشد و از بدگویی فرومایه از روی کرامت و بزرگی صرف‌نظر کن.

۱- البته همان طور که علامه‌ی شهید خاطرنشان ساخته روافض نتوانستند جوابی به این کتاب بنویسند و در آینده نیز نخواهند توانست، اما با کمال ناجوانمردی و بزدلی این بزرگ مرد میدان جهاد و مبارزه را به شهادت رساندند. [مصحح]

۲ - وقتی بر فرومایه می‌گذرم که دشنام می‌دهد پس از آن جا بی‌خیال می‌گذرم و می‌گویم با من نبود.

اینک کتابچه ناچیز دیگری پیدا کرده‌ام که یار پیشین ما، آقای لطف‌الله صافی^۱، با تکلف و زحمت نوشته شده است به نام «صوت الحق ودعوة الصدق»، که از چند هفته پیش تنها چند سطر از آن به دست من رسیده است، در حالی که او این کتاب را به نزد یکی از برادران عرب زبان محبوب من و دوستدار علم فرستاده بود، تعجب می‌کنم که چرا مؤلف، آن را برای من نفرستاده است. کتاب وی مدتی قبل به چاپ رسیده که نویسنده‌اش در مدت چند سال آن را نوشته است؛ شاید از نوشته‌اش احساس شرمندگی کرده باشد یا خواسته نوشته‌اش آماج نقد و بررسی قرار نگیرد. با وجود این، اولین مخاطبان او اساتید دانشگاه اسلامی مدینه منوره هستند که اینجانب نیز افتخار فارغ‌التحصیل شدن از آن دانشگاه را دارم، و هم‌چنین دانشمندان شهر لاهور که من مقیم آن هستم. اما هیچ اثری از آن کتاب یا از نام و نشان آن نه در لاهور که بنده در گوشه و کنار آن گشته‌ام، و نه در دانشگاه مدینه منوره که گاهی به آن جا سفر می‌کنم. یافت نمی‌شود.

ای بیچاره‌ی ترسو و بزدل! چه اقدام و چه جرأتی؟

بهر حال وقتی که از نگارش کتاب «الشیعة وأهل البيت» فارغ شدم و عنان قلم را به سوی فرقه‌های شبه‌قاره معطوف داشتم و سوار بر اسب افکار و مرکب درخشان معلومات خویش بودم، این کتابچه در مقابلم نمایان شد و بر سر راهم قد علم کرد و مرا از دنبال کردن بحث مورد نظر بازداشت؛ بنابراین کتاب‌ها و منابع شیعه را پیش روی خود ردیف کردم، در حالی که قبلاً از آن‌ها چشم پوشی کرده بودم.

کتابچه را جلو خود گذاشتم و منابع اصلی شیعه را پشت سر آن قرار دادم تا علیه آن شهادت دهند و با آن مخالفت ورزند، وقتی صفحه‌ی پنج این کتابچه را کنار زدم که در ابتدای

۱- که از علمای شیعه ایران است و چنانکه می‌گویند در یکی از حوزه‌های علمیه‌ی روافض در قم سکونت دارد.

آن مقدمه قرار داشت، متوجه شدم که علی‌رغم گذشتِ روزها و شب‌های بسیار، وی دست‌بردار ترفندها و نیرنگ‌های گذشته نشده است، و نوشته بود یکی از بزرگ‌ترین وظایف علماء و رهبران ملت و امت اسلام و نویسندگان در این عصر حساس این است که نیت خود را خالص گردانند و قلم‌های خود را از تمام چیزهایی که باعث سستی و شکست و ضعف در صفوف مسلمانان می‌گردد، پاک گردانند و از بدگمانی بپرهیزند و در گفتار از خدا پروا داشته باشند و حقایق را کتمان نکنند و امور باطل و بی‌اساس را منتشر نکنند و به نوشته‌هایی که به دروغ و بهتان شهادت می‌دهد و باعث سرگشتگی و گمراهی و تحریک تعصبات کینه‌توزانه می‌شوند اعتماد نکنند.^۱

شگفت این که شیعه هیچ کتابی را چاپ نکرده‌اند؛ چه در حدیث و تفسیر و فقه و اصول و چه در تاریخ و ادبیات، که بر خلاف روش این ادعا، سرشار از بدزبانی و دشنام و تکفیر و تفسیق رهبران و بزرگان این امت نباشد، البته آنان قلم‌هایشان را صرف از تعرض به اهل بیت پیامبر و خانواده‌ی علی علیه السلام مصون می‌دارند و هر منصفی این تفاوت آشکار را از خواندن کتاب‌های ما و آنان تشخیص می‌دهد حتی کسانی که دشمن و معاند هستند. هنگام خواندن این گونه نیرنگ‌ها، لذا یک ضرب‌المثل اردوئی را برای این گروه به یاد آوردم که می‌گوید: دزد با آمدن دزدها فریاد می‌زند.

پس پژوهشگر پاک اگر قلبش عاری از بیماری باشد به خود اجازه نمی‌دهد که در گفتگو و مباحثه با دیگران از راه و روش خدایی منحرف شود و راه دشنام و نیرنگ و کینه‌توزی و شایع نمودن باطل را برگزیند و از آن پیروی کند.^۲

۱ - لطف الله صافی، صوت الحق، بیروت، ص ۵.

۲ - صوت الحق، ص ۸.

و سخن آخر این که واقعاً یکی از بزرگ‌ترین خطرات برای وحدت مسلمانان علیه دشمن مشترکشان، اقدام برخی از افراد بی‌خرد و نادان است که به فرجام کارشان فکر نمی‌کنند و سخنان سرگرم‌کننده‌ی آنان منجر به درگیری‌های لفظی می‌شود که هیچ پایه و اساسی ندارند و اگر حدّ و مرزی برای این بیهوده‌گویی آنان وضع نشود، این اقدام غیرمسئولانه به تعمیق ریشه‌های دشمنی و از هم پاشیدگی و ویرانگری منجر می‌گردد که امروزه مردم ما به شدت از آن رنج می‌برند.^۱

بعد از این همه وعظ و اندرز دچار نسیان شده یا خود را به فراموشی زده و با عادت پیشین خود؛ یعنی، نیرنگ و فریب‌کاری، ابتدا کلمات محبت‌آمیز و جذاب می‌آورد؛ کلماتی که از روی نفاق و دورویی بر زبان می‌آورد، سپس به ماهیت پلید خود برمی‌گردد و دشنام‌ها را با پیمانه‌ی ظالمانه‌ی خویش از سر می‌گیرد و می‌نویسد:

«ای حاملان افکار وهابی، وحدت اسلامی قربانی خیانت رهبران و حاکمان شما گشته است؛ زیرا دعوت شما باعث تکه تکه شدن سرزمین‌های مسلمانان به بطور عام و سرزمین عرب به شکل خاص گشته است.

زیرا آن دعوت شما بود که به اقتضای حُب حاکمیت و انتشار آن - نخست محمدبن عبدالوهاب - برای از بین بردن نفوذ خلافت عثمانی در حجاز و جدا نمودن حجاز از حکومت عثمانی، به نام یک مذهب جدید؛ یعنی، دعوت وهابیت، استعمار را مساعدت نمود»^۲.

---

۱ - صوت الحق، ص ۱۳.

۲ - همان، ص ۷۸.

همچنین گفته: «شما وهابی‌ها - جز عده‌ی کمی - قربانی استعمار هستید چه ناآگاه باشید و چه خود را به ناآگاهی زده باشید، زیرا نوشته‌های تعصب‌آمیزتان که علیه مذاهب مختلف مسلمانان به طور عام و مذهب شیعه به شکل خاص نوشته‌اید، جز پیاده کردن نقشه‌های کینه‌جویانه و استعمارگرانه‌ی صهیونیسم، چیزی دیگری نیست»^۱.

وهابی‌ها در نجد و حجاز، پرچم تعصب مذهبی را علیه مسلمانان برافراشتند و ریختن خونشان را حلال نمودند و اسلحه‌هایشان را در برابر مسلمانان قرار دادند و علیه آنان اعلان جنگ نمودند و در هر فرصت ممکن، آن‌ها را مورد حمله قرار دادند و انواع غدر و ستم را در حق آنان اعمال نمودند.

حوادث گوناگونی را کشف و اثبات نمودند، از جمله این که وهابی‌ها در آن زمان تمام این جنایات را با تأیید بریتانیای کبیر، اولین دشمن مسلمانان، با نفوذ صهیونیست انجام دادند و این اوضاع در آن زمان باعث شد استعمار با پیاداشتن دولت نامشروع اسرائیل، بزرگ‌ترین ضربه را بر پیکر مسلمانان وارد نماید. آن‌هم بعد از، ازهم گسیختگی جهان اسلام و تبدیل آن به دولت‌های کوچک و ضعیف و در عین حال دشمن یکدیگر، تا توان رویارویی با دولت جدید یهودی را نداشته باشند.^۲

در قدیم، در برابر این گونه افراد می‌گفتند:

لا تنه عن خلق و تأتی مثله عازٌ علیک إذا فعلت عظیم

از عملی که خودت آن را انجام می‌دهی، دیگران را نهی مکن که هر گاه چنین کنی، ننگ و عاری بزرگ بر تو باقی خواهد ماند.

۱ - همان، ص ۷۹.

۲ - لطف الله صافی، صوت الحق، ص ۸۱ و ۸۲.

و خداوند ﷻ روش پلیدشان را علیه آنان زشت نشان داده و مورد ذمشان قرار داده و فرموده است:

﴿كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾ (صف: ۳)

«گفتار بدون کردار، خشم شدید خداوند را به دنبال دارد.»

از کسانی که به ساحت مقدس سرور کائنات و اشرف انبیاء ﷺ تجاوز می‌کنند و اهل و عیال و همسران و خاندان پاک و خلفای هدایت یافته و یاران راه یافته‌ی ایشان را مورد بدگویی قرار می‌دهند، چه امیدی می‌توان داشت^۱.

کسی که در مقدمه‌ی کتابش خود را نصیحت‌جویی دلسوز نشان می‌دهد، همان است که درباره‌ی امیرالمؤمنین، عمر بن الخطاب، فاروق اعظم ﷺ و پدرزن رسول خدا ﷺ و هم چنین در باره‌ی شوهر مظلوم دو دخترش، عثمان بن عفان ذی النورین ﷺ، می‌گوید:

اهل سنت فراموش کرده‌اند که عمر بن خطاب و عثمان و معاویه و علما و محدثین ایشان همه اعتمادشان بر کعب الاحبار یهودی^۲ بود؛ کسی که نزد عمر و معاویه از معتمدترین مردم بود و به او مراجعه می‌کردند و مانند یک حجت شرعی گفته‌ی او را قبول داشتند و به آن عمل می‌کردند^۳.

۱- برای توضیح این مطلب، کتاب جدید ما: «الشیعة وأهل البيت» و همچنین کتاب قدیم ما «الشیعة والسنة» را مطالعه کنید.

۲ - به خشم و کینه‌ای بنگر که در سینه‌هایشان است که چگونه صحابه‌ی رسول خدا را کافر می‌دانند؛ آنانکه در حضور پیامبر ﷺ، اسلام آورده و به دیدار ایشان مشرف شده و در پشت سر شان نماز خوانده اند را چگونه به همدستی با یهودی‌ها متهم می‌کنند.

۳ - صوت الحق، ص ۳۸.

شورش علیه عثمان بر پا نشد جز به دلیل اعتراض مردم به اخلاق و روش او و اعمالی که وی بر خلاف میل مسلمانان انجام می‌داد و از روح عدالت اسلامی - چه تعبیر پلید و فکر بدی - و احکام اسلامی خارج و در فرمانروایی؛ مستبد بود.^۱

و می‌گوید: مسأله‌ی عدالت صحابه، جزو هیچ یک از اصول و فروع دین نمی‌باشد و مطالبی مانند این که دست گناه‌آلود سیاست، آن را بافته است، و هیچ ربطی به دین ندارد.^۲ این است نیات پلید آنان که مانند این موارد نیز، فراوان است. این کتابچه مملو از این نوع بدگویی‌ها و زخم زبان هاست. سخن خود را در این رابطه، با کمی تفصیل بیان نموده‌ایم، تا بدانید که باطن آنان با ظاهرشان متفاوت است.

بعد از سیاه کردن ده صفحه مقدمه بدون بسم‌الله و الحمدلله، نام خدا را آورده و اساتید دانشگاه اسلامی مدینه‌ی منوره و علماء پاکستان به ویژه شهر لاهور را مورد خطاب قرار داده و مطابق ردّی که بر خطیب و کتابش «الخطوط العریضة» نگاشته است، شکایت و دادنامه‌ای را از کتاب من، «الشیعة والسنة» نوشته و پس از برپا کردن جنجال زیاد و داد و فغان بسیار، در صفحه‌ی (۲۷) مبحث «کتاب الشیعة وتحریف القرآن» را مطرح کرده است و سخن ما را درباره اعتقاد شیعه به تحریف قرآن موجود در دست مسلمانان را انکار کرده و گفته است: «واقعاً اخبار متواتر قطعی و صریح دلالت دارند بر این که کتابی که خداوند آن را بر رسول اعظم، محمد ﷺ نازل کرده است، همین کتاب موجود است که مسلمانان اعم از شیعه و سنی

---

۱ - همان، ص ۳۸ و ۳۹.

۲ - همان، ص ۵۷.

آن را می‌شناسند و مردم غیر از آنان نیز، بدون هیچ شک و تردیدی درباره‌ی آن شناخت کامل دارند»^۱.

جای بسی شگفتی است که وی در کتابچه‌اش نتوانسته حتی یک روایت ضعیف در تأیید و تصدیق ادعای خویش ذکر کند؛ تا چه رسد به اخبار متواتر فراوان. حتی قادر نبوده یکی از روایاتی را که ما در کتاب خود برای اثبات تحریف قرآن مبنی بر عقاید روافض، نقل کرده‌ایم، ردّ کند. و نتوانسته از لحاظ سند، آن را تضعیف و کم ارزش و از حیث نسبت آن را انکار کند، جز سوره‌ای که ذکر کرده‌ایم که خطیب هم در کتاب «الخطوط العریضة» در باره‌ی فصل الخطاب، نقل کرده که نوری طبرسی آن سوره را در صفحه‌ی ۱۸۰ کتاب «فصل الخطاب فی إثبات تحریف کتاب ربّ الأرباب» خود نقل کرده است. وی تنها روایت این سوره را انکار کرده است.

جالب این که ما در کتاب خودمان «الشّیعة والسّنة» ثابت کرده‌ایم که شیعه مدعی‌اند سوره‌ای از قرآن حذف شده و نیز ثابت کرده‌ایم قرآن را تحریف شده می‌دانند. و اکنون جهت بیان این نکته‌ی جالب و برای آشکار نمودن دشمنی این گروه و پشت نمودن آنان از حق و پافشاری بر باطل و نیرنگ‌بازی ایشان، مطالبی را که قبلاً آن‌جا نوشتیم، در این جا نقل می‌کنیم.

در پاورقی صفحه‌ی (۷۸) کتاب «الشّیعة والسّنة» نوشته‌ایم که به درستی استاد سید محب‌الدین خطیب در رساله‌ی خود، «الخطوط العریضة»، صادق بوده است، آن‌جا که گفته است: حتی به قرآنی که شایسته است مایه‌ی همبستگی و مرجع ما و آن‌ها باشد؛ معتقد نیستند. سپس، از صفحه‌ی (۹ - ۱۶) مثال‌هایی آورده است که بر عدم اعتقاد شیعه به قرآن

موجود که در دست ما و مردم است، دلالت می‌کند؛ حتی قرآن را محرف، تغییر یافته و ناقص می‌دانند. سپس، لطف‌الله صافی در کتاب خود، «مع الخطیب فی خطوطه العریضة»، از صفحه‌ی (۴۸ - ۸۲) با شدت و حدّت مطالب فوق را رد کرده و بدون سند و دلیل، اعتقاد شیعه به تحریف و تغییر قرآن را انکار کرده است.

توجه شما را به مطالب بعدی جلب می‌کنم:

اول - این استاد شیعی؛ یعنی، لطف‌الله صافی نتوانسته نصوص شیعه را که بر تحریف و تغییر قرآن دلالت می‌کنند و خطیب آن‌ها را ذکر کرده، انکار کند؛ همان‌گونه که نتوانسته کتاب حاج میرزا حسین بن محمد تقی النوری طبرسی و مقام و منزلت وی نزد شیعه را انکار کند، حتی به مهارت و مقام والای او در نزد شیعه اعتراف کرده است.

دوم - صافی در کتاب خود عبارت‌هایی را ذکر کرده که به منزله‌ی اعتراف به تحریف قرآن از نظر شیعه است.

سوم - سرانجام استاد شیعه به این حربه متوسل شده که جایز نیست چنین موضوعاتی را بیان کرد؛ زیرا مطرح کردن این مطالب سلاحی را در اختیار خاورشناسان قرار می‌دهد تا در برابر مسلمانان قدعلم کنند و بگویند قرآنی که آن را محفوظ و مصون و دست نخورده می‌دانند، همانند تورات و انجیل مورد اختلاف است، پس گفتن این مطلب اعتراف به جرم بوده و گر نه مسأله خیلی واضح است.

چهارم - واقعاً صافی در بحث خود، پیرامون قرآن، یک روایت را از دوازده امام، که روافض آنان را معصوم می‌دانند، نقل نکرده تا به عدم تحریف قرآن تصریح کرده باشد، برعکس خطیب که دو روایت از دو نفر از امامان آن‌ها آورده که به وقوع تحریف و تغییر در قرآن صراحت دارند. بلی آقای صافی، ما احادیث و روایات متعدد را از کتاب‌های شما نقل می‌کنیم که هیچ شک و تردیدی را در رابطه با اعتقاد شیعه پیرامون قرآن باقی نمی‌گذارد،

همان‌گونه که خطیب رحمته الله علیه ذکر کرده است و جای هیچ گونه تردیدی نیست و شما نمی‌توانید مضمون آن دلایل را انکار کنید، مگر از روی تقیه و به منظور فریب دادن مسلمانان.^۱

سپس در صفحه‌ی (۱۳۷)، سوره‌ی النورین یا سوره‌ی ولایت را از کتاب «تذکرة الأئمة» ملا باقر مجلسی - آخرین مجتهد آن‌ها - نقل کرده‌ایم، سپس در پاورقی روی آن چنین تعلیق نوشته‌ایم:

«با ذکر این روایت ثابت شد که سوره‌ی نورین که خطیب آن را به نقل از «دبستان مذاهب» - یکی از کتب شیعه - ذکر کرده است، تنها ملامحسن کشمیری آن را ذکر نکرده، بلکه علامه مجلسی شیعی نیز، با او موافق بوده؛ زیرا او هم آن سوره را در کتاب خود آورده است. لطف‌الله صافی، که انتساب کتاب ملامحسن کشمیری را به شیعه انکار کرده، درباره‌ی کتاب «تذکرة الأئمة»، تألیف مجلسی چه می‌گوید که سوره‌ی نورین را نقل کرده است، آیا این کتاب از آن شیعه است یا سنی؟ آیا مجلسی از بزرگان شیعی است یا خیر؟

پس سختگیری تا این اندازه چرا؟ در حالی که سوره‌ی نورین بارها در هند به چاپ رسیده است و علمای شیعه امثال سید علی حائری و غیره در شبه‌قاره‌ی هند و پاکستان آن را تأیید کرده‌اند.^۲

همچنین از نوری طبرسی، (خاتم محدثین شیعه) - به تعبیر شیعه -، نقل کرده‌ایم که او در کتاب «فصل الخطاب» گفته است:

نقصان سوره‌هایی مانند سوره‌ی حقد و سوره خلع و سوره ولایت جایز است.^۳

۱ - الشیعة والسنة، ص ۷۸ و ۷۹.

۲ - ص ۱۳۸.

۳ - الشیعة والسنة، ص ۱۳۹.

ما هم بر سخن او چنین تعلیق گذاشته‌ایم: «خطیب علیه السلام در کتاب «الخطوط العریضة» یادآور شده که شیعه معتقدند سوره‌ی ولایت در قرآن بوده و بعد حذف شده است، صافی هم در کتابچه‌ی خود «مع الخطیب» به شدّت و با حماسه آن را رد کرده و گفته است:

«بین چه دروغ فاحش و افترای آشکاری که در کلام خطیب آمده است، زیرا در فصل الخطاب، نه در صفحه‌ی (۱۸۰) و نه در هیچ کدام از صفحات آن از اول کتاب تا آخر آن نامی از این سوره‌ی دروغین که به خدا بسته شده، نیامده است».

ما هم، در جواب ایشان و با همان سبک و سیاق او، می‌گوییم: ای صافی، آیا از خدا شرم نداری و فکر نمی‌کنی که سرانجام در میان مردم کسی پیدا می‌شود که دروغ‌های تو را آشکار کند؛ پس از خدا بترس؛ زیرا با مرگ خطیب، علم نمرده و در میان اهل سنت کسانی هستند که می‌توانند ترفند و دروغتان را فاش نمایند. این همان طبرسی است که برای نشان دادن نقصان قرآن سوره‌ی ولایت را مثال می‌زند^۱.

این بار و در این کتاب هم دوست ما تغییر رفتار نداده و مانند گذشته ادعای تحریف قرآن را بدون نقل و ذکر هیچ سند و مدرکی انکار کرده است و حتی به یک روایت از پیشوایان معصوم خود استناد نکرده است، و بدون این که به ردّ گذشته‌ی ما توجه کرده باشد، چنان که ادعای عدم وجود سوره‌ی ولایت را تکرار کرده است. پس با کمال جسارت و پرویی و بدون مبالغه گفته است: اینان هر روز کتاب دروغینی می‌آورند که سرانجام آن از هم پاشیدن و تفرقه‌اندازی و جریحه‌دار کردن احساسات و زنده کردن کینه‌هاست. روزی کتاب «الخطوط العریضة» را می‌نویسند، روزی کتاب «العواصم من القواصم» را با شرحی پلید منتشر می‌کنند و روزی هم کتاب «الشیعة والسنة» را می‌نویسند و به نقل از شیعه

می‌گویند: آنان قائل به تحریف کتاب اسلام (قرآن مجید) هستند و معتقدند که در آن نقص و زیاده وجود دارد، مانند سوره‌ی دروغین ولایت^۱.

سپس بر آن تعلیق نوشته و گفته است: این سوره را که به دروغ به خدا نسبت داده شده، دشمنان قرآن و اسلام اختراع کرده‌اند؛ سپس دشمنان اهل بیت، آن را به شیعه نسبت داده‌اند و این همان سوره است که خطیب آن را ذکر کرده و گفته است: نوری آن را در صفحه (۱۸۰) کتاب خود آورده است و ما در کتاب «مع الخطیب» آن را رد کردیم و گفتیم که نوری این سوره‌ی دروغین را نه در این صفحه‌ی (۱۸۰) و نه در غیر آن ذکر نکرده است. با رد کردن آن، نویسندگی کتاب «الشیعة والسنة» را غافلگیر کردیم؛ زیرا مطلبی گفته است که فقط برازنده‌ی او و گذشتگان اوست که دشمنان اهل بیت هستند، که عبارت بود از بدزبانی و نسبت دادن دروغ به اهل بیت؛ و با این حال دروغ خطیب را دیده و بر وی ترحم کرده (و احساس کرده که بیچاره و فریفته است)^۲.

به نظرم این دو مورد برای بیان اصل و حقیقت وجودی این قوم و رها کردن آنان بر دروغ و تزویرشان کفایت می‌کند. گویا آنان گفته‌ی (جوئیلز) آلمانی را می‌دانند که گفته است: سخن پرتزویر و دروغ را آن قدر تکرار کن تا خودت را فریب می‌دهی و باور می‌کنی که راست است.

ولا أدری ولسـت أـخـال أدری   أقوم آل حصن أم نساء

یعنی: نمی‌دانم و گمان نمی‌کنم بدانم که آل حصن مرد هستند یا زن؟

۱ - لطف الله صافی، صوت الحق و دعوة الصدق، بیروت، دار المعارف، ص ۳۴.

۲ - همان.

شاید این استاد شیعه گمان کرده که کتاب «فصل الخطاب» نزد هیچ کس دیگری جز او نیست و به خاطر همین، جرأت گفتن چنین سخنی را داشته، اما ما این سوره‌ی کامله را از کتاب نوری طبرسی^۱ که او هم از کتاب «دبستان مذاهب» آورده است، نقل می‌کنیم تا برای کسی که راستی و حقیقت از وی پوشیده مانده آشکار شود. نوری طبرسی^۲ وقتی می‌خواهد تحریف لفظی را در قرآن اثبات کند به نقل از نویسنده‌ی کتاب «دبستان مذاهب» می‌گوید: «و بعضی از علما می‌گویند: بطور قطع عثمان نسخه‌های قرآن را سوزاند و سوره‌هایی را که در باره فضایل اهل بیت علیهم‌السلام بود از بین برد و این سوره از آن جمله است:

بسم الله الرحمن الرحيم. يا أيها الذين آمنوا آمنوا بالنورين أنزلناهما يتلوان عليكم آياتي ويحذرانكم عذاب يوم الدين. نوران بعضهما من بعض وأنا السميع العليم، إن الذين يوفون بعهد الله ورسوله في آيات لهم جنات نعيم، والذين كفروا من بعد ما آمنوا بنقضهم ميثاقهم وما عاهدهم الرسول عليه يقذفون في الجحيم، ظلموا أنفسهم وعصوا الوصي الرسول أولئك يسقون من حميم. إن الله الذي نور السماوات والأرض بما شاء واصطفى من الملائكة وجعل من المؤمنين أولئك في خلقه يفعل الله ما يشاء لا إله إلا هو الرحمن الرحيم. قد مكر الذين من قبلهم برسلهم فأخذناهم بمكرهم إن أخذي شديد أليم، إن الله قد أهلك عاداً وثمود بما كسبوا وجعلهم لكم تذكرة فلا تتقون وفرعون بما طغى على موسى وأخيه هارون وأغرقناه ومن تبعه أجمعين ليكون لكم آية وإن أكثركم فاسقون. إن الله يجمعهم في يوم الحشر. فلا يستطيعون الجواب حين يسألون. إن الجحيم مأواهم وإن الله عليم حكيم. يا أيها الرسول بلغ إنذاري فسوف يعلمون قد خسر الذين كانوا عن آياتي وحكمي معرضون مثل الذين يوفون بعهدك إني

۱ - صوت الحق، همان، ص ۱۸۰ و ۱۸۱.

۲ - بیوگرافی وی در باب چهارم، هنگامی که از کتاب «فصل الخطاب» یاد می‌شود، خواهد آمد.

جزیتهم جنات النعیم. إن الله لذو مغفرة وأجر عظیم وإن علیاً من المتقین وإنا لنوفیه حقه يوم الدين. ما نحن عن ظلمه بغافلین. وكرمناه على أهلك أجمعین. فإنه وذریته لصابرون. و إن عدوهم إمام المجرمین. قل للذین كفروا بعد ما آمنوا طلبتم زینة الحیة الدنيا واستعجلتم بها ونسیتم ما وعدكم الله ورسوله و نقضتم العهود من بعد توكيدها وقد ضربنا لكم الأمثال لعلمكم تهتدون. یا ایها الرسول قد أنزلنا إلیك آیات بینات فیها من یتوفاه مؤمناً ومن یتولیه من بعدك یظهرون، فأعرض عنهم إنهم معرضون. إنا لهم محضرون فی يوم لا یغنی عنهم شیء ولا هم یرحمون. إن لهم فی جهنم مقاماً عنه لا یعدلون. فسبح باسم ربك وكن من الساجدین. ولقد أرسلنا موسیٰ و هارون بما استخلف فبغوا هارون فصبر جمیل. فجعلنا منهم القردة والخنزیر ولعنناهم إلى يوم یبعثون. فاصبر فسوف یبصرون. ولقد آتینا بك الحكم كالذین من المرسلین. وجعلنا لك منهم وصیاً لعلهم یرجعون. ومن یتول عن أمری فإنی مرجعه فلیتمتعوا بكفرهم قليلاً فلا تسأل عن الناکثین، یا ایها الرسول قد جعلنا لك فی أعناق الذین آمنوا عهداً فخذہ وكن من الشاکرین. إن علیاً قانتاً باللیل ساجداً یحذر الآخرة و یرجو ثواب ربه قل هل یتسوی الذین ظلموا وهم بعدای یعلمون سیجعل الأغلال فی أعناقهم وهم على أعمالهم یندمون. إنا بشرناك بذریته الصالحین. وإنهم لأمرنا لا یخلفون، فعلیهم منی صلوات ورحمة أحياء و أمواتاً يوم یبعثون. وعلى الذین یبغون علیهم من بعدك غضبی إنهم قوم سوء خاسرین. وعلى الذین سلکوا مسلكهم منی رحمة وهم فی الغرفات آمنون. والحمد لله رب العالمین).

(به نام خداوند بخشاینده مهربان. هان! ای ایمان داران، ایمان بیاورید به دو نوری که آن‌ها را فرو فرستادیم و آیات را برای شما تلاوت می‌کنند و شما را از عذاب روز قیامت برحذر می‌دارند. دو نوری که از یکدیگرند، تنها من بسیار شنوا و دانایم. همانا کسانی که به عهد خدا و فرستاده‌اش در آیات وفا می‌کنند برای آنان بهشت‌های پر نعمت است، و آنانی که کافر شدند

بعد از آنکه ایمان آوردند به خاطر نقض پیمان به دوزخ انداخته می‌شوند؛ زیرا به خودشان ظلم کردند و از فرمان وصی و رسول سرباز زدند؛ پس از آب داغ به آن‌ها نوشانده می‌شود. همانا خداوند، کسی است که آسمان‌ها و زمین را با هر آنچه خواسته است، نورانی نموده و بعضی از فرشتگان و ایمان‌داران (ائمه) را برگزیده و در میان آفریدگانش قرار داده است. خداوند آن‌چه بخواهد، انجام می‌دهد. هیچ خدایی جز او نیست. بخشنده‌ی مهربان است. خداوند می‌فرماید: به درستی پیشینیان با پیامبرانشان مکر کردند، پس آن‌ها را به مکر خویش گرفتار نمودیم، همانا انتقام من شدید و دردناک است. همانا خداوند عاد و ثمود را به خاطر عمل بدشان از بین برد و آنان را برای شما مایه‌ی عبرت قرار داد، پس چرا پرهیزگار نمی‌شوید و خداوند فرعون را به خاطر طغیانش بر موسی و برادرش هارون از میان برداشت. می‌فرماید: او و همه‌ی پیروانش را در دریا غرق نمودیم تا برای شما عبرت باشد و به درستی که بیشترتان فاسق هستید. همانا خداوند آنان را در روز حشر گردآوری می‌کند و در هنگام سؤال و جواب قادر بر پاسخ نمی‌باشند. همانا دوزخ جای ایشان است و به درستی خداوند دانا و باحکمت است. ای پیامبر، بیم دادن مرا تبلیغ کن و در آینده آنان که به آیات و حکم من پشت کرده اند، می‌فهمند که زیان برده‌اند؛ و پاداش کسانی که به عهد تو وفا می‌کنند، باغ‌های پر نعمت بهشت است. البته خداوند آمرزنده و صاحب پاداش بزرگی است و به طور قطع، علی از پرهیزگاران است و ما حق او را در روز جزا خواهیم داد. ما از ظلمی که بر او رفته، غافل نیستیم و او را بر همه‌ی اهل تو برتری دادیم؛ زیرا او و خانواده‌اش جزو بُردبارانند و دشمن آنان پیشوای گنهکاران است. به کسانی که بعد از ایمان کافر شدند، بگو: آرایش زندگی دنیا را خواستید و برای به دست آوردن آن عجله کردید و وعده‌ی خدا و رسولش را فراموش نمودید و پیمان‌ها را بعد از محکم کردنش شکستید و برای شما نمونه‌ها آوردیم تا راهیاب شوید. ای پیامبر، ما آیات روشنی را بر تو نازل کرده‌ایم که در آن‌ها

روشنایی است برای کسی که خداوند او را مومن بمیراند. بعد از تو حکومت را به کسانی واگذار می کند که پیروز می شوند. پس دشمنان را رها کن زیرا آنان اعراض می کنند. البته ما آنان را در روزی احضار می کنیم که هیچ چیز به نفع آنان نخواهد بود و ایشان مورد ترحم قرار نخواهند گرفت؛ به طور قطع برای آنان در جهنم جایگاهی هست که از آن جا عدول نمی کنند. پس نام پروردگارت را ورد زبان ساز و از سجده کنندگان باش. موسی و هارون را به پیامبری فرستادیم و هارون در میان بنی اسرائیل خلیفه ی موسی شد و آنان بر هارون ستم روا داشتند؛ او نیز، صبر جمیل نمود و ما آنان را به میمون ها/ بوزینه ها و خوک ها تبدیل کردیم و آنان را تا روز قیامت نفرین نمودیم. پس صبر کن تا در آینده کیفر اعمال خویش را ببینند و هر آینه حکم نبوت را به تو بخشیدیم؛ چنانکه به پیامبران قبل از تو دادیم و از آنان برای تو وصی قرار دادیم تا بیندیشند و به ضمیرهایشان بازگشت نمایند. و هر کس از فرمان من سرپیچی کند، بداند که من او را به نزد خود باز می گردانم، باشد که مدتی به کفرشان بهره مند شوند. پس از عذاب پیمان شکنان مپرس. ای پیامبر ما، در قبال ایمان داران برای تو عهدي گذاشته ایم؛ پس آن عهد را بگیر و از سپاسگزاران باش. همانا علی فرمانبردار اوامر خداوند و در شب سجده گزار است و از آخرت پروا می نماید و به ثواب پروردگارش امید بسته است. بگو: آیا ستمکاران مساویند در حالی که عذاب مرا می دانند، خداوند زنجیرها را در گردن هایشان خواهد آویخت و آنان هم از اعمال پلید خویش پشیمان خواهند شد. البته ما تو را به فرزندان صالح علی بشارت دادیم و به طور قطع آنان از امر ما تخلف نمی کنند. پس از سوی من درودها و رحمت فراوان بر زنده و مرده ی آنان تا روز قیامت فرود آید و بر کسانی که بعد از تو بر آنان ستم می کنند، خشم من فرود می آید؛ زیرا آنان از زیانکارانند. بر کسانی که راه آنان را پیمودند از طرف من رحمت نازل می شود و آنان در غرفه های بهشت در امنیت کامل به سر می برند و ستایش ها سزاوار پروردگار جهانیان است -پایان سوره-.

می‌گوییم: ظاهر گفتارش نشان می‌دهد که آن را از کتب شیعه گرفته است، اما هیچ اثری پیرامون آن نیافتم جز این که شیخ محمد بن علی بن شهر آشوب مازندرانی در کتاب «المطالب» بر اساس آنچه حکایت شده، بیان داشته است که تمام سوره‌ی ولایت را از قرآن حذف و ساقط کرده‌اند و شاید سوره‌ی ولایت همین سوره باشد.^۱

این است حقیقت آن ردّی که از طرف آقای لطف‌الله صافی محترم، برای ما نوشته شده است، و برای روشن شدن حقیقت، این شهادت، علیه او و اهل و طرفدارانش برای تکذیب او و گذشتگان رافضی‌اش کافی است که همواره فحاش و بددهان بوده و دروغ و افتراء را به اهل صداقت و راستگویی نسبت داده‌اند.

همچنین انکار دعای دو بت قریش - که در کتابهایشان آمده است و بدان معتقدند^۲، جز از روی دشمنی و ستیزه‌جویی و تظاهر به نادانی چیز دیگر نیست، زیرا این دعا در کتب شیعه ثبت شده است، و بحرانی؛ مفسّر شیعه، ادعا می‌کند که تحریف قرآن ثابت و مسلم است، آن جا که می‌گوید:

در زیارتنامه‌های متعدد مانند زیارت غدیر و غیره، و نیز در دعا‌های متعدد مانند دعای دو بت قریش و غیره عبارت‌های صریحی درباره‌ی تحریف و تغییر قرآن بعد از پیامبر ﷺ نوشته شده است.^۳

همچنین آقا بزرگ تهرانی این دعای دو بت را در موسوعه‌ی (دائرة المعارف) خود ذکر کرده و گفته است: شرح‌های این دعا، بالغ بر ده شرح است.^۴

۱ - نوری طبرسی، فصل الخطاب فی إثبات تحریف کتاب رب الأرباب، ایران، ص ۱۸۰ و ۱۸۱.

۲ - مع الخطیب فی خطوطه، ص ۱۰۰.

۳ - هاشم بحرانی، البرهان، ص ۳۹.

۴ - الذریعة، ج ۸، ص ۱۹۲.

نمی‌دانم انکار کردن و پافشاری بر انکار برای چیست؟ آیا به خاطر فرار از رسوایی است، یا عادت دارند به تقیه متوسل شوند؟ یا گمان کرده که در میان اهل سنت کسی نیست که کتب این قوم را بشناسد؟ یا چیزی دیگر؟

با این مطالب کافی است حکم شود به این که آن مرد عادت به دروغ و کتمان حق و اظهار باطل دارد، اما با این وجود می‌خواهم حق و حقیقت را بیشتر و صریح‌تر روشن کنیم تا از این به بعد هیچ‌احدی برای نیرنگ زدن به مسلمانان اهل سنت پیرامون مسأله‌ی تحریف قرآن، قد علم نکند. به این سبب، این کتاب را به این موضوع اختصاص دادم. البته وقتی خواننده بیش از دو هزار حدیث می‌بیند که به صراحت، عقیده‌ی این قوم را در رابطه تحریف و تغییر قرآن اعلام می‌دارد، مات و متحیر می‌گردد. ما در این کتاب برای این موضوع بیش از یک هزار حدیث شیعی ارائه می‌کنیم و این کتاب را به چهار بخش تقسیم می‌نماییم:

بخش اول - بیان عقیده‌ی جمعی از پیشوایان شیعه درباره‌ی تحریف قرآن در چهار قرن اول.

بخش دوم - بیان منکران تحریف در دوره‌ی دوم قرن چهارم تا قرن ششم هجری و تعداد منکران و علل و عواملی که آن‌ها را مجبور به انکار کرده است.

بخش سوم - بیان ردّ بر منکران تحریف از شیعه در دوره‌ی سوم و ذکر اسامی محدثان و مجتهدانی که به عقیده‌ی خودشان پیرامون تحریف قرآن تصریح کرده‌اند؛ و ذکر کتاب‌های آن‌ها و بخش‌هایی که به بیان عقیده‌ی فاسدشان تخصیص داده‌اند.

بخش چهارم - نقل روایات و احادیث آن قوم که تعداد آن‌ها از هزار حدیث و روایت متواتر، فراتر می‌رود و همه‌ی آن‌ها از کتاب «فصل الخطاب فی اثبات تحریف کتاب رب الأرباب» تألیف نوری طبرسی است و ذکر موقعیت و ارزش مؤلف. - و این بخش، پایه و

اساس این کتاب و این موضوع است - علاوه بر ذکر کتاب‌هایی که در ردّ و تأیید آن نوشته شده است.

با این تفصیل شاید بنده نخستین کسی باشم که بخش عمده «فصل الخطاب» را با رعایت امانت علمی و استواری واقعی به همه جهان عموماً و به اهل سنت به خصوص نقل کنم، همان کتابی که تلاش زیادی را جهت پنهان کردن آن از اهل سنت و کتمان آن از دنیا کردند، خدا مرا کافی و بسنده است، و توفیق تنها از جانب اوست.

قبل از شروع بحث، می‌خواهم این نکته را یادآوری کنم که بنده و آقای خطیب رحمته اولین کسانی نیستیم که این عقیده را به شیعه نسبت داده‌ایم، بلکه پیش از این نیز، علمای شیعه و بزرگان‌شان در همه عصرها به این عقیده اعتراف نموده‌اند؛ و چنان‌که خواهد آمد، آن عقیده را برای خود اثبات کرده‌اند. رادمرد و پیشوای بی‌نظیر عصر خود، نابغه‌ی اندلس، «حافظ ابن حزم ظاهری» - متوفای سال ۴۵۶ هـ - به آن تصریح کرده و گفته است: از جمله‌ی گفتار و اعتقاد علمای حال و گذشته‌ی امامیه، این است که قرآن تغییر کرده است و نقص و زیاده و تبدیل بسیار در آن وجود دارد.^۱

همچنین وقتی که نصاری برای تحریف قرآن به گفته‌ی شیعه‌ها مثال آوردند و بر تحریف، و تبدیل و تغییر قرآن استدلال کردند، امام «ابن حزم» از شیعه بیزاری جسته و گفته است: ادعای شیعه درباره‌ی قرآن و مسلمانان حجت نیست؛ زیرا نه آنان از ما هستند و نه ما از آنانیم.^۲ نمونه این مطالب فراوان است.

۱ - الملل والنحل، بغداد، مکتبة المثنی، ج ۴، ص ۱۸۲.

۲ - نگاه کنید به «الملل والنحل» جلد دوم، صفحه: ۷۸.

کسی هم به این سخن فریفته نشود که می‌گوید: این بحث بهانه به دست دشمنان می‌دهد تا قرآن را مورد طعن قرار دهند^۱ زیرا جواب ما عین همان جوابی است که امام «ابن حزم» به مسیحیان و دانشمندان و کشیشان آنها داد.

دوم: این اعتقاد در منابع اصلی شیعه ثبت شده است و هیچ کتابی از کتاب‌های آنان به ویژه در تفسیر و حدیث و فقه و عقاید وجود ندارد که دلایل و مدارک این عقیده در آن ذکر نشده باشد. و تمام این کتاب‌ها در دسترس مخالفان قرار دارد.

سوم: کتاب «فصل الخطاب» در ایران به چاپ رسیده و در تمام مراکز علمی شرق و غرب ایران منتشر شده است و به دست خاورشناسان هم رسیده است. فارس‌ها می‌گویند: نهان کی ماند آن رازی که زو سازند محفل‌ها.

هیچ بیوگرافی و شرح حالی از این قوم یافت نمی‌شود، مگر این که در آن از این کتاب یاد شده است^۲.

از این هم بیشتر این که هر کتاب تفسیری چاپ شده باشد حتماً در مقدمه‌ی آن از تحریف قرآن بحث شده و دلایلی برای اثبات آن ارائه کرده‌اند، چنان که در جای خود به تفصیل می‌آوریم.

و با این بحث روشن می‌شود که تمام این داد و فغان‌ها فقط از بیم روشن شدن حقیقت برای افراد ناآگاه مسلمان بویژه اهل سنت است. لازم به یادآوری است که صاحب کتاب «صوت الحق» در ردّی که علیه ما نوشته جز پیرامون مسأله‌ی تحریف سخن نگفته و نخواسته که به مباحث دیگری پردازد که ما در کتاب «الشیعة والسنة» آنها را ذکر کرده‌ایم.

۱ - صوت الحق، ص ۳۱.

۲ - چنانکه در بخش شرح حال نوری و کتابش ذکر خواهیم کرد.

و با این کار ثابت کرده که مطالبی که ما نوشته بودیم نزد او ثابت و مسلّم بوده و مورد قبول اوست، و نتوانسته آن را رد و انکار کند.

اگرچه تلاش وی در مسأله‌ی تحریف قرآن نیز، سر تا سر شکست محض و بیهوده بوده، ولی با این وجود در ورطه‌ی این موضوع غوطه‌ور شده است.

در پایان، پروردگار قادر متعال را می‌خوانم تا حق و اهل حق را یاری و باطل و طرفدارانش را شکست دهد و از او می‌خواهم حق را به حق به ما نشان دهد و پیروی از آن را نصیب ما گرداند، و همچنین باطل را، باطل نشان دهد و ما را یاری دهد از آن اجتناب ورزیم.

همان‌گونه که از خداوند بزرگ سبحان می‌خواهم همه‌ی برادرانی را که در کمک و پشتیبانی از حق سهیم بودند و هستند و خواهند بود، پاداش دهد، به ویژه عزیزم، «عطاء الرحمن ثاقب»، که در مراجعه به کتب و نوشتن مطالب، همراه همیشگی این جانب بوده است. و نیز برای دوست عزیزم، شیخ عبدالخالق قدوسی، صاحب کتابخانه‌ی قدوسی، دعا می‌کنم که هرگاه خبر نوشتن کتابی را می‌شنید، خصوصاً در ردّ فرقه‌های منحرف از راه حق و راست، از فرط خوشحالی و شادی به پرواز درمی‌آمد و به سرعت کتاب‌هایی را برایم آماده می‌کرد که در بحث و تحقیق به آن‌ها نیاز داشتم. و درود خداوند بر سرور ما، پیامبر هدایت و رحمت، و بر همه‌ی آل و یاران وی، باد.

احسان الهی ظهیر

۱۷/ ربیع‌الاول ۱۴۰۳ هـ

لاهور - پاکستان

۳/ سپتامبر ۱۹۸۳ م

فصل اول: عقیده‌ی شیعه در دوره‌ی اول نسبت به قرآن

هرکس بخواهد عقیده‌ی شیعه نسبت به قرآن را با یقین بداند و در مورد آن بحث و تحقیق نماید، باید به کتاب‌ها و منابع و مراجع آن‌ها در تفسیر و حدیث مراجعه کند، تا در حکم کردن منصف و در نتیجه‌گیری عادل باشد؛ زیرا محور عقاید و اعتمادشان در اختلاف با دیگران بر آن منابع و مراجع است، و فقط با روایاتی که به گفته‌ی خودشان از پیشوایان معصوم نسل علی علیه السلام که از راه‌های مخصوص و اسنادهای ویژه‌ی خود روایت کرده‌اند، از دیگر فرقه‌های مسلمان جدا می‌شوند. چنان‌که یک شیعه‌ی معاصر در ردّ ما گفته است:

«اما دین ما از چیزهایی که آن را زشت نماید یا سبک گرداند پاک و منزّه است؛ زیرا اصول و فروع این دین از اهل بیت پیامبر امتداد یافته است و آنان به آن‌چه نزد پیامبر است، داناترند و به چیزی که در قرآن بر جدشان نازل شده آگاه‌ترند و آنان خزانه‌ی علم و دروازه‌ی حکمت و زبان‌های وحی او هستند. اولین شخص ایشان علی بن ابی طالب است که برادر^۱ و داماد و وصی و آگاه بر همه اسرار پیامبر است، او کسی است که همه‌ی صحابه از جمله خلفاء، به علم وی احتیاج داشتند و او به علم هیچ یک از آنان محتاج نبود. او کسی است که شوقی درباره‌اش گفته است:

وی عین پیامبر برگزیده و فرع اوست و هنگام ملاقات، دین و شرع اوست
ابوبکر و عمر از او علم گرفته‌اند و خورشید و ماه دو نسخه از اویند
هیچ خبری در دین نیست که تکیه‌گاهش اهل بیت نباشد و پیامبر صلی الله علیه و آله، آن‌ها را قرین
کتاب خداوند کرده و سپس آن دو را سبب هدایت بشر قرار داد به شرطی که به آن چنگ
بزنند و آن دو هرگز از همدیگر جدا نمی‌شوند.^۲

۱- منظور از برادر، برادر دینی است که پیامبر در مسئله اخوت وی را برادر خود قرار داد.

۲- الشیعة والسنة فی المیزان، بیروت، دار الزهراء، ص ۹۸ و ۹۹.

همچنین اهل بیت، منبع دین ما و نشان‌دهنده‌ی احکام ما هستند.^۱
 دیگری گفته است: شیعه جز محبت و تمسک به اهل بیت و اخلاق آنان، هیچ گناهی ندارند.^۲

این مطلب و دیگر افتخارات مشابه این بسیار فراوان است و همه‌ی کتاب‌هایشان مملو از این گونه مطالب است، اما ما به سخنان دو نفر از آنان که بر ردّ ما قد علم نموده‌اند، اکتفا می‌کنیم.

یک پژوهشگر منصف باید هیچ چیزی را به این قوم نسبت ندهد مگر این که از جانب پیشوایانشان ثابت شده باشد و ظاهراً هم چیزی ثابت نمی‌شود مگر زمانی که آن مطلب در کتاب‌های روایات و احادیث آنان ثبت شده باشد، به ویژه کتاب‌های قدیمی که این روایات را با سند نقل کرده‌اند، یا پیشوایان معصوم ایشان بر صحت آن روایات اتفاق نظر داشته‌اند.

ما در این فصل خود را ملزم می‌دانیم که هیچ چیز ننویسیم جز این که از امامان دوازده‌گانه‌ی آن‌ها و از کتاب‌هایی که نزد خودشان مورد اعتماد است، نقل شده باشد، تا بیان شود که شیعه در عصر ائمه مجموعاً و بدون استثناء معتقد بوده‌اند که قرآن تحریف شده و تغییر یافته است، و در آن زیاده و نقص بسیار صورت گرفته است.

بنابراین ما از کتاب الکافی، تألیف کلینی شروع می‌کنیم که درباره‌ی آن گفته شده: «با شکوه‌ترین کتاب در میان کتب چهارگانه اصول الکافی است که مورد اعتماد شیعه بوده و در

۱ - همان، ص ۱۱۴.

۲ - لطف الله صافی، صوت الحق و دعوة الصدق، بیروت، ص ۳۸.

منقول از آل پیامبر ﷺ مانند آن نوشته نشده است و تألیف ثقة الاسلام محمد بن یعقوب بن اسحاق کلینی رازی - متوفی سال ۳۲۸ هجری - می‌باشد»^۱.

همچنین «از ارزشمندترین کتب اسلامی و بزرگ ترین تصنیفات امامیه می‌باشد که مانند آن برای امامیه تألیف نشده است. مولی محمد امین استرآبادی که نکته‌ها و فوائدی از او نقل شده گفته است: از استادان و علمای خود شنیده‌ایم که در اسلام کتابی همتا و همانند یا شبیه آن تصنیف نشده است»^۲.

همچنین کتاب «کافی» بزرگترین، معتمدترین، کامل‌ترین و جامع‌ترین اصول چهارگانه است؛ زیرا حاوی تمام مطالبی است که در اصول چهارگانه موجود است علاوه بر این‌که از چیزهایی اضافی و زشت تخلیه شده است»^۳.

خوانساری یادآور شده که محدث نیشابوری درباره‌ی «کافی» گفته است:

ثقة الاسلام، الگوی رهبران و ماه تابان کامل و جامع سنت‌ها و روایات در حضور سفیران امام مهدی - بهترین سلام بر او باد - شیخ ابوجعفر محمد بن یعقوب کلینی رازی، زنده‌کننده‌ی طریقت اهل بیت در اول قرن سوم، مؤلف و گردآورنده‌ی کافی در مدت ۲۰ سال، متوفای قبل از وقوع غیبت کبری است، کتابش نیاز به تعریف ندارد؛ زیرا آن کتاب به محضر نواب مهدی رسیده است و بعضی از شیعیان بلاد دور دست از وی درخواست تألیف کتاب کافی را نموده‌اند؛ چون وی در حضور کسانی بوده که به علم آنان اعتماد داشته است. پس آن کتاب را تألیف و تصنیف و آرایش داد و حکایت شده است که کتاب کافی به محضر امام مهدی

۱ - آغا بزرگ تهرانی، الذریعة إلى تصانیف الشيعة، ج ۱۷، ص ۲۴۵.

۲ - عباس قمی، الکنی و الألقاب، ج ۳، ص ۹۸. مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۵۳۲.

۳ - الوافی، ج ۱، ص ۶.

عرضه شد، پس فرمود: (این کتاب) برای شیعیان ما کافی است.^۱ و حسین علی مقدم، درباره‌ی «کافی» گفته است:

بعضی از علماء معتقدند که آن کتاب بر امام قائم عرضه شده است - یعنی، امام دوازدهم غائب موهوم و خیالی شیعه - امام آن را تحسین کرده و گفت: این کتاب برای شیعیان ما کفایت می‌کند.^۲

و (گفته‌اند): «کلینی از علما و محدثان بی‌شمار اهل بیت روایت کرده که از نظر کثرت نهایتی ندارد، پس کتاب وی خلاصه‌ی آثار صادقین علیهم‌السلام گنجینه‌ی سنت و راه و روش ایشان است»^۳.

این اندکی بود از سخنانی که درباره‌ی این کتاب گفته‌اند. و اما آنچه درباره‌ی خود او گفته‌اند، نجاشی گفته است:

کلینی در زمان خود در رأی و نظر، بزرگ و سرور علمای ما بود و در حدیث، معتمدترین و استوارترین مردم بود.^۴

و ابن طاووس گفته است: «کلینی» استادی است موثق و امانت‌دار، و در روایت در بالاترین سطح و در تدریس صادق‌ترین است.^۵

۱ - روضات الجنات، ج ۶، ص ۱۱۶.

۲ - الکافی، ص ۲۵.

۳ - همان.

۴ - رجال النجاشی.

۵ - كشف الغمة، ص ۲۵۸. فرج الهموم، ص ۱۹۰.

و قمی گفته است: مجدد مذهب امامیه در قرن اول، محمد بن علی باقر علیه السلام، امام پنجم شیعیان بود، و در ابتدای قرن دوم، علی بن موسی الرضا علیه السلام، امام هشتم آنان بود و در اوایل قرن سوم، ابوجعفر محمد بن یعقوب کلینی بود.^۱

و خوانساری گفته است: شأن این مرد، شکوهمندتر و بزرگ تر از آن است که بر بزرگان هر دو گروه شیعه و سنی -مخفی بماند، یا در مقابل دید دیگران لباس ابهام را به تن کند، یا روزی فرا رسد که پرتوافشانی آن از میان برود؛ زیرا او در حقیقت امین اسلام، و در طریقت راهنمای رهبران و در شریعت، پیشتاز شکوهمندی است و هیچ کس مخالف موثق بودن او نیست، و در والامقام بودنش نزد پیشوایان بشر شکی نیست و همه‌ی طائفه‌ی شیعه اتفاق دارند بر این که او معتمدترین محمد‌های سه‌گانه^۲ است که دارای کتب چهارگانه و از رؤسای این شریعت هستند.^۳

پس این کافی و این هم، کلینی است. چنان‌که در کافی از علی بن حکم و او از هشام بن صالح و او از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده که گفت: «به درستی قرآنی که جبرئیل آن را به سوی محمد صلی الله علیه و آله آورده بود، هفده هزار آیه بود».^۴

۱ - الکنی و الألقاب، ج ۳، ص ۹۹، روضات الجنات، ج ۶، ص ۱۱۱.

۲ - سه نفر از محدثان دوره متقدم شیعه که نام همگی آنان محمد بوده است که به محمد‌های سه‌گانه معروفند، عبارتند از:

الف. محمد بن یعقوب اسحاق کلینی رازی متوفی به سال ۳۲۹ هـ. صاحب کتاب کافی.

ب. محمد بن علی بن موسی بن بابویه قمی معروف به شیخ صدوق، متوفی به سال ۳۸۱ هـ. صاحب کتاب من لایحضره الفقیه.

ج. محمد بن حسن طوسی معروف به شیخ طوسی، متوفی به سال ۴۶۰ هـ. صاحب کتابهای تهذیب و استبصار.

۳ - خوانساری، روضات الجنات، ج ۶، ص ۱۱۲.

۴ - کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۶۳۴.

در حالی که معروف آن است قرآن (۶۲۶۳) آیه است، پس با این حساب دو سوم قرآن را باد برده است و آنچه موجود است، فقط یک سوم قرآن است، و جعفر بن باقر به آن مطلب تصریح کرده است چنان که کلینی باز هم آن را در کافی تحت عنوان «ذکر صحیفه و جفر و جامعه و مصحف فاطمه»، مطرح کرده (و گفته): تعدادی از اصحاب ما از احمد بن محمد، از عبدالله الحجال از احمد بن عمر حلبی از ابی بصیر روایت کرده اند که گفت: نزد ابی عبدالله علیه السلام رفتم و به او گفتم: فدایت شوم سؤالی از تو می پرسم، آیا این جا کسی هست که سخنم را بشنود؟ سپس ابو عبدالله پرده ای را از میان خود و او بالا زد و خود را آماده ی جواب کرد و گفت: ای ابامحمد، پیرس از آنچه تصمیم داری پیرسی، گفت: گفتم: فدایت شوم همانا شیعیان تو می گویند که پیامبر خدا فصلی از علم را به علی یاد داده که برای وی از آن فصل هزار فصل دیگر باز می گردد، و از هر فصلی هزار فصل دیگر گشوده می شود. گفت: گفتم: به خدا سوگند این علم است. ابوبصیر گفت: امام مدتی در زمین مشغول کردن گودال بود سپس گفت: البته این علم هست اما نه آن علمی که مورد نظر ماست.

ابوبصیر گفت: ابو عبدالله گفت: ای ابامحمد، همانا نزد ما این جامعه موجود است اما مردم نمی دانند جامعه چیست؟ گفت: گفتم: فدایت شوم جامعه چیست؟ گفت: صحیفه ای است که طول آن به ذراع رسول خدا (۷۰) ذراع است و دیکته ی آن از دهان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله است و با خط و دست راست علی نوشته شده است، هر حلال و حرامی و هر چیزی که مردم به آن نیاز دارند، در آن وجود دارد؛ حتی دیه ای که در مقابل خراش پوست بدن گرفته می شود، سپس دستش را به من زد و گفت: ای ابامحمد، آیا به من اجازه می دهی؟ گفت: گفتم: فدایت شوم من در خدمت شما هستم، هر چه می خواهی انجام بده. گفت: سپس با دستش مرا فشار

داد و بدنم را نیشگون گرفت و گفت: حتی تاوان این هم در آن صحیفه هست - مثل این که عصبانی بود - گفت: گفتم: به خدا سوگند که علم این است. گفت: همانا این علم هست اما نه علمی که مورد نظر ماست. سپس مدّتی ساکت ماند و گفت: همانا نزد ما جفر هست و مردم نمی‌دانند جفر چیست؟ گفت: گفتم: جفر چیست؟ گفت: ظرفی است از پوست که علم پیامبران و اوصیاء و علمای گذشته بنی‌اسرائیل در آن وجود دارد. گفت: گفتم: واقعاً علم این است. گفت: این علم است اما نه علم واقعی. سپس اندکی ساکت شد و گفت: همانا نزد ما مصحف فاطمه هم هست و مردم چه می‌دانند که مصحف فاطمه چیست؟ گفت: گفتم: مصحف فاطمه چیست؟ گفت: مصحفی است که سه برابر قرآن شما در آن هست و به خدا سوگند، حرفی از قرآن شما در آن نیست. گفت: گفتم: به خدا سوگند این است علم. گفت: این علم است اما نه علم مورد نظر ما، سپس مدّتی ساکت ماند و گفت: همانا نزد ما، علم به آن چه بوده و هست و خواهد بود تا روز قیامت وجود دارد. گفت: گفتم: فدایت شوم به خدا سوگند این است علم. گفت: همانا این علم هست اما نه علم مورد نظر ما. گفت: گفتم: فدایت شوم پس این علم چیست؟ گفت: آن چه در شب و روز پدید می‌آید، امری بعد از امر دیگر و چیزی بعد از چیز دیگر تا روز قیامت^۱.

پس کدام قسمت حذف شده است؟ باز هم کلینی از امام معصوم خود محمد باقر، امام پنجم شیعیان، آن را بیان می‌کند و این گونه روایت می‌کند:

ابی علی عسری از محمد بن عبد الجبار از صفوان از اسحاق بن عمار از ابی بصیر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده که گفت:

۱ - الأصول من الکافی، ج ۱، ص ۲۳۹ و ۲۴۰.

قرآن به چهار ربع نازل شده است. ربعی درباره‌ی ما، و ربعی دیگر درباره‌ی دشمنان ما، و ربع دیگر درباره‌ی آداب و روش‌ها و آخرین ربع درباره‌ی فرائض و احکام^۱.

مانند آن هم از علی علیه السلام روایت شده است:

عده‌ای از اصحاب ما از سهل بن زیاد و علی بن ابراهیم، از پدرش همگی از ابن محبوب از ابی حمزه از ابی یحیی از اصبع بن نباته روایت کرده‌اند که گفت: از امیرالمؤمنین علیه السلام شنیدم که می‌گفت: قرآن بر سه دسته نازل شد: $\frac{1}{3}$ درباره‌ی ما و دشمنانمان و $\frac{1}{3}$ درباره‌ی آداب و روش‌ها و $\frac{1}{3}$ هم درباره‌ی فرائض و احکام^۲.

کلینی در کافی خود، موردی را به عنوان مثال درباره‌ی حذف شدن قرآن، چنین بیان می‌کند:

از حسین بن محمد از معلى بن محمد از جعفر بن محمد بن عبدالله از محمد بن عیسی قمی، از محمد بن سلیمان، از عبدالله بن سنان، از ابی عبدالله روایت شده که در باره آیه: ﴿وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ﴾ (طه: ۱۱۵) «در آغاز کار، ما به آدم فرمان دادیم. اما او ترک فرمان کرد».

گفت: در اصل ایه چنین بود: وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلُ کَلِمَاتٍ فِي مُحَمَّدٍ وَعَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ وَالْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ وَالْأُتَمَّةِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ مِنْ ذُرِّيَّتِهِمْ (فَنَسِيَ)

(گفت: آن عهد و پیمان درباره‌ی محمد و علی و فاطمه و حسن و حسین و ائمه از نسل آنان است که آدم آن کلمات را فراموش کرد، و به خدا سوگند این کلمات بر محمد علیه السلام نازل

۱ - همان، ج ۲، ص ۶۲۸.

۲ - الکافی، ج ۲، ص ۶۲۷.

شدند.^۱

همچنین از علی بن محمد، از یکی از یاران خود از احمد بن محمد بن ابی نصر روایت کرده که گفت: ابوالحسن - حضرت علی - مصحفی به من داد و گفت: به آن نگاه نکن. سپس آن را باز کردم و در آن سوره‌ی (لم یکن الذین کفروا)؛ یعنی، سوره بینه را خواندم که نام هفتاد مرد قریش با اسامی پدرانیشان را در آن یافتیم. گفت: سپس گفت: مصحف را برایم فرست.^۲

هم اکنون این قرآن کجاست؟

همچنین کلینی از محمد بن یحیی از محمد بن حسن از عبدالرحمن بن ابی هاشم از سالم بن سلمه روایت کرده است که گفت: مردی چند حرف از قرآن را برای ابی عبدالله علیه السلام قرائت نمود. من که گوش می‌دادم، کلماتی از او شنیدم که قرائت آن شخص با قرائت مردم فرق داشت، سپس ابوعبدالله علیه السلام گفت: این قرائت را رها کن و مانند مردم بخوان تا قائم - مهدی - بیاید. پس وقتی قائم قیام کرد، کتاب خدا را بر این قرائت می‌خواند. بعد مصحفی را بیرون کشید که علی علیه السلام آن را با دست خط خود نوشته بود و گفت: علی بعد از فراغت از کتابت این مصحف، آن را به مردم نشان داده است و به آنان گفته است: این است کتاب خدا؛ آن طور که خداوند آن را بر محمد صلی الله علیه و آله نازل کرده است و آن را در میان دو لوح جمع نموده‌ام. مردم در جواب گفتند: نزد ما مصحف جامعی هست و دیگر نیازی به مصحف تو نداریم. سپس علی علیه السلام گفت: به خدا سوگند دیگر بعد از امروز، هرگز این مصحف را نخواهید دید؛

۱ - الکافی، ج ۱، ص ۱۶.

۲ - همان، ج ۲، ص ۶۳۱.

تنها وظیفه‌ی من این بود که بعد از جمع نمودن آن، شما را از آن باخبر کنم تا آن را بخوانید.^۱ این گونه روایات بسیار بسیارند که در معتمدترین کتاب آن‌ها، کتابی که بر امام غائب عرضه شده و آن را تأیید کرده و برای شیعه‌ی خود، آن را کافی دانسته، آمده است. اما ما از روایت همه‌ی آن‌ها در این بخش خودداری می‌کنیم زیرا این روایت‌ها در کتاب **فصل الخطاب** که باب چهارم این کتاب، برای نقل آن‌ها اختصاص یافته، آورده شده است و برای جلوگیری از تکرار، از نقل آن در این فصل پرهیز کردیم.

مقصود آن است که کلینی این روایات را از امامان معصوم خود نقل کرده است و آنان، تحریف قرآن موجود را تأیید کرده‌اند و پیروان خود را به چنین اعتقادی سفارش کردند و در این روایات هشتگانه، دیدگاه و اعتقاد چهار تن از امامان از قبیل علی بن ابیطالب، محمد باقر و پسرش جعفر و ابی الحسن نقل شده است.^۲ همچنین در این کتاب، اثبات همین عقیده از امامان دیگرشان وجود دارد که ان شاء الله آن‌ها را در جای خود خواهیم آورد.

بعد از این کتاب، کتاب قدیمی - دیگری - را که بیشتر مورد اعتماد آنان است؛ ذکر می‌کنیم که در زمان امامان معصوم آنان، تألیف شده است و آن تفسیر قمی است.

۱ - همان، ج ۲، ص ۶۳۳.

۲ - سخن بر اعتقادات شیعه است وگرنه ما ایمان داریم که همه این روایات، خرافات و باطل است و هیچ گونه صحتی ندارند؛ زیرا این اشخاص از اتهامات این دروغ‌پردازان، پاک و مبرا بوده‌اند و عقیده‌ی آنان درباره قرآن، همانند عقیده سایر مسلمانان می‌باشد؛ زیرا آنان سرمشق‌های مردم هستند. قرآن نیز، هرگز و در هیچ زمانی باطل‌پذیر نیست؛ زیرا از سوی یزدان با حکمت و ستوده، فرود آمده است.

خداوند با فرموده خود: ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ [الحجر: ۹] (همانا ما قرآن را فرستاده‌ایم و خود مان آن را حفظ می‌کنیم). حفظ و صیانت آن را تضمین کرده است و این، همان عقیده‌ای است که از مهم ترین تفاوت‌های بین اهل سنت و شیعیان است.

علی بن ابراهیم قمی، یکی از مشایخ و اساتید شیعه در حدیث و تفسیر است. چنان‌که محمد بن یعقوب کلینی، صاحب مهم‌ترین کتاب از منابع صحیح چهارگانه‌ی شیعه، در کتاب «کافی» خود از او بسیار روایت کرده است. پس در واقع کلینی شاگرد قمی است. و نجاشی درباره‌ی او گفته است:

در حدیث، ثقه و قابل اعتماد و دارای مذهب صحیح است. احادیث زیادی را شنیده و روایت کرده است و کتاب‌های زیادی را تصنیف نموده و نیز دارای کتاب تفسیر می‌باشد.^۱ و او از بزرگ‌ترین راویان اصحاب ماست. مشایخ اهل حدیث از وی روایت کرده‌اند. تاریخ وفاتش را نیافتیم، اما وی در سال ۳۰۷ هجری در قید حیات بوده است.^۲

و در عصر امام حسن عسکری بود.^۳ و درباره‌ی تفسیر او نوشته‌اند:

اولاً: این تفسیر اساس و پایه‌ی بسیاری از تفاسیر است.

دوم: روایات ایشان با اسناد واسطه‌های اندک از امام صادق نقل شده است. به همین سبب، در کتاب (الذریعة) آمده است که این تفسیر در حقیقت، تفسیر امام صادق است.

سوم: مؤلف آن، در زمان امام حسن عسکری علیه السلام زیسته است.

چهارم: پدرش که این اخبار را برای پسرش روایت کرده است، خود از اصحاب امام رضا علیه السلام بوده است.

پنجم: این تفسیر حاوی علم فراوانی از فضائل اهل بیت است که دشمنانشان کوشیده‌اند این فضائل را از قرآن خارج کنند.

۱ - رجال النجاشی، ص ۱۸۳.

۲ - الکنی و الألقاب، ج ۳، ص ۶۸.

۳ - آغا بزرگ تهرانی، الذریعة، ج ۴، ص ۳۰۲.

ششم: این تفسیر به بیان بسیاری از آیات قرآنی پرداخته است که مقصود و مراد این آیات بطور کامل فهمیده نمی‌شود جز به کمک ارشاد و راهنمایی اهل بیت علیهم السلام که تلاوت‌کننده‌ی قرآن بوده اند.^۱

و این قمی است که در مقدمه‌ی تفسیرش یادآور شده و می‌گوید:

پس قرآن برخی ناسخ و برخی منسوخ، برخی محکم و قسمتی متشابه، بخشی عام و پاره‌ای خاص، برخی مقدم و برخی مؤخر، و بعضی منقطع و بخش دیگر معطوف برهم است، و در بعضی از قسمت‌های آن حرفی در جای حرف دیگر قرار دارد و قسمتی هم بر خلاف آن‌چه است که خداوند نازل کرده است.^۲ اما قسمتی که مخالف است با آن‌چه خداوند نازل کرده است، طبق این گفته‌ی خداوند است که می‌فرماید:

﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾ (آل عمران: ۱۱۰)

«شما بهترین امتی هستید که به سود انسان‌ها پدیدار شده‌اید، امر به معروف و نهی از منکر می‌نمایید و به خدا ایمان دارید».

ابوعبدالله خطاب به کسی که این آیه را تلاوت می‌کرد گفت:

آیا بهترین امت کسانی هستند که امیرالمؤمنین و حسین را به قتل می‌رسانند؟ سپس از او پرسیده شد: ای پسر رسول خدا، پس در اصل چگونه نازل شد؟ گفت: همانا (کُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ) بود، مگر نمی‌بینی که خداوند در آخر آیه، آنان را مدح می‌کند و

۱ - سید طیب موسوی الجزائري، مقدمه‌ی تفسیر القمی، ص ۱۵.

۲ - تفسیر قمی، ج ۱، ص ۵.

می‌فرماید: ﴿تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾ «امر به معروف و نهی از منکر می‌نمایید و به خدا ایمان دارید».

و همچنین مانند این، آیه‌ای بر ابی‌عبدالله علیه السلام خوانده شد: ﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا فُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا﴾ (فرقان: ۷۴) «کسانی که می‌گویند: پروردگارا، همسران و فرزندانی به ما عطا کن که باعث روشنی چشمانمان گردند و ما را پیشوای پرهیزگاران گردان». ابوعبدالله گفت: امر بزرگی را از خدا خواسته‌اند و از خدا درخواست نموده‌اند که آنان را پیشوای پرهیزگاران گرداند. سپس از وی پرسیده شد: ای پسر رسول خدا، پس این آیه چگونه نازل شد؟ گفت: این گونه نازل شد: (واجعل لنا من المتقين إماما)؛ یعنی، برای ما از پرهیزگاران امام قرار ده. همچنین فرموده‌ی خداوند:

﴿لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ، مِنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾ (رعد: ۱۱) «برای او (انسان) فرشتگانی است که به نوبت (عوض می‌شوند) و پیاپی از روبرو و از پشت سر به فرمان خدا از او مراقبت می‌نمایند».

ابوعبدالله گفت: چگونه شیء از امر خدا محفوظ می‌شود؟ و چگونه معقب در مقابل اوست؟ سپس از او پرسیدند: ای پسر رسول خدا، آن چگونه است؟ در جواب گفت: این گونه نازل شد:

(له معقبات من خلفه ورقیب من بین یدیه یحفظونه بأمرالله) یعنی: برای انسان است فرشتگانی از پشت سر و نگهبانی از روبرو که او را به امر خدا حفظ می‌کنند؛ و مانند آن بسیار است.^۱

روی جلد این کتاب، نوشته شده است: «این کتاب از قدیمی‌ترین تفاسیری است که از آیات نازل شده بر اهل بیت پرده برداشته است».

و عقیده‌ی عیاشی، محمد بن مسعود بن عیاش السلمی، معروف به عیاش نیز، این گونه است. نجاشی درباره‌ی وی گفته است: او موثق، بسیار راستگو و از بزرگان این طائفه است.^۲ و خوانساری به نقل از کتاب «معالم العلماء» گفته است: او از لحاظ علم و فضل و ادب و فهم و از بزرگ‌ترین افراد شرق در زمان خویش است، بیش از دویست / دو صد کتاب تألیف کرده است.^۳

و قمی گفته: مشایخ و اساتید علم رجال‌شناسی گفته‌اند: وی ثقه، صدوق و بزرگی از بزرگان این گروه می‌باشد. جلیل‌القدر و دارای اخبار فراوان و از نظر روایت دارای ابعاد فراوانی است و در روایت، دارای مهارت کامل است. کتاب‌های وی متعدد و بالغ بر بیش از دویست کتاب است و یکی از آن کتاب‌ها همین کتاب تفسیر است. و از این ندیم نقل شده که در باره وی گفته است: در میان فقهای شیعه‌ی امامیه در وفور علم، یکتای زمان خود بوده است.^۴ و طباطبائی گفته است: وی از بزرگان علمای شیعه و پایه‌های اصلی حدیث و تفسیر

۱ - تفسیر قمی، ج ۱، ص ۱۰.

۲ - رجال النجاشی، ص ۲۴۷.

۳ - روضات الجنات، ج ۶، ص ۱۳۰.

۴ - الکنی و الألقاب، ج ۲، ص ۴۴۹ و ۴۵۰.

به روایت است. در میان کسانی که در قرن سوم هجری زیسته‌اند، علمای این رشته، کتاب او را از هزار سال پیش تا به امروز که نزدیک به یازده قرن است، پذیرفته‌اند؛ بدون این که عیبی برایش ذکر شود، یا با گوشه‌ی چشمی به نقضی در آن اشاره گردد.^۱

و تهرانی در کتاب «الذریعة» گفته است: تفسیر عیاشی تألیف ابن نصر محمد بن مسعود است که یکی از استادان کشی^۲ و از طبقه‌ی ثقة الاسلام الکلینی است.^۳ همین عیاشی در مقدمه‌ی تفسیرش از «اصبغ بن نباته» روایت می‌کند که می‌گوید: از امیرالمؤمنین شنیدم که می‌گفت: قرآن با سه قسمت نازل شد. قسمی درباره‌ی ما و دشمنانمان، بخش دیگر درباره‌ی سنن و امثال و بخش دیگر درباره‌ی فرائض و احکام.^۴

شخصی به داود بن فرقد خبر داده که از ابی عبدالله علیه السلام روایت شده می‌گفت: اگر قرآن با همان صورت که نازل شده خوانده می‌شد؛ اسامی ما را در آن می‌یافتی.^۵ و از میسر و او از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده که گفت: اگر در کتاب خدا زیاده و نقص صورت نمی‌گرفت، حق ما بر انسان خردمند پوشیده نمی‌ماند.^۶ و غیر از اینها روایات بسیار دیگری وجود دارد که ذکر آنها در جای خود خواهد آمد.

۱ - محمد حسین طباطبایی ص. ح، مقدمه حول الکتاب و مولفه.

۲ - ابو عمرو بن محمد بن عمر بن عبدالعزیز کشی مکی از دانشمندان شیعه در علم حدیث و رجال است.

۳ - الذریعة، ج ۴، ص ۲۹۵.

۴ - مقدمة التفسیر تحت عنوان «فیما انزل القرآن»، ج ۱، ص ۹ و این روایت را مجلسی در کتاب «البحار» آورده است، ج ۱۹، ص ۳۰. والصافی در تفسیرش، ج ۱، ص ۱۹ و بحرانی در کتاب «البرهان»، ج ۱، ص ۲۱ این روایت را ذکر کرده‌اند.

۵ - العیاشی، ج ۱، ص ۱۳. مقدمه البرهان، ص ۳۷.

۶ - البرهان، ص ۳۷. البحار، ج ۱۹، ص ۳۰. اثبات الهدی، ج ۳، ص ۴۳ و ۴۴.

نجاشی درباره‌ی محمد بن حسن صفار گفته است: او در میان یاران قمی ما، ثقه، جلیل‌القدر، راجح و کم‌اشتباه در روایت بود. وی کتاب‌های بسیار از جمله کتاب «بصائر الدرجات» دارد و در سال ۲۹۰ هجری وفات یافت.^۱ او از شاگردان حسن عسکری؛ یازدهمین امام معصوم، است.^۲ وی در کتابش اعتقاد خود را درباره‌ی قرآن با روایت متصل از امام معصومش می‌نویسد و می‌گوید: علی بن محمد از قاسم بن محمد از سلیمان بن داود از یحیی بن اریم از شریک از جابر برای ما حدیثی نقل کرد که گفت: ابوجعفر (علیه السلام) گفت: پیامبر در منی اصحابش را فراخواند؛ پس فرمود: ای مردم، همانا من در میان شما حُرّمات خدا و عترت خودم و کعبه؛ یعنی بیت الله الحرام را باقی می‌گذارم. سپس ابوجعفر گفت: اما کتاب خدا را تحریف کردند و عترت را کشتند و از همه سپرده‌ها و امانت‌های الهی اظهار براءت کردند.^۳

از احمد بن محمد از حسن بن محبوب از عمرو بن ابی‌المقدم از جابر روایت کرده است که گفت: از ابوجعفر (علیه السلام) شنیدم که می‌گفت: هیچ احدی نیست که ادعا کند: همه‌ی قرآن را آن گونه که خداوند آن را نازل کرده است، جمع‌آوری نموده؛ جز این که دروغ می‌گوید و هیچ احدی آن را جمع‌آوری و حفظ ننموده آن گونه که خداوند آن را نازل کرده است، مگر علی بن ابیطالب و امامان بعد از ایشان.^۴

۱ - رجال الکشی، ص ۲۵۱. الکنی و اللقب، ج ۲، ص ۳۷۹.

۲ - الذریعة، ج ۳، ص ۱۲۵.

۳ - بصائر الدرجات، ایران، ۱۲۸۵ هـ، جزء ۸، باب ۱۷.

۴ - البرهان، ج ۱، ص ۱۵.

همچنین از احمد بن محمد از حسین بن سعید از حماد بن عیسی از ابراهیم بن عمر روایت کرده است که گفت: آنچه گذشته و آنچه پدید می‌آید و آنچه هم اکنون هست، در قرآن هست و در آن اسامی مردانی وجود داشت که حذف شدند، واقعاً یک اسم گاهی به صورت‌های مختلف که قابل شمارش نیست در آن هست، این مطلب را اوصیاء، یعنی، امامان شیعه می‌دانند.^۱

پنجمین شخصیت آنان، فرات بن ابراهیم کوفی است که به ذکر او و تفسیرش به نقل از تهرانی در کتاب «الذریعة» اکتفاء می‌کنیم.

تفسیر فرات بن ابراهیم بن فرات کوفی که به روایاتی به امامان هدایتگر علیهم‌السلام معروف شده است و روایت فراوانی دارد از حسین بن سعید کوفی اهوازی، ساکن و متوفای قم و از یاران امام رضا و جواد و هادی علیهم‌السلام و در روایت کتب سی‌گانه با برادرش حسن مشارکت داشته است. چنانکه پسرش احمد بن حسین در روایت از همه‌ی استادان پدرش با وی مشارکت داشته است.

و همچنین در تفسیرش روایات زیادی از جعفر بن محمد بن مالک بزاز فزاری کوفی - متوفای حدود سال ۳۰۰ هـ - آورده است، او مربی و معلم ابی‌غالب زراری - متولد ۲۸۵ - بوده است. بعد از این که او را از میان کتاب‌ها بیرون کشیده و داخل پارچه‌فروشان کرده است؟ چنانکه ابو‌غالب در نامه‌ای که آن را به نوه‌اش نوشته، ذکر کرده است. و همچنین روایات بسیاری را از عبید بن کثیر عامری کوفی - متوفای ۲۱۴ - مؤلف کتاب «التخریج» - همان شخصیتی که او را در صفحه اول از این قسمت یاد کردیم. - ذکر کرده است و برای همه‌ی این‌ها، اساتید بسیار و اسناد بی‌شماری ذکر کرده است. و نیز، در تفسیرش از اساتید

خود - که همه‌ی آن‌ها از راویان حدیث هستند - و تعدادشان به صد و چند نفر می‌رسد، روایت می‌کند. آن‌هم از طریقی که به امامان معصوم متصل می‌شوند. در حالی که بیشتر آنان در اصول رجال الحدیث ما، هیچ نام و نشانی ندارند، اما با کمال تأسف، عده‌ای خواسته‌اند که آن اسناد را بیشتر از میان بردارند و اکتفا کرده است به این مثلاً بگوید: «فرات از حسین بن سعید بصورت معنعن^۱ از فلان...» و همچنین، در غالب سندهای ایشان به قول معنعن اشاره داشته است. روایتی که فرات آن را ذکر کرده، دارای سندهای معنعن (بدون اتصال) بوده است و گفته که آن سندها را به خاطر اختصار ترک نموده‌ام. وی تفسیر را از فرات، پدر شیخ صدوق و پدر شیخ صدوق، ابوالحسن علی بن حسین بابویه، متوفای سال (۳۲۹) روایت می‌کند. چنان‌که پدر شیخ صدوق نیز، از علی بن ابراهیم، مفسر قمی متوفای سال (۳۰۷)، روایت داشته است؛ و شاید فرات تا این سال در قید حیات بوده است، اما شیخ صدوق، روایات بسیاری در کتاب‌هایش از فرات آورده است، چه به واسطه‌ی نقل از پدرش و چه به واسطه‌ی نقل از استادش، حسن بن محمد بن سعید هاشمی. چنان‌که همین هاشمی از فرات روایت می‌کند، و از پدر ابی‌قیراط، جعفر بن محمد متوفای سال (۳۰۸) روایت داشته است. به همین سبب، می‌گوید: احتمال دارد که فرات در سال‌های اول قرن چهارم مانند پدر ابی‌قیراط در قید حیات بوده و نسخه‌های تفسیر وی در تبریز و کاظمیه و نجف فراوان است. ابتدای تفسیر این‌گونه شروع می‌شود: «همه‌ی ستایش‌ها، برازنده‌ی خداوندی است که آمرزنده‌ی گناهان و برطرف‌کننده‌ی مشکلات و دانای نهان‌ها و آگاه به راز دلهاست.» و بعد از این دو صدوق، از قدما، استاد حاکم ابوالقاسم حسکانی به تفسیر وی اعتماد کرده است. به همین سبب، در کتاب «شواهد التنزیل» خود، از این تفسیر مطالبی را نقل می‌کند و غیاث بن

۱ - حدیث معنعن: حدیثی است که در تمام سلسله سند هر یک از ناقلان، تصریح به لفظ (عن ...) شده باشد.

ابراهیم در تفسیر خودش، از این تفسیر نقل می‌کند و این تفسیر یکی از منابع «البحار» هم هست. علامه‌ی مجلسی در اول البحار گفته است: اگرچه اصحاب نه به مدح و نه نقد به تفسیر فرات نپرداخته‌اند، اما موافق بودن اخبار وی با احادیث معتبری که به ما رسیده و حُسن ضبط او در نقل احادیث، اعتماد و حُسن ظن را به مؤلف آن می‌بخشد.^۱

با این مطلب، ارزش این مرد و کتاب او معلوم می‌شود. و آقای صدر درباره‌ی او گفته است: همانا فرات در عصر امام جواد بن رضا علیه السلام بوده است.^۲ و آورد باری گفته است: علمای ما، پیوسته از هزار سال پیش تا کنون به این کتاب عنایت داشته‌اند. چنان‌که این مطلب از حال کسانی که ذکر آنان گذشت، فهمیده می‌شود. کسانی که مترجم آن تفاسیر بوده‌اند، برای موثق بودن وی کافی هستند؛ مثلاً روایت شخصی مانند ابی‌الحسن علی‌بن حسین بن موسی بن بابویه قمی، پدر استاد ما شیخ صدوق، همان صدوقی که علما بر عمل نمودن به فتوای او در رساله‌ی «اعزاز النصوص» که برای فرزندش باقی مانده است، علاقه‌ی شدیدی دارند؛ زیرا جز عین الفاظی که از امامان هدایت، روایت کرده است چیزی در آن فتاوی ثبت نشده است تا بیشتر مورد اعتماد باشند.

از جمله کتبی که برای روایت انتخاب کرده است، این تفسیر است. چنان‌که نوشته‌ی پدرش، رئیس محدثان شیخ صدوق در الامالی و کتاب اخبار الزهراء و از کتاب‌های خویش که از فرات گاهی به واسطه‌ی پدرش و گاهی از استاد خود، حسن بن محمد بن هاشمی روایت کرده است، به ما نشان می‌دهد.

۱ - آغا بزرگ تهرانی، الذریعة إلى تصانیف الشيعة، ج ۴، ص ۴۸۹ و ۴۹۹.

۲ - کتاب الشيعة و فنون الإسلام به نقل از بیوگرافی مؤلف از کتاب.

اعتماد صدوق بعد از پدرش به این تفسیر - چنان که از روایات بسیار او و اصرار بر روایت از این تفسیر به یکی از دو واسطه، آشکار است - از واضح ترین علائم اعتماد و بزرگ ترین ترجیح دهندگان عمل به این تفسیر است و محور جدا نمودن روایات صحیح و سقیم، چنین شخصی خواهد بود.^۱

خوانساری گفته است: فرات بن ابراهیم، محدث قابل اعتماد و مفسری ستوده، صاحب تفسیر بزرگی است که به زبان اخبار و روایات است، و بیشتر اخبار و روایاتش در شأن امامان و ائمه اطهار - درود و سلام خداوند بر آنان باد - بیان شده است. تفسیر فرات در ردیف دو تفسیر عیاشی و علی بن ابراهیم قمی می باشد که در کتاب «وسایل» و «البحار» از روی اعتماد و اعتبار از وی روایت می کنند. محدث نیشابوری در کتاب رجال خود ذکر کرده است، آن هم بعد از این که سایر مؤلفان کتب مربوط به رجال حدیث او را ترک کرده بودند، گفته است: او دارای کتاب تفسیر معروف به خود است. به نقل از محمد بن احمد بن علی همدانی و شیخ ما علامه ی مجلسی در کتاب خود «بحار الانوار» گفته است: تفسیر فرات اگرچه از سوی اصحاب به مدح یا نقد قرار نگرفته، اما هماهنگی اخبار آن با احادیث معتبری که به ما رسیده و حسن ضبط او در نقل احادیث، اعتماد و حسن ظن را به مؤلف آن می بخشد. و صدوق اخباری را از وی توسط حسن بن محمد بن سعید هاشمی روایت کرده است و حاکم ابوالقاسم حسکانی نیز، از وی روایت کرده است.^۲

همچنین فرات، روایات فراوانی ردیف کرده که به وضوح بر تحریف و تغییر قرآن دلالت دارند، چنان که در مقدمه ی کتابش روایتی را از علی بن ابیطالب آورده که نزول قرآن به چهار

۱ - تفسیر فرات الکوفی، ص ۲ و ۳.

۲ - روضات الجنات، ج ۵، ص ۳۵۳ و ۳۵۴.

بخش تقسیم‌بندی شده است.^۱

و سایر احادیث در جای مناسب آن خواهد آمد. همچنین سلیم بن قیس عامری، کسی که او را از اصحاب علی علیه السلام به حساب می‌آورند، روایاتی شبیه به روایات گذشته در کتابش آورده است. پس این‌ها محدثان و مفسران و راویان شکوهمند عصرهای نخستین هستند که امامانشان را دیده‌اند و از آن‌ها با واسطه، یا بی واسطه روایت کرده‌اند. پس همه‌ی آن‌ها این روایات را نقل می‌کنند و معتقد به تحریف و تغییر قرآن می‌باشند. کتاب‌هایی که ذکر شد، مدار و محور عقیده‌ی شیعه است که اگر این علما و آن کتاب‌ها نبودند، چیزی برای آنان ثابت نمی‌شد. به همین سبب، نوری طبرسی گفته است:

بدان که آن خبرها از کتاب‌های معتمد ما نقل شده‌اند که اعتماد علمای ما در اثبات احکام شرعی به آن‌هاست.^۲

سپس جمعی دیگر از محدثان و مفسران، جانشین آن‌ها شدند که همگی راه و روش پیشینیان خود را پیمودند و روایات و احادیث صریح و واضحی را با مضامین همان روایات قبلی ذکر نمودند که به حد تواتر رسیده بود، حتی بیش از حد تواتر؛ تا جایی که نعمت الله جزائری گفته است:

همانا اصحاب مذهب شیعه اتفاق نظر دارند بر این که اخبار مشهور صحیح و متواتری وجود دارد که بر وقوع تحریف در قرآن از نظر کلامی و مادی و اعرابی دلالت دارند و همه‌ی این اخبار، قابل تصدیق می‌باشند.^۳

۱ - نگاه کنید به مقدمه کتاب صفحه ۱.

۲ - فصل الخطاب فی إثبات تحریف کتاب رب الأرباب، ص ۲۵۲.

۳ - فصل الخطاب فی إثبات تحریف کتاب رب الأرباب، ص ۳۱.

و محدث شیعه نوری طبرسی، راویان و معتقدان به این احادیث را در کتاب فصل الخطاب خود تحت عنوان «مقدمه‌ی سوم در ذکر اقوال علمای ما در مورد تغییر و عدم تغییر قرآن» ذکر و شمارش کرده است. سپس می‌گوید:

پس بدان که علمای ما در این باره، دارای اقوالی هستند که مشهور آن، دو قول است: اول وقوع تغییر و نقصان در قرآن. و این سخن شیخ بزرگوار، علی بن ابراهیم قمی، استاد کلینی، است که در ابتدای تفسیر خود به آن تصریح کرده است و کتابش را از اخباری با این مضمون پر کرده است و در ابتدا، متعهد شده که کسی جز استادان و معتمدان خود را ذکر نکند و این عقیده‌ی ثقة الاسلام کلینی، شاگرد قمی، است. او اخبار صریح و فراوانی را در این مطلب در کتاب «الحجة» به خصوص در باب «النکت والتنف من التنزیل»، نقل کرده است. همچنین در کتاب «الروضة»، روایات فراوانی را آورده بدون این که به رد یا تأویل آن پردازد و محقق و پژوهشگر، سید محسن کاظمی در کتاب «شرح الوافیة» در بابی که برای وی در نظر گرفته و آن را باب «غیر از امامان هیچ احدی قرآن را به طور کامل جمع ننموده» نامیده است، عقیده‌ی کلینی را که تحریف قرآن است - دریافته و آن را بیان نموده است؛ زیرا از ظاهر روش او چنین برمی‌آید که او آن باب را برای چیزی قرار می‌دهد که خود به آن راضی باشد.

می‌گوییم: همان‌طور است که کاظمی گفته است، زیرا بیشتر اوقات، مذاهب و آراء پیشینیان از عناوین باب‌هایشان مشخص می‌شود. همچنین علامه‌ی مجلسی در کتاب «مرآة العقول» به این مطلب تصریح کرده و با ذکر همین موضوع، مذهب ثقه‌ی بزرگوار محمد بن حسن صفار در کتاب «بصائر» از فصلی که او هم برای بحث تحریف قرآن در نظر گرفته و عنوان آن: «باب در مورد امامان که نزد آنان همه قرآنی وجود دارد که بر رسول خدا ﷺ نازل شده» می‌باشد. از این عنوان فهمیده می‌شود که دلالت آن، صریح‌تر از آن است در کافی

وجود دارد. و همچنین از باب «قطعاً امامان محدث هستند» معلوم می‌شود که اعتقاد به تحریف قرآن، مذهب صریح ثقه محمد بن ابراهیم نعمان، شاگرد مشهور کلینی، صاحب کتاب «الغیبة» در تفسیر صغیر می‌باشد که در آن فقط انواع و اقسام آیات را ذکر کرده و آن تفسیر به منزله‌ی شرحی برای مقدمه‌ی تفسیر علی بن ابراهیم است. و همچنین اعتقاد به تحریف قرآن، مذهب صریح ثقه جلیل سعد بن عبدالله قمی است که در کتاب ناسخ و منسوخ قرآن بیان کرده است؛ چنانکه در جلد نوزده از بحار آمده است، زیرا وی بایی را در آن کتاب عنوان کرده به نام «باب تحریف آیات بر خلاف آنچه خداوند نازل کرده است» از آن‌چه اساتید ما و علمای آل محمد روایت کرده‌اند. سپس احادیث مُرسله‌ی فراوانی ردیف کرده که در دلیل دوازدهم می‌آید، آن‌جا ملاحظه کن. و سید علی بن احمد کوفی در کتاب «بدع المحدثه» به این دیدگاه تصریح کرده که پیش از این با آن مضمون از او نقل کردیم. همچنین در مجموعه بدعت‌های عثمان، مطلبی را ذکر کرده که لفظ آن چنین است: اهل نقل و آثار از خاص و عام اجماع کرده‌اند بر این که این قرآنی که در دست مردم است، تمام قرآن واقعی نیست و بر این باورند که کمی از قرآن از بین رفته است و در دست مردم نیست و این ظاهر عقیده‌ی بزرگان و مفسران و ائمه است؛ از جمله: شیخ بزرگوار محمد بن مسعود عیاشی و شیخ فرات بن ابراهیم کوفی و ثقه‌ی تیزبین، محمد بن عباس ماهیار که تفسیرهایشان سرشار از اخبار صریح در این باره است که این اخبار را ذکر خواهیم کرد. بلکه شخص اول در ابتدای کتاب اخبار کلی و صریحی در این باره نقل کرده است، پس نسبت دادن این مقوله به آن‌ها مانند نسبت دادن آن به علی بن ابراهیم است، بلکه جمعی زیاد با صراحت این مقوله را به عیاشی نسبت داده‌اند، از جمله افرادی که به این نسبت تصریح نموده و از آن حمایت نموده است: شیخ بزرگ، محمد بن نعمان مفید است. ایشان در کتاب «المسائل السروریة» بنابر آن‌چه علامه مجلسی در کتاب «مرآة العقول» و محدث بحرانی در کتاب «الدرر النجفیة» از

وی نقل کرده‌اند، مطلبی را گفته است که الفاظ آن چنین است: واقعاً قرآنی که در بین دو طرف جلد آن قرار دارد، همگی کلام خداوند متعال است و چیزی از کلام بشر در آن نیست و مجموع کلام نازل شده است و باقیمانده‌ی آن چه خداوند به عنوان قرآن نازل کرده است، نزد حفظ کننده‌ی شریعت و کسی است که احکام الهی به او سپرده شده است و هیچ چیزی از آن ضایع نگردیده، گرچه آن کسی که آیات را بین دو جلد گردآوری کرده است اگر چه به خاطر عللی که او را بدان واداشته همه را از قرآن به شمار نیاورده باشد، که از جمله آن علل: قصور در شناخت بعضی از آیات قرآن، شک در مورد آن، یا بعضی را به عمد از آن خارج کرده است، در حالی که حضرت علی مجموع قرآن نازل شده را از اول تا آخر به گونه‌ای که شایسته‌ی تألیف است جمع‌آوری نموده است؛ یعنی، مکی را بر مدنی و منسوخ را بر ناسخ، مقدم کرده است، و هر مطلبی را در جای خود قرار داده است. لذا جعفر بن محمد صادق علیه السلام گفته است: به خدا سوگند اگر قرآن چنانکه نازل گشت، خوانده شود؛ اسامی همه‌ی ما را در آن می‌یافتید. همچنین امام جعفر علیه السلام گفته است: قرآن به چهار ربع نازل شد: ربعی درباره‌ی ما، ربعی درباره دشمنان ما، ربعی درباره‌ی داستان و ضرب‌المثل‌ها و ربعی هم پیرامون قضایا و احکام، و فضائل قرآن از آن ما اهل بیت است. سپس گفت: به درستی از پیشوایان ما علیهم السلام نقل گردیده که به قرائت قرآن موجود فرمان داده‌اند، و از آن تجاوز نکنیم تا زمانی که قائم - مهدی - ظهور می‌کند و مردم را به قرائت قرآن نازل شده‌ی خداوند و جمع‌آوری شده‌ی امیرالمؤمنین علیه السلام وادار نماید و پیشوایان ما را از قرائت آن چیزی که در اخبار آورده‌اند و مضاف بر مصحف شده‌اند، نهی نموده‌اند؛ زیرا آن قسمت زیاد شده به تواتر نقل نشده است، بلکه با اخبار واحد آن زیاده را ثابت کرده‌اند و ناقل خبر واحد گاهی در منقول خود اشتباه می‌کند. و همچنین هرگاه انسان چیزی را قرائت کند که مخالف مابین دو جلد باشد، اهل خلاف را علیه خود شورانیده است و اهل ستم را بر ضد خود تشویق می‌کند. و نفس خود را

در معرض هلاکت قرار داده است، لذا ما را از قرائت قرآنی که مخالف آن چیزی باشد که بین دو جلد است، منع نمودند. همچنین در جای دیگری از کتاب مقالات می‌گوید: علمای امامیه اتفاق نظر دارند بر این که پیشوایان گمراهی در تألیف قرآن مخالفت‌زیدی کرده‌اند و در آن از مقتضای قرآن و سنت پیامبر ﷺ عدول و تجاوز کردند. و در جای دیگری گفته: اما گفتار در باره‌ی تألیف قرآن این است که به متأخر حکم تقدیم و به متقدم حکم تأخیر شود. اما برای کسی که آشنا به ناسخ و منسوخ و مکی و مدنی فرقی نمی‌کند.

و نجاشی کتاب «البيان في تأليف القرآن» را از کتاب‌های خود به حساب آورده است و در ظاهر، آن کتاب به اثبات تحریف در قرآن اختصاص دارد و إن شاء الله اخبار صریحی در رابطه با ادعای وقوع تغییر در قرآن خواهد آمد که وی در کتاب «ارشاد» روایت کرده است. آری؛ در جای دیگری از کتاب مذکور، بعد از تصریح به این که اخبار مشهوری وارد شده پیرامون اختلاف در قرآن و حذف و نقصان از جانب ستمگران، گفته: ادعای عدم نقصان قرآن حجت و دلیل قابل اعتمادی ندارد، تمایل نشان داده به این که آن اخبار را تأویل کند به این که منظور حذف تأویل و تفسیر از مصحف امیرالمؤمنین است. ولی این تعبیر با صورت‌هایی در کتاب «المسائل السرورية» برای نقص ذکر کرده است سازگار نیست. سپس وی قول به نقصان آیات - نه از تفسیر - و حتی قول به افزوده شدن یک یا دو کلمه را که به حد اعجاز نمی‌رسد، به بنی نوبخت و جماعتی از متکلمین شیعه امامیه نسبت داده است که اسامی آنان در کتب علم الرجال ذکر شده و متعهد شده در این کتاب‌ها اقوال آنان را نقل کند. یکی از آن شخصیت‌ها، شیخ المتکلمین و پیشتاز نوبختی‌ها، ابوسهل اسماعیل بن علی بن اسحاق بن ابی سهل بن نوبخت است که دارای کتاب‌های فراوانی است از جمله: کتاب «التنبیه فی الإمامة» است که صاحب کتاب «صراط المستقیم» از آن نقل می‌کند. و یکی دیگر از آن‌ها، خواهرزاده‌ی ابوسهل، استاد متکلم فیلسوف، ابومحمد حسن بن موسی است که

صاحب تألیفات بسیار خوب می‌باشد، از جمله: کتاب «الفرق والدیانات» که نسخه‌ای از آن نزد ما می‌باشد. و یکی دیگر از آنان شیخ بزرگوار، ابواسحاق ابراهیم بن نوبخت، صاحب کتاب «الیاقوت» است، کتابی که علامه آن را شرح کرده است و در ابتدای شرح آن، مؤلف الیاقوت را به «شیخ پیشتاز ما و امام اعظم ما» توصیف کرده است. همچنین از جمله‌ی آنان، اسحاق کاتب است که حُجت - مهدی - را مشاهده کرده است و رئیس این طایفه استادی است که گاهی دم از عصمت او زده‌اند و نام وی ابوالقاسم حسین بن روح بن ابی‌بحر نوبختی، سفیر سوم در بین شیعه و حجت بوده است. و یکی دیگر از کسانی که قول به تحریف از او ثبت شده، دانشمند فاضل متکلم، حاجب بن لیث بن سراج است که وصف وی در کتاب «ریاض العلماء» این گونه آمده است: او کسی است که مسائل معروف را از شیخ مفید پرسیده است و در بعضی از سخنان خود گفته است: مردم را دیدم که بعد از پیامبر ﷺ در فروع دین و بعضی از اصول، اختلافات زیادی پیدا کرده‌اند که بعدها هم بر هیچ کدام از مسائل اختلافی، اتفاق پیدا نکردند و قرآن را تحریف کردند و هریک از آنان برای خود مصحفی جمع‌آوری نمود که به گمان خود، آن را حق می‌دانست.

یکی دیگر از کسانی که چنین عقیده‌ای داشته است، شیخ موثق بزرگوار و پیشتاز، فضل بن شاذان است که در چندین جای کتاب «ایضاح» این عقیده را ابراز داشته است و نیز، یکی دیگر از معتقدان به این عقیده و از علمای قدیم، شیخ بزرگوار محمد بن حسن شیبانی، صاحب تفسیر «نهج‌البیان عن کشف معانی القرآن» است که در مقدمه‌ی تفسیرش آن عقیده را ابراز کرده است و همچنین از بیوگرافی راویان، شایع بودن این مذهب ظاهر می‌شود، به گونه‌ای که گروهی برای این مطلب، تألیفات جداگانه‌ای نوشته‌اند که یکی از آنان شیخ ثقه احمد بن محمد بن خالد برقی، صاحب کتاب «المحاسن» است که کتاب‌های بسیاری را

درب‌گرفته است. و شیخ طوسی در کتاب «الفهرست» و نجاشی در کتاب «التحریف» آن را از جمله کتاب‌های وی به حساب آورده‌اند.

و یکی دیگر محمد بن خالد است که نجاشی کتاب «التنزیل والتغییر» را از کتاب‌های وی به حساب آورده است.

و یکی دیگر از آنان شیخ ثقه‌ای است که اشتباهی برای وی در حدیث پیدا نشده است، چنانکه گفته‌اند: او علی بن حسن بن فضال است که کتاب «التنزیل من القرآن والتحریف» را از جمله کتاب‌های وی به حساب آورده‌اند.

همچنین محمد بن حسن بن صیرنی است که در کتاب «الفهرست» دارای کتاب «تحریف و تبدیل» است. و از جمله آن افراد احمد بن محمد بن سیار، شیخ حدیث، که نجاشی کتاب «القرآن» را از کتاب‌های او به حساب آورده است. و ابن ماهیار ثقه در تفسیر خود از وی بسیار نقل کرده است، و همچنین شیخ حسن بن سلیمان حلّی، شاگرد شهید، در مختصر «البصائر» که آن را «التنزیل والتحریف» نامیده است و استاد بزرگ در حاشیه «المدارک» از او نقل نموده و نسخه‌ای از آن، نزد ما موجود است.

از همین گروه، ثقه بزرگوار، محمد بن عباس بن علی مروان ماهیار معروف به ابن حجام، صاحب تفسیر معروفی که در آن به مواردی اشاره شده که در رابطه با اهل بیت نازل شده است و گفته‌اند: در میان یاران ما مثل آن تألیف نشده است، و دو هزار برگ است و در الفهرست «کتاب قرائة أمير المؤمنين (علیه السلام)» و کتاب «قراءة اهل البيت» برای او ذکر شده است و او در کتابش اخبار فراوانی پیرامون تحریف نقل نموده است. چنانکه می‌گوید:

از آن جمله ابوطاهر عبدالواحد بن عمر القمی است، ابن شهر آشوب در «معالم العلماء» گفته است: وی دارای کتابی به نام «فی قرائة أمير المؤمنين (علیه السلام) وحروفه» است که حرف در اخبار و کلمات قدماء بر کلمه اطلاق می‌شود؛ مانند قول امام باقر و امام صادق (علیه السلام) درباره‌ی

تبدیل کلمه‌ی آل محمد به آل عمران که حرف در محل حرف گفته‌اند. و بر آیه اطلاق می‌گردد مانند بعضی از اصحاب که درباره‌ی سوره می‌گفتند: همانا من حرف یا دو حرف از آن مانند (یا ایها الذین آمنوا...) تا آخر آیه» را حفظ دارم. و از این قبیل است گفته‌ی امیرالمؤمنین (علیه السلام) که گفته است: به خدا سوگند هیچ حرفی بر محمد (صلی الله علیه و آله) نازل نشده مگر این که من می‌دانم درباره‌ی چه کسی و در چه جایی نازل شده است. و کلمه‌ی حرف بر حروف هجایی نیز، اطلاق می‌شود که موارد آن بسیار است و بر دو مورد اخیر؛ یعنی، آیه و حروف الفبا نیز، اطلاق می‌گردد؛ مانند قول ابی جعفر (علیه السلام) که می‌گوید: در قرآن جز حروفی که نویسندگان قرآن به آن افزوده‌اند، حروف اضافه‌ای وجود ندارد.

از همین گروه، صاحب کتاب تفسیر قرآن و تأویل و تنزیل و ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه و زوائد حروف و فضائل و ثواب آن با روایات افراد موثق از امام باقر و امام صادق (علیه السلام) و آل رسول خدا در کتاب «سعد السعود» از علی بن طاووس آمده است.

و از جمله‌ی این گروه، صاحب کتاب «ذکر السید» که در آن نوشته شده است: قرائت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) و علی بن ابیطالب و حسن و حسین و علی بن الحسین و محمد و زید دو پسر علی بن حسین و جعفر بن محمد و موسی بن جعفر در آن نوشته شده است؛ و حدیثی را از آنان نقل کرده است که درباره‌ی سوره‌ی آل عمران است.

از همین گروه، صاحب کتاب «الردّ علی أهل التبديل» که ابن شهر آشوب در مناقب خود وی را ذکر کرده است، چنانکه در «البحار» نیز وجود دارد و خبرهایی از وی نقل شده است که دلالت دارند بر این که مراد وی از اهل تبدیل عامه (اهل سنت) است، و غرض از ردّ، آن

است که برای اثبات ردّ بر آنان (اهل تبدیل) طعن وارد نماید، زیرا سبب آن ردّ، اعراض پیشینیان اهل تبدیل از حافظ واقعی قرآن - علی - بوده است.^۱

پس بار دیگر بنگر. آیا هیچ گونه رخنه‌ای می‌بینی. باز هم بنگر. سرانجام نگاهت حیران و درمانده و ناتوان به سویت باز می‌گردد.^۲ این‌ها بزرگان و ستون‌های شیعه، و این هم کتابهایشان است که طبرسی آن‌ها و کتاب‌هایشان را یکی پس دیگری ذکر کرده است، و سید طیب موسوی جزائری در مقدمه‌ی خود بر تفسیر قمی تحت عنوان «تحریف القرآن» نعمت‌الله جزائری و حرّ عاملی و علامه فتونی و سید بحرانی را به اسامی فوق افزوده است.^۳ بعد از آن

۱ - فصل الخطاب فی اثبات تحریف کتاب ربّ الأرباب، ایران، ۱۲۹۸ هـ، ص ۳۱-۲۶.

۲ - ترجمه‌ی آیه ۳ و ۴ سوره‌ی ملک.

۳ - آیا صافی یا یکی از تأیید کنندگان و هم طرازان او می‌توانند، ثابت کنند که یکی از اهل سنت به تحریف قرآن معتقد بوده است و به احادیث و روایات پوشالی که شیعه به اهل سنت نسبت می‌دهد، استدلال کند؟ این سخن را تکرار می‌کنم آیا احدی از شیعه یافت می‌شود که بتواند، ثابت کند مانند آنچه ما از شیعه ثابت کردیم و اسامی آنان را ذکر کردیم، الفاظی بیاورد که در اعتقاد اهل سنت به تحریف قرآن صراحت داشته باشد؟ اما صافی کتاب الفرقان را ذکر کرده که یکی از ملحدین به سال ۱۹۴۸ در مصر آن را تألیف کرده است باید بداند که اهل سنت به آن ملزم نیستند، زیرا ما هرکس را که چنین چیزی بگوید، کافرش می‌دانیم و به نظر ما از دین حق گرا خارج شده و منکر فرموده‌ی خداوند است که می‌فرماید: ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ (الحجر: ۹) «همانا ما خود قرآن را نازل کردیم و همانا خودمان آنرا نگهداری می‌کنیم». همچنین منکر آیه‌ی: ﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ «آن کتاب هیچ گمانی در آن نیست» است به خاطر همین مطلب بود که اهل سنت در مصر در برابر آن کتاب جبهه‌گیری و احتجاج نمودند و بعد از این که انواع بطلان و فساد را با دلایل و براهین بیان کردند، از حکومت وقت تقاضای مصادره‌ی آن را نمودند و حکومت آن زمان تقاضایشان را پذیرفت و کتاب را مصادره نمود. این موضع‌گیری اهل سنت است در دفاع از قرآن در مقابل کسانی که با قرآن مخالفت و معارضت می‌کنند و درباره‌ی آن با هوی و هوس سخن می‌گویند. پس عدالت و دادگری را رعایت کنید و (سنی را مانند شیعه و مانند آنها حساب نکنید). آیا مرد رشیدی در میان شما وجود ندارد؟ پس ما منافق نیستیم و نفاق

گفته است که این‌ها در اثبات مذهب و دیدگاه خود در رابطه با تحریف قرآن به آیات^۱ و روایاتی تمسک جسته‌اند که قابل چشم‌پوشی نیستند.^۲

در جهان شیعه کسی نمی‌تواند ثابت کند که یکی از ائمه و علما و محدثان و مفسران و راویان ایشان چنین عقیده‌ای نداشته است، چه رسد به این که ادعای وجود روایات متواتره را بر عدم تحریف داشته باشند.^۳ روایات متواتره‌ای ندارند که گویای عدم تحریف و تغییر در قرآنی باشد که در دسترس مردم و در بین دو جلد قرار دارد؛ یعنی، در سه قرن اول، تمام آنان معتقد به تحریف بوده‌اند. آیا پاسخ دهنده ای هست؟.

جزء عقاید ما نیست تا مردی را که معتقد به تحریف قرآن است مفسر و محدث و فقیه و امام بنامیم. پس در مقابل نیرنگ دیگران نیز، معتقدات و مبانی آنان را انکار می‌کنیم؛ زیرا ما به صراحت سخن می‌گوییم و به کسی که مخالف نصوص قرآن باشد عالم و فاضل هم نمی‌گوییم یا او را محدث و فقیه و غیره بنامیم. ای صافی، چرا کسی را از اهل سنت که با علم نسبتی دارد، نام نبرده‌ای که مولف الفرقان، مزعوم و دستاویز جناب عالی مدح کند؟ یا او را عالم بنامد. حتی رئیس بخش حقوق در دانشگاه ازهر که گفته اش رانقل کرده‌ای، مولف کتاب الفرقان را عالم و فاضل نامیده است بلکه او را از جمله مجهول الهویه و دیوانگان ذکر کرده است. چه کسی با این چیزهای پوشالی علیه اهل سنت سند و دلیل می‌آورد؟ و از رهبران و محدثان و مفسران و امامان دفاع می‌کند؟

﴿أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ مَنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ ۚ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ﴾ (یونس: ۳۵)

«آیا آن کس که راه راست را نشان می‌دهد سزاوارتر است که پیروی شود یا کسی راهیاب نمی‌شود مگر این که راهنمایی گردد».

۱ - آیا بعد از این سخنان، گوینده‌ای مجال پیدا می‌کند که بگوید: شیعه به این قرآن موجود ایمان دارند و معتقد به تحریف و تغییر آن نیستند؟ به یقین کسی پیدا نمی‌شود چنانکه لطف‌الله الصافی در کتاب «صوت الحق» خود و المغنیه در کتاب «الشیعه فی المیزان» و دیگران در کتابهایشان ادعا کرده‌اند.

۲ - سید موسوی، تفسیر قمی، نجف، ص ۲۳ و ۲۴.

۳ - چنانکه آقای لطف‌الله صافی در کتاب صوت الحق، ص ۲۷ خیال‌پردازی کرده است.

فصل دوم:

عقیده شیعه در دوره دوم در باره قرآن

گفتیم که شیعه در دور اول، اعم از امامان مذاهب گوناگون و قانون‌گذاران آنان، طبق روایاتشان به تحریف قرآن اعتقاد داشتند و ثابت نشده است که هیچ‌کدام از آنان معتقد به تحریف نباشند؛ زیرا پس از آن‌که مذهب مخصوص خود را پایه‌گذاری نمودند و امامت و ولایت را اصل و اساس مذهب خویش قرار دادند، گفتند: اسلام بر پنج پایه بنا شده است: نماز، زکات، روزه، حج و ولایت. و به نظر آنان در روز غدیر، چیزی جز ولایت اعلام نگردید.^۱

و بحرانی به نقل از تفسیر امام گفته است: همانا اسلام با اعتقاد به ولایت علی (علیه السلام) کامل می‌شود و اقرار به نبوت محمد (صلی الله علیه و آله) با انکار امامت علی سودی ندارد، چنانکه اقرار به توحید برای منکر نبوت سودی ندارد.^۲ و بر علی (علیه السلام) دروغ بسته شده که گویا گفته است:

هر کس به ولایت من اقرار نکند اقرار به نبوت محمد (صلی الله علیه و آله) سودی به او نمی‌رساند.^۳

و از محمد بن حسن صفار در کتاب «بصائر» وی از ابی سعید خدری نقل شده است که از پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله) شنیدم که خطاب به حضرت علی گفت: خداوند هیچ پیامبری را نفرستاده مگر این که او را به پذیرش ولایت تو دعوت کرده است، خواه راضی باشی یا ناراضی.^۴

سپس دریافتند که این ولایت و وصایت و امامتی که با دست خود ساخته و پرداخته اند در قرآن وجود ندارد، پس جهت دفع این اشکال، مجبور شدند بگویند: مطالبی به قرآن افزوده یا از آن کاسته شده است و بدون شک همه‌ی اصحاب رسول خدا (صلی الله علیه و آله) آن را تغییر داده

---

۱ - الکافی فی الأصول، کتاب الإیمان و الکفر، باب پایه‌های اسلام، ج ۲، ص ۱۸ و برای توضیح بیشتر به کتاب الشیعة والسنة ما باب شیعه و قرآن مراجعه کنید.

۲ - البرهان، ص ۲۴.

۳ - همان، ص ۲۴.

۴ - همان، ص ۲۵.

و مواردی را از آن حذف نموده‌اند؛ به ویژه خلفای پیامبر و نمایندگان آنان که جانشین و نائب خلفا بوده‌اند تا امت بزرگوار مرحومه را رهبری کنند؛ و قرآن را تحریف کرده‌اند تا علی و اهل بیت را از حق خود، یعنی ولایت و امامت دور کنند. پس هر لفظی را در قرآن که بر امامت و وصایت و خلافت آنان دلالت می‌کرد، از میان برداشتند؛ چنانکه از طبرسی در کتاب «الاحتجاج» روایت کرده‌اند که انسان دین‌ستیزی به نزد علی آمد و به او گفت: اگر در قرآن اختلاف و تناقض وجود نداشت در دین شما داخل می‌شدم. سپس سؤالاتی را برای آن زندیق طرح کرده و به قول خود جوابشان را داده است:

همانا ذکر اسامی انسان‌های مجرم و اهل گناهان کبیره از منافقان در قرآن از کار خداوند نیست، بلکه این کار تغییردهندگان و تبدیل‌کنندگان است که قرآن را متفرق کرده‌اند و دنیا را به عوض دین برگزیده‌اند، و خداوند داستان تغییردهندگان را بیان کرده است و فرموده:

﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لَيْسَتْ أَوْ

(بقره: ۷۹)

بِهِ ثُمَّ قَلِيلًا ﴿٧٩﴾

«وای بر کسانی (از احبار) که کتاب را با دست خود می‌نویسند و آن گاه می‌گویند (به بیسوادان): این (توراتی است که) از جانب خدا آمده است تا به بهای کمی آن (تحریف شده‌ها) را بفروشند!»

و باز هم فرموده:

﴿وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ﴾ (آل عمران: ۷۸)

«و همانا از آنان دسته‌ای هستند که زبان‌هایشان را به هنگام خواندن کتاب خدا

می‌پیچند.»

﴿إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَىٰ مِنَ الْقَوْلِ﴾ (نساء: ۱۰۸)

(نساء: ۱۰۸)

«آن‌گاه که شبانگاهان، پنهانی بر گفتاری که خدا از آن خوشنود نیست، متفق می‌شوند.»
همه‌ی این تغییرات را بعد از وفات رسول خدا ﷺ انجام دادند تا کجی باطل خویش را با آن راست نمایند؛ همانند آنچه یهود و نصاری بعد از موسی و عیسی برای تغییر تورات و انجیل و تحریف و کنار گذاشتن کلمات از جایگاه‌هایشان انجام دادند. و باز هم در این باره خداوند فرموده است:

﴿يُرِيدُونَ أَن يُطْفِئُوا نُّورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّأ أَن يُتِمَّ نُورُهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ﴾ (۳۲) (توبه: ۳۲)

«آنان می‌خواهند نور خدا را با (گمان‌های باطل و سخنان ناروای) دهان خود خاموش گردانند (و از گسترش این نور که اسلام است جلوگیری کنند) ولی خداوند جز این نمی‌خواهد که نور خود را به کمال رساند (و پیوسته با پیروزی این آئین، آن را گسترده‌تر گرداند) هرچند که کافران دوست نداشته باشند.»

پس آنان در قرآن چیزی را ثابت کردند که خداوند آن را نگفته است تا حقائق را بر خلیفه ببوشند. پس خدا دل‌هایشان را نابینا کرد. به همین سبب، در قرآن چیزی را از خود باقی گذاشتند - و ندانستند حذفش کنند - که بر آنچه به قرآن اضافه کرده بودند، دلالت می‌کرد و پنهان کاری و دروغ و نیرنگشان را آشکار کرد. به خاطر همین بود که به آنان گفت:

﴿لَمْ تَلِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْفُرُونَ بِالْحَقِّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (آل عمران: ۷۱) (۷۱)

«چرا حق را با باطل در هم می‌آمیزید؟»

و مثل آن‌ها طبق این آیه است:

﴿فَأَمَّا الزُّبْدُ فَذْهَبَ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ﴾ (رعد: ۱۷) (۱۷)

«اما کف‌ها دور انداخته می‌شوند و آنچه برای مردم نافع است در زمین ماندگار می‌گردد.»

پس زبد^۱ - در این جا کلام ملحد و اسلام‌ستیزی است که آن را در قرآن ثابت کرده‌اند - بنابراین پس او به اضمحلال کشیده و نابود می‌شود و آنچه برای مردم سودمند است، قرآن است. پس تنزیل حقیقی آن است که هیچ گونه باطلی از هیچ جهتی به آن راه نمی‌یابد و دل‌ها آن را قبول می‌کند و زمین در آیه، محل علم است.

اما جایز نیست با عموم تقیه، به اسامی تبدیل‌کنندگان و افزودن آیات قرآن، بنابر آنچه از طرف خود در قرآن ثابت کرده‌اند، تصریح کرد؛ زیرا این کار باعث تقویت دلایل اهل باطل و کفر ملت‌های منحرف از جانب ما می‌شود؛ و این عالم ظاهر که مخالف و موافق به جای دسیسه علیه آن‌ها تسلیم اصلاح آن هستند و بدان راضی هستند؛ باطل می‌شود حال. همچنین در قدیم و جدید اهل کفر از نظر کمیّت از اهل حق بیشترند، همواره صبر در برابر آن‌ها بر ولی امر، فرض است، زیرا خداوند به پیامبرش ﷺ فرموده است:

﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَأُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ﴾ (احقاف: ۳۵)

«پس شکیبایی کن آن‌گونه که پیامبران اولوالعزم شکیبایی کردند.»

همچنین صبر و بردباری را بر اولیاء و اهل طاعت واجب کرد، چنانکه فرموده است:

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ (احزاب: ۲۱)

«سرمشق و الگوی زیبایی در (شیوه پندار و گفتار و کردار) پیغمبر خدا برای شما است.»

پس در جواب این مسأله، کافی است گفته شود: شریعت تقیه، تصریح به بیش از آن را منع می‌کند.^۱

خداوند متعال در کتاب خود، رموزی را که جز او و انبیاء و حُجج (امامان شیعه) کسی نمی‌داند، قرار داده است و در ازل می‌دانست که تبدیل‌کنندگان، چه چیزی در کتاب او قرار می‌دهند و اسامی حجت‌های او را ساقط می‌نمایند و واقعیت را از مردم پنهان می‌کنند تا آنان را بر باطلشان یاری دهند. پس این رموز را در کتابش ثبت نمود و دلها و چشمان آنها را کور گردانید تا چیزی را که به ضرر خودشان است، نفهمند و نبینند؛ اما برای اهل کتاب و عمل‌کنندگان به آن و آگاهان به ظاهر و باطن این آیه آشکار گرداند:

﴿صَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ ﴿٢٤﴾ تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا ﴿٢٥﴾﴾ (ابراهیم: ۲۴-۲۵)

«سخن خوب به درخت خوبی می‌ماند که تنه آن (در زمین) استوار و شاخه‌هایش در فضا (پراکنده) باشد. بنا به اراده و خواست خدا هر زمانی میوه خود را بدهد.»

یعنی، نمونه‌ی این عمل بر حاملان اصلی آن پی در پی ظاهر می‌شود و دشمنان آنان را از اهل شجره‌ی ملعونه^۲ قرار داد. کسانی که خواستند نور خدا را با دهان‌هایشان خاموش کنند؛ اما خداوند جز کامل کردن نور خود چیز دیگری نمی‌خواهد و اگر خدا منافقان را نفرین کند، می‌دانند که گرفتار چه عذابی خواهند شد، اما حکم خدا به اتمام حجت بر آفریدگان خود در ازل ثابت شده است؛ چنانکه فرموده است: ﴿قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَلِغَةُ ﴿١٤٩﴾﴾ (انعام: ۱۴۹)

«بگو حجت رسا و کامل از آن خداست.»

۱ - طبرسی، الاحتجاج، نجف، ج ۱، ص ۳۷۰ و ۳۷۱.

۲ - درخت نفرین شده که مراد درخت زقوم است و خوراک گناهکاران است.

(بنابراین) چشمانشان را کور گردانید و پرده‌هایی نیز، بر دلهایشان نهاد تا درباره‌ی این مطلب نیندیشند. به همین سبب آن رموز را به حال خود رها کردند - آن را حذف نکردند - و از پافشاری بر ابطال آن منع شدند. پس سعادتمندان بر آن هوشیارند و بدبختان در برابر آن نابینا و هر کس که خدا نوری برای وی قرار ندهد، هیچ نوری نخواهد داشت.

پس خداوند عز و جل به خاطر گستردگی رحمت و مهربانی به آفریدگان خود و علم به تحریف و تغییری که تبدیل‌کنندگان ایجاد کردند، کلام خود را به سه دسته تقسیم کرده است: بخشی را طوری قرار داده است که عالم و جاهل آن را می‌شناسند و قسمتی را نیز، به گونه‌ای قرار داده که جز کسی که دارای صفای ذهن و لطافت حسی و صحت تشخیص باشد کسی دیگر آن را نمی‌شناسد، از جمله: کسانی که خداوند سینه‌هایشان را شکافته و برای قبول اسلام به آن‌ها سعه‌ی صدر عطا کرده است. قسم دیگر را طوری قرار داده است که جز خدا و امین‌ها و دانشمندان زبردست و فرزانه، کس دیگری آن را نشناسد. خداوند این کار را انجام داده است تا اهل باطل از جمله غارتگران میراث رسول خدا صلی الله علیه و آله، مدعی دانستن قرآن نشوند؛ زیرا خداوند علم قرآن را برای آنان قرار نداده است تا آنان را ناچار به اطاعت از ولی امر شوند، اما آنان از روی خود بزرگ‌بینی و دروغ بستن به خدای عز و جل و مغرور شدن به فراوانی کسانی که آنان را پشتیبانی می‌کنند و با خدا و رسولش عناد و دشمنی می‌ورزند، از ولی امر سربیزی کردند.

اما آن‌چه عالم و جاهل آن را می‌دانند عبارت است از: فضیلت پیامبر در کتاب خدا که می‌فرماید:

﴿مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا﴾ (نساء: ۸۰)

«کسی که پیامبر را اطاعت کند در حقیقت از خدا اطاعت کرده است.»

و همچنین می‌فرماید:

﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا

تَسْلِيمًا﴾ (۵۶)

(احزاب: ۵۶)

«همانا خداوند و فرشتگان بر پیامبر درود می‌فرستند. ای کسانی که ایمان آورده‌اید، بر او

درود و سلام بفرستید.»

این آیه، ظاهر و باطنی دارد. ظاهر آن ﴿صَلُّوا عَلَيْهِ﴾ و باطن آن قول خداوند

﴿وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ است؛ یعنی، تسلیم کسی شوید که پیامبر ﷺ او را وصی و جانشین

خویش قرار داده است و او را بر شما برتری داد، این از اموری است که تو را از آن آگاه کرد و تأویلش را نمی‌دانند مگر کسی که خداوند به حس او، لطافت و به ذهن وی، صفا و به

نیروی تشخیص او، صحت بخشیده است، آیه‌ی بعدی هم مانند این است ﴿سَلِّمُوا عَلَىٰ إِيَّاهُ

يَا سِينَ﴾ (صافات: ۳۰) «سلام بر آل یاسین» زیرا خداوند پیامبر را با «یاسین»

نامگذاری کرده و فرموده است: ﴿يَسَ ۙ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ ۝ ۲﴾ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿۳﴾

(یس: ۱ - ۳) «یاسین، سوگند به قرآن حکیم، قطعاً تو از زمره فرستادگان (یزدان) هستی».

زیرا خداوند می‌دانست که آیه‌ی (سلام علی آل محمد) را حذف می‌کنند، همان‌گونه که

آیات دیگر را حذف کردند و پیامبر ﷺ همیشه به آن‌ها الفت داشت و به خود نزدیکشان

می‌کرد و آنان را در سمت راست و چپ خود می‌نشاند تا این که خداوند دستور دوری از

آنان را با این آیه، اعلام فرمود:

﴿وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا﴾ (۱۰)

(مزل: ۱۰)

«در برابر چیزهایی که می‌گویند شکیبائی کن، و به گونه پسندیده از ایشان دوری کن.»

و فرمود:

﴿فَالَّذِينَ كَفَرُوا فَبَلَكَ مُهْطِعِينَ ﴿٣٦﴾ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ ﴿٣٧﴾ أَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ أَن يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ ﴿٣٨﴾ كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِّمَّا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾﴾ (معارج: ۳۶-۳۹)

«کافران را چه شده است که به سوی تو شتابان می آیند، دسته دسته، در راست و چپ (تو حلقه می زنند و) قرار می گیرند آیا هر یک از ایشان امیدوارند که به بهشت پر نعمت وارد شوند، هرگز! (این همه غرور بیجا چیست؟). ما ایشان را از چیزی که خودشان می دانند (از قطره آب گندیده و بدبوئی، منی نام) آفریده ایم.»

همچنین فرمود:

﴿يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمْمِهِمْ ﴿٧١﴾﴾ (اسراء: ۷۱)

«روزی همه انسان ها را همراه با نامه اعمالشان فرا می خوانیم.»

فرموده ی خداوند:

﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ ﴿٨٨﴾﴾ (قصص: ۸۸)

«همه چیز جز ذات او فانی می شود.»

که در اصل چنین نازل شده است: (کل شیء هالک إلا دینه) زیرا محال است که همه چیز او نابود گردد و تنها چهره اش باقی بماند، زیرا خداوند شکوهمندتر و گرامی تر و بزرگ تر از آن است که نابود گردد و کسی نابود می شود که از خدا نیست، مگر نمی بینی که او می فرماید:

﴿كُلٌّ مِّنْ عَلَيْهَا فَإِنَّ ﴿٣٦﴾ وَيَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٣٧﴾﴾ (رحمن: ۲۶-۲۷)

«هر کس روی زمین است فانی می شود و تنها ذات پروردگار باشکوه و باعظمت باقی می ماند.»

پس میان خلق و وجه خود، فاصله انداخته است.

اما ناهماهنگی قول خداوند را درک کرده‌ای؟

﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَمَنِ فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنٍ وَثُلَاثٌ وَرُبُعٌ ۚ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا ۖ﴾ (نساء: ۳)

«و اگر ترسیدید که در باره‌ی یتیمان نتوانید دادگری کنید، با زنان دیگری که برای شما حلالند و دوست دارید، با دو یا سه یا چهار تا ازدواج کنید. اگر هم می‌ترسید که نتوانید میان زنان دادگری را مراعات دارید، به یک زن اکتفاء کنید یا با کنیزان خود (که هزینه کمتری و تکلفات سبکتری دارند) ازدواج نمایید. این (کار، یعنی اکتفاء به یک زن، یا ازدواج با کنیزان) سبب می‌شود که کمتر دچار کجروی و ستم شوید.»

رعایت عدالت در باره‌ی ایتام هیچ ربطی به نکاح زنان ندارد و همه‌ی زن‌ها، یتیم نیستند. منافقان مطالب بسیاری از قرآن ساقط کرده‌اند در حالی که در بین قضیه‌ی یتامی و نکاح زنان از خطاب و داستان‌ها بیش از یک سوم قرآن، فاصله وجود دارد و این مطلب و مشابه آن از چیزهایی هستند که در آن ساختگی اندیشه‌ی منافقان نمایان می‌شود و از اینجاست که پیروان دین‌های مخالف اسلام فرصت رخنه در قرآن را به دست می‌آورند و اگر تمام چیزهایی که در قرآن تحریف و تبدیل شده است از این قبیل باشند، بحث طولانی می‌شود که یکی از آن‌ها محاسن اولیاء و معایب دشمنان است که بنابر تقیه از اظهار آن خودداری می‌ورزند.^۱

آنچه ذکر کردم، از قبیل خطابی که بر زشتی و اهانت به پیامبر ﷺ دلالت می‌کند، با وجودی که خداوند ایشان را بر سایر پیامبران خود برتر داده است، یک جنبه‌اش آنست که خداوند برای هر پیامبری، دشمنی از مشرکان قرار داده است، چنانکه در کتاب خود گفته

۱ - الإحتجاج، ج ۱، ص ۳۷۸-۳۷۶.

است و با وجود شکوه و منزلت فراوان، محنت و زحمت ایشان هم، بسیار بزرگ بوده است؛ آن هم به خاطر دشمنی که در کینه و نفاق هر آزار و مشقتی را برای دفع نبوت پیامبر به کار گرفته است و همواره او را تکذیب کرده و در ایجاد رنج و زحمت برای وی کوشیده است و خواسته تمام مسائلی را که پیامبر قطعی کرده است، نقض و باطل نماید، و همیشه کوشیده است به همراه پشتیبانان خود؛ کافران و معاندان و منافقان و ملحدان، دعوتش را باطل و دینش را تغییر دهند و با سنت وی مخالفت کنند. نیرنگ‌هایی که این دشمن پلید به کار برده است: دور کردن مردم از پشتیبانی وصی پیامبر، به وحشت انداختن آنان از وی، جلوگیری از سازگاری با او، شوراندن مردم برای عداوت با وی، تغییر و تحریف کتابی که از فضل او و فاضلان و کفر کافران سخن گفته است و سخن گفتن از ظلم و شرک دشمنان است. خداوند بر نیات پلید آن‌ها آگاه بوده، به همین سبب گفته است:

﴿إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَحْفَوْنَ عَلَيْهَا﴾ (فصلت: ۴۰)

«کسانی که آیات ما را مورد طعن قرار می‌دهند و به تحریف (حقائق و معانی) آن دست می‌یازند، بر ما پوشیده نخواهند بود.»

و نیز فرموده است:

﴿يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا كَلِمَ اللَّهِ﴾ (فتح: ۱۵) «می‌خواهند که کلام خدا را

دگرگون کنند.»

در واقع، قرآن بطور کامل شامل تأویل و تنزیل و محکم و متشابه و ناسخ و منسوخ و بدون ساقط شدن الف یا لامی در دسترس آنان قرار گرفت، اما وقتی دریافتند که خداوند اسامی اهل حق و باطل را در آن بیان نموده و اگر این مطلب ظاهر گردد، پیمان‌شکنی آنان

را آشکار می‌کند. گفتند: نیازی به آن نداریم، ما به واسطه‌ی چیزی که نزد خود داریم، از آن بی‌نیازیم. همچنین خداوند می‌فرماید:

﴿فَبَدُّوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبُيِّنَ مَا يَشْتَرُونَ﴾ (آل عمران: ۱۸۷)
«اما آنان آن را پشت سر افکندند و به بهای اندکی آن را فروختند! چه بد چیزی را خریدند.»

سپس ناچار شدند که درباره‌ی مسائلی که تأویلش را نمی‌دانستند مطالبی را جمع‌آوری و تألیف و ضمیمه نمایند تا به کمک آن ستون‌های خیمه‌ی کفرشان را بر پا دارند. پس مُنادی آنان فریاد برآورد: هر کس چیزی از قرآن نزد اوست، بیاورد، سپس تألیف و نظم آن را به کسانی واگذار کردند که در دشمنی با دوستان خدا متحد بودند و به اختیار ایشان قرآنی تألیف شد، به نحوی که نزد اندیشمندان بر اختلال نیروی تشخیص و افترای آنان دلالت می‌کند و در آن چیزی قرار دادند که به نظر خودشان سودمند است، حال این که به زیان ایشان است و بر نادرستی و تنافر سخنان آن‌ها دلالت می‌کند. خداوند دانست که این مطلب آشکار می‌گردد، پس فرمود:

﴿ذَلِكَ مَبْلَغُهُم مِّنَ الْعِلْمِ﴾ (نجم: ۳۰)

«منتهای دانش ایشان همین است.»

برای اهل بینش، گمراهی و افترای ایشان نمایان شد و آن بی‌احترامی که بر پیامبر روا داشتند از طرف ملحدین بود و به خاطر همین، قرآن می‌فرماید:

﴿وَأَنَّهُمْ لَيَقُولُنَّ مُنْكَرًا مِّنَ الْقَوْلِ وَزُورًا﴾ (مجادله: ۲)

«چنین کسانی سخن ناهنجار و دروغی را می‌گویند.»

خداوند متعال برای پیامبرش بیان می‌کند که دشمنانش بعد از وفات او در قرآن چه ایجاد می‌کنند و می‌فرماید:

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَعَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ ءَايَتِهِ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ (حج: ۵۲)

«ما پیش از تو رسولی و نبیی را نفرستاده‌ایم، مگر این که هنگامی که (آن رسول یا نبی آیات و احکام خدا را برای مردم) تلاوت کرده است اهریمن (با ایجاد وساوس و اباطیل در دل شنوندگان سست ایمان، و با پخش یاوه‌سرائی توسط ذریّه و دار و دسته‌ی خود) در تلاوت او القاء (شبهه) نموده است (و گاهی پیغمبران را شاعر، و زمانی ساحر، و وقتی ناقل افسانه‌ها و خرافات پیشینیان جلوه‌گر ساخته است). اما خداوند آن‌چه را که شیطان القاء نموده است (توسط تبلیغ و تبیین پیغمبران و دعوت و زحمت شبانه‌روزی پیروان ایشان در همه جا و همه آن) از میان برداشته است (و شبهات و ترهات اهریمنان انس و جان را از صفحه دل مردمان زدوده است) و سپس آیات خود را (در برابر سخنان ناروا و دلائل نابه‌جای نیرنگ‌بازان بی‌مایه و دسیسه‌بازان بی‌پایه) پایدار و استوار داشته است، زیرا که خدا بس آگاه (از کردار و گفتار و پندار شیطان و شیطان صفتان بوده و همه کارهایش از روی فلسفه و) دارای حکمت است.»

یعنی، هیچ پیامبری آرزوی رهایی از رنج نفاق و نافرمانی قوم خود و نقل مکان از نزد آنان به منزل و جایگاه ابدی را ننموده است مگر این که شیطان از روی دشمنی، ذم و بدگویی و زخم زبان علیه او را القاء می‌کند، سپس خداوند القاءات شیطانی را از دل‌های مسلمانان می‌زداید و دل‌های منافقان و نادانان، متوجه آن القاءات می‌شود. خداوند آیات خود را استوار می‌گرداند و دوستان خود را حمایت می‌کند تا از گمراهی و دشمنی و همراهی

اهل کفر و طغیان رهایی یابند. آن کسانی را که خداوند از آن‌ها راضی نبوده است، از جمله دام و احشام قرار می‌دهد. تا جایی که فرمود:

﴿إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾ (فرقان: ۴۴)

«ایشان همچون چهارپایان هستند، و بلکه گمراه‌تر».^۱

چنانکه روایت کرده‌اند از عیاشی از جعفر که گفت: اگر قرآن چنانکه نازل گردید، خوانده می‌شد؛ اسامی ما را در آن می‌یافتید.^۲

و بحرانی در مقدمه‌ی تفسیر خود، به این مطلب تصریح کرده و می‌گوید: بدان که حق انکارناپذیر است، بر حسب اخبار متواتره بعدی، در این قرآن که در دست ماست بعد از وفات پیامبر ﷺ تغییراتی داده شد و کسانی که آن را جمع‌آوری کردند، بسیاری از کلمات و آیات را حذف نمودند و قرآن مصون از تحریف و تغییر و موافق با آنچه خدا آن را نازل کرده است، همان است که علی علیه السلام آن را جمع کرده است تا به پسرش، حسن علیه السلام و در نهایت، به دست قائم علیه السلام - مهدی - برسد؛ و امروز آن قرآن نزد اوست. و همین مطلب، چنانکه در حدیثی که بعداً آن را ذکر خواهیم کرد، به صراحت گفته شده: در علم کامل خدا ثبت شده بود که مفسدان، دین را فاسد می‌کنند و می‌بینیم که هرگاه آیه‌ای از قرآن به ضرر خودشان و در شأن علی و اولاد پاک او بود، تصمیم می‌گرفتند آن را از میان بردارند یا تغییر و تحریف نمایند، اما یکی از کارهای خداوند، حفظ ولایت و امامت و نگهداری از مظاهر و فضائل پیامبر ﷺ و امامان است به گونه‌ای که این مطالب از تغییر اهل ضایع کردن و تحریف، سالم بماند و مفاد آن برای اهل حق، ماندگار باشد و اصل تکالیف باقی بماند، و به

۱ - طبرسی، الاحتجاج، ص ۳۸۴-۳۸۲.

۲ - العیاشی، ج ۱، ص ۱۳.

چیزی که در کتاب شریف او به آن تصریح شده است، اکتفا نشد؛ بلکه آیات بر حسب بطون - معنای باطنی - و روش تأویل بیان شدند و درک معانی نهفته از آن چه ظواهر قرآن بر آن دلالت می‌کند، امکان پذیر است و از طریق مجاز و تعریض و تعبیر به رموز و توریه و راه‌های دیگر به قسمتی از برهان آیات اشاره شده است تا بدین گونه برای آفریدگان خود اتمام حجت کرده باشد؛ اگرچه این اتمام حجت، زمانی صورت می‌گیرد که ساقط‌کنندگان، مطالبی را ساقط کرده باشند که بعد از حذف هم به صراحت و با نیکوترین وجه و زیباترین راه بر مجموعه براهین آیات بر آن‌ها دلالت نمایند.^۱

پس از نقل این عقیده از بزرگان قوم و ذکر اسامی آنان در جای دیگر، علاوه بر این‌ها گفته است: به نظر من، وضوح صحت قول به تحریف و تغییر قرآن و به دنبال آن پیگیری اخبار و بررسی آثار به گونه‌ای است که می‌توان حکم کرد که این عقیده از بدیهیات و ضروریات مذهب تشیع است.^۲ و این از بزرگترین مفاسد غصب خلافت است؛ پس بیندیش.^۱

---

۱ - البرهان، مقدمه، تحت عنوان مقدمه‌ی دوم، در بیان آنچه وقوع بعضی از تغییرات را روشن می‌کند و این همان رازی است که خداوند ما را به امر ولایت و امامت ارشاد کرده و به فضائل اهل بیت اشاره نموده است و اطاعت از امامان را مطابق متن و تأویل قرآن فرض نموده و اعلام این مطلب از طریق مجاز و رموز و تعریض امکان‌پذیر است. ص ۳۶.

۲ - پس آقای صافی، دانشمند جلیل‌القدر شیعی، بعد از این سخنان چه می‌گوید؟ پس راستگو کیست؟ و دروغگو چه کسی است؟ ما از شیعه چیزی را نقل نکرده‌ایم جز آنچه شیعه از خودشان نقل کرده‌اند؛ حتی صافی و صاحب نقاب س، خ و مغنیه و عبدالحسین و سید محسن امین، این عقیده را جز از روی تقیه و فریب مسلمانان، انکار نکرده‌اند. با این همه تصریحات محدثین و مفسران و پیشوایان آنان، چگونه آقای لطف‌الله صافی جرأت کرده است، بگوید: احسان الهی ظهیر و اساتذه‌ی او و مشایخ دانشگاه اسلامی مدینه‌ی منوره بر شیعه افتراء نموده اند. (به کتاب صوت الحق، تألیف لطف الله صافی، صفحات: ۲۸ - ۳۰ مراجعه شود).

این همان عامل و انگیزه‌ای است که آنان را وادار به گفتن قول باطل نموده است. اما آنان نمی‌دانند که با اظهار این عقیده، چیزی را که در صدد کتمان آن بوده‌اند، آشکار کرده‌اند؛ یعنی، اسلام‌نمایی و پوشش دادن خود با تقیه و نقاب نیرنگ برای گمراه کردن مسلمانان. در حقیقت، آنان از مسلمانان فاصله گرفته‌اند؛ زیرا کتاب آسمانی را انکار می‌کنند. کتابی که هر کس راه یافته است، توسط آن، راه را پیدا کرده است و کسی که به آن کتاب و تعلیمات و رهنمودهای آن ایمان آورده، از نور آن روشنایی گرفته است و کسی که به آن چنگ زده، استقامت یافته و پیامبر خدا ﷺ جز آن کتاب، کتاب دیگری را تبلیغ نکرده است؛ و جز آیات آن، آیاتی را تلاوت ننموده و جز حکمت‌ها و اندرزهای آن، چیزی تعلیم ننموده و جز اسرار آن، چیزی بیان نفرموده است. پس اگر کسی این کتاب را انکار می‌کند، به چه چیزی ایمان دارد؟

شناخت حقیقت این قوم برای مسلمانان آسان گردید. پس کارشان به پریشانی گرایید و رهبران و بزرگان‌شان جمع شدند و اندیشیدند تا آن‌چه مخفی بوده، ظاهر و نمایان و آن‌چه آشکار بوده، پنهان کنند و بار دیگر لباس نیرنگ و تقیه پوشیدند و آن‌چه خلاف عقیده‌ی شان بود، اظهار نمودند.

و اینجانب با صراحت تمام برای صافی و کسانی که طرفدار و مؤید اویند می‌گویم: اگر واقعا از عقیده‌ی تحریف قرآن (که از بدیهیات عقیده‌ی شیعه است) بی‌خبر هستید این دین شرم‌آور که باعث بی‌آبرویی تان شده را ترک کنید و به حضور الله بزرگ توبه نمائید، و قبل از اینکه روزی فرا رسد که مال و فرزند نفعی رسانده نمی‌توانند به آغوش اسلام و دین الله بر گردید، و اگر کتاب خدا را چنانکه نازل کرده محفوظ قبول داشته باشید ما را نسبت به خود محب و خادم خواهید یافت. و اگر در جریان هستید پش‌مردانه همچون ائمه و بزرگان روافض؛ نوری طبرسی، بحرانی، جزائری، مجلسی، و متأخرین دیگر، و قمی، کلینی، صفار، عیاشی، عامری، طبرسی، و دیگر متقدمین به آن تصریح کنید.

نخستین کسی که سخن مخالف با این عقیده‌ی قدیمی و ثابت را آشکار کرد، ابن بابویه قمی استاد شیخ مفید بود، که که لقب «صدوق» را به وی دادند و در سال (۳۸۱) هجری فوت کرده است. و در این قول (عدم اعتقاد شیعه به تحریف قرآن) کسی از وی سبقت نگرفته است ولی او در این ادعای انکار خود بر هیچ سندی از شیعه یا نقل روایاتی از امامان دوازده‌گانه، تکیه نکرده است، برعکس مخالفان او که برای پایه‌گذاری مذهب شیعه مبنی بر تحریف قرآن موجود جز بر روایات متواتره‌ای که تعدادشان بالغ بر دو هزار روایت است، تکیه نکرده‌اند، چنانکه آن را از نعمه الله جزائری نقل نمودیم تعدادی از آن احادیث را نیز مطرح کردیم. پس دقت کن که چه می‌گویی:

اعتقاد ما بر این است قرآنی که خداوند بر پیامبرش حضرت محمد ﷺ نازل کرده است، همان الفاظ و کلمات موجود میان دو لایه‌ی جلد است که در دسترس مردم قرار دارد و بیشتر از این نیست که تعداد سوره‌های آن، نزد مردم ۱۱۴ سوره است و نزد ما سور (ضحی و ألم نشرح) یک سوره هستند و سوره‌های (لایلاف قریش و ألم ترکیف) نیز، یک سوره هستند و کسی که به ما نسبت دهد که اعتقاد داریم قرآن بیشتر از این است او دروغ‌گو است. روایاتی که پیرامون ثواب قرائت هر سوره، و ثواب کسی که همه قرآن را ختم کند، و جائز بودن قرائت دو سوره در یک رکعت، نهی از قرائت بین دو سوره در یک رکعت واجب، نقل شده‌اند گفته‌ی ما را درباره‌ی قرآن تصدیق می‌کنند که کل قرآن همین است که در دست مردم قرار دارد، و همچنین آنچه درباره‌ی نهی از تلاوت کل قرآن در یک شب روایت شده است و این که جائز نیست، قرآن در کمتر از سه روز ختم گردد؛ این گفته‌ی ما را تصدیق می‌کند.^۱

و سید مرتضی، مؤلف و ترتیب‌دهنده‌ی نهج‌البلاغه متوفای (۴۳۶هـ) هم در این قول از بابویه پیروی کرده است، چنانکه ابوعلی طبرسی در مقدمه‌ی تفسیر خود - مجمع‌البیان - تحت عنوان مهارت پنجم، آن را ذکر کرده است و گفته از جمله سخنانی که شایسته تفسیر نیست بحث پیرامون نقص و زیاده در قرآن است، اما زیاده در آن به اجماع باطل است، اما در رابطه با نقصان در قرآن، جماعتی از یاران ما و از حشوی‌های عامه (اهل سنت) روایت کرده‌اند که در قرآن نقصان و تغییری وجود دارد، اما مذهب صحیح ما مخالف آن است و این قول همان است که مرتضی - خدا روحش را مقدس دارد - آن را تقویت کرده و در جواب سؤالاتی که در طرابلس پیرامون آن مطرح شده‌اند بطور کامل آن را بیان کرده و در چند مورد یادآور شده که علم به صحت نقل قرآن، مانند علم به وجود شهرها و رویدادهای بزرگ و واقعه‌های مهم و اشعار مشهور و مکتوب عرب است که عنایت مردم و انگیزه‌ها بر نقل و حراست از آن به نحو چشمگیری وجود داشته است، و عنایت و انگیزه برای حفظ قرآن بیش از همه این‌هاست، چون قرآن معجزه‌ی نبوت و منبع علوم شرعی و احکام دینی است. علمای مسلمین در حفظ و حمایت از قرآن نهایت تلاش خود را مبذول داشته‌اند تا آن حد که هر چیزی را از قبیل اعراب، قرائت حروف و آیاتی که در آن اختلاف هست، شناسایی کرده‌اند. پس با این عنایات صادقانه و کنترل شدید، چگونه ممکن است قرآن تغییر یافته و ناقص باشد؟!

و باز هم مرتضی گفته است: علم به تفسیر قرآن و اجزای آن، مانند علم به مجموع آن است؛ مثلاً اهل عنایت وقتی از تفصیل کتاب سیبویه و مزنی آگاهند، بر مجموع آن هم آگاهی دارند؛ یعنی، اگر کسی بابتی را بر کتاب سیبویه در نحو بیفزاید که از آن کتاب نباشد، فهمیده می‌شود و می‌توان آن را جدا کرد و در قول مزنی نیز، همین قول گفته می‌شود.

معلوم است که عنایت به نقل و ضبط قرآن از عنایت به ضبط کتاب سیبویه و دیوان‌های شعرا صادقانه‌تر است. و بار دیگر مرتضی گفته است که قرآن در زمان پیامبر ﷺ مجموع و هماهنگ بود و بر آن حالتی قرار داشت که هم اکنون بر آن حالت است و به این استدلال کرده که قرآن در آن زمان تدریس می‌شد و همه‌ی آن حفظ می‌گردید، حتی جماعتی از صحابه برای حفظ آن معین شده بودند و موارد حفظ شده بر پیامبر ﷺ عرضه و تلاوت می‌شد و گروهی از صحابه، مانند عبدالله بن مسعود و ابی‌بن کعب و غیره، بارها قرآن را از اول تا آخر بر پیامبر ﷺ قرائت می‌نمودند. این قضیه، با کمترین تأمل بر این دلالت می‌کند که قرآن مجموعه‌ای مرتب، هماهنگ و منظم بوده است. باز هم گفته است: کسانی از امامیه و حشوی‌ها که در این باره مخالفت کرده‌اند، مخالفت آنان فاقد ارزش است.^۱

همچنین سومین نفر از آنان، ابوجعفر طوسی، شاگرد سید مرتضی و شیخ مفید است که متوفای سال (۴۶۰ هـ) می‌باشد و در «تبیان» خود گفته است: اما سخن گفتن درباره‌ی زیاده و نقصان قرآن، از جمله مسائلی است که شایسته‌ی قرآن نمی‌باشد، زیرا افزوده شدن به قرآن به اجماع باطل است و نقصان آن نیز، آشکارا برخلاف مذهب مسلمانان است. او گفته است: اخبار و روایاتی که در فروع اختلافی در آن است بر قرآن عرضه می‌شود تا آن‌چه مخالف قرآن است، دور انداخته شود. و روایتی از پیامبر نقل شده است که بطور قطع هیچ‌کس نمی‌تواند آن را رد کند، ایشان فرموده اند: «إني خلف فيكم الثقلين ما إن تمسكتم بهما لن تضلوا: كتاب الله وعترتي أهل بيتي، وإنيما لن يفترقا حتى يردا على الخوض» یعنی به درستی، من بعد از خود در میان شما دو چیز باقی می‌گذارم و تا زمانی که به این دو عمل کنید، گمراه نمی‌شوید؛ اول، کتاب خدا و دوم، عترتم - اهل بیتم - و این دو از یکدیگر جدا نمی‌شوند تا

۱ - ابی علی طبرسی، مجمع البیان، لبنان، دار إحياء التراث العربی، ج ۱، ص ۱۵.

در کنار حوض گرد من آیند. و این، دلیل است بر این که قرآن در همه‌ی زمان‌ها موجود است، زیرا جائز نیست که پیامبر، تمسک به چیزی را امر کند که مقدور نیست، چنانکه اهل بیت و کسی که پیروی از او واجب است، در هر زمانی وجود دارند. و هر گاه صحت قرآنی که در میان ماست به اجماع ثابت شد، لازم است که به تفسیر و بیان معانی آن و دور انداختن غیر آن مشغول شویم.^۱

این سه نفر شیعه، تنها کسانی هستند که تحریف قرآن کریم موجود در دست مردم را انکار کرده‌اند و در طول پنج قرن اول اسلامی، نفر چهارمی برای آنان یافت نمی‌شود؛ چنانکه علمای شیعه و فقهای آنان، این مطلب را ذکر کرده‌اند. و چنانکه محدث و شیخ المشایخ آنان^۲، نوری طبرسی، نیز دیدگاه دو گروه از آنان را ذکر می‌کند که بعد از ذکر طرفداران تحریف و تفسیر قرآن و نقل گفته‌هایشان، می‌گوید:

قول دوم: هیچ نقص و تغییری در قرآن صورت نگرفته است و تمام آنچه بر پیامبر ﷺ نازل شده است، همان است که در دو لای جلد و در دسترس مردم قرار دارد. و صدوق در کتاب «عقائد» خود و سید مرتضی و شیخ طائفه در کتاب «التبیان» به این نظر گراییده‌اند و در میان قداما، موافقی برای آنان یافت نمی‌شود.^۳

۱ - التبیان، نجف، ج ۱، ص ۳.

۲ - چنانکه محدثان و فقها و نویسندگان و رجال‌شناسان شیعه، او را با این لقب ذکر کرده‌اند. برای اطلاعات بیشتر به الکنی واللقاب، تألیف قمی و الذریعة تهرانی مراجعه کنید.

۳ - فصل الخطاب، ص ۳۲.

چهارمین شخصی که رأی آنان را پذیرفته و روش ایشان را برگزیده است، ابوعلی طبرسی، صاحب تفسیر «مجمع البیان» و متوفای سال (۵۴۸ هـ) است. پس این‌ها آن چهار نفری هستند که در دوره‌ی دوم، درباره‌ی قرآن ابراز عقیده کردند.

پس تا نیمه‌ی قرن چهارم در دوره‌ی اول، انکار تحریف، در میان آنان وجود نداشت؛ زیرا همه‌ی امامان و راویان متقدم و محدثان و مفسران معتمد و موثق چنین مطلبی را اعلام نکرده‌اند، بلکه بر حسب مرویات و پندارهای آنان جز به خلاف آن مطلب تصریح نکرده‌اند؛ اما در دوره‌ی دوم؛ یعنی، بعد از نیمه‌ی قرن چهارم تا قرن ششم، این قول برای اولین بار در میان شیعه از این چهار نفر صادر شد و نفر پنجم هم ندارند. وقتی کتاب‌های حدیث و تفسیر و عقیده آنان را جستجو کردیم، نوری طبرسی بعد از ذکر سه نفر اول، چنین گفته است: کسی که به قول عدم تحریف تصریح کرده است، شیخ ابوعلی طبرسی است در تفسیر «مجمع البیان» تا جایی که نوری طبرسی گفته است: تا طبقه‌ی او خلاف صریحی شناخته نشد جز از این چهار نفر.^۱

همانطور که گفتیم، این عقیده که آن‌ها برای مردم اظهار کرده‌اند، از گفته‌ی هیچ کدام از معصومین یا روایتی از امامان - که مدعی هستند آنان بذر شیعه را پاشیده‌اند و قواعد آن را بنا نهاده‌اند و مذهبشان جز برگرفته از اقوال آنان نیست - سرچشمه نمی‌گیرد؛ بلکه برعکس، خود آنان اخبار و احادیثی را از امامان و معصومان خود روایت کردند که مخالف و متضاد با قول آنان است، چنانکه اگر خدا بخواهد، آن را بیان خواهیم کرد.

این کل مطالبی است که برای فریب مسلمانان بویژه اهل سنت، از آن استفاده می‌کنند، به همین سبب، هر گاه عییشان آشکار می‌شود و فسادشان ظاهر می‌گردد و روشن می‌شود

چقدر با اسلام و مسلمانان و شریعت درخشان فاصله دارند که جز بر پایه‌ی قرآن استوار نیست، به این چهار نفر پناه می‌برند و در زیر سایه‌ی آنان قرار می‌گیرند و در پشت سخنان آنان کمین می‌کنند، مانند این دوست ما،^۱ و قبل از او مغنیه و غیره که در این باره مفصل بحث کرده‌ایم و عبارات آن را کاملاً آورده‌ایم تا چیزی مخفی نماند.

قبل از این که کلام ایشان را مورد تحلیل قرار دهیم و از رازی خبر دهیم که آنان را به پناه بردن به مقوله و اظهار این عقیده کشانده، لحظه‌ای درنگ می‌کنیم و از آنان می‌خواهیم که آیا یکی از آنان می‌تواند، ثابت کند که در میان این قوم، کسی وجود دارد که قبل از این چهار نفر چنین چیزی را گفته باشد؟ آیا در این باره، شخص پنجمی هم دارند که این قول را اظهار کرده باشد؟

هرگز! هیچ احدی نمی‌تواند چنین کاری را انجام دهد حتی اگر همگی پشتیبان هم باشند. شعر:

اگر زنده‌ای را صدا بزنی می‌شنوانی   اما زنده‌ای نیست ندایت را بشنود

این چهار نفر هم آن قول را فقط از بیم از ضربه‌ی حق و تنفر مردم و دوری از ننگ و رسوایی و برملا شدن نیرنگشان که برای اغفال مسلمانان و کتمان نیات اصلی خود به کار بردند، گفته‌اند. و گر نه آنان نیز، در درون خود معتقد به همان عقیده‌ای هستند که نسل‌هایشان یکی پس از دیگری از یکدیگر به ارث برده‌اند. و این، همان عقیده‌ای است که از روز اوّل که مذهبشان تأسیس شد و شریعتشان شکل گرفت، به آن معتقد بودند؛ چنانکه بحرانی گفته: این عقیده از لوازم مذهب تشیع است. دلیل انکار این قضیه، نفاق آنان است. نفاقی که آن را با رنگ دینی روکش می‌کشند و آن را تقیه می‌نامند.

۱ - مع الخطیب فی خطوطه العریضة، ص ۵۰ و بعد از آن.

پس به صراحت می توان گفت که این چهار نفر هم، این قول را جز از روی تقیه و نفاق نگفته اند. تا مسلمانان فریب خورند و موضوع بر آنان مشتبه شود. همان گونه و بزرگ و معتمد و تسبیح گوی آنان، نعمت الله بن فاضل نجیب اصیل سید عبدالله حسینی موسوی جزائری بر این مورد نص صریح گذاشته است. کسی که (در باره اش گفته اند): از بزرگان علمای متأخر و از بزرگ ترین فضلاء متبحر ما بود و در عربی و ادب و فقه و حدیث در عصر خود بی همتا بود و سهم خود را از معارف خدانشناسی با رغبت مؤکد و رنج بسیار فراگرفته است و در کثرت قرائت نزد اساتید فنون و کسب فضائل در کنار غم و اندوه، نظیری برای وی مشاهده نشده است، او طرفدار مشرب اخباریه بود که به اهل اجتهاد توجه بسیار مبذول داشته است و در مقابل معاندان و طرفداران فساد از مذهب مجتهدان حمایت کرده است. او همچنین دارای قلب سلیم و چهره ی گشاده و طبع راست و تألیفات و نوآوری هایی در سیره و آداب و نصیحت و مطالب نادر و غریب و هدفمند بوده است که وسیع ترین تألیفات وی «شرح کبیر» او بر «تهذیب الحدیث» است که حدود دوازده جلد است و همچنین کتاب «الأَنْوار النعمانیة» که ثمره ی عمر وی می باشد.^۱

این محدث بزرگ شیعی، در ردّ کسی که قائل به عدم تحریف قرآن است، گفته است: همانا پذیرفتن تواتر در آیات قرآن و این که روح الامین - جبرئیل - همه آن را نازل کرده باشد، به کنار گذاشتن اخباری منجر می شود که همه مستفیض بلکه متواتر هستند، و به صراحت بر وقوع تحریف در قرآن از نظر کلام و ماده و اعراب دلالت دارند. با این که همه یاران ما در صحت این اخبار و تصدیق آن ها اتفاق نظر دارند، اما سید مرتضی و صدوق و شیخ طبرسی مخالفت کرده اند و حکم نموده اند که هر چه بین دولای جلد قرآن قرار دارد،

۱ - نص آنچه خوانساری در کتاب روضات الجنات آن را ذکر کرده است، ج ۸، ص ۱۵۰.

مصحف و قرآن نازل شده از جانب خداست نه غیر آن، و هیچ تحریف و تبدیلی در آن واقع نشده است، بر اساس این قول است که شیخ طبرسی آیات و جزءهای قرآن را ضبط کرده و از پیامبر روایت کرده که سوره‌های قرآن ۱۱۴، و مجموع آیات قرآن ۶۲۳۶ آیه و تعداد حروف آن ۳۲۱۲۵۰ حرف می‌باشد. در حقیقت، این قول فقط به خاطر مصالح فراوان خودشان است، از جمله: مسدود کردن دریچه‌ی طعن علیه آنان به این که اگر تحریف در قرآن را جایز می‌دانند و معتقدند تحریف بدان راه یافته، پس چگونه عمل به قواعد و احکام آن جایز می‌باشد.^۱

بقیه کلام او در رابطه با این مسأله را به هنگام ذکر عبارات دیگران ذکر خواهیم کرد. و اینک بر حروف فوق نقطه می‌گذاریم:

اول: واقعاً ابن بابویه قمی ملقب به صدوق که این قول را اولین بار در میان شیعه گفته است، در تألیفات خود روایات بسیاری را نقل کرده است، از قبیل روایاتی که بر تحریف و تغییر و نقص قرآن دلالت می‌کنند، بدون این که نقد و طعنی بر آن‌ها وارد کند و این مسئله بیانگر آن است که اعتقاد اصلی او مطابق معتقد سایر قوم خویش خویش است، پس در این جا روایات نه روایت از احادیث روایت شده در کتاب‌های او را می‌آوریم که ذکر بعضی از آن‌ها در باب چهارم می‌آید:

روایت اول، حدیثی است که وی آن را در کتاب «من لایحضره الفقیه» که یکی از صحاح چهارگانه شیعه است در فصل نکاح، باب متعه آورده است و چنین می‌گوید: رسول خدا ﷺ متعه را حلال کرد و تا وقتی هم که از دنیا رفت آن را حرام نکرد و برای این مطلب، استدلال کرده است به آیه ذیل طبق قرائت ابن عباس که خوانده:

۱ - نعمت الله جزائری، الأنوار النعمانیة، ج ۲، ص ۳۵۷.

(فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاَتُوهُنَّ أَجُوْرَهُنَّ فَرِيْضَةً مِّنَ اللّٰهِ)^۱

ترجمه: «پس اگر با زنی از زنان برای مدت مشخصی ازدواج کردید و از او کام گرفتید، باید که مهریه او را (چنان که مقرر است بدون کم و کاست و در موعد خود) بپردازید، و این واجب (از واجبات الهی) است.»

معروف آن است که عبارت (إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى) و نیز، واژه‌ی (مِنَ اللّٰهِ)، بعد از کلمه فريضة، از قرآن نیستند.

روایت دوم: در کتاب «الخصال» خود، چنین روایت کرده است: محمد بن عمر حافظ بغدادی، معروف به جعابی به ما گفت: عبدالله بن بشیر برای ما نقل کرد و گفت: ابوبکر بن عیاش از اجلح از ابی الزبیر از جابر برای ما حدیث آورد که گفت: از رسول خدا شنیدم که می‌گفت: «يَجِيءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلَاثَةٌ يَشْكُونَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: الْمُصْحَفُ، وَالْمَسْجِدُ، وَالْعَتْرَةُ». يقول المصحف: يا رب! حرفوني ومزقوني، ويقول المسجد: يا رب! عطلوني وضعيوني، وتقول العترة: يا رب! قتلونا وطرردونا وشرردونا؛ فأجثو للركبتين للخصومة، فيقول الله جل جلاله لي: أنا أولى بذلك»

یعنی وقتی روز قیامت می‌آید سه چیز نزد خداوند شکایت می‌کنند: قرآن و مسجد و عترت. قرآن می‌گوید: خدایا، من را تحریف و تکه‌تکه نمودند. مسجد می‌گوید: مرا تعطیل و ضایع کردند. عترت می‌گوید: خدایا، ما را کشتند و دور راندند. پس برای تسلط بر نزاع، روی زانوها می‌ایستند؛ سپس خداوند می‌فرماید: من برای این امر، شایسته‌تر هستم.^۲

۱ - ابن بابویه قمی (ملقب به صدوق)، من لا يحضره الفقيه، ج ۳، ص ۴۵۹.

۲ - الخصال، ص ۱۷۴ و ۱۷۵.

روایت‌های سوم و چهارم و پنجم را نیز، در کتاب «معانی الأخبار» خود روایت کرده است:

علی بن عبدالله وراق و علی بن محمد بن حسن، معروف به ابن مقبره‌ی قزوینی برای ما نقل کردند و گفتند: سعد بن عبدالله بن ابی خلف اشعری گفت: احمد بن ابی صباح برای ما نقل کرد و گفت: ابونعیم فضل بن دکین از هشام از سعد بن زید بن اسلم از ابی‌یونس برای ما حدیث آورده است و گفت:

مصحفی را برای عائشه نوشتم، عائشه به من گفت: «إذا مررت بآية الصلاة فلا تكتبها حتى أملكها عليك، فلما مررت بها أملتُها عليك» یعنی هرگاه به آیه‌ی نماز رسیدی آن را ننویس تا خودم آن را بر تو دیکته کنم. پس وقتی که به آن رسیدم چنین بر من املا کرد: (حافظوا على الصلوات والصلاة الوسطى وصلاة العصر). «بر همه نمازها، بویژه نماز وسط و نماز عصر مواظبت کنید.»

و علی بن عبدالله وراق و علی بن محمد بن حسن قزوینی برای ما نقل کردند و گفتند: سعد بن عبدالله برای ما حدیث آورد و گفت: احمد بن ابی خلف اشعری برای ما حدیث آورد و گفت: سعد بن داود از ابی‌هر از مالک بن انس از زید بن اسلم از عمرو بن نافع نقل کرده است که گفت: مصحفی را برای حفصه، همسر پیامبر ﷺ، می‌نوشتم که او به من گفت: اگر به این آیه رسیدی، این گونه بنویس: (حافظوا على الصلوات والصلاة الوسطى وصلاة العصر).

علی بن عبدالله وراق و علی بن محمد بن حسن قزوینی برای ما نقل کردند و گفتند: سعد بن عبدالله بن ابی خلف اشعری برای ما حدیث آورد و گفت: سعد بن داود از مالک بن انس از زید بن اسلم از قعقاع بن حکیم از ابی‌یونس، مولای عائشه، همسر پیامبر ﷺ، برای ما

حدیث آورد و گفت: عائشه مرا فرمان داد که برایش مصحفی بنویسم، و گفت: هر گاه به این آیه رسیدی، این گونه بنویس: (حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى وصلاة العصر وقوموا لله قانتين). سپس عائشه گفت: به خدا سوگند این آیه را اینچنین از رسول خدا ﷺ شنیدم.^۱

پس از ذکر این سه روایت، نویسنده‌ی این کتاب گفته است: این اخبار حجتی است برای ما در مقابل مخالفان که منظور از (صلوة الوسطی)، نماز ظهر است. روایت ششم را نوری در کتاب «فصل الخطاب» به نقل از کتاب «الأمالی» و کتاب «العیون» تألیف ابن بابویه آورده است:

از امام رضا علیه السلام روایت شده که در قرائت ابی بن کعب: (وانذر عشیرتک الاقرین ورهطک منهم المخلصین) آمده است. یعنی، خویشاوندان نزدیک خود را بترسان در حالی که گروه مخلصت در میان آنان قرار دارند.^۲

روایت هفتم را هم نوری در کتاب «فصل الخطاب» به نقل از کتاب «الأمالی» تألیف ابن بابویه قمی آورده است:

از ابن ابی عمیر از ابی عبدالله علیه السلام روایت شده است که گفت: خداوند پیامبرش را به انتصاب امیرالمؤمنین برای مردم امر نمود، چنانکه در این آیه می‌فرماید: (یا ایها الرسول

۱ - ابن بابویه قمی، معانی الأخبار، مكتبة الفريد، ص ۳۱۳ و ۳۱۴.

۲ - فصل الخطاب، ص ۱۴۵.

بلغ ما أنزل إليك من ربك في علي؛ یعنی، ای فرستاده‌ی خدا، هر آنچه از سوی پروردگارت درباره‌ی علی بر تو نازل شده است، پرسیان.^۱

روایت هشتم آن است که طبرسی در صدد ردّ بر آن بعد از استدلال به قول امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (علیه السلام) آن را از همان راوی فوق، نقل کرده است و آن، چنین است: علی قرآن را جمع نمود؛ پس وقتی که آن را آورد گفت: این کتاب پروردگارتان است آن گونه که بر پیامبرتان نازل گردیده است، نه حرفی بر آن افزوده شده و نه حرفی از آن کم شده است. در جواب گفتند: نیازی به آن نداریم؛ نزد ما هم، مانند آنچه نزد توست، وجود دارد. پس علی برگشت و گفت:

﴿فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبُئْسَ مَا يَشْتَرُونَ﴾ (آل عمران: ۷۷)
(آل عمران: ۱۸۷)

«اما آنان آن را پشت سر افکندند و به بهای اندکی آن را فروختند! چه بد چیزی را خریدند.»^۲

و روایت نهم چنین است که ابا حسن موسی (علیه السلام)؛ امام هفتم آنان گفت: دنبال دین کسی مباش که از گروه تو سرباز زند و دین آنان را دوست مدار؛ زیرا آنان خائنان به خدا و رسول او هستند و به امانات خود خیانت کردند. آیا می‌دانی خیانت آنان به امانتشان چگونه بود؟ امانتدار کتاب خدا بودند اما آن را تحریف و تبدیل کردند.^۳

۱ - همان، ص ۲۸۲.

۲ - فصل الخطاب، ص ۳۲.

۳ - همان، ص ۲۴۴.

این روایت‌ها و امثال آن فراوانند که دلالت صریح دارند بر این که این قوم جز به منظور تقیه، به ادعای عدم تحریف قرآن متوسل نشده‌اند. طوسی که با ابن بابویه قمی هیچ فرق و اختلافی ندارد و او هم مانند این روایت‌ها را که از متبوع وی نقل کردیم در کتابش بیان کرده است، مرتضی و طبرسی نیز، این گونه‌اند.

می‌خواهم در این جا، بعضی از عبارت‌های آن دسته از بزرگان شیعه را ذکر کنم که اقوال این چهار تن را درباره‌ی عدم تحریف قرآن رد کرده‌اند و همه‌ی آنان نزد شیعه شأن و مقامی والا دارند، پس مطلب را با نقل عبارتی از عالم فاضل، عارف، محدث، محقق، ریزبین، فرزانه‌ی خداشناس، محمدبن مرتضی مشهور به مولی محسن کاشانی آغاز می‌کنیم که صاحب تألیفات بسیار مشهوری همچون کافی، وافى و شافى و غیره است و تعداد تألیفاتش بالغ بر صد کتاب است، و متوفای سال ۱۰۹۱ هجری است.^۱

این شخص در تفسیر خود بعد از ذکر کلام طبرسی و مرتضی مبنی بر این که علم به صحت نقل قرآن، مانند علم به وجود شهرها و حوادث است، می‌گوید:

می‌گوییم: ممکن است کسی بگوید: همان‌گونه که انگیزه‌ی نقل و حراست از قرآن در نزد مسلمانان فراهم بوده، انگیزه‌های تغییر قرآن هم از طرف منافقان و تبدیل‌کننده‌ی وصیت و تغییردهنده‌ی خلافت هم بسیار بوده‌اند؛ زیرا محتویات قرآن با نظر و هواهای نفسانی آنان در تضاد بود. و تغییر در قرآن اگر واقع شده باشد، قبل از انتشار آن در شهرها و قرار گرفتن آن بر حالت فعلی بوده است و بعد از آن به شدت ضبط کنترل شده است، پس منافاتی بین تحریف و ضبط و کنترل شدید نیست، بلکه گوینده‌ای لازم است که بگوید:

۱ - الکنی و الالقاب، ج ۳، ص ۳۲ و ۳۳.

ذات و اصل قرآن تغییر نکرده، بلکه تغییر در کتابت و تلفظ آن است؛ زیرا قرآن را بعد از نسخه‌برداری از اصل، تحریف نمودند و اصل آن نزد اهل قرآن که به آن آگاهی دارند، باقی مانده است. پس قرآنی که نزد علمای قرآن قرار دارد، تحریف شده نیست، آنچه تحریف شده، آن است که برای پیروانشان آشکار کرده‌اند. و این که قرآن در عصر پیامبر ﷺ بر همین وضعیت فعلی جمع‌آوری شده باشد، ثابت نیست و چگونه جمع‌آوری می‌شد در حالی که قسمت به قسمت نازل می‌شد و نزول آن با پایان عمر پیامبر ﷺ پایان پذیرفت و اما درس و ختم قرآن مربوط به اندازه‌ای بود که نزد آنان وجود داشته است، نه مربوط به تمام قرآن.^۱

ابن بابویه قمی در اول گفتار خود می‌گوید: درباره‌ی وجود قرآن در هر عصری باید بگوییم: موجود بودن قرآن نزد اهل قرآن بدان صورت که خداوند نازل کرده است کافی است، و نیاز ما هم همین است، اگر چه بر بقیه آن قدرت نداریم همان‌گونه که به امام علی علیه السلام دسترسی نداریم؛ زیرا انس و جن در آن مورد، مانند هم هستند و شاید مراد از کلام شیخ هم، همین باشد. و اما درباره‌ی گفته‌ی او: کسی که پیروی از گفته‌اش واجب باشد، همیشه موجود است، منظور اهل بینش و بصیرت به کلام خداوند است؛ زیرا اهل بصیرت در زمان غیبت پیشوایان، جانشین آن‌هایند؛ زیرا امام غائب گفته: «به کسی بنگرید که از خودتان است و حدیث ما را روایت کرده است و در حلال و حرام ما نظر افکنده و احکام ما را شناخته است، پس او را حاکم بین خود قرار دهید؛ زیرا من او را حاکم شما قرار داده‌ام».^۲ چنانکه فاضل عالم و فقیه، آشنا به تفسیر و لغت عربی و راوی و محدث فاضل و جامع شرایط و جستجوگر اخبار که جز استاد ما، مجلسی کسی از او سبقت نگرفته، صاحب کتاب تفسیر القرآن، سید هاشم

۱ - فیض کاشانی، صافی، ج ۱، ص ۳۵ و ۳۶.

۲ - صافی، ص ۳۶ و ۳۷.

بحرانی بر این چهار نفر ردّ زده است.^۱ در مقدمه‌ی تفسیرش در فصل چهارم، تحت عنوان «بیان خلاصه‌ی اقوال دانشمندان ما در تفسیر و عدم تفسیر قرآن و عدم استدلال به گفته‌ی کسی که تحریف آن را انکار کرده است» گفته است:

بدان آن که ظاهر دیدگاه ثقة الاسلام، محمد بن یعقوب کلینی - خداوند قبرش را عطر آگین کند - این است که معتقد به تحریف و نقص در قرآن بوده است و روایات بسیاری را در این موضوع در کتاب «کافی» روایت کرده است. کتابی که در آغاز آن، اعتماد خود را به روایت های آن اعلام کرده است و هیچ یک از آن روایت‌ها را رد نکرده و برای هیچ کدام معارضی را نیاورده است. همچنین کتاب تفسیر استادش، علی بن ابراهیم قمی، مملو از این گونه مطالب است که در مسأله‌ی تحریف غلو کرده است و در تفسیر خود اختلافات قرآن نازل شده از سوی خداوند را با قرآن تحریف شده آورده است. این فرموده که خداوند فرموده:

﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ﴾ (آل عمران: ۱۱۰)

زیرا امام صادق به قاری این آیه گفت: آیا بهترین این امت، علی و حسین بن علی را به قتل می‌رسانند؟ سپس از ایشان سؤال شد، پس این آیه چگونه نازل شد؟ در جواب گفت: در اصل (خیر أئمة أُخرجت للناس) است. مگر در آخر آیه، مدح خدا را برای پیشوایان نمی‌بینی که می‌فرماید: (تأمرون بالمعروف). سپس آیاتی از این قبیل ذکر کرد و گفت:

آنچه از قرآن حذف شده این قول خداوند است: (لكن الله يشهد بما أنزل إليك في علي) (یعنی لیکن خدا درباره آن‌چه در باره‌ی علی بر تو نازل کرده) این هم نازل شد: (أنزله بعلمه والملائكة يشهدون). سپس در این باره باز هم، آیاتی نازل کرد. سپس گفت:

۱ - خوانساری، روضات الجنات، ج ۸، ص ۱۸۱.

اما در باره‌ی نوع تحریف تقدیم و تأخیر آیات باید گفت: و اما مقدم شدن، پس آیه‌ی درباره‌ی عده‌ی زنان - که عده‌ی یک ساله را نسخ کرده است و عده‌ی چهار ماه و دو روز را قرار داده - بر آیه‌ی منسوخه‌ای که عده‌ی زن شوهر مرده را یکسال اعلام می‌کند، مقدم داشته شده است و نیز، فرموده‌ی خداوند:

﴿أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ يَمِينِهِ رِبَیْءٌ يَتْلُوهُ شَهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً ۚ﴾ (هود: ۱۷)

«آیا کسی که دلیل و برهان روشنی از سوی پروردگار خود دارد و شاهی از او پیرو آن است و قبل از وی نیز، کتاب موسی رهبر و رحمت بوده است - آیا چنین کسانی با انسان‌های بی‌بصیرت برابرند. -»

در اصل بخشی از آیه چنین بوده است (ویتالوه شاهد منه اماماً ورحمة ومن قبله کتاب موسی) سپس بعضی از آیات را ذکر کرده است و گفته: آیاتی که تمام آن در سوره‌ی دیگری واقع است:

﴿قَالَ أَتَشْتَبِهُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ أَهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَآسًا ثُمَّ ۚ﴾ (بقره: ۶۱)

«(موسی) گفت: آیا برآنید که چیزی پست‌تر را جانشین چیزی بهتر می‌سازید؟ پس به شهری فرود آید که در آن جا آن چه خواسته‌اید، خواهید یافت. آیا چیزی پست را می‌گیرید و در مقابل چیز باارزش خود را می‌دهید.»

که تمام این آیه در سوره‌ی مائده قرار دارد، آن جا که خداوند می‌فرماید:

﴿ قَالُوا يَمُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَن نَدْخُلُهَا حَتَّى يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ ﴾ (۲۲)

«گفتند: ای موسی، همانا در آن جا قومی زورمند و قلدر زندگی می‌کنند و ما هرگز بدان جا وارد نمی‌شویم؛ تا از آن جا بیرون نروند. در صورتی که آنان از آن سرزمین بیرون رفتند، ما بدان جا خواهیم رفت.»

پس نیمی از آیه در سوره‌ی بقره و نیمی دیگر در سوره‌ی مائده قرار دارد. آیات دیگری از این قبیل را نیز ذکر کرده، و جماعتی از یاران مفسر ما، مانند عیاشی و نعمانی و فرات بن ابراهیم و غیره با قمی و کلینی موافقت کرده‌اند و این مذهب بیشتر محققان و محدثان متأخر و نیز قول شیخ اجل احمد بن ابی طالب طبرسی است؛ چنانکه کتاب «الاحتجاج» وی این مطلب را اعلام می‌کند و شیخ و علامه‌ی ما، شکافنده‌ی علوم اهل بیت و خادم اخبار آنان در کتاب «بحار الانوار» خود این قول را تقویت نموده و پیرامون آن بحثی چنان گسترده ارائه نموده که بیش از آن ممکن نیست.

نزد من بعد از کاوش و تحقیق اخبار و پیگیری آثار، صحت این قول به حدی واضح است که ممکن است حکم شود به این که این از بدیهیات مذهب تشیع است و مسأله‌ی تحریف از بزرگ‌ترین مفاسد غصب خلافت است. پس بیندیش تا خیال‌پردازی صدوق را در این مسأله بدانی، زیرا او در کتاب اعتقادات خود گفته است: اعتقاد ما بر این است، قرآنی که خداوند آن را بر پیامبرش ﷺ نازل کرده، همان است که در بین دولای جلد و در دسترس مردم است و بیشتر از آن نیست، و هر کس مدعی باشد که ما به چیزی دیگر غیر از این معتقدیم حتماً دروغ‌گوست و توجیه کردن مراد او به علمای قم، فاسد و باطل است؛ زیرا علی بن ابراهیم که در قول به تحریف غلو کرده است از علمای قم است. آری در انکار این

امر سید مرتضی در جواب مسائل مطرح شده در طرابلس خیلی مبالغه کرده است و ابوعلی طبرسی در تفسیر «مجمع‌البیان» از او پیروی کرده و گفته است: ادعای زیاده در قرآن به اجماع باطل است

اما در رابطه با نقص و کم کردن قرآن، جماعتی از ما و قوم حشویه از عامه (اهل سنت) روایت کرده‌اند که تغییر و نقص در قرآن وجود دارد، اما قول صحیح در مذهب ما بر خلاف آن است و این چیزی است که مرتضی آن را تقویت کرده است، و شیخ طوسی نیز، در کتاب «تبیان» از وی پیروی کرده است؛ زیرا گفته است: اما سخن از زیاده و نقص در قرآن، از قبیل چیزهایی هستند که شایسته‌ی قرآن نیستند، زیرا زیاده در قرآن به اجماع باطل است و نقص در آن نیز، آشکارا با مخالفت مسلمانان روبرو شده است و همین قول به مذهب ما برازنده‌تر است؛ چنانکه مرتضی آن را تقویت کرده است و از ظاهر روایات هم چنین به نظر می‌رسد، اما روایات بسیاری از جهت عامه و خاصه، ناقص بودن و جابجا شدن بسیاری از آیات قرآن را اعلام می‌دارد، اما طریق روایت این احادیث، آحادی هستند که مفید علم نمی‌باشند، پس بهتر است از آن‌ها اعراض شود و خود را به آن روایات مشغول نکنیم؛ زیرا قابل تأویل هستند و اگر آن روایات صحیح هم باشند، طعنی بر قرآن موجود وارد نمی‌شود؛ زیرا آن‌چه در بین دو جلد است، صحتش معلوم است و هیچ یک از پیشوایان به آن اعتراض نکرده‌اند و آن را هم دفع نکرده‌اند و روایات ما با تشویق مردم به قرائت قرآن و تمسک به محتوای آن و ردّ نمودن اخبار مخالف قرآن، تقویت می‌گردد و روایتی از پیامبر ﷺ آمده است که کس نمی‌تواند آن را رد کند. او فرموده است: «إِنِّي مَخْلُوفٌ فَيَكُمُ الثَّقَلَيْنِ إِنْ تَمَسَّكْتُمَا بِهِمَا لَنْ تَضِلُّوْا، كِتَابُ اللَّهِ وَعِزَّتِي أَهْلُ بَيْتِي لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرْدَا عَلَيَّ

الحوض».(من در میان شما دو چیز گرانبه به جای می‌گذارم: کتاب الله و اهل بیت و این دو هرگز از هم جدا نمی‌شوند تا به نزد من که بر حوض هستم باز گردند).

و این روایت دلیل است بر این که قرآن در هر عصری موجود بوده و هست، زیرا جایز نیست به چنگ زدن به چیزی امر شود که گرویدن به آن مقدور نباشد، چنانکه کسانی که قولشان واجب الاتباع است، باید در هر زمانی در دسترس باشند و هر گاه آن‌چه نزد ماست، به اجماع صحیح باشد، پس لازم است مشغول تفسیر و بیان معانی آن شویم و غیر آن را رها کنیم.

می‌گوییم: ادعای آنان مبنی بر عدم وجود آیات اضافی در قرآن نازل شده، درست و حق است، زیرا در اخبار معتبر خودمان چیزی نمی‌یابیم که بر خلاف آن دلالت کند، جز چند مورد از اخبار زندیق‌ها که در فصل اول آن‌ها را به گونه‌ای توجیه کردیم که رفع احتمال شود؛ در روایات عیاشی آمده است که باقر علیه السلام گفت: «آیات بسیاری از قرآن ساقط گردیده است اما جز چند حرفی که آن نیز، از خطای نویسندگان و توهم مردان بوده، چیزی به آن افزوده نشده است».

و سخنان آنان درباره‌ی تغییر مطلق کلی و نقصان قرآن؛ باطل بودنش واضح‌تر از آن است که نیاز به بحث و بیان داشته باشد، ای کاش می‌دانستم چگونه چنین استادی مدعی است که ظاهر روایات بر عدم نقص دلالت دارد با این که ما حتی به یک خبر واحد هم دست نیافتیم که بر عدم نقص دلالت کند. آری روایات ایشان دلالت دارند بر این که تغییرات واقع شده در قرآن، آسیب زیادی به مقصود و مفاهیم آن نمی‌رساند، مانند این که نام علی و آل محمد علیهم السلام و نام منافقان و نیز برخی آیات از قرآن حذف شود و بعضی از آیات نیز، پنهان گردد. همچنین روایات دلالت دارند بر این که کلام خدا بر ما حجت است، چنانکه از روایت نقل شده از طلحه در فصل گذشته ظاهر می‌گردد و دلالت روایات بر موارد فوق مسلم است.

اما بین ادعای آن عالم بزرگ و این مطلبی که روایات بر آن دلالت دارند، فاصله‌ی زیادی وجود دارد و همینطور است گفته‌ی او: «اخباری که بر تغییر و نقصان دلالت دارند از خبرهای آحادی هستند که مفید علم نیستند». صدور چنین سخنی از چنین استادی بعید به نظر می‌رسد؛ چون اخبار آحادی که شیخ در کتاب‌های خود آورده و در بیشتر مسائل خلاقی خود، عمل به آن‌ها را واجب دانسته است از حیث سند نه از روی دلالت، قوی‌تر از اخبار تغییر قرآن نیستند و این‌ها متواتر معنوی بوده و دارای قرائن نیرومند هستند که علم عادی را به وقوع تغییر در قرآن واجب می‌کنند و اگر کسی در صدد دفاع از شیخ برآید و بگوید: منظور شیخ از ضعف اخبار این است که آن اخبار به حد معارضه با دلایل انکارکنندگان تحریف نرسیده‌اند، باید بگوییم: بعد از چشم‌پوشی از این‌که این کلام سخنی چاره‌جویانه است برای دفاع از شیخ، که جواب آن را به زودی ذکر خواهیم کرد که عبارتند از: ضعف سند منکران.

و شگفت‌انگیزتر این که شیخ ادعا کرده که اخبار تحریف قابل تأویل‌اند و حال این که من کاملاً می‌دانم که بیشتر این اخبار توجیه‌پذیر نیستند. اما این که شیخ گفت: اگر این اخبار صحیح باشند، چنین و چنان می‌شود؛ باید گفت که مشتمل بر اموری است که برای ما ضرری ندارند، حتی به نفع ما هم هستند، از جمله:

صحت اخبار تغییر و نقص، مستلزم طعن و اشکال وارد کردن به محتویات قرآن نیست، یعنی در بین وقوع این نوع تغییر در قرآن و واجب بون تمسک و چنگ زدن به این مصحف تغییر یافته و عمل به آن چه در آن است، هیچ منافاتی وجود ندارد، و هیچ فساد از آن پدید نمی‌آید و موجب تغییر مفاد احکام و غیره نمی‌گردد؟ و این امری است که نزد ما مسلم است و به سبب آن، ضرری متوجه ما نخواهد شد، بلکه این دلیلی است بر این که با آن بین اخبار

دال بر تغییر و اخبار مخالف تغییر قرآن توفیق و هماهنگی برقرار می‌کنیم، و با عرضه‌ی روایات بر قرآن و عمل به آنچه موافق کتاب خداست، عمل می‌کنیم.

یکی دیگر از آن امور، این است که وقتی تمسک به تقلید مستلزم وجود قرآن در هر عصری است، پس امامی که قرین اوست هم، همینطور است و نباید مخفی بماند که این هم، برای ما ضرری ندارد، حتی به نفع ماست؛ چون همین که قرآن به آن صورت که خدا نازل کرده نزد اهل قرآن هست، مخصوصاً نزد (امام) که مقارن قرآن است و از آن جدا نمی‌شود، کافی است که بگوییم قرآن دست‌نخورده و بدون تغییر باقی مانده، حتی اگر بر موارد دیگر آن، قادر نباشیم، همان‌گونه که قادر به دسترسی امام نیستیم که (ثقل) دوّم است، به ویژه در زمان غیبت؛ زیرا در این زمان، آنچه نزد ماست اخبار و علمای جانشین اوست. پس چنانکه از ظواهر نصوص معلوم است، هر دو ثقل (گران‌مایه) در این مورد مانند یکدیگرند.

سپس آنچه سید مرتضی در حمایت از مذهب ذکر کرده است: علم به صحّت نقل قرآن مانند علم به وجود شهرها و رویدادهای بزرگ و وقایع مهم و کتاب‌های مشهور و اشعار نوشته‌ی عرب است که عنایت مردم و مقتضیات و انگیزه‌های نقل آن‌ها و حفظ و حراست از آن‌ها به نحو چشمگیری وجود داشته‌اند و این موارد در مورد قرآن به حدّ نهایی رسیده‌اند؛ زیرا قرآن، معجزه‌ی نبوّت و منبع علوم شرعی و احکام دینی است، و علمای مسلمان در حفظ و حمایت از قرآن نهایت تلاش خود را مبذول داشته‌اند تا آن اندازه که همه موارد مورد اختلاف را در قرآن شناسایی کرده‌اند، مانند اعراب، قرائت، حروف و آیات. پس با این عنایات و اهتمام صادقانه و کنترل شدید چگونه ممکن است قرآن تغییر یافته و ناقص باشد؟ همچنین گفته است: علم به تفصیل و جزئیات قرآن با نقل صحیح، مانند علم به مجموع آن است و اطلاع از این چیزها مانند علم به امور بدیهی است، مانند کتاب سیبویه و مُرنی - مثلاً - کسانی که نسبت به آن کتاب‌ها توجه لازم را مبذول می‌دارند، همان‌گونه که از کلیات

آن‌ها خبر دارند؛ نسبت به جزئیات هم مطلع هستند، یعنی، اگر کسی فصلی را به کتاب نحوی سیبویه بیفزاید که از آن نباشد، می‌تواند آن را جدا کند و می‌داند که آن باب به کتاب ملحق شده است و از اصل کتاب نیست و درباره‌ی کتاب مُزنی نیز، همین قول گفته می‌شود، پس معلوم است که عنایت به نقل و ضبط قرآن از عنایت به نقل و ضبط کتاب سیبویه و دیوان‌های شعراء صادقانه‌تر است.

و جواب شیخ این است: تحقق مقتضیات و انگیزه‌ی ضبط و کنترل و نظارت بر قرآن در اوایل قرن اول و قبل از جمع قرآن را مُسلم نمی‌دانیم؛ چنان‌که می‌بینی آنان - اصحاب - نسبت به بسیاری از امور متعلق به قرآن غافل مانده‌اند. آیا نمی‌بینی آنان درباره‌ی اعمال نماز اختلاف دارند که پیامبر ﷺ آن را روزانه پنج بار با حضور دو طرف مخالف تکرار می‌کرد؟ به امر ولایت و امثال آن نمی‌نگری؟ اگر هم تسلیم ادعای شیخ شویم، می‌گوییم: همان‌گونه که مقتضیات بر نقل و حراست قرآن از طرف مسلمان محقق بود، انگیزه و مقتضیات تغییر آن نیز از طرف منافقین و عوض‌کنندگان وصیت و تغییردهندگان خلافت وجود داشت؛ زیرا قرآن با اهداف آن‌ها در تنش و تضاد بود و این مهم‌تر است. و تغییر در قرآن قبل از انتشار آن در ممالک و استقرار آن به حالت فعلی بوده است، که بعد از آن به شدت ضبط و کنترل صورت گرفته است؛ پس منافاتی بین تغییر قرآن و ضبط شدید آن نیست.

همچنین می‌توان گفت: آن قرآنی که اصل و موافق چیزی است که خدا آن را نازل کرده است، دستخوش تغییر و تحریف نشده است، بلکه بر همان حالت اصلی است و نزد اهل قرآن و عالمان به آن، حفظ شده است. پس تحریفی در کار نیست، چنانکه امام - در حدیث سلیم از کتاب (احتجاج) فصل اول در این مقدمه آورده‌ایم - به این مطلب تصریح کرده است که تغییر در کتابت و تلفظ تغییردهندگان است؛ زیرا آنان فقط هنگام نسخه‌برداری از قرآن آن را تغییر داده‌اند. پس قرآن مُحرّف، آن است که آنان برای پیروانشان اظهار کرده‌اند. ولی بسی

مایه‌ی شگفتی است که شخصی مانند سید مرتضی به این گونه مطالب بی‌اساس و دور از واقعیت چنگ بزند و روایات متواتر را رها کند. پس بیندیش و در آن تدبّر کن.

یکی دیگر از مسائلی که برای حمایت از مذهب و دیدگاه خود ذکر کرده این است که گفته: قرآن در زمان پیامبر ﷺ درست مانند قرآن فعلی جمع‌آوری و تألیف شده است، و استدلال کرده به این که کل قرآن در آن زمان، تدریس و حفظ می‌شد، حتی بعضی از اصحاب برای حفظ آن تعیین شدند و جماعتی از صحابه مانند عبدالله بن مسعود و ابی بن کعب و دیگران چندین بار قرآن را نزد پیامبر ﷺ ختم کرده‌اند. همه‌ی این مطالب بدون نیاز به کمترین اندیشه‌ای دلالت می‌کنند بر این که قرآن در زمان پیامبر ﷺ جمع‌آوری شده و مرتب و بدون نقص بوده است و گفته: هر کس اعم از امامیه و حشویه در این باره مخالفت کند، مخالفتشان فاقد اعتبار است؛ زیرا مخالفت با آن به جمعی از اصحاب حدیث بر می‌گردد که اخبار ضعیفی را به گمان این که صحیح هستند نقل و روایت کرده‌اند.

جواب: این که قرآن در زمان پیامبر ﷺ، مانند حالت فعلی جمع‌آوری شده باشد ثابت نیست، حتی صحیح هم نیست، چگونه جمع‌آوری شده در حالی که قرآن تدریجی و به صورت بخش بخش نازل شد و نزول قرآن جز با پایان یافتن عمر پیامبر ﷺ تمام نشده است. البته این مطلب، شایع و رایج است و در تمام سخنرانی‌ها گوش‌ها را بسیار نواخته است که علی بعد از وفات پیامبر ﷺ چند روزی را در خانه نشسته و مشغول جمع‌آوری قرآن شده است، اما تدریس و ختم قرآن، تنها مربوط به همان مقداری بوده که در آن زمان موجود بوده نه به تمام قرآن. عجیب‌تر از همه‌ی عجایب، این که وی صحت اینگونه اخبار ضعیف و به ظاهر خلاف را که بر تحریف دلالت دارند، قطعی دانسته است؛ زیرا با هدف موافقت دارد و اخباری را که نزد ما و مخالفان ما از درجه‌ی معروف بودن هم فراتر رفته و به حد انبوه رسیده که تعداد آن‌ها از صد مورد هم تجاوز کرده است، ضعیف قلمداد کرده است؛ علی‌رغم

موافقت آن‌ها با آیات و اخباری که در مقاله‌ی هفتم - در آخر فصل اول در این مقدمه - بیان کرده‌ایم.

با این که این اخبار در کتب معتبری، همچون «کافی» با اسناد قابل اعتماد موجود است، و همینطور در صحاح اهل سنت، مانند صحیح بخاری و صحیح مسلم که در صحت و اعتماد بعد از کتاب خدا قرار دارند، موجود است. پس ضعیف شمردن این اخبار فقط به خاطر این است که دلالت بر مقصود سید ندارند. و الله اعلم.

سپس منکران تحریف این آیات استدلال کرده‌اند که خداوند فرموده است:

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِنْتُ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ لَا يَأْتِيهِ الْبَطُلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ﴿٤٢﴾﴾ (فصلت: ۴۱-۴۲)

و نیز فرموده‌ی خداوند: ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾﴾ (حجر: ۹)

جواب: بعد از این که دلالت این گونه آیات را بر مقصود آنان می‌پذیریم، می‌گوییم: از آن چه بیان کردیم آشکار است که اصل قرآن بطور کامل و آن گونه که خداوند نازل فرمود، نزد علی علیه السلام و وارثان قرآن نگهداری شده است. پس بیندیش که خداوند راهنماست.^۱

همچنین محدث نعمت‌الله جزائری در کتاب خود «الأنوار النعمانية فی بیان النشأة الإنسانية» همراه رد کنندگان دیگر قول شیخ را رد کرده است. او در مقدمه‌ی این کتاب می‌نویسد: بر خود فرض کرده‌ام که در این کتاب جز چیزی که از اهل عصمت و طهارت برگرفته‌ایم و آن چه در منابع و کتاب‌های نقل‌کنندگان و راویان به صحت رسیده است، ذکر

۱ - هاشم بحرانی، البرهان، ایران، ص ۴۹-۵۱.

نکنیم؛ زیرا بیشتر منابع تاریخی مطالبشان را از کتب تاریخ یهود نقل کرده‌اند؛ لذا دروغ‌های فاسد بسیار و حکایات بی‌اساس در آن‌ها وجود دارد.

وی بعد از ذکر قرائت‌ها و موقعیت آن‌ها در این کتاب می‌گوید: همانا پذیرفتن تواتر آیات از وحی الهی و این که همه‌ی آیات را روح‌الامین (جبرئیل) نازل کرده است، منجر به کنار گذاشتن اخبار مستفیض و مشهور و حتی اخبار متواتری می‌شود که به صراحت بر وقوع تحریف در قرآن از حیث کلام و ماده و اعراب دلالت می‌کنند، با این که همکیشان ما بر صحت و تصدیق این اخبار اتفاق نظر دارند، آری در این اخبار مرتضی و صدوق و شیخ طبرسی مخالفت کرده‌اند و حکم کرده‌اند به این که آن مصحف که بین دو جلد قرار دارد، همان قرآن نازل است و هیچ‌گونه تبدیل و تحریفی در آن واقع نشده است. بر همین اساس است که طبرسی تعداد آیات و اجزای قرآن را نوشته است و از پیامبر ﷺ روایت کرده است که همه‌ی قرآن، (۱۱۴) سوره و مجموع آیات آن (۶۱۳۶) آیه و تعداد حروفش، (۳۲۱۲۵۰) حرف است.

در حقیقت، این قول فقط به خاطر مصلحت‌های متعدد صادر گردیده است، از جمله: مسدود کردن دریچه‌ی طعن بر قرآن است، بدین صورت که اگر جایز باشد قرآن مورد تحریف و دستبرد قرار گرفته باشد چگونه جایز است به احکام و قواعد آن عمل شود، که بعداً به این اشکال جواب می‌دهیم. دوّم: چگونه ممکن است اینان تحریف را انکار کنند در حالی که علمای دیگر اخبار زیادی را در تألیفات خود روایت کرده‌اند که بر وقوع این امور در قرآن دلالت دارند و بعضی از مفاد این روایات آن است که گفته‌اند: این آیه این چنین بوده و این گونه تغییر یافته است. سوم این که شیخ شهید ما از گروهی از قاریان روایت کرده است که گفته‌اند: مقصود از تواتر هفت یا ده قرائت، این نیست که همه‌ی این قرائت‌های وارد شده متواتر هستند؛ بلکه مقصود منحصر شدن متواتر فعلی است در آن چه از این قرائت نقل شده

است؛ زیرا بعضی از قراءت‌هایی که از قاریان هفت‌گانه نقل شده است، شاذ است تا چه رسد به غیر آن‌ها. پس هرگاه قاریان به این‌گونه موارد اعتراف کنند، چگونه جائز است حکم شود به این‌که همه‌ی این قرائت‌ها متواتر هستند، چنانکه علامه نیز، در کتاب «المنتهی» این مطلب را گفته است که چگونه قرائت متواتر برای ما معلوم شده تا آن را در نماز بخوانیم و چگونه حکم کردیم به این که روح الامین همه‌ی قرآن را نازل کرده است؟ زیرا این قول برگشت از تواتر محسوب می‌شود. چهارم این که در اخبار به درجه‌ی استفاضه رسیده است که قرآن آن گونه که نازل گردیده جز امیرالمؤمنین، کس دیگری آن را به سفارش پیامبر ﷺ تالیف نکرده است و او بعد از وفات ایشان مدت ۶ ماه در خانه مشغول جمع‌آوری قرآن بوده و بعد از این که آن را جمع نمود به نزد بازماندگان بعد از پیامبر برد و به آنان گفت: این است کتاب خدا آن‌گونه که نازل شده است. پس عمر بن خطاب به او گفت: ما نیازی به تو و قرائت تو نداریم؛ نزد ما قرآنی هست که عثمان آن را جمع آوری و نوشته است. پس علی گفت: «دیگر این قرآن را نخواهید دید تا وقت فرزندم مهدی ظهور کند» و در آن قرآن، زیاده‌های فراوانی است که به دور از تحریف است.

البته عثمان به خاطر مصلحتی که پیامبر ﷺ در نظر داشت از کاتبان وحی بود و آن مصلحت این بود که پیامبر ﷺ را در امر قرآن تکذیب نکنند و نگویند: این قرآن به دروغ بر خدا بسته شده یا روح آن را نازل نکرده است. چنانکه پیشینیان آن‌ها نیز، این حرف را زدند. همچنین برای همین مصلحت، شش ماه قبل از وفات پیامبر ﷺ، معاویه هم، یکی از کاتبان وحی شد و عثمان و امثال او با جماعتی از مردم تنها در مسجد حاضر می‌شدند و آن‌چه جبرئیل در بین مردم نازل می‌کرد، می‌نوشتند و آن‌چه جبرئیل در داخل خانه برای پیامبر ﷺ می‌آورد و جز امیرالمؤمنین کسی دیگر آن را نمی‌نوشت؛ زیرا او در خانه‌ی پیامبر محرم بود و فقط امیرالمؤمنین آن را می‌نوشت و این قرآن که هم اکنون در دست مردم قرار دارد، خط

عثمان است و نام آن را امام گذاشته اند و مصاحف غیر آن را سوزاندند یا مخفی نمودند و آن را در زمان خلافتشان به شهرهای بزرگ و اطراف آن فرستادند. به همین دلیل است که خلاف قواعد لغت عربی نوشته شده است، مثلاً: بعد از واو مفرد، الفی را نوشته اند اما بعد از واو جمع، آن را ننوخته اند و مانند این در قرآن بسیار دیده می شود و آن را رسم الخط عثمانی نامیدند و نفهمیدند که این مطلب به خاطر عدم آگاهی عثمان از قواعد املای عربی و رسم الخط است و عمر بن خطاب در زمان خلافتش کسی را نزد علی فرستاد تا آن قرآن اصلی را که خودش آن را تألیف کرده است، برایش بفرستد و علی علیه السلام می دانست که عمر قصد دارد آن را مانند مصحف ابن مسعود تحریف کند، یا آن را نزد خودش پنهان کند تا به مردم بگوید: قرآن همان است که عثمان آن را نوشته است.^۱ پس علی آن را برای عمر نفرستاد و قرآن علی، هم اکنون همراه با دیگر کتاب های آسمانی و موارث پیامبران، نزد سرور ما، مهدی است، زمانی که امیر مؤمنان بر تخت خلافت نشست، نتوانست آن قرآن را اظهار نماید و هم چنان آن را پنهان کرد؛^۲ زیرا در اظهار آن، تنفیری در رفتار گذشتگانش وجود داشت؛ چنانکه نتوانست نماز وقت چاشت (ضحی) را منع کند و عقد موقت را به جریان اندازد و گفت: اگر عمر بن خطاب آن را قبل از من حرام نمی کرد، جز عده ای کمی زنا نمی کردند؛ زیرا با متعه که جائز بود، خود را از زنا حفظ می داشتند.

۱ - پرواضح است که خلافت عثمان ذی النورین بعد از خلافت عمر فاروق بوده است و قرآن در زمان عثمان رضی الله عنه جمع آوری شده، اما از آنجائی که دروغگو حافظه ندارد این آقا متوجه نشده عمر که قبل از عثمان بوده چطور می توانسته بگوید: «قرآن همان است که عثمان آن را نوشته است»! [مصحح]

۲ - خواننده ای محترم متوجه باشند این روایات بدهاها دروغ است، ورنه خدای نخواسته کلا حیثیت علی مرتضی زیر سوال می رود (مقدم و تالی هر دو باطل اند). و این جاهلانی که مدعی دوستی با علی اند افتراهای زیادی را بر او بسته اند [مصحح]

همچنان که نتوانست شریح قاضی را از قضاوت و معاویه را از امارت عزل کند. قرآنی هم که عثمان نوشته بود، باقی ماند تا به دست قاریان افتاد و آنان نیز، با مد و ادغام و التقاء ساکنین در آن تصرف نمودند، مانند تصرفی که عثمان و یارانش در بعضی از آیات انجام دادند. بعد از مدتی، شخصی به نام سجاوند یا اهل جایی به نام سجاوند پیدا شد و رموز و علائمی را بر کلمات قرآن نوشت که اکثر آن‌ها با تفاسیر شیعه و سنی سازگار نیست و اگر زمان بیشتری بر آن بگذرد، در مورد آن علائم ادعای تواتر می‌شود و آن را جزو قرآن می‌دانند. پس کتابت و استعمال آن واجب است. و نتیجه این است که غارت اگر واقع شود، دوست و دشمن در آن شریک می‌شوند.^۱

و اما نوری طبرسی در رد آن چهار نفر گفته است:

«تغییر و نقص در قرآن صورت نگرفته است و همه آن‌چه بر پیامبر ﷺ نازل شده است، همان است که در دست مردم و در بین دو جلد قرار دارد. و صدوق در کتاب عقایدش و سیدمرتضی و شیخ الطائفه نیز در «التبیان» چنین مذهب و دیدگاهی را ابراز داشته است، اما در میان قدما، معروف نیست کسی موافق آنان باشد؛ مگر آن‌چه شیخ مفید از گروهی از امامیه حکایت کرده است که منظور او از این گروه، صدوق و پیروان او می‌باشد و نقل عبارات آن‌ها اشکالی ندارد. سپس در کتاب از (العقائد) خود گفته است: «اعتقاد ما این است قرآنی که خداوند آن را بر پیامبر خود، محمد ﷺ نازل کرده است، همان است که در بین دو جلد قرار دارد و بیش‌تر از آن نیست». و گفته است: اگر کسی به ما نسبت دهد که ما معتقدیم، قرآن از این مقدار بیشتر است؛ او دروغگو است. سپس بر ادعای خویش چنین استدلال کرده است: اول، در اخبار و روایات؛ لفظ قرآن بر همین کتاب موجود اطلاق گردیده

۱ - نعمت الله جزائری، الانوار، تبریز (ایران)، ج ۲، ص ۳۵۶.

است؛ سپس حذف و نقصان وارد شده در روایات را به آن قسمت از وحی توجیه کرده که قرآن به حساب نمی‌آید، بعد بعضی از احادیث قدسی را ذکر نموده و گفته است: نمونه‌ی این‌ها بسیارند که همه وحی غیر قرآنی می‌باشند و اگر قرآن بود همراه و متصل به آن می‌آمد نه جدا از آن. چنانکه امیرمؤمنان آن را جمع‌آوری نمود و گفت: «این کتاب پروردگارتان است؛ آن گونه که بر پیامبران نازل گردید و یک حرف کم و زیاد ندارد، آنان در جواب گفتند: نیازی به آن نداریم، زیرا مانند آن، نزد ما هست. سپس علی برگشت؛ در حالی که می‌گفت:

﴿فَبَدَّوْهُ وَرَأَىٰ ظُهُورَهُمْ وَأَشْرَوْا بِهِ ثُمَّ قَلِيلًا فَبَسَّ مَا يَشْتَرُونَ﴾ (آل عمران: ۱۸۷)

«آن را پشت سر افکندند و به بهای اندکی آن را فروختند! چه بد چیزی را خریدند!»

ظاهر قول او که گفته: «اعتقاد ما... و: به ما نسبت داده شده...، گرچه این اعتقاد امامیه و به ایشان نسبت داده شده است، اما در همین کتاب چیزی گفته است که جز او هیچ کس آن را نگفته یا عده‌ی کمی آن را گفته‌اند، وی در کتاب «الأمالی» این اعتقاد را از دین امامیه به حساب آورده است، و شیخ مفید در شرح خود به این مطلب اشاره کرده است و او را تا آخرین حد مورد طعن قرار داده است، و گاهی قصد وی از طعن، طائفه‌ای از علما بوده است، در جایی دیگر گفته که نشانه‌ی اهل غلو و افراط و فرقه‌ی مفوضه این است که مشایخ و علمای قم را به تقصیر نسبت می‌دهند، و در همان جا گفته بعضی از مشایخ قم از جمله علی بن ابراهیم و صفار در مورد مقوله‌ی تغییر قرآن، اهل غلو و افراط بوده‌اند، ولی بهتر بود مانند کلام سید مرتضی و شیخ صدوق که این کلام توجیه کند و روایتی که بدان استدلال و استشهاد کرده بر نقیض مطلوب وی دلالت دارد، بلکه سخنان او در بیان معانی اخبار، با آن‌چه او در این مورد ذکر نموده مخالف است. این مطلب را بدان و بعداً ذکر آن در بیان اخبار خاصه باز هم خواهد آمد و آن را هم ذکر کرده است.

دوم، بعد از استدلال بر مذهب خویش به وفور انگیزه‌های آن اشاره کرده و خلاصه‌ی کلام این که: به مخالفان عقیده‌ی عدم تحریف از امامی‌ها و حشویه، اعتنایی نمی‌شود؛ زیرا این مسأله مربوط به گروهی از راویان حدیث است که اخبار ضعیف را صحیح پنداشته و ذکر کرده‌اند، اما این گونه احادیث ضعیف، احادیث صحیح را رد نمی‌کنند. کلام او تمام شد.

می‌گوییم: او در کتاب «الشافی» و شیخ در «تلخیص» خود، این مطلب را طعنه‌ای علیه عثمان می‌دانند؛ آن‌جا که گفته است: از جمله اقدامات بزرگ عثمان جمع کردن مردم بر قراءت زید و سوزاندن مصاحف و باطل نمودن موارد مشکوک قرآن بود، اگر همه یا برخی از آن‌چه او باطل کرد قرآن نبود، این کار به عنوان انتقاد بر قرآن محسوب نمی‌شد، و شیخ گفته است: اما بحث زیاد و نقص شایسته قرآن نیست؛ زیرا زیاده در قرآن به اجماع باطل است، نقصان در آن هم مخالف مذهب مسلمانان است که این دیدگاه لایق مذهب صحیح ماست، چنان‌که مرتضی آن را تقویت کرده است و از ظاهر روایات ما نیز، آشکار است، لیکن روایاتی که از جهت عامه و خاصه مبنی بر نقص بسیاری از آیه‌های قرآن و جابجایی بعضی از الفاظ آن روایت شده است، اما این روایات از طریق آحاد نقل شده‌اند که روایت آحاد موجب علم نمی‌شود؛ پس بهتر است آن‌ها را نادیده بگیریم و خود را مشغول آن‌ها نکنیم؛ زیرا همه قابل تأویل می‌باشند و اگر این روایات صحیح هم باشند باز طعن و تقدی بر آن‌چه بین دو جلد است، محسوب نمی‌شود؛ زیرا صحت آیه‌های بین دو جلد معلوم است و هیچ کس از امت، به آن اعتراض ندارد و آن را رد نمی‌کند.

روایات ما در تشویق بر قراءت و چنگ زدن به آن‌چه در قرآن است و ارجاع اخباری مربوط به فروع که در آن‌ها اختلاف هست و مقایسه‌ی آن‌ها با قرآن، همدیگر را تقویت می‌کنند. پس هر خبری موافق این مصحف باشد، به آن عمل می‌شود و هر خبری مخالف آن باشد، دور انداخته می‌شود و مورد توجه واقع نمی‌گردد و به درستی از پیامبر روایت شده که

کسی آن را دفع و رد نمی‌کند. ایشان فرموده اند: «إني مخلف فيكم الثقلين لأن تمسكتم بهما لن تضلوا: كتاب الله وعترتي أهل بيتي وإنيها لن يفترقا حتى يردا على الحوض» - قبلا ترجمه شد - و این دلیلی است بر این که این کتاب در هر عصری موجود است؛ زیرا جائز نیست که به امت دستور تمسک به چیزی داده شود که قدرت تمسک بر آن را نداشته باشند، همچنین اهل بیت و هر کس قول وی واجب الاتباع باشد، در هر عصری وجود دارد. هر گاه آن‌چه در میان ماست به اجماع صحیح باشد، باید به تفسیر و بیان معانی آن پرداخت و غیر آن را رها کنیم. کلام او تمام شد.

برای اندیشمند آشکار است که تمایل وی به گفتن عدم نقص به خاطر نبودن دلیل مناسب بر نقصان است نه به خاطر وجود دلیل قاطع بر عدم نقص، از قبیل تحقق مقتضیات بر حراست و غیر آن بگونه‌ای که تأویل یا کنار انداختن مخالف آن واجب باشد. چنان‌که سید مرتضی می‌گوید: شایسته‌تر به مذهب ما تقیه است؛ زیرا جائز نیست بدون دلیلی که موجب علم باشد چیزی را گفت که مخالف اصل باشد.

به خاطر وجود همین موافقت در بعضی از موارد، گاهی شیخ و سید، مدعی اجماع امامیه بر آن شده‌اند؛ اگر چه کسی قائل به اجماع در این زمینه نشده است و همین معنی نزد اصحاب ما به اجماع بر قاعده‌ی فوق اعتبار شده و مورد نظر است. به خاطر همین است که شیخ ما، انصاری، اجماع‌های منافی با هم را از یک شخص یا معاصران یا آنانی که عصرشان به هم نزدیک است، تصحیح کرده است و همین‌طور بازگشت مدعی از فتوایی که در آن ادعای اجماع کرده است و دعوای اجماع در مسائلی که در درگیری لفظی میان طرف درگیر با مدعی مطرح می‌شوند. همچنین مسائلی را که خلاف آن بعد از مدعی یا قبل از وی یا در

زمان خود وی شهرت دارد، تصحیح کرده است و گفته است: همه‌ی این‌ها مبنی بر این است که در نسبت دادن قول به علما بر همین وجه تکیه می‌شود. گفته‌ی او تمام شد.

اما این نوع بینش، از اجماع‌های منافی با اموری که مبتنی بر قاعده نیستند، دفع ایراد و اشکال نمی‌کند؛ مانند دعوی اجماع از طرف سید بر این که (صلاةُ الوُسْطی)، همان نماز عصر است، یا مانند دعوی اجماع از طرف شیخ بر این که (صلاةُ الوُسْطی)، نماز ظهر است و مقصود او از مذهب صحیح، فقط مذهب ما نیست؛ زیرا نگه داشتن چیزی به وسیله‌ی چیز دیگری نیازمند مغایرت بین آن دو چیز است. حتی اگر فرقیشان از جهت کلی و جزئی باشد. پس با این توضیح آشکار شد که در آن مورد، اجماعی وجود ندارد، حتی گفته‌ی او: «چنان‌که مرتضی آن را تقویت کرده است...». بر عدم اجماع و حتی بر اندک بودن ره‌پویان این نظریه صراحت دارد. باز هم آشکار شد که اگر در آن مورد اخباری جامع الشرایط نزد شیخ برای حجت وجود داشت، صدور آن را از طرفداران این قول جائز ندانسته است و نیز، با تأمل در کتاب «تبیان» بر اهل نظر پوشیده نمی‌ماند که شیوه‌ی او در آن کتاب، نهایت مدارا و همگامی با مخالفان بوده است، زیرا او را می‌بینی که در تفسیر آیات با نقل قول از حسن و قتاده و ضحاک و سدی و ابن جریر و جبائی و زجاج و ابن زید و امثال آن‌ها اقتصار کرده است و از هیچ یک از مفسران امامیه چیزی نقل ننموده است و جز در بعضی از موارد، از هیچ یک از امامان خبری را ذکر نکرده است و شاید در آن اندک هم، مخالفان با او موافق بوده‌اند؛ حتی وی نخستین افراد از طبقه اول را از مفسرانی به حساب آورده که روش و مذهب آنان شایسته‌ی ستایش و مدح می‌باشد که این مطلب اگر بر وجه مماشات نبود بسیار ناآشنا به نظر می‌رسید. پس احتمال دارد صدور این قول از او تقیه باشد و یکی از آن مسائلی که تألیف این کتاب را بر تقیه تأیید می‌نماید، آن است که سید بزرگوار علی بن طاووس در کتاب «سعد السعود» بیان کرده است و تقیه، او را وادار به میانه‌روی در جدا کردن

سوره‌های مکی و مدنی و خلاف در اوقات آن‌ها نموده است و او به چیزی که طوسی گفته است، آشناتر است. پس بیندیش در گفته‌ی او: «از این قرآن موجود در میان ما...» آشکار می‌شود که نزاع در قرائتی است که به طریق آحاد روایت شده نه در اصل وجود نقص که گفتار سابق بر آن دلالت دارد که گفت: روایات فراوانی بر نقصان دلالت می‌کنند... با گفته‌ی او در تضاد است که گفت: «اما طریق این روایات آحاد است...» مگر این که کلام بر چیزی حمل شود که آن را ذکر کردیم مبنی بر این که «نزاع در قرائتی است که به طریق آحاد روایت شده نه در اصل وجود نقص» و ان شاء الله بیان سائر مسائلی که در سخنان اوست، در جای خود خواهد آمد. و از جمله کسانی که به این قول تصریح کرده‌اند: شیخ ابو علی طبرسی است که در تفسیر «مجمع البیان» گفته: اما [ادعای وجود] زیاده در قرآن به اجماع باطل است، ولی جمعی از یاران ما و گروهی از حشویه عامه روایت کرده‌اند که در قرآن تغییر و نقصان وجود دارد و آن چه در مذهب ما صحیح است، مخالفت با این قول است که مرتضی هم آن را تقویت نموده است. سپس کلامش را ادامه می‌دهد. و در سوره‌ی نساء با تکیه بر چند روایت مدعی است که **(إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى)** از آیه‌ی متعه کاسته شده است که در میان علمای طبقه‌ی او، جز از این چهار نفر استاد، خلاف صریحی شناخته نشده است.^۱

و یکی از علمای شیعه در هند در کتاب «**عماد الإسلام فی علم الکلام**»^۲ بعد از ذکر اختلاف قرائت‌ها به نقل از کتاب شافی در حدیث گفته است: می‌گوییم: «سرانجام قول سید

۱ - فصل الخطاب، ص ۳۵-۳۳.

۲ - عماد الاسلام در علم کلام به مرآة العقول گفته می‌شود و توسط تاج العلماء دلداری علی بن محمد معین نصیر آبادی متوفی به سال ۱۲۳۵ هجری در ۵ جلد قطور، تألیف شده است: فصل اول آن در توحید، فصل دوم در عدل، فصل سوم در نبوت، فصل چهارم در امامت، و در آخر فصل، مطاعن (زخم زبان‌ها نسبت به صحابه) وجود دارد و فصل پنجم در معاد است (الذریعه ج ۱۵، ص ۳۳۰).

مرتضی به عدم راهیابی تغییر و تحریف در اصل قرآن به این معنی است که تا حد یک یا دو آیه تحریف نشده، نه آن‌گونه که شامل مفردات الفاظ باشد، ولی تصریح کرده به این‌که قرآن در زمان پیامبر ﷺ نسخه‌های گوناگونی داشته است و به چند صورت قرائت شده است.^۱

و پسر او سلطان العلماء، سید محمد دلدار در کتاب خود «ضربة حیدریة»^۲ بعد از نقل کلام مرتضی گفته است: به درستی که حق، شایسته‌ی پیروی است و سید علم الهدی، معصوم نیست تا پیروی از او واجب باشد. پس اگر وی قائل به عدم نقص در قرآن به طور مطلق باشد، پیروی از او برای ما واجب نیست و اشکالی هم ندارد.^۳

این اندکی است از روایات بسیار که آن را ذکر کردیم و آن‌ها را از مهم‌ترین کتب قوم شیعه برگرفته‌ایم. و نمی‌دانیم به آقای لطف الله صافی بینوا که کتاب «صوت الحق ودعوة الصدق» خود را در رد ما نوشته است، چه بگوئیم؛ در حالی که شایسته بود، اسم کتابش را «صوت الباطل ودعوة الکذب» می‌نامید. وی در کتاب خود می‌گوید: اگر احسان الهی ظهیر - فارغ التحصیل دانشگاه مدینه منوره - چند برابر احادیث ضعیف و متشابهی که آورده است از

۱ - به نقل از ضربة حیدریه، ج ۲، ص ۷۸

۲ - ضربة حیدریه، برای شکستن شوکت عمری به زبان فارسی تالیف سلطان العلماء شیعه سید محمد بن دلدار علی نصیر آبادی متولد ۱۱۹۹ در رد شوکت عمر نوشته شد. کتابی که رشید الدین خالد، شاگرد عبدالعزیز دهلوی، صاحب «التحفة الاثنی عشریة» در جواب کتاب «البارقة الضیغیة» در مبحث متعه، تألیف نموده است. و کتاب «البارقة» نیز، از تألیفات سید محمد مذکور است. وی می‌گوید: وقتی که رشید در کتاب شوکت خود برای دلایل ذکر شده در البارقه، باب تأویل را گشود، سلطان العلماء در رد آن کتاب، ضربت حیدریه را تالیف کرد که اول آن: «الحمد لله الذی هدانا» می‌باشد و در چاپخانه‌ی مجمع العلوم در لکهنو در سال ۱۲۹۶ در دو جلد و ۴۳۱ صفحه، چاپ شده است. (الذریعة، ج ۱۵، ص ۱۱۶).

۳ - ضربت حیدری، ج ۲، ص ۸۱.

احادیث صحیح متواتر در کتاب‌های جامع الحدیث شیعه و کتاب‌های معتبر آنان می‌آورد، بهتر بود. این تحقیق و بررسی او را به دروغ انداخته است.

اگر در نسبت تحریف به شیعه، مبالغه نماید، ضرری نمی‌رساند؛ زیرا کتاب‌ها و صریح گوئی‌های موکد شیعه او را تکذیب و دفع می‌نماید. چنانکه احتجاج شیعه در علوم گوناگون و دیگر مسائل اسلامی در اصول و فروع و استدلالشان به آیات و کلمه به کلمه‌ی آن و معتبر بودن قرآن به عنوان نخستین حجت و نیرومندترین دلایل از جهت شیعه بر تمام افتراهای وی آشکارا خط بطلان می‌کشد.

پس ای علمای پاکستان و ای استادان دانشگاه مدینه‌ی منوره، ای احسان الهی طهیر و ای توزیع‌کننده‌ی کتاب وی، شیخ محسن عباد - نائب رئیس دانشگاه - از مسجل نمودن قول تحریف بر طائفه‌ای از مسلمانان که تعداد نفرات آنان به صد میلیون نفر می‌رسد و در میان آنان علمای متفکر و نابغه و نمونه وجود دارد، بزرگانی که علوم اسلامی به آنان افتخار می‌کند، چه هدفی را دنبال می‌کنید. اصرار بر این مطلب، فائده‌ای ندارد و تنها قرآن کریم را در معرض شک و گمان قرار می‌دهد. چرا آن دو خصوصیات و آوردن قول اکید مبنی بر صیانت قرآن از تحریف را، انکار می‌کنند و چرا احادیث صحیح متواتر روایت شده از جانب شیعه را که از امامان اهل بیت روایت کرده‌اند و تصریح دارند بر این که قرآن با حراست خاص خداوند از تحریف مصون مانده است، ترک می‌کنند؟ (صوت الحق و دعوه الصدق، تألیف لطف الله صافی، ص ۲۹، ۳۰).

نمی‌خواهیم بیشتر از این برای او بگوییم: ای پیر خوش گفتار، این کتاب‌ها متعلق به چه کسانی است؟ می‌خواهی چه کسی را فریب دهی؟ و در کتاب خود «الشیعة و السنة» به تو هشدار دادم تا فریب نخوری و نپنداری که در میان اهل سنت کسی نیست که نیت‌های شوم شما را شناسایی کند، بلی در میان اهل سنت کسی هست که نیت‌ها و اسرار شما را بداند و

سخنی نمی‌گوید مگر این که آن را با دلایل صادق و براهین روشن و آشکار ثابت کند و نصوص را از کتاب‌های خودتان اعم از تفسیر و حدیث و فقه نقل می‌کند، آیا بعد از این، دست از دروغ و فریب دیگران بر می‌دارید؟

و به درستی به کمک این رد نمودن‌ها، ثابت شد که این قوم همگی در درجه‌ی اول، معتقد به تحریف و زیاده و نقص در قرآن هستند، چنانکه در باب اول با تکیه بر روایات و با تأیید احادیث روایت شده از معصومان آنان - طبق گمان خودشان - این مطلب را ذکر کردیم. دوم: همه‌ی شیعیان در دوره‌ی دوم چنین عقیده‌ای داشتند مگر آن چهار نفری که به خلاف ظاهر تظاهر نموده‌اند، تا جایی که نه شاگردان و نه استادانشان، مانند علی بن ابراهیم و صفار و از مشایخ: شیخ صدوق و شیخ مفید و شیخ طوسی و شاگردان ابن بابویه و غیره، با آن‌ها موافقت ننموده‌اند.

سوم: آن چهار نفر که عقیده‌ی عدم تحریف را بیان کرده‌اند، عقیده‌ی خود نسبت به قرآن را به هیچ یک از دوازده امام معصومشان نسبت نداده‌اند. در حالی که مذهب شیعه به قول خودشان مبنی بر اقوال و تعلیمات معصومان آن‌هاست و این چهار نفر نیز، خودشان معصوم نبوده‌اند و نمی‌توانند مذهبی را از ریشه بیافرینند و از بانیان و تأسیس کنندگان مذهب نیستند و تنها حق نشر و ترویج مذهب را دارند.

چهارم: هیچ یک از این چهار نفر، در زمان امامان معصوم نزیسته‌اند، بر خلاف کسانی که قائل به تحریف هستند و زمان معصومان را درک کرده و از آنان به طور مستقیم روایت کرده‌اند.

پنجم: به درستی، این چهار نفر که عقیده‌ی عدم تحریف را بیان کرده‌اند کتاب‌هایشان را نه بر امامان معصوم و نه بر امام غائب‌شان عرضه نکرده‌اند، بر خلاف کتاب‌های دیگری که تحریف را بطور منصوص اعلام کرده‌اند که بر آن‌ها عرضه شده است و آن را نیکو دانسته‌اند.

ششم: آنان در باطن خود همان اعتقاد را دارا هستند که سایر شیعه بدان معتقدند و از لوازم مذهب شیعه است.

هفتم: این قول (عدم تحریف) را جز به خاطر همراهی و مدارا با مسلمانان نگفته‌اند.

هشتم: یا به خاطر تقیه و فریب اهل سنت چنین چیزی را گفته‌اند.

نهم: گفتن این قول به خاطر مصالح دیگر و جلوگیری از مطاعن مسلمانان بوده است.

دهم: آنان خودشان از نظر علمی با عقیده‌ی عدم تحریف قرآن مخالفت کرده‌اند؛ زیرا این روایات و احادیث را در کتب خود درج کرده‌اند و بر تغییر و تحریف در قرآن، نص صریح آورده‌اند. پس این ده نتیجه کامل است و برای کسی که در صدد حق شناسی است، کفایت می‌کند.

فصل سوم:

عقیده‌ی شیعه در دوره‌ی سوم در قبال قرآن

همانا شیعیان دور اول، مجموعاً معتقدند که قرآن تبدیل شده و تغییر یافته است و این عقیده‌ی امامان و بانیان و مؤسسان مذهب و شریعت آنان است.

شیعه‌ی دور دوم، جز آن چهار نفری که بر خلاف میل باطن خود با تحریف مخالفت کرده‌اند و مخالفت آنان مبنی بر هیچ دلیل نقلی یا عقلی نیست، بلکه این سخن را با وجود اعتقاد به تحریف و تغییر به خاطر تقیه زده‌اند.^۱ چنانکه یکی از علمای شیعه احمد سلطان تصریح کرده است که سخن آن دسته از علمای شیعه که تحریف قرآن را انکار کرده‌اند، جز بر تقیه حمل نمی‌شود.^۲

سپس در دور سوم، علمای شیعه و رهبران‌شان خطر و عواقب سوء این قول را درک نمودند؛ زیرا گفتن و اعتقاد به این قول اساس مذهب و بنای عقائدشان از قبیل ولایت و امامت و وصایت را منهدم می‌کند و در این راستا اغراض دیگری برای انکار این قرآن موجود، وجود دارد:

۱- قرآن پر از مدح اصحاب رسول خدا ﷺ و تشویق مسلمانان به پیروی و الگو قرار دادن آنان است.

۲- چون این قرآن توسط خلفای راشدین مهدیین جمع آوری شده و این فضل به آنان بر می‌گردد؛ به ویژه حضرت عثمان که مردم را بر این قرائت جمع نموده است و این، چیزی است که آنان را خشنود نمی‌کند.

---

۱ - برای شناخت این مبدأ نزد شیعه که اساسی‌ترین پایه است که مذهب آنان بر آن پایه‌ریزی شده است، بحث ظریف و جامعی را بنگر که در کتاب ما «الشیعة و السنة» چاپ اداره‌ی ترجمان السنة لاهور و دار الانصار مصر و دار طيبة مملکت عربی سعودی و مکتب اسلامی بیروت، لبنان از آن به تفصیل یاد شده است.

۲ - تصحیف کاتبین، ص ۱۸.

غیر از این، مسائل فراوان دیگری نیز، هست که ضربات نیرومندی به این قوم وارد می‌کند که در کتاب «شیعه و سنی» خود به تفصیل پیرامون آن‌ها سخن گفته‌ایم. و این اغراض با از بیخ برکندن بنیان شیعه و نابود کردن تخم آن و قطع ریشه کردن و شک افکنی در کتاب‌هایی که مدار مذهب و اساس احکام آن‌هاست، همراه می‌باشد و همین کتب است که منبع و سرچشمه‌ی همه‌ی مسائل و عبادات و معاملات و عقائد قرار گرفته است به گونه‌ای که شمار روایات و احادیث در این مسأله به حد استفاضه و تواتر رسیده است و از دو هزار هم فراتر رفته است؛ چنانکه جزائری گفته است:

«همانا اخباری که بر «تحریف» دلالت می‌کند بیش از دو هزار حدیث هستند و جماعتی از علماء مانند شیخ مفید و محقق داماد و علامه مجلسی و غیره برای این روایت‌ها ادعای استفاضه نموده‌اند؛ حتی شیخ طوسی هم، در کتاب «تبیان» به کثرت این احادیث تصریح کرده است.^۱

همچنین طبرسی گفته است: و بدان که آن اخبار از کتاب‌های معتبری نقل شده‌اند که تکیه‌گاه یاران ما در اثبات احکام شرعی و آثار نبوی هستند.^۲

همچنین خاتم‌المحدثین این قوم، ملا باقر مجلسی^۳ در کتاب «مرآة العقول» در شرح باب «همانا همه‌ی قرآن را جز امامان جمع نکرده‌اند» چنین گفته است: پوشیده نیست که این خبر و بسیاری از اخبار صحیح در نقص و تغییر قرآن صراحت دارند، به نظر من، اخبار مربوط به این باب متواتر معنوی هستند و کنار گذاشتن همه‌ی اینها به طور مطلق موجب

۱ - جزائری، الأنوار النعمانية.

۲ - فصل الخطاب، ص ۲۵۲.

۳ - بیوگرافی همه اینها را در کتاب «الشیعة و اهل البيت» خودمان ذکر کرده‌ایم.

سلب اعتماد از همه روایات است، حتی به گمان من روایات این باب در کمتر از اخبار موضوع امامت نیستند، پس چگونه امامت را با روایت ثابت می‌کنند در حالی که اگر خبرهای تحریف را نپذیرند، اخبار به طور مطلق از اعتبار ساقط می‌شوند؟. اگر گفته شود: ادعای تحریف باعث سلب اعتماد از قرآن می‌گردد؛ چون هرگاه تحریف قرآن ثابت شود، در هر آیه‌ای احتمال آن تحریف وجود دارد و به خبر آحاد ثابت شده است که ائمه عمل به این قرآن را سفارش کرده‌اند، پس قرآن در عمل به منزله‌ی خبر واحد خواهد بود. می‌گوییم: این طور نیست؛ زیرا تأیید قرائت این قرآن و عمل به آن از طرف ائمه متواتر و معلوم است و از هیچ یک از اصحاب نقل نشده که یکی از ائمه‌ی ما، قرآنی به او داده یا قرائتی را به وی آموخته باشد و این مطلب برای کسی که اخبار را دنبال کند، ظاهر است. به جانم قسم نمی‌دانم چگونه جرأت می‌کنند این تکلفات رکیک و ناهموار را در آن اخبار بیاورند؛ مانند آن‌چه در این خبر گفته شده است:

آیات زائد همان احادیث قدسی هستند یا این که جزء بندی آیات بیشتر بوده است و در خبری نیامده که اسامی به عنوان تفسیر در حاشیه نوشته شده باشد.^۱

و این عبارت صریح و واضح و در تعبیر درست است. بنابراین، کار را قبل از بزرگ شدن چاره‌جویی کردند و کتاب‌ها و تألیفاتی نوشتند و چند بخش را به اثبات این عقیده و بیان آن اختصاص دادند و به سرعت در صدد جمع روایات و ردّ بر مخالفان برآمدند. پس زمانی نگذشت که کتاب‌های متعددی تألیف نمودند که مملو از چنین روایاتی از امامان معصوم و ردّ منکران بود. بعضی از آن‌ها را در باب اول، ذکر کردیم و بعضی دیگر را در باب چهارم، در بحث از کتاب «فصل الخطاب» ذکر خواهیم نمود.

۱ - نقل از «فصل الخطاب» ص ۳۵۳.

شایان ذکر است که شیعه در هیچ زمانی دست از نوشتن این گونه کتاب‌ها برنداشتند و هیچ شهری در جهان وجود ندارد که شیعه در آن ساکن باشد و در انتشار چنین گفتارهای باطلی شرکت نداشته باشند. بخشی از تألیفاتشان را برای بیان این عقیده اختصاص داده‌اند؛ مثلاً علمای شیعه در شبه قاره‌ی هند که بعد از ایران بیشترین جمعیت شیعه را در خود جای داده است، کتاب‌های فراوانی را برای بیان این عقیده نوشته‌اند که کتاب «استقصاء الافهام واستیفاء الانتقام» تألیف سید حامد حسین لکهنوی، از جمله‌ی آن کتاب‌هاست و تهرانی در کتاب «الذریعة» از آن یاد کرده و گفته است:

کتاب «استقصاء الافهام و استیفاء الانتقام» در ردّ کتاب «منتهی الکلام» - تألیف یکی از اهل سنت - تألیف امیر سید حامد حسین بن امیر قلی.. متوفای سال (۱۳۰۶) هجری در لکهنوی، صاحب کتاب «العقبات» که بیشتر کتاب‌هایش به زبان فارسی می‌باشند تا عموم از آن استفاده کنند، این کتاب هم به زبان فارسی است که در مسأله‌ی مشهور تحریف قرآن بحث را به نهایت رسانیده است.^۱

همچنین از این قبیل کتاب‌ها، کتاب «تصحیف کاتبین یا تاریخ قرآن مبین» است؛ آن گونه که صاحب «الذریعة» آن را ذکر کرده و گفته است: تصحیف کاتبین یا تاریخ قرآن مبین، تألیف میرزا احمد سلطان است.^۲

و «رشق النبال علی أصحاب الضلال» تألیف سید ناصر حسین است.
و «مصباح الظلم» تألیف شمس العلماء امداد امام زیدی، روشنفکر عظیم آبادی که به

۱ - الذریعة الی تصانیف الشیعة، ج ۲، ص ۳۱.

۲ - همان، ص ۱۹۵.

زبان اردو چاپ شده است.^۱

و «ضربه‌ی حیدریه» تألیف سید محمد دلدار علی و «عماد الإسلام» تألیف پدرش سید دلدار علی و «الإنصاف فی الاستخلاف» تألیف میرزا احمد علی و «الإنصاف فی تحقیق آیه الاستخلاف» تألیف میرزا احمد علی امرتسری هندی که به زبان اردو چاپ شده^۲ و در همه‌ی این کتاب‌ها بابی را برای بیان این عقیده اختصاص داده‌اند و کتاب‌های فراوان دیگری نیز، به این هدف اختصاص دارند یا حداقل بخشی از آن‌ها به این مطلب مربوط می‌شود. پس حاصل مطلب آن است که بسیاری از علمای شیعه و بزرگان‌شان در دوره‌ی سوم تا زمان ما به این عقیده، تصریح و کتاب‌هایی را برای آن تألیف کرده‌اند و بخش عمده‌ی علمای آنان - اگر نگوییم همه‌ی آن‌ها - به این مطلب عقیده داشته و دارند و خلاف این عقیده را اظهار نکرده‌اند، مگر کسی که می‌خواهد باطل را در قالب حق نشان دهد و سکه‌ی جعل خود را رواج دهد و به اهل سنت نیرنگ بزند، مانند شیخ جلیل شیعه، محمد حسین آل کاشف الغطاء و مؤلف کتاب «أصل الشیعة وأصولها» و دیگر کسانی که جهت شکار و به دام انداختن مردم راه او را پیموده‌اند و از روش او استفاده کرده‌اند و خود را با باطل تقویت کرده‌اند، که بزرگ‌ترین دلیل‌شان بر این مطلب، این مطلب است که کاشف الغطاء در کتاب خود که در واقع آن را برای سنی تألیف نموده نه برای شیعه، گفته است: هر کس معتقد به امامت باشد به آن معنی که ما آن را ذکر کردیم، پس او مؤمن به معنای اخص خواهد بود، اما اگر ایمانش را بر ارکان چهارگانه منحصر نماید، پس او مسلمان و مؤمن به معنی اعم است و همه‌ی احکام اسلام، از قبیل حرمت خون و مال و ناموس و وجوب حفظ او و حرام بودن

۱ - همان، ج ۲۱، ص ۱۱۳.

۲ - همان.

غیبت وی و غیره بر او مترتب می‌شود؛ زیرا وی با عدم اعتقاد به امامت (پناه بر خدا) از اسلام خارج می‌شود.^۱

کسی که به مبادی مذهب شیعه آشنایی دارد، می‌داند که در مذهب شیعه کسی که به امامت ایمان نداشته باشد و برای وی گردن نهد، دین و ایمان ندارد.^۲ و چنانکه شیخ بزرگ آنان، مفید در کتاب «المسائل» گفته است:

امامیه اتفاق دارند بر این که هر کس امامت یکی از ائمه و اطاعتی را که خدا برایش واجب کرده است، انکار کند، او گمراه و کافر و مستحق جاودانگی در آتش است.^۳ و این کجا و آن کجا؟ کاشف الغطاء کجا و مفید کجا؟ و با این مطلب، گفته‌ی ما ثابت می‌شود که این کتاب‌ها برای بیان عقیده‌ی شیعه تألیف نشده‌اند، بلکه برای تقیه و مدارا و مماشات و فریب مسلمانان به طور عموم و اهل سنت به طور اخص، تألیف شده‌اند و خداوند از عملشان غافل نیست.

برای روشن نمودن مطلب حق و ارائه‌ی برهان بر گفته‌ی خود که در واقع مبرهن است و قبلاً ثابت شده، گزیده‌ای از مطالبی را ارائه می‌دهیم که از کتاب‌ها و تألیفات مختلف تألیف شده در زمان‌ها و جاهای مختلف اقتباس شده‌اند و در کتاب «الشیعة والسنة» یا در فصل‌های گذشته‌ی این کتاب به ذکر آن پرداخته‌ایم. و نیز در باره‌ی نویسندگان آن کتاب‌ها

۱ - محمد حسین آل کاشف الغطاء، أصل الشيعة وأصولها، ص ۱۰۳ و ۱۰۴.

۲ - برای توضیح این مطلب به کتاب ما الشيعة وأهل السنة بنگر که در آن روایات بسیاری را در این خصوص از امامان معصومان - طبق قول خودشان - وارد نموده‌ایم.

۳ - به نقل از «البرهان» در تفسیر قرآن، ص ۲۰.

بحث می‌کنیم که از عالمان متأخر شیعه در دور سوم هستند و در کتاب «فصل الخطاب» نامی از آنان برده نشده است.

آن‌ها را ذکر می‌کنیم تا مجالی برای نیرنگ‌نیرنگ‌بازان و مکر حیل‌گران و تقلب متقلبان و وارونه نشان دادن حقیقت و شک افکنی باقی نماند. پس با مدد و توفیق الهی می‌گوییم:

مطالب را از بحرانی متوفای سال (۱۱۰۸) هجری مفسر شیعی مشهور آغاز می‌کنیم؛ که مواضعی از مقدمه و جلد اول کتابش را به بیان عقیده‌ی خود پیرامون قرآن اختصاص داده است. ایشان در مقدمه‌ی دوم کتابش، تحت عنوان «بیان آنچه وقوع بعضی تغییرات را در قرآن ثابت می‌کند» گفته: تحریف و تغییر موجب شده ارشاد به امر ولایت و امامت و اشاره به فضائل اهل بیت و واجب بودن اطاعت از ائمه به بطن و تأویل قرآن و بر سبیل مجاز و تعریض و رموز در ظاهر و تأویل قرآن واگذار شود». او تحت این عنوان عریض و طویل، می‌نویسد:

«بر حسب اخبار و روایات بعدی حق تأویل ناپذیر این است؛ قرآنی که در دست ماست بعد از پیامبر خدا ﷺ تغییراتی در آن واقع شده است؛ بسیاری از کلمات و آیات از آن حذف شده، اما قرآن محفوظ از تغییر و تحریف و موافق با آنچه خدا نازل کرده است، همان است که علی علیه السلام آن را جمع‌آوری نموده و از آن نگهداری کرده تا به دست پسرش، امام حسن و سرانجام به دست قائم (مهدی) رسیده است و هم اکنون نزد او قرار دارد. به صراحت در حدیثی که آن را ذکر می‌کنیم، وارد شده است که در علم کامل خداوند صدور چنین افعال زشتی از مفسدان دین، ثبت شده بود که آن مفسدان هر گاه به چیزی زیان‌آور برای خود و سودمند برای علی و فرزندان پاکش، مطلع می‌شدند، سعی می‌کردند آن را به طور مطلق ساقط کنند یا تغییرش دهند، خلاصه به تحریف آن همت می‌گماشتند و از اراده‌ی کامل خداوند و رحمت واسع او غافل بودند که امر ولایت و امامت را حفظ می‌کند و از فضائل

ظاهری پیامبر ﷺ و ائمه پاسداری می‌نماید تا از تغییر اهل تضييع و تحريف سالم بمانند و معانی آن همراه بقاء تکلیف برای اهل حق باقی بماند، لذا تنها به چیزی که در کتاب شریف به آن تصریح شده است، اکتفاء نکرد؛ بلکه بر حسب بطون (معانی پنهانی قرآن) و به سبک تأویل و صنایعی چون: مجاز و تعریض و رمز و کنایه و غیره اشاره کرده است تا بر همه‌ی خلائق اتمام حجت کرده باشد، حتی بعد از این که تحریف‌کنندگان آن قسمت را که به طور صریح و با زیباترین وجه و برترین راه بر امامت دلالت می‌کرد، ساقط کرده باشند. صدق این گفتار با ملاحظه‌ی تمام چیزهایی که آن‌ها را در فصول چهارگانه مشتمل بر همه‌ی این احوال ذکر می‌کنیم، به خوبی روشن می‌گردد.^۱

سپس در فصل اول، بیست و یک روایت را از مهم ترین کتب آن قوم آورده است که ما یازده روایت را که ذکر نکرده‌ایم ارائه می‌دهیم و بقیه را رها می‌کنیم؛ زیرا در ابواب گذشته وارد شده‌اند:

۱- علی بن ابراهیم در تفسیرش با اسناد خود که به ابی عبدالله علیه السلام متصل می‌شود روایت کرده است که ابو عبدالله گفت:

«به درستی پیامبر خدا ﷺ به علی علیه السلام گفت: همانا قرآن در پشت رختخوابم در ورق‌ها و چوبه‌های خرما و کاغذها، قرار دارد آن را بر دارید و جمع‌آوری کنید و ضایعش مگردانید؛ همان‌گونه که یهود تورات را ضایع کرد، پس علی رفت و آن را در یک پارچه‌ی سفید جمع نمود و در خانه‌ی خود آن را مهر کرد و گفت: تا قرآن را جمع‌آوری نکنم ردایم را نمی‌پوشم. گاهی مردی نزد وی می‌رفت، به بدون رداء از او استقبال می‌کرد تا این که قرآن را جمع نمود.»

در کتاب «ثواب الأعمال» با اسناد از عبدالله بن سنان، از ابی عبدالله علیه السلام روایت نموده که گفت: در سوره‌ی احزاب رسوایی مردان و زنانی از قریش و غیره وجود داشت. ای ابی سنان، همانا سوره‌ی احزاب زنان قریش را رسوا کرد و از سوره‌ی بقره طولانی‌تر بود؛ اما آن را ناقص و تحریف نمودند.

و همان‌گونه که در آخر فصل اول از گفتار اول ابی عبدالله علیه السلام بیان شد گفت: «در قرآن حوادث گذشته و آینده و حال وجود دارد، اسامی تعدادی از مردان در آن ذکر شده بود که حذف شدند و هر یک از آن اسامی با صورت‌های مختلف خوانده می‌شد که قابل شمارش نیستند و این مطلب را فقط وصی‌ها می‌دانند».

همچنین در آن کتاب آمده است که از ابی عبدالله روایت شده که گفت: «آیات بسیاری از قرآن حذف شده است اما بر آن افزوده نشده مگر چند حرفی که نویسندگان آن را به اشتباه یا از روی توهم نوشته‌اند».

در «کنز الفوائد» با اسناد خود از صادق علیه السلام نقل کرده است که وی در حدیثی که بعضی از الفاظ حذف شده از قرآن در آن آمده، گفته است: «همانا عمرو بن عاص بر منبر مصر گفت: در مقابل هزار درهم، حرفی از قرآن زدوده شد و صد هزار درهم دادم تا آیه‌ی ﴿إِنَّكَ شَانِئُكَ هُوَ الْأَبْتَرُ﴾ (کوثر: ۳) از قرآن زدوده شود. پس به او گفتند: معاویه اجازه نمی‌دهد. سپس معاویه به وی نوشت: آنچه بر منبر گفتی به من ابلاغ شد، در حالی که من آن جا نبودم».

همچنین در «کنز الفوائد» از صدوق با اسناد خود از میسر آمده که گفت: «از رضا علیه السلام شنیدم می‌گفت: به خدا سوگند، نه دو شخص بلکه یک شخص هم از شما در آتش دیده

نمی‌شود. گفتم این کجا و کتاب خدا کجا؟ در جواب گفت: در سوره‌ی الرحمن در فرموده‌ی خداوند متعال آمده است:

(فیومئذ لا یسأل عن ذنبه - منکم - انس ولا جان) در آن روز هیچ پری و انسانی از شما از گناهش پرسش نمی‌گردد.

به او گفتم: واژه‌ی منکم در اصل آیه نیست. گفت: همانا نخستین کسی که این آیه را تغییر داد، ابن اُروی بود؛ زیرا این فرموده‌ی خدا حجتی علیه او و یارانش بود و اگر واژه‌ی منکم در آیه نباشد، عقاب خدا از تمام بندگان ساقط می‌شود؛ زیرا از گناه هیچ انس و جنّی سؤال نمی‌شود. پس چه کسی در روز قیامت مورد عقاب قرار می‌گیرد؟

در تفسیر فرات بن ابراهیم با اسناد خود از عبدالرحمن بن کثیر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده که گفت: «پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: ای علی، سه روز بیرون نرو تا کتاب خدا را تألیف می‌کنی و شیطان بر آن نیفزاید. پس شیطان نه چیزی بر آن افزود و نه چیزی از آن کاست». در کتاب «الغیبة» نعمانی از ابن‌نبا‌ته روایت است که گفت: از علی علیه السلام شنیدم که می‌گفت: گویا من عجم را می‌بینم که چادرهای آنان در مسجد کوفه است و قرآن را چنانکه نازل گردید، به مردم می‌آموزند. گفتم: ای امیر المؤمنین، آیا این قرآن همان است که نازل گردیده است؟ گفت: نه؛ زیرا اسم هفتاد نفر از قریش و اسامی پدران‌شان از آن زدوده شده است و تنها به خاطر بی‌احترامی به پیامبر خدا ابولهب ذکر شده؛ زیرا وی عموی پیامبر است». و هنگام تفسیر بعضی از آیات و کلمات تغییر یافته، روایات دال بر مقصود به طور متفرقه ذکر می‌شوند.

در کتاب «الاحتجاج» از ابی‌ذر غفاری روایت شده است: «زمانی که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم وفات نمود، علی قرآن را جمع نمود و آن را به سوی مهاجرین و انصار آورد و بر آنان

عرضه کرد؛ زیرا پیامبر ﷺ به او چنین سفارش کرده بود. پس آنگاه ابوبکر بازش نمود، در صفحه‌ی اول رسوایی‌های آن قوم آشکار شد، لذا عمر بر آشفت و گفت: ای علی، آن را برگردان ما نیازی به آن نداریم. سپس علی آن را پس گرفت و برگشت. ابوبکر، زید بن ثابت را که قاری قرآن بود احضار کرد و گفت: به درستی، علی قرآن را به نزد ما آورد و در آن رسوایی‌های مهاجران و انصار قرار داشت و ما می‌خواهیم که قرآن را برای ما تألیف کنی و رسوایی و هتک مهاجران و انصار را از آن بزدایی. زید نیز، دستور وی را پذیرفت. پس از کتابت قرآن فارغ شد و علی نیز، قرآنی را که تألیف کرده بود، ظاهر نمود، عمر گفت: پس چاره چیست؟ زید گفت: شما چاره را بهتر می‌دانید. سپس عمر گفت: جز این که او را بکشیم و از دستش راحت شویم، چاره‌ی دیگری نیست. پس کشتن علی را به دست خالد بن ولید تدارک دیدند؛ اما موفق به اجرای نقشه نشدند. سپس زمانی که عمر خلیفه شد، قرآن را از علی خواست تا بین خودشان تحریفش کنند. پس گفت: ای ابا الحسن، اگر آن قرآن را به نزد ابوبکر برده‌ای به نزد ما نیز بیاور تا همگی پیرامون آن گرد آییم و بدان عمل کنیم. علی گفت: فرصت از دست رفت. من به خاطر اتمام حجّت بر شما آن را نزد ابی‌بکر بردم تا روز قیامت نگویند: ما از این قرآن غافل بودیم یا چرا آن را به نزد ما نیاوردی؟ همانا قرآنی که نزد من است جز پاکان و اوصیا از فرزندان من به آن دست نمی‌زنند. پس عمر گفت: آیا زمان ظاهر کردن آن مشخص است؟ علی گفت: بلی، هرگاه قائم اهل بیت و از فرزندان من به پا خاست آن را ظاهر می‌کند و مردم را به عمل کردن به آن وادار می‌نماید؛ سپس سنت با آن جاری می‌گردد».

همچنین در کتاب یاد شده از کتاب مسلم از عبدالله بن جعفر بن ابی طالب روایت شده است که گفتاری طولانی در میان او و فرزندان معاویه در محضر گروهی که یکی از آنان حسن بن علی بود، رد و بدل شد؛ او نقل می‌کند که حسن علیه السلام گفت: «عمر به نزد پدرم

فرستاد که من می‌خواهم، قرآن را جمع‌آوری و در یک مصحف بنویسم؛ پس قرآن نوشته شده‌ی خود را نزد من بفرست. سپس علی به نزد او آمد و گفت: به خدا سوگند اگر گردنم را بزنی، آن قرآن را به تو نمی‌دهم. عمر گفت چرا؟ علی گفت: چون خداوند فرموده است: (لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ) (جز پاکان آن را لمس نمی‌کنند) و گفت: منظور خداوند از پاکان من بوده‌ام نه تو و یاران تو. سپس عمر عصبانی شد و گفت: پسر ابی‌طالب گمان می‌کند جز او کس دیگری علم ندارد. پس هر کس قرآنی دارد نزد من بیاورد. و هر گاه مردی نزد او می‌آمد و چیزی از قرآن می‌خواند، اگر مرد دیگری هم، آن آیه را قرائت می‌کرد آن را می‌نوشت؛ و گرنه چیزی نمی‌نوشت. سپس حسن گفت: گفته‌اند: از بسیاری از قرآن ضایع شده است؛ دروغ گفتند: به خدا سوگند قرآن مجموعه‌ای است محفوظ نزد اهل قرآن. سپس حسن گفت: عمر قاضیان و والیان خود را فرمان داد و گفت: طبق آراء و نظرات خود اجتهاد کنید و به چیزی که در نظرتان حق است، قضاوت کنید؛ پس او و والیانش همیشه در اشتباه بودند و پدرم آن‌ها را از اشتباهاتشان خارج می‌نمود و به چیزی که علیه آنان بود، احتجاج می‌کرد و قاضیان نزد خلیفه‌ی خودشان جمع می‌شدند و درباره‌ی یک مسأله با قضاوت‌های گوناگون حکم می‌کردند و خلیفه، آن قضایا را برایشان تایید می‌کرد؛ زیرا خداوند متعال حکمت و (فصل الخطاب) را به او نداده بود.

همچنین در کتاب یاد شده در ضمن مجموعه حجت‌های علی بر جماعتی از مهاجر و انصار، روایت است که طلحه در ضمن سؤالاتی به علی گفت: ای ابو الحسن، چیزی هست که می‌خواهم آن را از تو بپرسم: تو را دیدم با لباسی آراسته خارج شدی و گفتی: پیوسته در خدمت پیامبر ﷺ بوده‌ام و به غسل و تکفین و نماز و دفن وی مشغول بودم. سپس مشغول کتاب خدا بودم تا آن را جمع‌آوری نمودم. این کتاب خداوند است که نزد من قرار دارد و

یک حرف از آن کم نشده است، اما من آن قرآنی را که تو نوشتی و تألیف کردی، ندیده‌ام. عمر را دیدم که به نزد تو فرستاد و گفت: آن قرآن را برایم بفرست، اما تو از فرستادن آن خودداری نمودی. پس عمر از مردم درخواست کرد تا هر کس قرآنی نزد خود دارد، بیاورد. بعد هر گاه دو مرد بر آیه‌ای شهادت می‌دادند آن را می‌نوشت و اگر جز یک مرد کسی بر آن شهادت نمی‌داد، نوشتن آیه را به تأخیر می‌انداخت و آن را نمی‌نوشت. عمر گفت: من شنیدم که در روز یمامه مردانی کشته شدند که قرآنی را قرائت می‌کردند که غیر از آنان کسی آن را قرائت نمی‌کرد، پس آن قسمت از بین رفت؛ چون وقتی نویسندگان مشغول نوشتن بودند، گوسفند آن ورق را خورد و هر چه در آن نوشته شده بود، از بین رفت و آن نویسنده عثمان بود». همچنین از عمر و یارانش و از کسانی که نوشته‌های خود را در زمان عمر و عثمان تألیف کرده بودند، شنیدم که می‌گفتند: سوره‌ی احزاب به اندازه‌ی سوره‌ی بقره و سوره‌ی نور، صد و چند آیه‌ای بود و سوره‌ی حجر، صد و نود آیه بود. چرا این طور شد؟ خدا رحمت کند چرا کتاب خدا را برای مردم ظاهر نمی‌کنی؟ چه مانعی در کار است؟.

همچنین عثمان به هنگام گرفتن تألیف عمر، قرار جمع کردن قرآن را گذاشته بود؛ لذا قرآن را برای او جمع نمود و مردم را وادار به پیروی از یک قرائت کرد. سپس مصحف اُبی بن کعب و ابن مسعود را پاره کرد و آن‌ها را در آتش سوزاند. علی در جواب طلحه گفت: «ای طلحه، به درستی هر آیه‌ای که خدا بر محمد ﷺ نازل کرده است در نزد من و با املا‌ی پیامبر خدا ﷺ و دست خط من و تأویل همه آیاتی که خدا آن را بر محمد ﷺ نازل کرده است و هر حلال و حرام، یا حدی یا حکمی یا چیزی که تا روز قیامت امت به آن احتیاج دارد، همه نزد من موجود است؛ حتی مقدار ارش و جریمه‌ی زخم خراش نزد من است. طلحه گفت: پس هر کوچک یا بزرگ، یا خاص یا عامی که وجود داشته است یا تا قیامت به بوجود خواهد آمد نزد تو به صورت مکتوب وجود دارد؟

گفت: آری و راز این مطلب آن است که پیامبر خدا ﷺ در هنگام وفات، کلید هزار باب و دروازه‌ی علم را در اختیار من قرار داد که هر باب از آن‌ها هزار باب دیگر را برایم می‌گشود و اگر امت بعد از وفات رسول خدا ﷺ از من پیروی و اطاعت می‌کردند از روزی آسمانی و زمینی بهره می‌گرفتند. سپس طلحه گفت: ای ابا حسن، از چیزی که در رابطه با قرآن از تو سؤال کردم، جواب بده؛ آیا آن را برای مردم ظاهر نمی‌کنی؟ علی در جواب گفت: ای طلحه، به عمد از جواب خودداری کردم؛ پس مرا از آن‌چه عمر و عثمان نوشتند با خبر کن. آیا نوشته‌ی آنان تمامش از قرآن بود یا چیزهایی غیر از قرآن هم در آن وجود داشت؟ طلحه گفت: همه‌اش قرآن بود. علی گفت: اگر به آن‌چه در آن است عمل کنید، از آتش نجات پیدا می‌کنید و داخل بهشت می‌شوید، زیرا حجت ما و بیان حق و فریضه بودن اطاعت از ما در آن وجود دارد. طلحه گفت: مرا کفایت می‌کند؛ اگر این تألیف، قرآن باشد برای من کافی است. سپس طلحه گفت: به من خبر بده آن قرآن و تأویل آن و بیان حلال و حرامی که در دست داری را به چه کسی واگذار می‌کنی و بعد از تو چه کسی آن را به عهده خواهد گرفت؟

علی در جواب گفت: آن کسی که پیامبر خدا ﷺ به من امر نمود تا این قرآن را به وی دهم؛ یعنی، وصی من. نزدیک‌ترین مردم به من بعد از خودم، پسر من حسن است. پس حسن آن را به پسر دیگرم، حسین واگذار می‌کند. سپس به یکایک فرزندانم از نسل حسین منتقل می‌شود و تا آخرین نفر آنان، همراه رسول خدا ﷺ در اطراف حوض گوثر گرد می‌آیند. همه‌ی آنان با قرآن خواهند بود و از قرآن جدا نمی‌شوند و قرآن هم با آنان است و از آن‌ها جدا نمی‌شود». (حدیث)

همچنین در فصل سوم، خبر دیگری به نقل از کتاب «احتجاج» خواهد آمد که شامل تصریح به تغییر قرآن و به راز چیزی است که با تعریض و تأویل به امامت اشاره شده است.

در فصل پنجم، از گفتار دوم از مقدمه اول از حدیث کتاب «مختصر» تألیف حسن بن سلیمان که آن حدیث شامل قول ابی محمد عسکری است که می‌گوید: «به خدا پناه می‌برم از کسانی که محکومات کتاب را حذف کردند». (حدیث)

می‌گوییم: در زیارت‌نامه‌های متعدد مانند زیارت «الغدیر» و در دعانامه‌های فراوان همچون دعای «دو بت قریشی» و غیره، عبارات صریحی در تحریف و تغییر قرآن بعد از پیامبر ﷺ وارد شده است. از جمله امور بسیار واضح که هیچ احدی آن را انکار نمی‌کند، آن است که امت‌های گذشته، صُحُف و کتاب‌های آسمانی خود را تغییر دادند و آن‌ها را تحریف کردند، به ویژه تورات و انجیل را چنانکه قرآن و احادیث، این مطلب را به صراحت اعلام می‌دارند و یکی از آن احادیث همان خبر اول از این فصل است، قول امام باقر که گفت: «همانا بنی اسرائیل اختلاف پیدا کردند چنانکه این امت در قرآن اختلاف پیدا کردند و در کتابی هم که نزد قائم هست اختلاف پیدا می‌کنند؛ او قرآنی را به سوی آنان می‌آورد که بسیاری آن را انکار می‌کنند، پس همه‌ی آن‌ها را جلو آورده و گردن‌هایشان را می‌زند». پس بیندیش به دلالت این خبرها بر وجود یک قرآن محفوظ از زیاده و نقص که در هر عصری با امام زمان است و آن کتاب، همانست که علی آن را جمع آوری کرده است و آنچه امروزه نزد ماست بدون هر گونه خللی نزد ما حجت است تا حق و اهل آن ظاهر گردند؛ خداوند توفیق دهنده است.^۱

همچنین در جلد اول تفسیر خود تحت عنوان «کسی جز امامان قرآن را جمع‌آوری ننموده است» روایات بسیاری را در این باره آورده است که بعضی را قبلاً ذکر نموده‌ایم.

همچنین تحت این عنوان «اما آنچه مخالف با آن چیزی است که خدا آن را نازل کرده و آنچه از قرآن تحریف شده است» احادیث بسیاری را عنوان کرده است. چون این احادیث در باب چهارم ذکر خواهند شد، فعلاً آن‌ها را رها می‌کنیم.

دومین کسی که می‌خواهیم، کلامش را وارد کنیم؛ مفسر شیعی دیگری به نام محمد محسن، ملقب به فیض کاشانی است، وی در مقدمه‌ی تفسیر خود تحت عنوان «مقدمه‌ی سوم» از آنچه درباره‌ی جمع و تحریف و زیاده و نقص در قرآن آمده است، بحث نموده و در همان مقدمه، روایت‌هایی آورده است که تعداد آن‌ها از پنجاه عدد فراتر می‌رود. سپس صافی گفته است: بر همه‌ی این‌ها این اشکالی وارد است که دیگر اعتمادی بر قرآن باقی نمانده است؛ زیرا احتمال دارد که هر آیه‌ای از قرآن تغییر یافته و تحریف شده باشد یا بر خلاف آن باشد که خداوند آن را نازل کرده است، پس دیگر در قرآن حجتی برایمان باقی نمی‌ماند پس فائده‌ی آن و فائده‌ی امر به تبعیت از آن و سفارش به چنگ زدن به آن و غیر اینها منتفی می‌شود، و باز هم خداوند عزوجل فرموده است:

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِنْتُ عَزِيْزٌ ۖ لَا يَأْتِيهِ الْبَطْلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ﴾ (۴۲-۴۱: فصلت)

«کسانی که به این ذکر [= قرآن] هنگامی که به سراغشان آمد کافر شدند (نیز بر ما مخفی نخواهد ماند!) و این کتابی است قطعاً شکست ناپذیر که هیچ گونه باطلی، نه از پیش رو و نه از پشت سر، به سراغ آن نمی‌آید؛ چرا که از سوی خداوند حکیم و شایسته ستایش نازل شده است».

و نیز، فرموده است: ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ (حجر: ۹)
«ما قرآن را نازل کردیم؛ و ما بطور قطع نگهدار آنیم».

پس چگونه تحریف و تغییر به قرآن راه یافته است؟ و همچنین از پیامبر ﷺ و محدثان درباره‌ی صحت و فساد خبر روایت شده است که با قرآن سنجیده می‌شود و در صورت موافقت با قرآن، صحیح و در صورت مخالفت با آن، فاسد خواهد بود. پس وقتی قرآنی موجود در دسترس ما تحریف شده است؛ فائده‌ی عرضه نمودن سنت بر آن چیست؟ با این که خبر تحریف، مخالف و تکذیب کننده‌ی کتاب خداست، اما ردّ و حکم به فساد آن یا تأویل وی واجب است؛ -و علم در دفع این اشکال نزد خداست-. به خاطرتان می‌آید که گفته شد: اگر این اخبار صحیح باشد، شاید تغییر فقط در چیزی است که خلل زیادی در مقصود ایجاد نمی‌کند، مانند حذف اسم علی و آل محمد ﷺ و حذف اسامی منافقان - نفرین‌های خدا بر آنان باد- واقعاً استفاده از عموم الفاظ باقی است، یا مانند حذف و پنهان کردن، که استفاده از سایر آیات به حال خود باقی است، البته اوصیاء چیزهایی از این قبیل را که از دستان رفته است، جبران می‌کردند. سخن پیامبر ﷺ در حدیث طلحه بر این مطلب دلالت می‌کند، آن جا که فرمودند: «اگر به آن‌چه در آن است، عمل کنی از آتش نجات می‌یابی و داخل بهشت می‌شوی؛ زیرا در آن، بیان حق و حجت ما و واجب بودن طاعت ما وجود دارد»^۱.

همچنین محدث بزرگ آنان، کسی که در بد زبانی بی‌نظیر است، در کتاب «حياة القلوب» خود، در حال بدگویی و دشنام دادن به یاران پیامبر خدا ﷺ به ویژه صدیق و فاروق رضی الله عنهما، تحت عنوان «بیان حجة الوداع» می‌نویسد:

همانا رسول خدا ﷺ اعلان نمود که علی بن ابیطالب، ولی، وصی و خلیفه‌ی من بعد از من است، اما یاران او بسان قوم موسی عمل کردند و از گوساله و سامری این قوم؛ یعنی، ابوبکر

۱ - فیض کاشانی، صافی فی تفسیر القرآن، ایران، ص ۳۳ و ۳۴.

و عمر پیروی کردند^۱ (تا این جا که گفت:) منافقان از جانشین رسول خدا عصبانی شدند و به خلیفه‌ی خدا؛ یعنی، کتابی که آن را نازل کرده است، دست بردند و آن را تحریف و تغییر دادند و هر چه خواستند به سر قرآن آوردند^۲.

برای تغییر و تحریفی که واقع شده است، در این کتاب و کتاب‌های دیگرش نیز، مثال‌های بسیاری آورده است و به روایات و احادیثی از امامان و معصومان خود استناد کرده است.^۳ بار دیگر مجلسی در کتاب خود از تفسیر «کازر»^۴ ذکر کرده است که عثمان بن عفان آن (سوره‌ای) را از قرآن به ویژه از مصحف عبدالله بن مسعود طبق زعم باطل بیرون انداخته است و نص آن سوره این است:

(يا أيها الذين آمنوا بالنبى وبالولى الذى بعثناهما يهديانكم إلى صراط مستقيم. نبى وولى بعضهما من بعض وأنا العليم الخبير، إن الذين يوفون بعهد الله لهم جنات النعيم. والذين إذا تليت عليهم آياتنا كانوا بآياتنا مكذبين. فإن لهم في جهنم مقاماً عظيماً إذا نودي لهم يوم القيامة أين الظالمون المكذبون للمرسلين. ما خلفهم المرسلين إلا بالحق وما كان الله ليظهرهم إلى أجل قريب. سبح بحمد ربك وعليّ من الشاهدين).

۱ - به خاطر نقل این خرافات و خبائثی که از نهاد این قوم می‌جوشد و منویات آنان را ظاهر می‌کند از خداوند آمرزش می‌طلبم.

۲ - مجلسی، حیاة القلوب، ج ۲، ص ۵۴۱.

۳ - برای این مطلب به حیاة القلوب، تحت عنوان «آیاتی که در امامت نازل شده‌اند»، ج ۳، ص ۱۲۵ و ما بعد آن بنگرید.

۴ - در این موضوع، سوره‌ای را به نقل از تهرانی در کتاب الذریعة خود، ج ۴، ص ۳۰۹ نام برده است.

(ای کسانی که به پیغمبر و ولی ایمان آورده‌اید در حالی که آن دو را مبعوث کرده‌ایم و آن‌ها شما را به راه راست هدایت می‌کنند، پیامبر و ولی از یکدیگر نهند و من دانا و آگاهم. همانا کسانی که به عهد خدا وفا می‌کنند دارای بهشت‌های پر نعمت هستند و کسانی که هر گاه آیات ما بر آنان تلاوت می‌شود، تکذیب می‌کنند؛ پس به درستی در جهنم جایگاهی بس عظیم و خطرناک دارند. هر گاه در روز قیامت صدا زده شوند که ستمکاران و تکذیب کنندگان پیامبر کجایند؟ در حالی که جز طبق فرمان خداوند، پیامبران را نزد آنان نفرستادیم و خداوند به زودی قصد آشکار نمودن آنان را ندارد. پروردگارت را تسبیح و ستایش کن و علی هم از شاهدان است).^۱

و شیخ علی اصغر بروجردی از رهبران قرن سیزده در عصر محمد شاه قاجار نیز، در کتاب «عقائد الشیعة»^۲ گفته است: واجب است بر ما که معتقد باشیم، قرآن اصلی در معرض تغییر و تبدیل قرار نگرفته است؛ قرآنی که جز امام عصر غائب (عج)، نزد کس دیگری نیست، اما منافقان، قرآنی را که نزد خود داشتند، تغییر داده و تحریف نمودند.^۳

همچنین ملا محمد تقی کاشانی در کتاب «هدایة الطالبین» خود در سال (۱۲۷۵) هجری، تحت عنوان «مطاعن عثمان» نوشته است: «همانا عثمان دو بار عبدالله بن مسعود را زد، یک بار به خاطر این که نماز جنازه بر ابی‌ذر خوانده بود و بار دیگر به خاطر این که از او مصحف وی را درخواست کرده بود تا آن را به شکل قرآن خود که دارای زیاده و نقص بود،

۱ - به نقل از کتاب تذکرة الائمة، ص ۹، ۱۰ و عین همین سوره را خطیب در رساله‌ی الخطوط العریضة خود ذکر کرده است.

۲ - طهرانی در کتاب الذریعة، ج ۱۵، ص ۲۸۴ نام برده است.

۳ - عقاید الشیعة، ایران، ص ۲۷.

درآورد. بار دیگر از او روایت شده است که زیدبن ثابت را که دوست او و دشمن علی بود، امر نمود که قرآن را جمع کند که او هم، مناقب اهل بیت و ذم و نکوهش دشمنانشان را از قرآن بیرون انداخت و قرآنی که هم اکنون در دسترس مردم قرار دارد و معروف به قرآن عثمان است، همان قرآنی است که زید آن را جمع کرده است.^۱

همچنین کسی که الگوی علمای خداشناس و مقتدای فرزندگان خدا پسند و حافظ مرزهای دین بود؛ یعنی، زین العابدین کرمانی در رساله‌ی «تذیل» خود می‌گوید: «کیفیت جمع قرآن ثابت می‌کند که تحریف و تصحیف و نقص در قرآن واقع شده است، هر چند این مطلب، موجب ذلت و خواری مسلمانان نزد یهود و نصاری است که گروهی از ما ادعای اسلام دارند و این‌گونه عمل می‌کنند، اما در واقع این‌ها منافقانی بودند که، آن‌چه را می‌خواستند انجام دادند و قرآن حفظ شده جز نزد امام غائب، نزد کس دیگری نیست. سپس روایات امامانش را آورده و گفته است:

همانا شیعه به خاطر تقیه، به فرمان آل محمد ناچارند این قرآن را بخوانند.^۲

همچنین برادرش در کتاب «حسام‌الدین» خود مطلبی شبیه نوشته‌ی او، نوشته است و قبل از این دو برادر نیز، پدرشان، محمد کریم خان، متوفای سال (۱۲۸۸) هجری در کتاب «نصرة الدين»^۳ خود و «ارشاد العوام»^۴ به چنین مطلبی اشاره کرده است.

۱ - هدایة الطالبین، ص ۳۶۸.

۲ - تذلیل در رد علی هاشم شامی، ایران، سعادت کرمان، ص ۲۳-۱۳.

۳ - صاحب ذریعه، این کتاب را در جلد ۱ و ص ۱۷۵ نام برده است.

۴ - همان، ص ۵۱۵.

همچنین علی بن نقی رضوی، علامه‌ی شیعه‌ی هند، در کتاب «اسعاف المأمول»^۱ خود گفته است: «اما متواتر بودن همه آیات قرآن مورد اختلاف است، چون وقوع تحریف از طرف اکثر اهل حدیث ذکر شده است».

و این ظاهر کلام کلینی و استاد او علی بن ابراهیم قمی و شیخ احمد بن ابی طالب طبرسی، صاحب کتاب احتجاج، است و سید و صدوق و محقق طبرسی و جمهور مجتهدین، به عدم وقوع تحریف حکم کرده‌اند و سید علامه «نعمه الله» در رساله‌ی خود «منبع الحیاء» ادله‌ی اولیه را ذکر کرده است که بعضی از این اخبار به حد استفاضه و بلکه تواتر رسیده‌اند، مثل آنچه از امیرالمومنین روایت شده است؛ هنگامی که دربارهی مناسبت بین دو فرموده‌ی خداوند: ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَمِينِ فَأَنْكِحُوا...﴾ (نساء: ۳) از او سؤال شد، در جواب گفت: در بین این قسمت اول آیه تا (فانکحوا) یک سوم قرآن از قلم افتاده است.

و نیز آنچه از صادق روایت شده است که دربارهی آیه‌ی ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ﴾ (آل عمران: ۱۱۰) گفت: چگونه این امت، بهترین امت خواهند بود در حالی که فرزند رسول خدا ﷺ را کشتند؟ این طور نازل نشده، بلکه به صورت «کنتم خیر ائمة من أهل البيت»، نازل شد. و نیز روایت کرده‌اند از جمله آن خبرها که به حد استفاضه رسیده‌اند آیه‌ی غدیر است که این گونه نازل شد: (یا ایها الرسول بلغ ما أنزل إلیک من ربک - فی علی - وإن لم تفعل فما بلغت رسالته)؛ یعنی، ای پیامبر، تبلیغ کن آنچه

۱ - این کتاب در ذریعه، ج ۲، ص ۵۹ ذکر شده است.

درباره‌ی علی از طرف پروردگارت بسوی تو نازل شده است و اگر چنین نکنی، رسالتش را تبلیغ نکرده‌ای.

چنین اخباری بسیارند که اگر جمع شوند، حجم کتاب بسیار قطور می‌گردد؛ بعضی از آن اخبار این گونه است: قرآن طبق مصلحت و وقائع، به صورت متفرقه نازل می‌شد در حالی که نویسندگان وحی، چهارده مرد از صحابه بودند و رئیس آنان امیرمؤمنان بود و اغلب اوقات جز چیزی را که متعلق به احکام بود یا آن‌چه در محافل و مجالس بر وی وحی می‌شد، نمی‌نوشتند، اما کسی که تمام آن‌چه در خلوت و منزل بر وی نازل می‌شد، می‌نوشت؛ کسی جز امیر مؤمنان نبود؛ زیرا پیامبر ﷺ به هرجا می‌رفت او پروانه‌وار دور ایشان می‌چرخید. پس مصحف او از سایر مصاحف جامع‌تر بود. زمانی که پیامبر ﷺ به لقای محبوبش پیوست و هواهای نفسانی متفرق شدند، امیرالمؤمنین (علیه السلام) قرآن را آن گونه که نازل شده بود، جمع‌آوری نمود و آن را در ردای خود پیچید و به مسجد برد و به مردم گفت: این کتاب پروردگارتان است؛ آن گونه که نازل کرده است. عمر در جواب گفت: نیازی به آن نداریم چون مصحف عثمان نزد ماست. پس علی گفت: آن را هرگز نخواهید دید و کس دیگر هم آن را نخواهد دید تا قائم ظهور کند. حتی گفته است: و این قرآن نزد ائمه است و در خلوت‌های خویش آن را تلاوت می‌کنند. و گاهی بعضی از خواص خود را از آن مطلع می‌کنند. چنانکه «ثقة الإسلام» کلینی با اسناد خود از سالم بن سلمه روایت کرده که گفت: «مردی برای ابی عبدالله قرآن خواند و من حروفی از قرآن را می‌شنیدم که مانند قرآنی نبود که مردم آن را می‌خوانند، پس ابو عبدالله گفت: از این قرائت دست بکش و مانند مردم قرائت کن تا قائم ظهور کند؛ پس هرگاه قیام کرد کتاب خدا را می‌خواند و مصحفی را که علی نوشته، آشکار می‌کند و از این قبیل چیزها فراوان ذکر کرده است که برای اختصار آن‌ها را وارد نمی‌کنیم».

اما اخبار دال بر وجوب چنگ زدن به کتاب‌الله و امر به پیروی و سنجش اخبار با کتاب‌الله، با تغییر و تحریف در آن منافات ندارد؛ همان‌طور که مأمور شده‌ایم به اهل بیت تمسک کنیم، در حالی که آنان از تبلیغ منع می‌شدند و نمی‌توانستند حق تبلیغ را ادا کنند. پس این روایت هم خالی از اشکال نیست و این اخباری که در خصوص تمسک و پیروی از قرآن و امامان وارد شده‌اند، ممکن است اجازه‌ی عمل به آن را به خاطر تقیه صادر کرده باشند و حکم ظاهری خداوند را در نظر داشته باشند؛ چنان‌که درباره‌ی قرائت‌های هفتگانه‌ی متواتره و مانند آن گفته می‌شود و نباید پنهان بماند که قول به جواز عمل از باب تقیه در همه‌ی احوال، خواه محل تقیه باشد یا خیر، بعید است و همین‌طور قول به تحریف و نقصان مطلق در قرآن، مفاسد متنوعی به دنبال دارد و باعث عدم اعتماد به قرآن می‌شود. آری اگر گفته شود که مخالفان و منافقان هنگامی که کوشش خود را صرف خاموش گردانیدن انوار اهل بیت و مخفی ماندن فضائل و مناقب آنان می‌کردند تا مراتب عالی آنان در نزد خداوند و برای مردم ظاهر نگردد و بر ایشان حجتی نگردد تا ریاست و خلافت را حق آنان بدانند، تا خلافت خلفای زورمدار باطل نگردد و غلبه و سلطنت اهل بیت باعث بی‌محتوا ماندن خلافت خلفای زبردست نگردد، نقص و تبدیل را بر آیاتی وارد نمودند که فضائل و مناقب و ریاست و خلافت اهل بیت را ثابت می‌کرد و اخباری که در اثبات نقصان، وارد شده‌اند نیز، بر شبیه چنین نقضی دلالت می‌کنند، اما جز آن آیات ذکر شده، همه‌ی آیات تا این زمان به حالت اصلی خود بدون دگرگونی و تغییر و تبدیل باقی ماندند؛ زیرا فایده‌ای در تغییر آن وجود نداشته است. پس در این باره بیندیش؛ زیرا این مسأله حساس و محل لغزش است و مقتضی توسعه‌ی بحث و بیان است؛ اما وقت فرصت اتمام آن را نمی‌دهد»^۱.

۱ - علی بن السنی، إسعاف المأمول، هند، اثنی عشری لکھنو، ۱۳۱۲ھ ص ۱۱۵.

و مانند همین مطلب را سید محمد لکهنوی در رد بر مرتضی می‌گوید: «ادعای عدم تحریف در قرآن موجود در دست مردم، محل نظر است، حتی فساد آن ظاهر و آشکار است؛ زیرا روایاتی که به حد تواتر رسیده‌اند و دلالت دارند بر این که علی بن ابی‌طالب بعد از وفات پیامبر ﷺ به جمع قرآن اشتغال داشته است، همگی پوچ و بی‌معنی خواهند بود؛ با این که در روایاتی از معصومین آمده است که قرآن نوشته‌ی علی نزد صاحب عصر - مهدی - به ودیعه گذاشته شده است».^۱

پیشوایان دیگر شیعه در هند مانند دلدار علی لکهنوی در «عماد الاسلام» و سید حامد حسین در «استقصاء الافهام» و ملا محمد در رساله‌اش «بارقیه ضیغمیه» و ملا ناصر حسین در «رشق النبال» و غیر آن‌ها، در غیر آن کتاب نیز، چنین چیزی را گفته‌اند. هیچ کتابی از کتاب‌های شیعه در دوره‌ی سوم که به دوره‌ی ما می‌رسد، از بحث در خصوص این موضوع، خالی نمی‌باشد و این هم دلیلی است بر این که چیزی در این موضوع وجود دارد.

بلی! هم‌اکنون بعضی از افراد منتسب به علم از شیعه که تظاهر به انکار تحریف و تغییر قرآن کرده‌اند و این انکارشان هم جز به خاطر تقیه نمی‌باشد؛ چنان‌که علمای سلف و خلف آنان به این مسأله تصریح داشته‌اند. پس واجب است از کتاب‌هایی که با این گونه روایات پر شده‌اند و از روایانی که طبق گمان خود، مدار روایات و احادیث آن قوم از ائمه معصومین اهل بیت قرار گرفته‌اند، دوری و بیزاری جویند. ما به کسی که چنین می‌گوید و این عقیده را اعلان می‌نماید، مرحبا می‌گوییم؛ زیرا با وجود این‌ها، اختلاف موجود در بین شیعه و سنی بالا می‌رود و فقط این کتاب‌ها و این روایان بودند که سبب جدایی و دوری آنان از سنت و اهل آن گردیدند و راهنمایان و رهبران این امت با املاء داستان‌های خرافی و افسانه‌های

۱ - سید محمد لکهنوی، ضریه حیدریه، ج ۲، ص ۷۸.

موهوم و روایات باطل و بی‌محتوا درباره‌ی اختلاف بین یاران رسول خدا ﷺ، صدیق و فاروق و ذی‌النورین ﷺ و عموم اصحاب و علی و بنی هاشم ﷺ، در خصوص به دست آوردن کرسی خلافت و امامت برای عامه‌ی مردم به ویژه مسلمانان، به این اختلاف دامن زدند و وانمود می‌کنند پیامبر که راهنمای امت به راه راست و عمل صالح از قبیل عبادت خداوند یکتا و رعایت حقوق بندگان است، جز برای بالا بردن جایگاه علی و تبلیغ و حمایت از امامت او و اختیار منصب‌ها و مراتب بزرگ برای خانواده‌ی خویش و فرمان دادن مردم به عبادت آل خود نه دیگران، مبعوث نشده است. به خدا پناه می‌برم از این که فرستاده‌ی خدا تنها به خاطر قوم‌پرستی و این غرض محدود مبعوث شده باشد.

پس ای قوم شیعه، زود بشتابید و این اختلافات را دور بیندازید که جز با دستان گناه‌آلود و قلم‌های ظالمانه و دروغ‌پرداز مردانی که وجدان‌هایشان را به دنیا فروخته‌اند، پایه‌ریزی نشده است، غفلت و تقلید کورکورانه را کنار بگذارید. ای قوم، به کتاب محفوظ و دست نخورده‌ی خدا برگردید؛ کتابی که جبرئیل آن را بر سرور بشریت نازل کرده و خداوند تا بر پا شدن روز قیامت حفظ آن را ضمانت نموده است، تا ره‌یافتگان با کمک آن، رهیاب شوند و ره‌پویان در پرتو نور آن حرکت کنند و اگر به صیانت این کتاب از تحریف و تغییر ایمان نداشته باشیم، پس با کدامین کتاب رهیاب شویم و جهان را به سوی پروردگار جهان رها کنیم.

خدایا، دل‌هایمان را با نور ایمان نورانی گردان و ما را از مؤمنین حقیقی که معتقد به این

آیه هستند، قرار بده: ﴿ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ۝۲﴾ (بقره: ۲) «آن کتابی است که شکی در آن نیست».

﴿وَلِإِنَّ رَبَّكَ لَهوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ﴾ (۱۹۱) وَلَئِنَّهُ لَنَزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿۱۹۲﴾ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿۱۹۳﴾ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ ﴿۱۹۴﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ ﴿۱۹۵﴾ (شعراء: ۱۹۲-۱۹۵)

«همانا این قرآن فرو فرستاده پروردگار جهانیان است. جبرئیل آن را برقلب تو نازل کرده است تا از زمره‌ی بیم‌دهندگان باشی با زبان عربی روشن و آشکار.»

و نیز: ﴿لَا يَأْتِيهِ الْبَطْلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ ۚ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ﴾ (۴۲) (فصلت: ۴۲)

«هیچگونه باطلی، از هیچ جهتی، متوجه قرآن نمی‌گردد، قرآن فروفرستاده یزدان است که با حکمت و ستوده است.»

«صدق الله العظيم»

فصل چهارم:

هزار حدیث شیعی در اثبات تحریف در قرآن

از کتاب «فصل الخطاب» تألیف محدث شیعی نوری طبرسی:

ما این باب را به نقل قسمتی از کتاب «فصل الخطاب در اثبات تحریف کتاب ربّ الارباب» تألیف محدث آن قوم حسین بن محمد تقی نوری طبرسی، اختصاص داده‌ایم؛ کتابی که نقاب را از چهره‌ی عقیده‌ی اصلی آن قوم درباره‌ی قرآن، برداشته است و غوغایی در مجامع شیعه برپا کرده است، البته نه به خاطر این که او به تنهایی این عقیده را بیان نموده است، یا در کتاب او مطلب جدید و ناآشنایی، مخالف با عقاید نقل شده‌ی متواتر از اهل بیت وارد شده است، بلکه به خاطر این است که او نقاب را از روی مسأله‌ای برداشته است که آن را در غلاف تقیه گذاشته و مدت زیادی از دیگران پنهان کرده بودند. وی احادیث و روایات را از کتاب‌های اصلی به نقل از ائمه‌ی دوازده‌گانه جمع نموده است؛ روایاتی که به حدّ تواتر رسیده حتی از آن هم فراتر رفته است چنانکه این کتاب برای مردم بیان کرده است که همه‌ی شیعه از روزی که به وجود آمده‌اند به قرآن موجود در نزد مردم معتقد نبوده‌اند، بلکه آن را تحریف شده، تغییر یافته و دارای زیاده و نقص دانسته‌اند و هیچ یک از این قوم، خلاف این عقیده را از خود نشان نداده‌اند مگر از روی مماشات و مدارا و تقیه و نیرنگ. این کتاب دارای ارزش علمی و شأن رفیعی نزد شیعه است که قریب به دو هزار روایت را در خود جای داده که همه از امامان معصوم روایت شده‌اند. پس این کتاب از یک شخص عادی و غیر قابل توجه تألیف نشده، بلکه آن را یکی از علمای برجسته‌ی تشیع و ماهر در علوم، به ویژه علم حدیث و رجال تألیف کرده که مؤلف یکی از مجامع سه‌گانه‌ی شیعه؛ یعنی، «مستدرک الوسائل» است؛ کتابی که از نظر کمّ و کیف و ارزش کمتر از کتاب «الوسائل» نیست که مدتی پیش در بیست جلد با حجم متوسط چاپ شده است. زیرا کتاب مستدرک در سه جلد قطور چاپ شده و علاوه بر مستدرک، حدود سی جلد کتاب در حدیث و رجال و عقاید تألیف کرده است و او از یاران سید شیرازی مجدد قرن سیزدهم شیعه می‌باشد که نزد

او معتمد و موثق و او را بر غیر خودش ترجیح داده است، چنان‌که بزرگان و اعیان شیعه در حدیث و رجال مانند شیخ عباس قمی صاحب کتاب‌های «الکنی والألقاب» و «منتهی الآمال» و بسیاری دیگر از آن کتاب‌ها، و شیخ آقا بزرگ تهرانی صاحب کتاب‌های «أعلام الشیعه» و «الذریعة إلى تصانیف الشیعة» و غیره، نزد وی تلمذ نموده‌اند و شاگرد او بوده‌اند؛ همان‌گونه که استاد اساتید نجف در زمان خود بوده است، شهری که در میان مدارس و دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه‌ی شیعه حرف اول را می‌زند و حتی علمای شیعه و بزرگان‌شان از شهرهای شیعه نشین دیگر به قصد دیدار او می‌آمدند و نزد او می‌نشستند و به فضل علمی او چشم داشتند و در محضر وی کسب فیض می‌کردند.

یکی از عادت‌های او کاوشگری و کشف نقاب از روی حقایق و مقاصد و جستجوی نکات ریز و پراکنده بود، به همین سبب، کتاب او شامل و کامل شناخته شده است؛ زیرا شامل اخبار پیشینیان است و روایات موضوعی را به طور کامل جمع نموده است و جامع تمام اقوال مخالف و موافق است. مطلب دیگری که ارزش کتاب را افزایش داده است، آن است که او کلام متقدمین و متأخرین را مورد تحلیل علمی، منطقی، نقلی، عقلی و واقعی قرار داده است و دلایل ترجیح قولی را بر دیگری بیان کرده است. پس اگر ترس از ضخامت کتاب نبود، دوست داشتیم که آن را چاپ کنیم، اما چون این مطلب، شامل موضوعاتی می‌شود که رابطه‌ی مستقیم به موضوع ما ندارد - مانند ثبوت تحریف در تورات و زبور و انجیل‌ها و غیره - تنها به چاپ جزء اخیر، اکتفاء نمودیم.

خواننده چیزهای عجیبی خواهد دید؛ زیرا این استاد شیعی روایات بسیاری به نقل از چهار عالم بزرگ این قوم که به عدم تحریف تظاهر نموده‌اند، نقل کرده است. و قبل از وارد نمودن این جزء می‌خواهیم بیوگرافی این دانشمند بزرگ شیعی را از خود شیعه و بزرگان آن قوم نقل می‌کنیم که دل طرفداران تقیه و نفاق را آزرده و قدم‌هایشان را متزلزل کرده است. در

ضمن شرح حال او خصوصیات کتابش را نیز، مطرح می‌کنیم تا منزلت او را معین و ارزش کتابش را معلوم کنیم و در خلال آن، کتاب‌هایی را نام می‌بریم که در تأیید و ردّ آن نوشته شده‌اند و از بزرگان همان قوم است.

شیخ عباس قمی، آگاه به علم رجال و شیعی مشهور، در کتاب معروف و معتمد خود «الکنى والألقاب» بعد از آن که بیوگرافی ابی علی طبرسی، صاحب مجمع البیان، را ذکر کرده است، مطلبی را نوشته است که نص آن چنین است:

«گاهی طبرسی بر شیخ بزرگوار ما، «ثقة الإسلام» حاج میرزا حسین بن علامه محمد تقی نوری طبرسی، صاحب «مستدرک الوسائل» شیخ اسلام و مسلمین، رواج دهنده‌ی علوم انبیاء و مرسلین علیهم‌السلام، تفه‌ی بزرگوار و عالم کامل و متبحر و آگاه و محدث نقد کننده و با بصیرت، ناشر آثار و جامع اخبار پراکنده، صاحب تألیفات بسیار مشهور و درخشنده با روایات، بالا برنده‌ی بزرگ ترین پرچم برای لشکر مکارم و ارزش‌ها، اطلاق می‌گردد. او مشهورتر از آن است که یاد شود و بالاتر از آن است که سخن و عبارت به گرد آن فراهم آید. وی استاد من بود؛ استادی که در آغاز تحصیلاتم از وی اخذ علم نمودم. و شترهایم را به خاطر رسیدن به سفره‌های علمی او لاغر کردم؛ پس از فضل خود چیزی به من داد که ضایع شدنی نیست و مانند دایه‌ی شیردهنده بر شیرخوار بر من مهربانی کرد و برکات نفّس‌های وی عاید من گردید و روشنایی چراغ وی به زندگی من روشنی بخشید. پس آنچه از قلم من می‌جوشد از فیض دریا‌های بیکران علم اوست و آن بویی که از کلمات من به مشام می‌رسد از بوی نسیم سحرهای اوست.

هر بوی که از مشک و قرنفل^۱ شنوی   از دولت آن زلف چو سنبل شنوی

۱ - گیاهی خوشبو مثل زیره. (مصحح)

در پاره‌ای از زمان، در سفر و حضر ملازم او بودم و گاهی اوقات از محضر وی استفاده می‌کردم تا بین ما جدایی افتاد؛ پس روزگار چیزی را که گسترده بود در هم پیچید، چون بشر از روزگار در امان نیست. پس در اواخر جمادی الاولی سال (۱۳۲۰) هجری وفات یافت و در جوار امیر مؤمنان در شبستان شریف نجف دفن گردید. وی در آخر کتاب «مستدرک» بیوگرافی خود را نوشته است.^۱

چنان‌که در کتاب بزرگش در علم رجال که به زبان‌های فارسی و عربی است، برای وی بیوگرافی نوشته شده است: «فوائد رضوی در احوال علمای مذهب جعفری» و کلامش را چنین آغاز نموده است:

شیخ شکوهمند و بزرگوار و پایه و اساس محکم ما، برگزیده‌ی متقدمین و متأخرین، خاتم فقها و محدثین، بخشنده‌ی بزرگواری و دریای بی‌ساحل دانش، استخراج‌کننده‌ی گنجینه‌های اخبار، زنده‌کننده‌ی آثار از بین رفته، گنجینه و نهر روان فضائل، شیخ و مولای ما، علامه‌ی محدث و ثقه، نوری که خداوند برهانش را نورانی گرداند و او را در بهشت خود ساکن گرداند.^۲

بعد از بیان احوال او در فارسی که آقا بزرگ تهرانی آن را ذکر کرده است، گفته است:

نوری طبرسی، سید سند، حجت اسلام، نایاب روزگار، استاد بشر، تازه‌کننده‌ی مذهب در قرن سیزده، کسی که در عصر خود، ریاست شیعه به وی منتهی شد، فرمانروایی که حکومت ستم پیشه، تسلیم امر و نهی او شده است، کسی که زبان از بیان شرف و مقام بلند او عاجز است. رئیس مسلمین، حاج میرزا محمد حسن شیرازی - خدا تربت ارزشمند او را مقدس

۱ - عباس قمی، الکنی و الالقاب، ج ۲، ص ۴۰۵.

۲ - فوائد الرضویة ص ۱۴۸.

نگه دارد - متوفای شعبان (۱۳۱۲) که در سامراء و در جوار جد خود، امیرالمؤمنین علیه السلام مدفون گشته است.^۱

سپس به بیان علاقمندی خود به وی پرداخته و می‌گوید: شایسته است که بگویم بعد از شیخ زندگی من بسان زندگی ماهی در خشکی شد؛ باقی ماندم اما چون برف در میان گرما. واقعاً او بر من حقوقی داشت که شکر آن‌ها واجب است. او استاد من بود و در آغاز تحصیلاتم از وی اخذ علم نمودم و در راه سفر و رسیدن به مائده‌های علمی وی، شترهای نیرومندی را لاغر نمودم و او نیز، از خوان فضل خویش نعمتی ضایع ناشدنی به من بخشید و چون دایه‌ای به کودک شیرخوار خود مهربانی‌ها نمود و آغوش علومش را برایم گسترانید و آب معلومش را در گلویم ریخت. پس برکات نفسه‌هایش شامل حالم گشت و از پرتو چراغش، روشنی گرفتم. بنابراین هر آنچه از قلم من ریزان شود از فیض دریای علم اوست و نفس حیات‌بخش کلمات من، از نسیم سحرهای اوست و من به پروردگار ثواب و پاداش متوسل می‌شوم که سهم او را در بهشت خود از بهترین‌ها قرار دهد - خداوند او را رحمت کند - از طرف خداوند دارای الطاف نهانی و مواهب غیبی و نعمت‌های بزرگ و برتر بود. تعداد کتاب‌هایش بالغ بر سی کتاب است که هر یک از مهارت و زیر دستی او خبر می‌دهد و آن کتاب‌ها عبارتند از: کتاب «مستدرک الوسائل ومستنبط المسائل» در چند جلد که نزدیک به کل کتاب «الوسائل» است. کتاب «نفس الرحمن در فضائل سرور ما سلمان»، که این کتاب از اولین تألیفات وی بعد از کتاب «الشجرة المونقة العجیبة» در زنجیره‌ی اجازه‌های علما موسوم به «مواقع النجوم»، و بعد از کتاب «مرسلة الدر المنظوم»، کتاب دارالسلام درباره‌ی رؤیا و خواب دیدن در دو جلد نوشته شده که من آن را مختصر نمودم اما تمام نشده است.

چنانکه خود او جلد دوم آن را ترجمه کرده است اما تمام نشده است. کتاب «فصل الخطاب»، کتاب «معالم العبر فی استدراک البحار السابع عشر»، کتاب «جنة المأوی» پیرامون کسی است که در غیبت کبری به لقای حجت نائل شده است، رساله‌ی «فیض قدسی» در احوال علامه‌ی مجلسی، «صحیفه‌ی دوم علوی»، «صحیفه‌ی چهارم سجادیه»، «النجم الثاقب» در احوال امام غایب علیه السلام به زبان فارسی، رساله‌ی «میزان السماء» در تعیین زمان ولادت خاتم پیامبران به فارسی، «کلمه‌ی طیبه» به فارسی، «ظلمات الهاویه»، رساله‌ای در ردّ شبهاتی که بر کتاب «فصل الخطاب» وی وارد شده است. «کتاب البدر المشعشع فی ذریة موسى المبرقع»، «کتاب کشف الأستار عن وجه الغایب عن الأبصار (عج)»، «سلامة المرصاد»، رساله‌ای مختصر به زبان فارسی درباره‌ی محل و زمان تولد امامان بنابر آنچه نزد ما اصح است، کتاب «مستدرک» حاشیه‌ای است بر آنچه ناتمام مانده است، «شاخه‌ی طوبی» در رابطه با عید گاو، «لؤلؤ و مرجان در شرط پله‌ی اول و دوم روضه‌خوانان»، «تحیة الزائر بلغة المجاور» که این کتاب آخرین تألیف وی بوده است که اجل فرصت تمام کردنش را به وی نداد و خداوند توفیق اتمام آن و دیگر حواشی و رساله‌های او را به من عطا کرد. او؛ یعنی، طبرسی نیک محضر و دارای نوشتن سریع و حافظه‌ی فراوان، مشتاق به کار خود، احساس کننده‌ی وحشت از برادران معتمدتر خویش، عابد و یارسا بود و او جامع بالاترین صفات و والاترین خصلت و فضیلت بود، در هر خیری به اوج رسیده بود و از هر علمی گرانبهاترین جوهر را فراگرفته بود، اما پیرامون علم او باید گفت: نیکوترین فن او، علم حدیث و شناخت مردان راوی و احاطه به اقوال و آگاه به ریزه‌کاری‌های آیات و نکات و اخبار بود، به گونه‌ای که همه از درک چگونگی استخراج جواهر اخبار توسط وی متحیر مانده‌اند و دیده‌ها از ادراک سبک وی در استنباط اشارات و رموز اخبار عاجز مانده است

پس پاکیزگی فقط شایسته‌ی خداوند متعال است که این همه آگاهی و چیره‌دستی و تبحر در علوم و اخبار و سنن و آثار را به وی بخشیده است. وی دریایی مواج و خروشان و چراغی فروزان بود که ارزش عمرش را دانست، به گونه‌ای که نگذاشته است حتی یک دقیقه از دقایق عمر و گوهر نفیس زندگیش بدون بهره فانی شود، بلکه از عمر خویش نهایت بهره را برد؛ زیرا وی اخبار متفرقه از امامان پاک را جمع‌آوری و تألیف نمود و اوقات خود را با ذکر و تلاوت آیات قرآن یا با نماز و انجام نوافل و مندوبات سپری کرده است. مشتاق به انجام هر سنت والایی بود و به آسانی ریزه‌کاری‌های آداب دینی را ادا نموده است. او با کردارهای خوب خود برای دیگران موعظه می‌کرد و با احوال خوب خود مردم را به راه خدا فرا می‌خواند. دیدن وی باعث یاد خدا می‌گشت و گفتارش بر علم می‌افزود و علم او مردم را به امور آخرت تشویق می‌کرد. هیچ احدی جز با بهره‌ای مفید و اشتیاق به ثواب و ترس از تهدید، از مجلس وی بر نخواست و از سنت‌ها جز محکم‌ترین و پر رنج‌ترین آن‌ها را بر نمی‌گزید و جز به نیکوترینش عمل نمی‌کرد. کردار و گفتارش همخوانی داشت و گفتار وی مقصور بر چیزی می‌شد که از امامش شنیده بود. مدتی را در خدمت او در سفر و حضر سپری نمودم و شب و روز با او ملازم و همدم بودم و از محضر وی استفاده کردم تا زمانی که میان ما جدایی افتاد، پس روزگار سفره‌ای را که گسترانیده بود، در هم پیچید؛ زیرا بشر از شر روزگار در امان نمی‌ماند؛ پس در سال (۱۳۲۰) وفات یافت - خداوند او را با ائمه محشور نماید - در خلال مدتی که از وی بهره می‌بردم، از او خواستم که به من اجازه دهد تا تألیفات آنان را با استفاده از طرق پنج‌گانه‌ی وی روایت کنم؛ بالاخره در اواخر روزهای زندگیش با درخواستم موافقت کرد. پس بر من منت نهاد و اجازه داد تا تألیفات همسفران قدیم و جدید خودمان را در تفسیر و حدیث و فقه و اصول دین و اصول فقه و غیره، به ویژه کتاب‌های چهارگانه‌ای که اساس مذهب و فروع بر آن‌ها نهاده شده است، از وی روایت کنم.

همچنین اجازه‌ی روایت از کتاب‌های «وسائل و البحار و مستدرک الوسائل» که خداوند تألیف آن را نعمتی بر طبرسی قرار داده است و غیر از این کتاب‌ها، کتاب‌هایی را که برای او جائز و روایتش برای وی صحیح می‌باشد به من داد که روایاتش با استفاده از طرق شناخته شده‌ی او از استادان بزرگوارش صورت گرفته است. محکم‌ترین و منظم‌ترین آن روایت‌ها، روایاتی هستند که طبرسی از فخر شیعه، تاج شریعت، خاتم محققان و مؤسس قواعدی که کتاب‌های علمای گذشته و حال از آن خالی مانده است، و کوه علم و دانش و استاد مجتهدان و خاتمه‌ی فقها و محققان کسی که در عصر خود ریاست همه‌ی امامیه به وی منتهی می‌شود، حاج شیخ مرتضی انصاری - خداوند او را به رحمت خود ببوشاند و او را در گستره‌ی بهشت خود سکنی دهد - او هم از شیخ فقیه و دانشمند بزرگوار، احمد نراقی و او نیز، از بحر متلاطم، علامه طباطبائی مشهور به بحر العلوم - خدا روحش را پاک گرداند - او هم، از استاد محقق و محدث، صاحب کتاب «لؤلؤة» نقل کرده است؛ آن هم با استفاده از طُرُق که در خاتمه‌ی کتاب «مستدرک» شرح داده شده است؛ زیرا من با استفاده از طرق پنجگانه‌ی وی تمام چیزهایی را که روایتش برای او صحیح است و اجازه‌ی روایتش را دارد، از او روایت می‌کنم. همه‌ی ستایش‌ها، براننده‌ی خداوند هستی است و این مطالب، در روز جمعه، ششم ربیع الاول سال (۱۳۲۰) در کوفه‌ی مبارکه بر ساحل فرات اتفاق افتاد.^۱

این است نوری طبرسی در نظر شیخ محقق و استاد محدثان در ورع و تقوی و یگانگی دوران خود در به اهتزاز در آوردن پرچم هدایت و اسلام، حضرت حاج شیخ عباس قمی.^۲

۱ - عباس، فوائد الرضویة، ص ۱۵۳-۱۵۰.

۲ - الکنی و الألقاب، ج ۱.

اما آن‌چه رهبر آن قوم، آقا بزرگ تهرانی صاحب تألیفاتی چون «الذریعة» و «أعلام الشیعة» و غیر آن از کتاب‌های حدیث و فقه، راجع به او گفته است، شایسته‌ی توجه می‌باشد. آقا بزرگ تهرانی در کتاب «أعلام الشیعه» خود در جلد اول از قسم دوم، بعد از نام او نوشته است: شیخ میرزا حسین نوری، و قبل از آن‌که بیوگرافی او را آغاز کند، می‌گوید: وقتی آن اسم را نوشتم، قلم در دستم به لرزه افتاد و مرا به وقفه واداشت؛ پس برای نوشتن بیوگرافی استاد نوری تصمیم قطعی گرفتم و هبیتی که از وی در ذهن داشتم، دوباره برایم تداعی شد؛ آن هم بعد از گذشت پنجاه و پنج سال. پس از روی تعظیم وی، فروتن شدم و بر اثر هبیتش سرگشته ماندم. چگونه بیوگرافی او را بنویسم در حالی که او از پهلوانانی است که زندگی و اعمال آنان در هیچ چهارچوبی نمی‌گنجد، اما خیلی دشوار به نظر می‌رسد که مورخ با سخن گفتن درباره‌ی این شخصیت پر محتوا بتواند بار امانت او را بر دوش نهد و من جز اعتراف به کوتاهی در ادا نمودن حق وی، هیچ راهی برای موضع‌گیری خود نمی‌بینیم. پس گوشه‌ای از بیوگرافی او را بیان می‌کنم تا حقوقش را ادا کرده باشم و از خداوند می‌خواهم پاداش عاملین به نیکی را برای وی فراهم آورد.^۱

سپس بیوگرافی را آغاز می‌کند و می‌گوید: او شیخ میرزا حسین بن میرزا محمد تقی بن میرزا علی محمد بن تقی نوری طبرسی، امام امامان حدیث و رجال در قرن‌های اخیر و از بزرگ‌ترین علمای شیعه و بزرگ مردان اسلام در این قرن است. وی در (۱۸ شوال ۱۲۵۴) در روستای «یالو» از توابع نور و یکی از دهستان‌های طبرستان متولد شد و در آن جا در حالی که یتیم بود، پرورش یافت؛ زیرا پدرش که حجت بزرگ بود در سن هشت سالگی و قبل از بلوغ وی وفات یافت، وی به فقیه بزرگ، مولی محمد علی محلاتی ارتباط پیدا کرد؛

۱ - آغا بزرگ تهرانی، نجف، ۱۳۸۵ هـ. ص ۵۴۳.

بعد به تهران مهاجرت نمود و در آن جا به دانشمند عالیقدر پدر زنش، شیخ عبدالکریم بروجردی، پیوست و از علم وی بهره برد. سپس در سال (۱۲۷۳) با او به عراق مهاجرت کرد و نزدیک به چهار سال در نجف باقی ماند. بعد به ایران بازگشت و در سال (۱۲۷۸) مجدداً به عراق عزیمت کرد و ملازم شیخ عبدالحسین طهرانی مشهور به شیخ العراقین گشت، و تا مشهد کاظمین به همراه او بود. بعد از دو سال در سال (۱۲۸۰) حج بیت الله، نصیب او شد، سپس به نجف اشرف بازگشت و چند ماه در محضر شیخ مرتضی انصاری بود تا این که شیخ در (۱۲۸۱) وفات یافت. پس در (۱۲۸۴) به ایران برگشت و مرقد امام رضا را زیارت کرد و در سال (۱۲۸۶)؛ یعنی در همان سال، استاد تهرانی فوت کرد و او به عراق بازگشت.

استاد تهرانی، اولین کسی بود که به ایشان اجازه داد و برای بار دوم حج خانه‌ی خدا نصیب او شد؛ سپس به نجف بازگشت و سال‌ها در آن جا ماند و در خلال آن سال‌ها ملازم سید مجدد شیرازی شد. وقتی استادش در سال (۱۲۹۱) به سامراء مهاجرت نمود، دانشجویان به سوی او شتافتند و نویسنده‌ی بیوگرافی طبرسی نیز، در (۱۲۹۲) با اهل و عیال خود به همراه استاد خود مولی فتح علی و سلطان آبادی و داماد خود، شیخ فضل الله نوری، به نزد شیرازی مهاجرت کردند و آنان نخستین مهاجران به سامراء بودند و برای بار سوم حج خانه‌ی خدا نصیب او گردید و بعد از بازگشت از سفر حج در سال (۱۲۹۷)، برای بار سوم به ایران مسافرت کرد و مرقد امام رضا علیه السلام را زیارت نمود و به سامراء بازگشت. بعد برای بار چهارم در سال (۱۲۹۹) راهی سفر حج شد و بعد از بازگشت و در سامراء باقی ماند و ملازم استاد مجدد خود شد تا در سال (۱۳۱۲) وفات یافت و بعد از وفات وی، نویسنده‌ی

بیوگرافی تا سال (۱۳۱۴) در سامراء باقی ماند و بعد به نجف برگشت و تصمیم قطعی گرفت که تا وقت وفات در آن جا بماند.^۱

شیخ نوری یکی از نمونه‌های سلف صالح بود که وجودشان در این عصر کمیاب است؛ زیرا به خاطر مهارت، ممتاز گردیده بود و یکی از نشانه‌های شگفت‌آور خدا بود که استعدادهای خدادادی عجیب و ارزشمندی در وی نهفته بود و او را از علمای طراز اول شیعه کرده بود. حیات او صفحه‌ای درخشان از اعمال صالح است و او در همه‌ی آثار و مرویاتش، انسانی است که در گذر زمان، جاودانگی را برای خود واجب کرده است و مؤلفان و مؤرخان به او غبطه می‌خورند و بسیار زبان به مدح او بگشایند؛ زیرا او وجود خویش را برای خدمت به علم نذر کرده بود و جز بحث و کشف مطالب و کاوش و جستجو، چیز دیگری در او وجود نداشت؛ اخبار متفرقه و کلمات طلایی حدیث را جمع‌آوری نمود و آثار متفرقه‌ای به رشته‌ی نظم در آورد و نوادر تاریخ و سیره را تألیف نمود و توفیق خداوند چنان همراه او بود که خوانندگان تالیفات وی، تصور می‌کنند، خداوند الطاف ویژه‌ای از عنایات خود، به او عطا کرده و گنجینه‌های ارزشمندی برای وی اندوخته است که بزرگ‌ترین مردان این فن به آن دسترسی پیدا نکرده‌اند و تصور می‌کنند که خداوند او را برای حفظ مابقی میراث آل محمد ﷺ آفریده است. ﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ (مائده: ۵) و این، فضل خداست به هر کس که بخواهد، می‌دهد و خداوند دارای فضل فراوان و داناست.

برای بار اول در سامراء در سال (۱۳۱۳) یک سال بعد از وفات مجدد شیرازی که همان سال ورود من به عراق بود، به خدمت او مشرف شدم؛ چنان‌که همان سال، ناصر الدین شاه

۱- به نقل از آنچه در آخر جزء سوم از کتاب «مستدرک» خود قرار داده است.

قاجار وفات یافت. قبل از ورودم به نجف، عزم زیارت سامراء کرده بودم، پس برای دیدن کسی که قصد بیان بیوگرافی او را داشتم، در خانه‌اش توقف کردم. آن روز جمعه بود و مجلس عزای حسین علیه السلام در خانه‌اش برقرار بود؛ مجلس به واسطه‌ی حضور مردم تنگ شده بود و شیخ نیز، روی صندلی مشغول وعظ بود. سپس به ذکر مصیبت پرداخت و حاضران متفرق شدند و من هم، از مجلس برگشتم؛ در حالی که درون من چنان مملو از احترام و بزرگداشت نسبت به این مرد بود که فقط خدا می‌داند، زیرا هنگامی که او را دیدم، علائم نیک‌مردان نخستین خودمان را در او مشاهده کردم و وقتی که به نجف رسیدم برای دیدار مجدد او آرزومندتر شدم و می‌گفتم: ای کاش، می‌توانستم با او ارتباط برقرار کنم تا از محضر او استفاده کنم. وقتی در سال (۱۳۱۴) به نجف مهاجرت کرد و مدت شش سال مانند سایه همراه و ملازم او شدم تا خداوند او را در آن‌جا به خانه‌ی سکونت قرار داد و در این مدت، قضایای بسیار عجیبی از وی مشاهده کردم که اگر قصد شرح آن‌ها را داشته باشم، سخن طولانی می‌شود، ولی مناسب می‌دانم مختصری از آن ذکر کنم، گرچه با ذکر این مطالب، از بحث اصلی خود خارج می‌شویم، اما این کار من برای اظهار وفاداری و ادای حقوق است؛ زیرا من یقین دارم که استاد بزرگ و معلم طراز اول خود را بعد از این توقفگاه جز در عرصه‌ی قیامت نخواهم دید، پس چرا حق او را بجا نیاورم. او - خداوند مقامش را بلند گرداند - همیشه پایبند انجام وظایف شرعی بود و برای هر ساعتی از روز خود کار ویژه‌ای داشت که از آن تخلف نمی‌کرد، مثلاً: وقت نوشتن وی بعد از نماز عصر تا نزدیک غروب بود و وقت مطالعه‌ی او بعد از عشاء تا وقت خواب بود و جز با وضو در اندکی از شب نمی‌خوابید. سپس دو ساعت مانده به طلوع فجر بیدار می‌شد و تجدید وضو می‌نمود و و در وضو گرفتن آب بسیار مصرف می‌کرد. بعد ساعتی قبل از طلوع فجر به سوی حرم مطهر بیرون می‌رفت و پشت درب قبله - هم در تابستان و هم در زمستان - می‌ایستاد و مشغول

انجام نوافل شب می‌شد تا سید داود، جانشین خازن روضه، می‌آمد در حالی که کلیدهای روضه را در دست داشت، در را باز می‌کرد و شیخ ما داخل می‌شد و او نخستین کسی بود که در آن وقت وارد روضه می‌شد و با نائب خازن در روشن کردن شمع‌ها مشارکت می‌کرد، سپس در سمت سر شریف قبر امام علی علیه السلام می‌ایستاد و زیارت و نماز تهجد - نماز شب - را شروع می‌کرد و این کار وی تا طلوع فجر ادامه داشت؛ بعد، نماز صبح را به جماعت با بعضی از افراد ویژه‌ی خود از بندگان و پارسایان بزرگ اقامه می‌نمود؛ سپس به خواندن اوراد بعد از نماز اشتغال پیدا می‌کرد و اندکی پیش از طلوع خورشید به خانه باز می‌گشت و قبل از هر چیزی به کتابخانه‌ی بزرگ خود می‌رفت که مشتمل بر هزاران کتاب نفیس و آثار نایاب بود و جز برای انجام کارهای ضروری از کتابخانه خارج نمی‌شد و هنگام صبح طلبه نزد او می‌آمدند تا آنچه تألیف نموده‌اند یا نسخه‌ی آن را از کتب حدیث و غیره بر داشته‌اند، در صورت نیاز به تصحیح، آن را برابر با اصل نمایند.

هنگامی که کسی جهت دیدار نزد او وارد می‌شد، او پوزش می‌طلبید یا کارش را سریع انجام می‌داد، تا اشتغال علمی و ملاقات‌ها موجب ازدحام مشغلت نشوند، اما در روزهای اخیر و هنگامی که مشغول تکمیل کتاب «المستدرک» بود به طور کلی با مردم قطع رابطه نمود و وقتی از شرح حدیث یا ذکر خبر یا توضیح قضیه‌ای یا حال روایت کننده‌ای یا غیر آن از مسائل فقه و اصول از وی سؤال می‌شد، چنانچه در خارج از کتابخانه بود، جواب مفصل نمی‌داد و تنها مواضع و منابع جواب را به سوال کننده معرفی می‌کرد؛ اما اگر در کتابخانه‌اش حضور داشت، موضوع را از یکی از کتاب‌ها بیرون می‌آورد و به سائل می‌داد تا در آن بیندیشد و جواب خود را بیابد. البته همه‌ی اینها به خاطر این بود که جواب دادن، مزاحم کار مهم وی از قبیل قرائت یا نوشتن نشود و بعد از فارغ شدن از کارها، غذایی تناول می‌نمود و به خواب قیلوله می‌رفت و بعد، نماز ظهر را اقامه می‌کرد و هنگام عصر نیز، مشغول نوشتن

می‌شد؛ چنانکه ذکر کردیم. اما در روز جمعه روش خود را تغییر می‌داد و بعد از بازگشت از حرم شریف به مطالعه‌ی بعضی از کتاب‌های ذکر و مصیبت مشغول می‌شد تا خود را برای بالای منبر آماده کند و یک ساعت بعد از طلوع خورشید از کتابخانه به سوی مجلس عمومی خارج می‌شد؛ می‌نشست و به حاضران سلام می‌کرد و تعارفات را به جا می‌آورد و بعد بالای منبر می‌رفت و آن‌چه در کتب خوانده بود، در آن روز بیان می‌کرد؛ با وجود این، در نقل احتیاط می‌کرد به اندازه‌ای که حتی اخبار یقینی را به صراحت نمی‌گفت و هنگامی که مصیبتی را قرائت می‌کرد، اشک‌هایش از موی سفیدش سرازیر می‌شد و بعد از تمام شدن کار مجلس، به وظایف جمعه از قبیل ناخن گرفتن و سر تراشیدن، سبیل کوتاه کردن و غسل و دعا و غیر آن مشغول می‌شد و در عصر جمعه، دیگر نمی‌نوشت، بلکه به سوی حرم بیرون می‌رفت و تا غروب خورشید به خواندن دعا‌های روایت شده مشغول می‌شد؛ تا زمانی که به جوار پروردگارش نقل مکان نمود، این عادت او بود. از جمله کارهایی که در آن سال‌ها رسم کرد، زیارت سید الشهداء با پای پیاده بود که این نوع زیارت در عصر شیخ انصاری از سنن برگزیدگان و بزرگ‌ترین شعائر به شمار می‌رفت. اخیراً این عادت ترک شده است و از علائم فقر و ویژگی‌های قشر پایین جامعه به حساب می‌آید. وقتی کسی چنین کاری می‌کرد، خود را از مردم نهان می‌داشت؛ زیرا در عرف، مایه‌ی خواری و ننگ بود. به همین سبب، وقتی که شیخ ما ضعف این امر را احساس نمود، برای انجام آن همت گماشت و پایبند آن گشت و در زیارت عید قربان، حیوان‌های باربر را کرایه می‌کرد تا بارهای سنگین و وسایل مورد نیاز را حمل کنند و خود و همراهانش با پای پیاده راه می‌رفتند، اما چون مزاج وی ضعیف شده بود نمی‌توانست یک شبه مسافت بین نجف و کربلا را آن‌طور که رسم اهل آن‌جا بود، در نوردد، بلکه سه شب را در راه سفر سپری می‌کرد، شب اول را در «مصلی» و شب دوم را در «خان النصف» و شب سوم را در «خان النخيله» به سر می‌برد. سپس در شب

چهارم به کربلا می‌رسید و پیاده روی وی در هر روز یک چهارم راه بود که از این یک چهارم هم نصف آن را شیف‌ت صبح و نصف دیگر را شیف‌ت عصر می‌پیمود و برای ادای فریضه و صرف غذا در وسط راه در سایه‌ی آنچه با خود حمل می‌کرد، استراحت می‌کرد و در سال دوم و سوم، علاقه‌ی مردم و صلحاء به این امر افزایش یافت و آن اهانت و خواری که در آن وجود داشت، بر طرف شد؛ به طوری که تعداد خیمه‌ها در بعضی از سال‌ها به بیش از سی عدد می‌رسید که در هر خیمه بین بیست تا سی نفر وجود داشت و در سال گذشته؛ یعنی، زیارت عرفه‌ی (۱۳۱۹) - همان سال حج اکبر بود که در آن جشن نوروز و جمعه و عید قربان در یک روز اتفاق افتاده بود و به خاطر ازدحام حجاج در مکه، عده‌ی زیادی در اثر وبا جان باختند - به خدمت شیخ مشرف شدم و تا کربلا با پای پیاده همراه وی راه رفتم و بعد از آن زیارت، بار دیگر شیخ با پای پیاده به نجف بازگشت که به تقاضای میرزا محمد مهدی بن محمد صالح مازندرانی اصفهانی داماد شیخ باقر بن محمد تقی، حاشیه گذار بر کتاب «المعالم»، بود. مسأله از این قرار بود که او نذر کرده بود، نجف را با پای پیاده زیارت کند و هنگامی که با شیخ ما در کربلاء ملاقات کرد، از وی خواست تا در مسیر بازگشت با وی هم صحبت شود، او نیز، پذیرفت و در همان سفر در روز بیرون آمدنش از نجف، بیماری وی که به مرگش منجر گردید، شروع شد و آن بیماری بر اثر غذایی بود که بعضی از همسفران وی در ظرفی سر پوشیده، برایش حمل کرده بودند. هر کس آن غذا را خورده بود به استفراغ و اسهال دچار شده بود و تعداد همراهان شیخ در آن سفر نزدیک به سی نفر بودند که بعضی از آنان به آن درد مبتلا نشده بودند؛ زیرا از آن غذا نخورده بودند - و من از جمله‌ی این جمع بودم - حدود بیست نفر از آنان به آن درد مبتلا شدند که درد بعضی از آنان شدت بیشتری داشت و آن هم به خاطر تفاوت در مقدار تناول غذا بود و بیشتر آنان با استفراغ نجات یافتند، اما شیخ وقتی که حال استفراغ بر وی عارض می‌شد، خود را کنترل

می‌کرد. تا رفقاییش دچار وحشت و اضطراب نشوند؛ لذا باقی ماندن غذا در شکم او اثر سوء بر او گذاشت؛ و دو روز بعد از ورود به کربلا به من گفت: من احساس می‌کنم که قطعه سنگی در درون دارم که از جایش تکان نمی‌خورد. در راه نجف دچار استفراغ شد اما بهبود نیافت و به تب شدید مبتلا گشت و روز به روز بیماریش شدت می‌گرفت تا بالاخره در شب چهارشنبه در حالی که سه روز از جمادی الثانی (۱۳۲۰) باقی مانده بود، درگذشت و به وصیت خود بین عترت و کتاب؛ یعنی، در ایوان سوم از طرف راست، داخل صحن شریف دفن گردید و روز وفات وی روزی به یادماندنی بود که همه اقشار مردم به ویژه علما، برای وی بی قراری کردند و همه‌ی شعراء برای وی مرثیه‌سرائی نمودند و برای وفات وی ماده تاریخ^۱ ساختند؛ یکی از آنان، شاعر رادمرد، شیخ محمد ملا تستری است که در سال (۱۳۲۲) وفات یافت، وی گفته است (شعر):

مضی الحسین الذي تجسد من	نور علوم من عالم الذر
قدس مثنوی منه حوی علماً	مقدس النفس طیب الذکر
أوصافه عطرت فأنشقنا منهن	تأریخه (شذی العطر)

حسینی که در عالم ذر^۲ به نور علوم منور شده بود، درگذشت.
خداوند جایگاهی را که از وی دارای علم شده است، مقدس گرداند.

۱- عبارت از آن است که مجموع حروف بیت یا مصراع یا عبارتی به حساب ابجد با تاریخ واقع‌ای تطبیق کند؛ مثلاً: بهاء الحق والدین طاب مثواه. .. بدین دستور تاریخ وفاتش، برون آر از حروف «قرب طاعت» که معادل ۷۸۲ هـ ق. است. (فرهنگ معین). (مصصح)

۲ - اشاره به آیه «ألست بربکم» دارد که در ابتدای آفرینش، وقتی که خداوند ارواح را آفرید در همان عالم به روح‌ها فرمود: آیا من پروردگار شما نیستم؟ گفتند: آری.

نفس او پاکست و نام او پاکیزه اوصاف او عطر آگین و ما از همان اوصاف، تاریخ وفاتش را جويا شدیم و به حروف ابجد تاریخ وفاتش «شذی العطر» (بوی عطر) شد

ش = ۳۰۰، ی = ۱۰، الف = ۱، ع = ۷۰، ط = ۹

ذ = ۷۰۰، ل = ۳۰، ر = ۲۰۰، جمعاً ۱۳۲۰ می شود.

و جسم او هم دارای کرامت است؛ زیرا عالم عادل ثقه‌ی پارسا، سید محمد بن قاسم کاشانی نجفی برایم نقل کرد و گفت: وقتی که مرگ همسر نوری فرا رسید، سفارش کرد که در کنار وی دفن شود و وقتی که حاضر به دفن وی شدم - و این اتفاق هفت سال بعد از مرگ شیخ رخ داد - داخل قبر شدم تا گونه‌اش را بر خاک بگذارم؛ زیرا من به چند سبب با وی محرم بودم. وقتی که کفن را از روی او برداشتم، چشمم به جسد شیخ افتاد که شوهر آن خانم بود، او را درست مانند روزی که دفن شده بود تازه یافتم و گذشت زمان تأثیری بر کفنش نگذاشته بود و رنگش را از سفیدی به زردی تغییر نداده بود. شیخ ما، آثار مهمی را به جا گذاشته که چشم زمان در حسن نظم و خوبی تألیف، نظیر آن‌ها را بسیار کم دیده است. و همین تألیفات برای کرامت و بزرگواری وی کافی است. پس به سخن نخستین خود باز می‌گردیم و می‌گوییم: اگر کسی کتاب‌های شکوهمند و تألیفات باارزش وی را مورد کاوش قرار دهد که از علم و تحقیق موج می‌زند، بر وسعت سرسام‌آور اطلاعات وی مطلع می‌گردد و شک نمی‌کند که او مورد تأیید روح القدس - جبرئیل - بوده است؛ زیرا بیشتر این آثار را در سامراء تألیف کرده است و از افراد بسیار بلند مرتبه و قدیمی و بزرگ از یاران سید مجدد شیرازی به شمار می‌رفت. و برای کارهای مهم به او مراجعه می‌کرد و رأی و نظرش از او صادر می‌شد و از شاگردان برجسته و ممتاز او در سطح جهان به شمار می‌رفت، و غالباً نامه‌نگاری او به دیگر شهرها و پاسخ دادن به نامه‌ها، بر آورده کردن نیاز مهاجران و رسیدگی به اموری از قبیل زیارت و استقبال علما و بزرگانی که وارد سامراء می‌شدند و بدرقه‌ی آنان،

تنظیم زندگی طلاب و راضی نمودن آنان، عیادت از بیماران، تشییع جنازه و کفن و دفن آنها، تدارک مجالسی برای عزای سید الشهداء علیه السلام، تهیه غذا و بسیاری از کارهای دیگر توسط او صورت می‌گرفت. او نزد سید مجدد جایگاه بسیار والایی داشت به همین سبب، هیچ گاه او را به اسم خودش صدا نمی‌کرد بلکه او را به قصد احترام حاج آقا صدا می‌زد و فرزندان وی، این ویژگی را از او به ارث بردند.

این بود نوری در روزگاری که در سامراء سکونت داشت. وی با وجود فعالیت‌های اجتماعی بسیار زیاد، نزدیک به سی جلد کتاب تألیف نمود؛ غیر از نسخه‌های خطی بسیاری که با خط ارزشمند خود از کتاب‌های کمیاب و ارزشمند نسخه‌برداری نموده است، اما در نجف و بعد از وفات سید مجدد، وضع مادی او شایسته‌ی شأن وی نبود و به خاطر دارم که وی، روزی به من گفت: همانا من می‌میرم و حسرت و تأسفی در دلم دارم، چون در مدت زندگی تا کنون کسی را ندیده‌ام به من بگوید: فلانی، این پول را بگیر و صرف کار و قلمت کن، یا کتابی را با آن بخر یا به نویسنده‌ای بده تا کمکت کند. با این وصف، دچار خستگی و تنبلی نشد، بلکه تا لحظات پایانی زندگی خویش، کارش را ادامه داد. تألیفات وی دو قسم است: اول آن که در زمان حیات وی چاپ شد که نسخه‌هایی از آن در کشورهای مختلف منتشر شد، که عبارت بودند از: «نفس الرحمن» در فضائل سرور ما سلمان که در سال (۱۲۸۵) به چاپ رسید. و کتاب «دار السلام» در امور مربوط به رؤیا و خواب دیدن که در سال (۱۲۹۲) در سامراء از تألیف آن فارغ شد و آن را در دو جلد (۱۳۵) صفحه‌ای که به صورت یک مجلد بزرگ در تهران به چاپ رسید و جلد دوم آن به طور مستقل برای بار دوم به چاپ رسید، چنانکه این مطلب را مفصل در کتاب «الذریعة» ذکر کرده‌ایم و کتاب «فصل

«الخطاب» در مسالهی تحریف که در نجف در (۲۸) جمادی الثانی ۱۲۹۲ از تألیف آن فارغ شد و در سال (۱۲۹۸) به چاپ رسید که بعد از انتشار، بعضی از علما به مخالفت با آن برخاستند و شیخ محمود طهرانی مشهور به معرب، رسالهای در ردّ آن نوشت و نام آن را «کشف الارتیاب عن تحریف الکتاب» نامید و بعضی از شبهه‌ها را بر آن وارد کرد و به نزد مجدد شیرازی فرستاد، او هم، آن را به شیخ نوری داد که با یک رسالهی مخصوص به فارسی، آن را جواب داد و کتاب «معالم العبر» در جبران «البحار» هفده‌گانه و کتاب «الجنة المأوی» درباره‌ی کسانی است که در زمان غیبت کبری به ملاقات حجت نائل شدند؛ کسانی که صاحب «البحار» نام آن‌ها را ذکر نکرده است و در آن کتاب، نود و پنج حکایت نوشته است و در سال (۱۳۰۲) از تألیف آن فارغ شده است و مرحوم حاج محمد حسن اصفهانی ملقب به کمیانی، امین دار الضرب، در آخر جلد سیزده از بحار به عنوان تتمه‌ی آن به چاپ رسانده است و برای بار دوم در سال (۱۳۳۳) در تهران نیز، به چاپ رسیده است.^۱ و کتاب «الفيض القدسی» در احوال علامه مجلسی که در سال (۱۳۰۲) از تألیف آن فارغ شد و در اول «البحار» چاپخانه‌ی امین الضرب آن را چاپ کرده است.

همچنین کتاب «الصحيفة الثانية العلوية» کتاب «الصحيفة الرابعة السجادية»، کتاب «النجم الثاقب» در احوال امام غائب علیه السلام به زبان فارسی، «الکلمة الطيبة» به زبان فارسی و کتاب «میزان السماء» در تعیین سالروز ولادت خاتم پیامبران به زبان فارسی که در دیدار خود از تهران در سال (۱۲۹۹) به خواهش علامه‌ی رهبر مولى على كنى تألیف کرد، کتاب «البدر المشعشع» پیرامون فرزندان موسی تقابدار که در ربیع الاول سال (۱۳۰۸) از تألیف آن فارغ شد و در همان سال در شهر بمبئی با محدودیت به چاپ رسید و سید مجدد بر آن

۱ - برای توضیح بیشتر به مطلبی مراجعه کنید که آن را در کتاب الذریعة، ج ۵، ص ۱۵۹-۱۶۰ ذکر کرده‌ایم.

تقریظ نوشته و نسخه‌ای از آن را با خط خود به آقای حجت میرزای تهرانی اهدا نمود و این نسخه^۱ در کتابخانه‌ی سامراء موجود است و کتاب «کشف الأستار عن وجه الغائب عن الأبصار» در ردّ بر «قصيدة البغدادية» است که حاوی انکار مهدی علیه السلام است و «سلامة المرصاد» به زبان فارسی در زیارت غیر معروف عاشوراء و اعمال مقامات مسجد کوفه غیر از آن چه در بین مردم شایع است و در زیارت نامه‌های معروف وجود دارد، کتاب «لؤلؤ و مرجان» در شرط پله‌ی اول و دوم روضه خوان که منظورش از پله‌ی اول و دوم اخلاص و صدق می‌باشد و آن را شش سال قبل از وفاتش تألیف نموده که دوبار چاپ شده است، کتاب «تحفة الزائر» که نقص «تحفة الزائر» مجلسی را با آن جبران کرده و سه بار به چاپ رسیده است و این، آخرین کتاب از تألیفات وی است به طوری که قبل از تمام کردن آن، وفات کرد و بر اساس علاقه و ارادت شیخ^۲، شیخ عباس قمی آن را به اتمام رساند. و دیوان شعر فارسی وی نیز، در قطعه‌های کوچکی به چاپ رسید و به «مولودیه» نامگذاری شد؛ زیرا آن دیوان، مجموعه قصائدی است که در روزهای مبارک به مناسبت سالروز ولادت ائمه به رشته‌ی نظم در آورده است، همچنین در آن، قصیده‌ای در مدح سامراء وجود داد و خود سامراء قافیه‌ی آن گشته است و همچنین قصیده‌ای که در مدح صاحب‌الزمان در سال (۱۲۹۵) به رشته‌ی نظم در آورده است. و سید محمد مرتضی جنفوری در رساله‌ای که آن را برای فهرست تألیفات شیخ نوری نوشته است، جواب وی را به سؤال محمد حسن کمال بوری که در کتاب «البرکات الأحمدیه» چاپ شده است، از جمله تألیفات فارسی چاپ شده‌ی او به حساب آورده است. مهم‌ترین آثار او از چاپ شده و غیر شده‌ی او و

۱ - در جلد ۳ صفحه ۶۸ توضیح دادیم.

۲ - که در جلد ۳، ص ۴۸۴ آن را توضیح داده ایم.

شکوه‌مندترین آن‌ها، کتاب «مستدرک الوسائل» است که در آن، نقص کتاب «وسائل الشیعه» را جبران کرده است، کتابی که محدث شیخ محمد حرّ عاملی متوفای سال (۱۱۰۴) آن را تالیف کرده بود، یکی از مجامیع سه گانه است که در سه جلد بزرگ با (۲۳) هزار حدیث چاپ شد که آن‌ها را از کتاب‌های متفرقه جمع‌آوری و براساس الوسائل مرتب کرده است، و در ذیل آن، خاتمه‌ای نوشته که در بردارنده‌ی فوائد بسیار زیاد است که در کتاب‌های دیگر یاران یافت نمی‌شود و فهرست کاملی را برای فصل‌های آن، مانند فهرست وسائل که حرّ عاملی آن را «من لا یحضره الإمام» نامیده بود، نگاشته است. اما چاپ‌کننده از جانب خود، جدولی را برای فهرست تنظیم کرده است و هر بابی را در جدولی نوشته و از مجموع کلمات، کلماتی را در جدول درج کرده که گنجایش آن را داشته و کلمات اضافه را از جدول حذف کرده است، به همین سبب فهرست چاپ شده ناقص از آب در آمد؛ اما این کتاب از جانب متأخرین برجسته؛ یعنی، کسانی که آراء و نظرات آنان معتبر است، پذیرفته شده است؛ زیرا همه‌ی آنان به پیشگامی و تبحر و ثابت قدمی مؤلف این کتاب اعتراف کرده‌اند و مانند سایر مجموعه حدیث‌های متأخر، این کتاب هم دارای اعتبار است. پس بر همه‌ی مجتهدان زُبده واجب است که از آن آگاه شوند و در استنباط دلایل احکام به آن مراجعه کنند؛ زیرا بخش اعظم علمای ما که با مؤلف هم عصر بوده‌اند به ارزش این کتاب اذعان کرده‌اند و از شیخ خودمان، مولی محمد کاظم خراسانی صاحب «الکفایة» شنیدم که به شاگرد خود سخنان ما را القاء می‌نمود و در پای منبر او بالغ بر پانصد نفر یا بیشتر، از مجتهد یا قریب به اجتهاد حضور داشتند. وی می‌گفت: در عصر ما بدون مراجعه به کتاب «المستدرک» و اطلاع از احادیث آن، حجت کامل نمی‌گردد. این کلامی است که خود شیخ هنگام رسیدن به بحث

«عمل به عام قبل از جستجوی مخصص»^۱ آن را می‌گفت و خود وی در عمل پایبند آن بود؛ زیرا چند شب، عمل او را بر این منوال مشاهده کردم و در آن شب‌ها توفیق حضور در مجلس خصوصی او را داشتم که برای بعضی از شاگردان ویژه‌اش، مانند سید ابی الحسن موسوی، شیخ عبدالله گلپایگانی، شیخ علی شاهرودی، شیخ مهدی مازندرانی و سید راضی اصفهانی و غیره، بعد از درس عمومی در خانه‌ی خودش تشکیل می‌داد که همواره درباره‌ی پاسخ به استفتاءات بود و در همان مجلس، آنان را به مراجعه به کتاب‌های حاضر در آن مجلس امر می‌نمود و آن کتاب‌ها عبارت بودند از: «الجواهر» و «الوسائل» و «مستدرک الوسائل» و آنان را به عنوان مدرک فرع به خواندن حدیثی از مستدرک امر می‌نمود؛ چنانکه در کتاب «الذریعة»^۲ به آن اشاره نموده‌ایم و اما شیخ ما، حجت و شیخ شریعت اصفهانی درباره‌ی مستدرک و مؤلف آن غلو کرده است. روزی در میان مردان حاضر از او بحث شد و از منبع بحث‌هایی که برای ما می‌گفت، سؤال کردم؛ پس گفت: همه‌ی ما محتاج نوری هستیم و به مستدرک اشاره می‌کرد و همینطور شیخ عالیقدر ما، میرزا محمد تقی شیرازی و دیگر مردان بزرگ به عظمت او اقرار می‌کنند.

قسم دوم شامل آثار ترجمه شده‌ی او و تالیفات چاپ نشده‌ی اوست که عبارتند از: «مواقع النجوم» و «مرسلة الدر المنظوم» و «الشجر المونقة العجیبة» که زنجیره‌ای از اجازه‌ی علمای عصر خود تا زمان غایب شدن امام غایب است^۳ و این کتاب، نخستین تألیف اوست که در شب دوشنبه، (۲۴) رجب (۱۲۷۵) از تألیف آن فارغ شده است و رساله‌ای فارسی در

۱ - کتابی در ادویه مفرده که از میان رفته است.

۲ - ج ۲، ص ۱۱۰ و ۱۱۱.

۳ - برای تفصیل این امام مزعوم به کتاب غایب همیشه غایب مراجعه فرمائید. [مصحح]

جواب شبهاتی که به «فصل الخطاب» وی وارد شده است و کتاب «ظلمات الهاویة» در عیب‌جویی معاویه و کتاب «شاخه‌ی طوبی» با ده هزار شعر در ختم‌ها و اعمال ماه ربیع الاول با کمی مزاح و شوخی و تقریراتی بر بحث استاد خودش، تهرانی و تقریرات بحث سید مجدد که هر دو تقریرات با خط ارزشمند خود در کتابخانه‌ی میرزا محمد عسکری دیده شده‌اند، اما احتمال دارد که تقریرات دوم از غیر او باشد و او تنها با خط خود نسخه‌برداری کرده باشد. و مجموعه‌ای در چیزهای متفرق که فوائد کمیابی در آن نهفته است و «الأربعینات» مقاله‌ی مختصری است که آن را در حاشیه‌ی نسخه‌ی کتاب «الکلمة الطيبة» نوشته است، او چهل امر از اموری که در اخبار ائمه با عدد اربعین ثبت شده است، جمع آوری کرده است.^۱ و کتاب «أخبار حفظ القرآن» و رساله‌ای در بیوگرافی مولی ابی الحسن الشریف که آن را با خط خود بر تفسیر شریف موجود در کتابخانه میرزا محمد عسکری در سامراء دیده‌ام. برای کتاب‌های انباری خود نیز، فهرست نوشته و آن را با حروف الفبا مرتب کرده است. و رساله‌ای در تاریخ تولد ائمه، بر اساس آنچه نزد وی صحیح‌تر می‌باشد که آقا نور محمد خان کابلی، مقیم کرمانشاه آن را گرفته است و کتاب «مستدرک مزار البحار» که تمام نشده است و کتاب «حواشی رجال ابی علی» که تمام نشده و «حواشی توضیح المقال» که در آخر کتاب «رجال ابی علی» چاپ شده است و قسمتی از آن را در نسخه‌ی خودم نقل کرده‌ام و او جلد دوم کتاب «دار السلام» را ترجمه کرده اما به پایان نرسیده است. علاوه بر اینها، حواشی و رساله‌های ناتمام دیگری هم دارد مانند کتاب «أجوبة المسائل» و اوراق متفرقه. گروهی آنچه او در مجالس وعظ خود درباره‌ی اخلاق و آداب املاء می‌کرد،

۱ - آن را در جلد ۱، ص ۴۳۶ ذکر کردیم.

می‌نوشتند. مولی محمد حسین قمشه‌ای صغیر که در قسمت اول از این کتاب^۱ نام او مطرح شد، هیچ کتابی را در کتابخانه‌اش رها نکرده مگر این که بر آن تعلیق نوشته و موضوعش را شرح داده و احوال مؤلفش را بیان کرده است و فوائد دیگری را نیز، در آن زمینه بیان داشته است و من به شدت برای از بین رفتن آن کتابخانه و متفرق شدن آن متأسفم؛ زیرا بعضی از اصول چهارصدگانه^۲ در آن بود که قبل از نوری، هیچ کس از آن‌ها مطلع نشده بود. او در جمع نمودن این کتاب‌ها، ماجراها داشت، به طوری که روزی از بازار می‌گذشت، ناگاه یکی از اصول چهارصدگانه را در دست زنی دید که آن را برای فروش عرضه کرده بود و شیخ هم، هیچ پولی همراه نداشت؛ لذا بعضی از لباسهایش را از تنش بیرون آورد و فروخت تا کتاب را بخرد. از این نمونه‌ها فراوان است و چگونه این طور نباشد در حالی که او نابغه‌ی این فن به شمار می‌رود و پیشوای این هنر است، بیخ علم حدیث را تا اعماق آن شناسایی کرده است. صیاد را از تیرانداز تشخیص داده است و ضعیف را از قوی جدا نموده و خاتمه‌ی مجتهدان است و تمام رهبران دینی و حجت الاسلام‌های متأخر از او اجازه‌ی اجتهاد اخذ نموده‌اند و از نیم قرن پیش تا به امروز کمتر اجازه‌نامه‌ای نوشته شده است که صدور آن به اسم شریف وی نباشد و تا آثار او باقی است نام این شیخ، جاودانه خواهد ماند. و او اولین کسی است که به من اجازه داده و مرا در جوانی به طبقه‌ی شیوخ رسانده است و اجازه‌های بسیاری، اعم از بزرگ و کوچک و متوسط و شفاهی از وی صادر شده‌اند که در کتاب «الذریعة»^۳ شش مورد

---

۱ - ص ۵۲۰.

۲ - در اعتقادات شیعه، منظور از اصول اربعمائه (اصول چهارصدگانه)، چهارصد کتابی است که توسط شاگردان صادق و باقر نوشته شده است.

۳ - ج ۱، ص ۱۸۱.

اجازه را ذکر کرده‌ایم. بیوگرافی پدر او را در قسم اول از کتاب «الکرام البررة»^۱ ذکر کرده‌ایم و شیخ ما دارای چهار برادر بود که همه‌ی آن‌ها از وی بزرگ تر بودند: (۱) شیخ میرزا هادی، فقیه بزرگ که مدتی طولانی در نجف به فعالیت اشتغال داشت و چند سال بعد از وفات پدرش به دیار خود بازگشت و مدت سیزده سال مرجعیت امور را به عهده داشت تا بالاخره در حدود (۱۲۰) سالگی وفات یافت و پسر خود میرزا مهدی را از خود به جا گذاشت. (۲) عالم فرزانه، آقا میرزا علی که فقیه و فیلسوف بود و بعد از برادرش مرجعیت به او رسید تا در سال هزار و دویست و نود و اندی وفات یافت. مادر او دختر میرزا ولی مستوفی بود. (۳ و ۴) میرزا حسن و میرزا قاسم که از فضایل اعلام بودند، و فقه و اصول تدریس می‌کردند و قبل از (۱۳۰۰) وفات کردند. شاید دیگران مرا در این بحث به پرحرفی و اغراق متهم کنند، اما من تنها مختصری از آنچه دیده‌ام، نوشتم و خدا شاهد است که او را عالم ربانی و خداشناس دیدم و آنچه از فضائل او پوشیده ماند به مراتب بیشتر از آن چیزی است که بیان شد و علم خدا بر همه چیز احاطه دارد، و درباره‌ی او در کتاب «هدیه الرازی» و در کتاب «الاسناد المصطفیٰ الی آل بیت المصطفیٰ»^۲ سخن گفته‌ام و در آن جا در اسم پدر بزرگش تقدیم و تأخری روی داده است که چنین آمده: محمد علی که صحیح آن، علی محمد است.^۳ این مطلب را آقا تهرانی در رابطه با نوری طبرسی گفته است. محسن امین در «دائرة المعارف» خود «أعیان الشیعه» درباره‌ی او چنین می‌گوید:

---

۱ - ص ۲۲۲.

۲ - نجف، ۱۳۵۶، ص ۵ و ۶.

۳ - تهرانی، اعلام الشیعه، ص ۵۵۵-۵۴۴.

میرزا حسین بن شیخ محمد تقی بن محمد علی یا علی محمد نوری طبرسی در هیجدهم شوال سال (۱۲۵۴) در قریه‌ی یالو از روستاهای نور یکی از دهستان‌های طبرستان متولد شد و در نجف در شب چهارشنبه بیست و هفتم جمادی الاخر در سال (۱۳۲۰) وفات یافت و در صحن شریف، ایوان سوم، سمت راست ورودی طرف قبله دفن شده است؛ وی عالم فاضل و محدث و متبحر در دو علم حدیث و رجال، سیره و تاریخ‌شناس، محقق و کاوشگر بود. وی پارسا و خداپرست بود به گونه‌ای که نماز شب را ترک نمی‌کرد و در تسلط و آگاهی بر اخبار و آثار و کتاب‌های نایاب نوشته است، یگانه‌ی عصر خود بود و کتاب‌های بسیاری از دست نوشته‌های گرانقدر جمع نمود. او از مطالعه و تألیف خسته نمی‌شد. از او حکایت می‌کنند که هنگام بازگشت از سفر زیارت کربلاء در بازار زنی را می‌بیند که دو کتاب می‌فروشد، پس به آن دو کتاب نگاه نمود و آن‌ها را از جمله کتاب‌های گرانقدر یافت که مدت‌ها به دنبال آن‌ها می‌گشت، پس با آن زن معامله کرد؛ زن قیمتی را طلبید و او باقی مانده‌ی هزینه‌ی سفرش را به وی داد اما کفایت نکرد، به همین سبب، شیخ عبایش را از تن درآورد و به دلال داد تا آن را بفروشد، اما باز آن مبلغ کافی نبود؛ پس قبایش را از تن بیرون کشید و آن را فروخت و پول کتاب‌ها را به زن داد. مؤلف این کتاب، در نفس خود احساس می‌کند که اگر برای خودش این اتفاق بیفتد، نمی‌تواند چنین کاری انجام دهد. او در مجالس موعظه‌ای که در خانه‌ی خود در سالروز وفات امامان اهل بیت بر پا می‌کرد، خودش روضه خوانی می‌کرد. یک روز در یکی از آن مجالس حاضر شدم و از او شنیدم که می‌گفت: آن سخنی که به اصبع بن نباته منسوب است که امیرمؤمنان را در زمانی که ابن ملجم به وی ضربه زد او را مورد خطاب قرار داد و گفت: «تگرگ، کوه بلند را تکان نمی‌دهد، باد سوزان ظهر تابستان، دریای بی‌پایان را نمی‌خشکاند، شیر قوت می‌گیرد هنگامی که به لرزه بیفتد» هیچ اصلی ندارد و در هیچ کتابی نقل نشده است.

من هنگامی که سیره‌ی امیر مؤمنین علی علیه السلام را تألیف می‌کردم، هر چه گشتم اثری از آن را نیافتم.^۱

کحاله هم، برای وی بیوگرافی نوشته و گفته است که وی محدث و آشنا به علم رجال و سیره و تاریخ و کتاب‌ها بوده است و در بعضی از علوم مهارتی خاص داشته است.^۲ علی اکبر دهخدا نیز، در لغت‌نامه‌ی خود، شرح حال وی را بیان داشته است.^۳ او در آخر کتابش «مستدرک الوسائل» شرح حال خود را نوشته است.^۴ زرکلی نیز، در کتاب «الأعلام»^۵ و صاحب کتاب «ایضاح المکنون فی الذیل علی کشف الظنون»^۶ نام او و تألیفاتش را ذکر کرده‌اند. تهرانی در کتاب «الذریعة إلی تصانیف الشیعه» از او یاد کرده و گفته است: «فصل الخطاب فی تحریف کتاب رب الأرباب» تألیف شیخ حاج میرزا حسین نوری طبرستانی می‌باشد. شیخ محمود تهرانی مشهور به معرب با رساله‌ای که نام آن را: «کشف الإرتیاب عن تحریف الکتاب» گذاشته است، بر فصل الخطاب ردّ زده است. هنگامی که آن رساله به شیخ نوری رسید، رساله‌ای جداگانه به زبان فارسی در جواب شبهات «کشف الارتیاب» نوشت و این کار بعد از به چاپ رسیدن و انتشار کتاب فصل الخطاب انجام شد و فصل الخطاب در تهران به چاپ رسید در حالی که در نجف در تاریخ جمادی

۱ - أعيان الشيعة، دمشق، اتقان، ۱۳۶۷، ج ۲۷، ص ۱۴۱-۱۳۹.

۲ - برای اطلاعات بیشتر به کتاب «معجم المؤلفین» تألیف کحاله، ج ۴، ص ۴۶، چاپ ترقی دمشق، سال ۱۹۵۷ میلادی مراجعه کنید.

۳ - چاپ مجلس تهران، ۱۳۳۵ ش، ص ۱۴۰، ش ۲۹.

۴ - تهران، دار الخلافة، ۱۳۲۱ هـ، ص ۸۷۷ و ۸۷۸.

۵ - ج ۲، ص ۲۸۲.

۶ - ج ۱، ص ۳۶۹.

الآخر سال (۱۲۹۲) از تالیف آن فارغ شد و ابتدای آن چنین شروع می‌شود: «الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب»^۱ سپس شیخ محمود معرب تهرانی، کتاب «کشف الارتیاب» خود را در ردّ آن نوشت که ذکر آن در کتاب «الذریعة» آمده و چنین گفته است: «کشف الارتیاب، تالیف فقیه شیخ محمود بن ابی القاسم مشهور به معرب تهرانی، متوفای اوائل دهه‌ی دوم بعد از سده‌ی سوم است که آن را در ردّ فصل الخطاب تألیف شیخ ما، نوری نوشته است و وقتی که این ردّ بر شیخ عرضه شد، رساله‌ی جداگانه‌ای در ردّ شبهه‌های وی نوشت و به هر کس که نسخه‌ای از فصل الخطاب نزد او بود، سفارش می‌کرد که این رساله را ضمیمه‌ی آن کند؛ زیرا این رساله، مانند متمم فصل الخطاب است. آغاز کتاب کشف الارتیاب نیز، چنین است: (الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب) و در هفدهم جمادی الآخر سال (۱۳۰۲) از تألیف آن فارغ شد.^۲ سپس نوری آن‌طور که تهرانی ذکر کرده است، کتاب شیخ محمود را رد کرده و چنین می‌گوید: ردّ بر کتاب «کشف الارتیاب» که شیخ محمود معرب تهرانی آن را تألیف و شبهاتی را بر فصل الخطاب وارد نموده است، و شیخ ما، نوری، میرزا حسین بن مولی محمد تقی طبری متوفای جمادی الآخر سال (۱۳۲۰) هجری، ردّی بر او تالیف کرده است و به هر کس که نزد او فصل الخطاب وجود داشت، سفارش می‌کرد این رساله را که در دفع شبهه‌های شیخ محمود بر فصل الخطاب نوشته است، ضمیمه‌ی فصل الخطاب نماید. این رساله به زبان فارسی است و هنوز چاپ نشده است. نسخه‌ای از آن را به خط مولی علی محمد نجف آبادی دیدم که آن را به نسخه‌ی فصل الخطاب چاپ شده‌ای که نزد وی بود و امروزه در کتابخانه‌ی شوشتر است، ملحق کرده بود و اول آن: الحمد لله رب ... است و در

۱ - الذریعة، ج ۱۶، ص ۲۳۱ و ۲۳۲.

۲ - همان، ج ۱۸، ص ۹.

محرم سال (۱۳۰۳) آن را تألیف کرده است و همان مولای نامبرده در سال (۱۳۰۴) از آن نسخه برداری نموده است.^۱

همچنین ملا باقر بن اسماعیل کاجوری با کتاب «هدایة المرتاب فی تحریف الکتاب» آن را تأیید کرده است؛ چنانکه تهرانی در «الذریعة»^۲ از آن یاد کرده است و ملا محمد بن سلیمان بن زویر سلیمانی نیز، به ایشان کمک کرده است.

صاحب کتاب الذریعة، درباره‌ی این کتاب می‌گوید: مؤلف کتاب، مجموعه خبرهایی را به طور کامل آورده است که تعداد آن‌ها از (۲۵۰) خبر هم، فراتر می‌رود و به دنبال آن بعضی از اثبات‌کنندگان تحریف و همچنین بعضی از دفع‌کنندگان آن را ذکر کرده است.^۳

همچنین شیخ هادی نجفی در کتاب «محنة العلماء» آن را تأیید کرده است و «الكفاية» خراسانی نیز، این چنین است.^۴

همچنین در ردّ آن، شریف شهرستانی، کتاب «نزهة المصحف» را نوشته است.^۵ با این که بطلان آن کتاب آشکار است و کسی که «فصل الخطاب» را مطالعه کند، این مطلب بر او پوشیده نمی‌ماند و خود مؤلف فصل الخطاب آن را «فصل الخطاب فی اثبات تحریف کتاب رب الأرباب» نامیده است؛ به خاطر همین است که تهرانی می‌گوید: از نشر آن صرف‌نظر کردیم. محمد مهدی موسوی اصفهانی شیعی در کتاب «أحسن الودیعة» که برای تکمیل کتاب

۱ - الذریعة (ج ۱۰ ص ۲۲۰، ۲۲۱)

۲ - ج ۲۵، ص ۱۹۱.

۳ - همان، ج ۱۸، ص ۲۷.

۴ - همان، ج ۱۶، ص ۲۳۲ و ج ۲۰، ص ۱۴۴.

۵ - همان، ج ۲۴، ص ۱۰۵.

«روضات الجنات» خوانساری نوشته است، در شرح حال نوری چنین می نویسد:

او شیخ محدث، حاج میرزا حسین نوری، متولد هیجدهم شوال سال (۱۲۵۴) و متوفای چهارشنبه شب، هیفدهم جمادی الثانی سال (۱۳۲۰) و مدفون در ایوان حجره‌ی بانو، دختر سلطان ناصر لدین الله است و آن ایوان، حجره‌ی سوم، به طرف قبله از سمت راست است. کسی که داخل شبستان شریف مرتضوی شود، در طرف درب موسوم به باب القبله، واقع شده است. این مرد دارای تألیفاتی است، از جمله: «فصل الخطاب فی تحریف کتاب الأرباب». این کتاب در ایران با چاپ سنگی چاپ شده است و بعضی از علما در ردّ آن، رساله‌های ارزشمندی نوشته‌اند و در آن حق را بیان نموده‌اند. و علمای معاصر محدث نوری، کار وی را زشت و ناهموار جلوه داده‌اند و بعضی از معتمدان به من خبر داده‌اند که مسیحی‌ها این کتاب را به زبان خود ترجمه و منتشر کرده‌اند.^۱

این کتاب و آن نویسنده.

اکنون از کلام نوری طبرسی آغاز می‌کنیم و منظور ما، صفحه‌ی (۲۳۵) از کتاب فصل الخطاب او و دلیل یازدهم در اثبات تحریف در قرآن است. شایسته است قبل از آغاز مقدمه، فهرست کتاب را ذکر کنیم تا فهم و ارتباط موضوع به مطالب گذشته برای خواننده آسان گردد. صورت صفحه‌های اول و دوم و آخر از چاپ اولی که خود مؤلف آن را چاپ کرده است را ثابت می‌گذاریم و سبک نوری را برای بیان عدد به حروف ابجد به عادت پیشینه‌ی وی باقی گذاشته‌ایم، اما ما بر آن ترکیب، برای شناخت شماره‌ی روایات به طور مسلسل، ارقامی را افزوده‌ایم.

۱ - اصفهانی، أحسن الودیعہ، نجاح، ص ۸۹ و ۹۰.

آغاز کتاب فصل الخطاب

به نام خداوند بخشندهی مهربان: فهرست اجمالی مطالبی که در این کتاب ارزشمند است: مقدمه‌ی اول: ذکر اخباری که درباره‌ی جمع قرآن و سبب جمع آن و درباره‌ی ناقص بودنش با ملاحظه‌ی چگونگی جمع‌آوری آن و این که تألیف آن، مخالف تألیف مؤمنان است. مقدمه‌ی دوم: در بیان اقسام تغییری که ممکن است در قرآن حاصل شده باشد و آنچه ممتنع و ناممکن است.

مقدمه‌ی سوم: در بیان اقوال علمای ما پیرامون تغییر یا عدم تغییر قرآن.

باب اول

برای آنچه بر وقوع تغییر و نقصان در قرآن دلالت می‌کند، استدلال کرده‌اند.

دلیل اول - شامل چند امر است.

(الف) وقوع تحریف در تورات و انجیل به طرزی آراسته و ظریف.

(ب) در بیان این که هر آنچه در میان امت‌های گذشته روی داده باشد، در این امت نیز، واقع می‌شود.

(ج) در ذکر مواردی که بعضی از افراد این امت از جهت مدح یا ذم و قدح به مانند خودشان در امت‌های گذشته تشبیه شده‌اند.

(د) در بیان اخباری که به طور ویژه بر وقوع تغییر در قرآن مانند تورات و انجیل دلالت می‌کند.

دلیل دوم - عادتاً چگونگی جمع قرآن مستلزم وقوع تغییر و تحریف قرآن است و خلاصه‌ی احوال کتاب وحی.

دلیل سوم - در بیان باطل نمودن وجود منسوخ التلاوت در قرآن و مثالی که برای آن ذکر می‌کنند از مواردی است که از قرآن کم شده است.

دلیل چهارم - در بیان این که امیر مؤمنان علیه السلام قرآن مخصوصی داشته است که از لحاظ ترتیب با قرآن موجود متفاوت است و در آن اضافه‌ای وجود دارد که نه از احادیث قدسی است و نه تفسیر و تاویل.

دلیل پنجم - عبدالله بن مسعود رضی الله عنه، مصحف معتبری داشت و در آن چیزی وجود داشت که در این قرآن موجود نیست.

دلیل ششم - قرآن موجود شامل تمام مصحف اُبی نمی‌باشد که نزد ما معتبر است. دلیل هفتم - ابن عفان وقتی که برای بار دوم قرآن را جمع نمود، بعضی از آیات و کلمات را از آن حذف کرد و در این مبحث کیفیت جمع عثمان و موارد ساقط شده و اختلاف مصحف‌های او و ذکر موارد خطا، بیان شده است.

دلیل هشتم - در بیان اخباری که به صراحت بر وقوع نقصان دلالت دارند، و آنچه مخالفان آن را روایت کرده‌اند.

دلیل نهم - خداوند متعال، اسامی و شمایل اوصیای خود را در کتاب‌های گذشته ذکر کرده است. پس لازم است آن اوصاف و شمایل را در این قرآن نیز، که محافظ و ناظر بر کتاب‌های گذشته است، ذکر نماید و ذکر ائمه که در مصحف اول آمده‌اند در این کتاب (قرآن) جمع نشده است.

دلیل دهم - اثبات اختلاف قاریان در حروف و کلمات و غیر آن‌ها و باطل نمودن نزول آن بر یک وجه و شرح حال قاریان و اثبات تدلیس در اسناد آنان.

دلیل یازدهم - در بیان اخباری که به طور صریح بر وقوع نقصان در قرآن دلالت دارند. دلیل دوازدهم - در بیان اخباری که به طور خاصی که به ترتیب سوره‌های قرآن مرتب کرده‌ایم و در آن جواب شبهه‌هایی است که با استدلال بیان شده است.

باب دوم

ذکر دلایل کسانی که معتقد به تغییر در قرآن هستند، اعم از آیات و اخبار و اعتبارات و جواب تفصیلی از آن‌ها و در این باب وقوع تحریف در تورات برای بار دوم در زمان پیامبر ﷺ ذکر شده است. بخش پایانی کتاب «فصل الخطاب» در اثبات تحریف کتاب رب الارباب نوشته‌ی محدث شیعی نوری طبرسی.

دلیل یازدهم نیز، در اثبات تحریف قرآن است که حاوی اخبار فراوان و معتبر و صریحی است که بر حذف قسمتی از آیات و وجود نقص در قرآن فعلی دلالت می‌کند، البته این‌ها علاوه بر آن روایاتی است که پراکنده و در ضمن دلایل پیشین مطرح شد. این اخبار به طور متفرقه در کتاب‌های معتبری که بر آن‌ها اعتماد می‌شود و مرجع اصحاب ما هستند، وجود دارد؛ بدون این که به آیه یا سوره‌ای اختصاص داشته باشند و در این باب به یاری خداوند بخشنده، آنچه را بر آن مطلع شدم، جمع آوری نمودم.

(الف) ۱- ثقة الاسلام در آخر کتاب «فضل القرآن» از کتاب «الكافی» از محمد بن یحیی از احمد بن یحیی، از احمد بن محمد، از علی بن حکم از هشام بن سالم، از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که می‌گوید: همانا قرآنی که جبرئیل علیه السلام آن را برای محمد ﷺ آورد، (۱۷۰۰۰) آیه است.

(ب) ۲- مولی محمد صالح در «شرح کافی» از کتاب «سلیم بن قیس هلالی» روایت می‌کند که امیر المؤمنین بعد از وفات پیامبر ﷺ خانه نشین شد و مشغول جمع و تألیف قرآن گشت و از خانه خارج نشد تا همه‌ی آن را جمع‌آوری کرد. او در قرآن خود، ناسخ و منسوخ، محکم و متشابه، وعد و وعید آن را نیز، نوشت و هیجده هزار آیه بود.

(ج) ۳- احمد بن محمد سیاری در «کتاب القراءات» از علی بن حکم، از هشام بن سالم روایت می‌کند که گفت: ابو عبدالله علیه السلام گفت: قرآنی که جبرئیل به نزد محمد صلی الله علیه و آله آورده است، ده‌هزار آیه بود.

(د) ۴- در «کافی»: عده‌ای از اصحاب ما از سهل بن زیاد، از محمد بن سلیمان، از برخی از یاران خود، از ابی الحسن علیه السلام روایت می‌کنند که گفت: به او گفتم: فدایت شوم به درستی ما آیاتی را در قرآن می‌شنویم که نزد ما نیستند و نمی‌توانیم به خوبی آن‌گونه که از شما به ما رسیده است، آن‌ها را بخوانیم، آیا گناه‌کار می‌شویم؟ در جواب گفت: نه، آن‌طور که یاد گرفته‌اید، بخوانید؛ زیرا به سوی شما خواهد آمد کسی که قرآن را به شما بیاموزد.

(ه) ۵- و در «کافی» از محمد بن یحیی، از محمد بن حسین، از عبدالرحمن بن ابی نجران، از هاشم از سالم بن ابی سلمه روایت می‌کند که گفت: من شنیدم مردی چند حرف قرآن را بر ابی عبدالله علیه السلام قرائت نمود که مانند قرائت مردم نبود، سپس ابی عبدالله گفت: از قرائت خودداری کن و مانند مردم بخوان تا قائم - مهدی - قیام کند. پس هرگاه قائم قیام کند، کتاب خدا را در حد خودش می‌خواند و مصحفی را که علی علیه السلام آن را نوشته است، آشکار می‌کند. و مانند این حدیث را صفار در «البصائر» از محمد بن حسین روایت می‌کند.

(و) ۶- از عده‌ای از اصحاب از سهل بن زیاد از علی بن حکم از عبدالله بن جندب از سفیان بن سمط، روایت شده است که گفت: از ابی عبدالله علیه السلام درباره‌ی نازل شدن قرآن سؤال کردم، در جواب گفت: چنانکه آموزش داده شده‌اید، بخوانید.

(ز) ۷- ثقه‌ی بزرگوار و ارزشمند، محمد بن مسعود عیاشی در تفسیرش به اسناد خود از ابی جعفر علیه السلام روایت می‌کند که گفت: اگر در کتاب خدا زیاده و نقص نبود، حق ما بر عاقل مخفی نمی‌ماند و اگر قائم ما قیام کند و سخن بگوید، قرآن او را تصدیق می‌کند. محدث بحرانی در کتاب «الدرر النجفیة» گفته است: ممکن است زیاده در این خبر بر تبدیل حمل

شود، زیرا اصحاب به اجماع بر عدم زیاده، ادعا کرده‌اند و در اخبار وارده در این باب علی‌رغم این‌که بسیار زیاد هستند، بر افزودن و زیاد شدن قرآن دلالت نمی‌کند، پس تأویل این خبر به آنچه گفتیم، بعید به نظر نمی‌رسد؛ مگر این‌که به زیاده بودن بعضی از حروف اشاره شود که ذکر آن در جای خود خواهد آمد.

(ح) ۸- و از همین راوی، با اسناد خودش از صادق علیه السلام روایت شده است: اگر قرآن چنانکه نازل گردیده، خوانده می‌شد، اسامی ما را در آن می‌یافتی.

(ط) ۹- و از همان راوی به اسناد خودش از ابراهیم بن عمرو روایت است که گفت: ابو عبدالله علیه السلام گفت: به درستی در قرآن همه حوادث گذشته، حال و آینده بود، نام مردانی در آن بود که حذف شده‌اند و هر کدام از آن نام‌ها با صورت‌های مختلف غیر قابل شمارش خوانده می‌شد فقط اوصیاء آن را می‌دانند.

و صفار آن را در «البصائر» از احمد بن محمد بن حسین بن سعید از حماد بن عیسی از ابراهیم بن عمرو از ابی عبدالله روایت کرده است.

(ی) ۱۰- و همان راوی با اسناد خود از حبیب سجستانی از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: همانا آیه‌های بسیاری از قرآن حذف شده است، اما جز حروفی که نویسندگان، آن‌ها را به اشتباه نوشته‌اند و خیال گسترده کردن آن را داشتند، چیزی به آن اضافه نشده است.

(یا) ۱۱- علی بن ابراهیم در تفسیر خود از علی بن حسین از احمد بن ابی عبدالله از علی بن حکم از سیف بن عمیره از ابی بکر حضرمی از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: اگر مردم، قرآن را چنانکه خداوند نازل کرده است، خوانده بودند؛ حتی دو نفر با هم اختلاف نداشتند. در کتاب «الدور» گفته شده و این روایت به وضوح بر مطلوب دلالت می‌کند. مقصود این است که شائبه‌ی شبهه و ایرادی بر آن وارد

نمی‌گردد، پس مطلب همین است؛ زیرا منظور برداشتن اختلاف از امر امامت و سروری یا چیزی مانند آن است. آنچه اختلاف با آن بر طرف می‌شود: وجود اسم امام و رئیس در آن است به گونه‌ای که احتمال غیر آن را نداشته باشد و گر نه اختلاف موجود است. و حمل خبر بر اسباب نزول، با این سخن منافات دارد که چنانچه به آن صورت خوانده شود که نازل شده اختلاف برطرف می‌گردد، و این مفهوم خلاف ظاهر عبارت است، در حالی که اگر برطرف کننده‌ی اختلاف در اسباب نزول باشد، همچنین با آنچه در باره‌ی آن وارد شده منافات دارد، پس رفع اختلاف بستگی به چگونگی قرائت ندارد.

(یب) ۱۲- شیخ ابو عمرو الکشی در کتاب رجال خود در شرح حال ابی الخطاب از ابی خلف بن حماد از ابی محمد حسن بن طلحه از ابی فضال از یونس بن یعقوب از برید عجللی از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: خداوند در قرآن اسامی هفت نفر را ثبت کرد، اما قریش جز ابی لهب همه را پاک کردند.

(یج) ۱۳- محمد بن ابراهیم نعمانی در کتاب غیبت خود از احمد بن هود از نهانندی از عبدالله بن حماد از صباح مزنی از حارث بن حصیره از اصبع بن نباته روایت کرده است که گفت: از علی علیه السلام شنیدم می‌گفت: گویا من عجم را در ذهن خود تداعی می‌کنم که خیمه‌هایشان در مسجد کوفه بود و قرآن را به مردم می‌آموختند به آن صورت که نازل گردیده است: گفتم: ای امیرمؤمنان، مگر این قرآن، چنان نیست که نازل گردیده است؟ گفت: نه، اسامی هفتاد تن از قریش با اسامی پدران‌شان از آن زدوده شده است و ابو لهب هم جز برای بی‌احترامی به پیامبر صلی الله علیه و آله باقی گذاشته نشده، زیرا او عموی پیامبر صلی الله علیه و آله بود.

(ید) ۱۴- محمد بن عباس ماهیار در تفسیرش بنابر نقل شیخ شرف الدین نجفی در تأویل آیات شگف‌انگیز سوره‌ی زخرف از محمد بن مخلد دهان از علی بن احمد عریضی بارقه از ابراهیم بن علی بن جناح از حسن بن علی بن محمد از پدرش از پدران‌ش روایت

کرده‌اند که رسول خدا ﷺ به علی علیه السلام نگاه کرد ... و در ادامه‌ی روایت گفت: صادق علیه السلام برخاست و عمرو عاص بر منبر مصر گفت: از کتاب خدا هزار حرف، هر حرف در مقابل هزار درهم زدوده شده است و هزار درهم دادم تا: ﴿إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ﴾ حذف گردد، اما گفتند: این کار جائز نیست. پس گفتم: چرا برای آنان جائز است اما برای من جائز نیست؟ این مطلب به معاویه رسید، به همین سبب در نامه‌ای برایش نوشت: آنچه بر منبر مصر گفتی، به من رسید در حالی که من آن جا نبودم.

(یه) ۱۵- عماد الدین محمد بن ابی القاسم در کتاب «بشارة المصطفى» از شیخ ابی البقاء ابراهیم بن حسین بن ابراهیم بصیر روایت می‌کند که این روایت در محرم سال شانزدهم هجری در رابطه با شهادت امیر مؤمنان بر وی قراءت شد، از ابی طالب محمد بن حسن بن عینیه از ابی الحسن محمد بن حسین بن احمد از محمد بن وهبان دیبلی از علی بن احمد بن کثیر عسکری از احمد بن فضل ابو سلمه‌ی اصفهانی از ابی علی راشد بن علی بن وابل قرشی از عبدالله حفص مدنی روایت شده است که گفت: محمد بن اسحاق از سعد بن زید بن ارطات از کمیل بن زیاد از امیر المؤمنین علیه السلام در قضیه‌ی وصیت امیر به او، مرا خبر داد. درحالی که آن وصیت طولانی و پر ارزش در بر گیرنده‌ی فوائد بسیار است از جمله: ای کمیل، به درستی خداوند بزرگ، بخشنده، حلیم، باشکوه و مهربان است و ما را بر اخلاقش مطلع گردانید و دستور داد تا آن‌ها را برگیریم و به آن عمل کنیم و مردم را وادار کنیم تا به آن عمل کنند و ما این امانت را بدون اختلاف ادا نمودیم و بدون تکذیب یا شک آن‌ها را تصدیق کردیم. به خدا سوگند برای ما شیاطینی وجود نداشت تا به آن‌ها وحی شود یا آن‌ها وحی کنند؛ آن‌طور که خداوند قومی را توصیف کرده و آن‌ها را در کتاب خود نام برده است. اگر

کتاب او چنانکه نازل گردیده بود، قرائت می شد [می خواندیم]: شیاطین انس و جن برخی بر برخی دیگر به خاطر فریبکاری، گفتار مزخرف را وحی می کنند.

(یو) ۱۶- حسین بن حمدان حاضینی در کتاب «هدایت» خود و در کتاب دیگرش که بحث های مربوط به امام دوازدهم به ما رسیده است، از محمد بن اسماعیل و علی بن عبدالله الحسینان از حسنین از ابی شعیب از محمد بن نصیر از عمرو بن فرات از محمد بن مفضل از مفضل بن عمر از صادق علیه السلام در حدیث طولانی در باره ی احوال قائم علیه السلام روایت می کرد گفت: سپس امام قائم پشتش را به کعبه تکیه می زند.... تا این جا که صادق گفت: سپس قرآن را می خواند و مسلمانان می گویند: همانا این است قرآنی که در حقیقت خداوند بر محمد صلی الله علیه و آله و سلم نازل کرده است و چیزی از آن ساقط یا تبدیل و تحریف نشده است. خدا نفرین کند کسی را که آن را حذف و تبدیل و تحریف نمود. در جای دیگر از او نقل شده که حسنی به مهدی می گوید: اگر تو مهدی آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم هستی، پس کجاست مصحفی که جدّ تو امیر مؤمنان آن را جمع کرده است؟ و تبدیل و تغییری در آن نیست؟

(یز) ۱۷- افراد بسیاری از بزرگان محدث از حسن بن سلیمان حلی نقل کرده اند که گفت: این مطلب را به خط مولایمان ابی محمد عسگری علیه السلام یافتیم: پناه می برم به خدا از قومی که محکّمات کتاب- قرآن- را حذف کردند و خدای رب الارباب و پیامبر و ساقی کوثر را در روز حساب فراموش کردند. و حال این که ما سنام أعظم (اوج و قله بزرگ) هستیم و در میان ما نبوت و ولایت و بزرگواری وجود دارد و پیامبران از نور ما اقتباس می کردند و از آثار ما پیروی می نمودند.

(یح) ۱۸- طبرسی در کتاب «الاحتجاج» گفته است: فردی از زنداقه به نزد امیرالمؤمنین علیه السلام آمد و به او گفت: اگر در قرآن آن دوگانگی و تناقض نبود، در دین شما

داخل می‌شدم. این خبر را طولانی و در نه موضع آورده است که در آن‌ها دلالت صریح بر نقصان و تحریف وجود دارد که ما آن‌ها را در بحث مصحف امیرالمؤمنین ذکر کرده‌ایم.

بدان که او در ابتدای کتابش گفته است که در اکثر اخباری که نقل می‌کنیم، اسنادش را نمی‌آوریم؛ به خاطر آنکه اجماع بر آن وجود دارد یا موافق عقل هستند یا در کتاب‌ها بین مخالف و موافق شهرت دارد. جز آنچه از ابی محمد علیه السلام وارد کرده‌ایم، الخ. شیخ صدوق در کتاب «التوحید» خود از احمد بن حسن قطان از احمد بن یحیی بن بکر بن عبدالله بن حبیب روایت کرده و گفته است: احمد بن یعقوب بن مطر برای ما حدیث نقل کرد و گفت: محمد بن حسین بن عبدالعزیز گفت: در نوشته‌ی پدرم به خط خودش یافتیم که طلحه بن زید از عبدالله از ابی معمر سعدانی حدیثی آورده است که گفت: مردی نزد امیرالمؤمنین علیه السلام آمد - خبر را به صورت ناقص از کتاب «الاحتجاج» نقل کرده و بعضی از مسائلی که از خبر حذف کرده، مطالبی است مربوط به نقصان و تغییر قرآن. این گونه کارها را در این کتاب و کتاب‌های دیگرش، انجام داده چون با مذهب او سازگاری و موافقت نداشته است. -

محقق فاضل شیخ اسد الله کاظمینی در کتاب «کشف القناع» در مجموعه گفتاری گفته است: در مجموع مسأله‌ی صدوق آشفته و نابسامان است و از فتوای او غالباً نه علم و نه ظن و گمان حاصل نمی‌گردد، و نیز از موضع‌گیری علمای متأخر، چیزی حاصل نمی‌شود و نیز صدوق تصحیح و ترجیحش به همان صورت است. و صاحب «بحار» حدیثی را از او ذکر کرده که در «کتاب التوحید» این حدیث را از دقاق و او از کلینی به اسناد خودش از ابی بصیر از صادق علیه السلام روایت نموده است. سپس گفته: این خبر از کافی گرفته شده است و در آن تغییرات عجیبی صورت گرفته که موجب سوء ظن نسبت به صدوق می‌شود که او این کار را فقط برای موافقت با اهل عدل انجام داده است [پایان کلام کاظمی].

گاهی هم بعضی از علمای قدیم به مطلب مشابهی در حدیثی که در باره‌ی عمل روزه روایت کرده است او را مورد اتهام و طعن قرار می‌دهند و این نیز، مانند آن سرسام‌آور است و هر طور باشد حدیث اول آشکارتر است.

(بط) ۱۹- احمد بن محمد سیاری در «کتاب القراءات» از محمد بن سلیمان از مروان بن جهم از محمد بن مسلم روایت کرده است که گفت: ابو جعفر علیه السلام نزد من آیاتی از کتاب خدا را خواند؛ گفتم: فدایت شوم ما این را این‌گونه نمی‌خوانیم. گفت: راست گفتی به خدا سوگند ما آن را به گونه‌ای می‌خوانیم که جبرئیل آن را بر محمد صلی الله علیه و آله نازل کرده است. قرآن را نمی‌شناسد جز کسی که به آن مخاطب شده است.

(ک) ۲۰- از سیف که همان ابن عمیره است از افراد فراوانی از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: «لو ترک القرآن كما أنزل لألفینا» یعنی، اگر قرآن آن گونه که نازل شده بود، رها می‌شد در آن یافت می‌شدیم.^۱

(کا) ۲۱- از ابی سالم از حبیب سجستانی از ابی جعفر علیه السلام در حدیثی روایت شده است که او گفت: ای حبیب، همانا از قرآن آیه‌های بسیاری انداخته شده است و جز حروفی که به اشتباه نویسندگان مورد توهم مردان قرار گرفته، در قرآن چیزی اضافه نشده است.

(کب) ۲۲- از حماد بن عیسی از ابراهیم بن عمیر نجفی روایت شده است که گفت: ابی عبدالله علیه السلام گفت: همانا خبر گذشته و حال و آینده در قرآن هست و اسامی مردانی در آن بود اما حذف شدند.

۱ - در کتاب همینطور است اما در اصل: «الفیتنا»: می‌باشد؛ یعنی، ما را می‌یافتی. چنانکه در تفسیر صافی هست.

(کج) ۲۳- از علی بن نعمان از پدرش از عبدالله بن مسکان از ابی جعفر علیه السلام روایت شده است که گفت: اگر در قرآن کاهش و افزایش صورت نمی گرفت، حق ما بر خردمند پوشیده نمی ماند و اگر قائم ظهور کند و سخن بگوید، قرآن او را تصدیق می کند.

(کد) ۲۴- از ابن فضال از داود بن زید از برید از ابی عبدالله روایت شده است که گفت: قرآن هفت نفر را با اسامی معرفی کرد که قریش نام شش نفر را حذف کرد و ابو لهب را باقی گذاشت.

(که) ۲۵- و از حجال از قطبه بن میمون از عبدالله اعلی روایت شده است که گفت: ابو عبدالله گفت: عربی دانان، کلام خدا را از جایگاه خود منحرف می کنند. او به تغییراتی اشاره کرده است که از تصرفات قاریان است و صاحبان ادبیات در قرآن ایجاد کرده اند و آن ها به اقتضای قواعد خود، تصرفاتی در آن انجام می دهند که به پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل لغت منتهی نمی شود و برای تأیید این مطلب، بعضی از اقسام ادغام کفایت می کند که نزد بعضی از آنان واجب است و شکل کلمه را تغییر می دهد؛ زیرا حرفی از آن افتاده و تبدیل به حرفی دیگر شده که با وی قریب المخرج است.

(کو) ۲۶- نعمانی در کتاب «الغیبة» خود از ابن عقده از علی بن حسین از حسن و محمد، دو پسر یوسف، از سعدان بن مسلم از صباح مزنی از حارث بن حضیره از حبه ی عوفی روایت کرده است که گفت: امیرالمؤمنین علیه السلام گفت: گویا به شیعه های خودمان را می بینم که در مسجد کوفه بودند و خیمه ها بر پا کرده و قرآن را چنان که نازل شد به مردم تعلیم می دادند. اگر قائم ما قیام کند، آن روش قبلی را می شکند و قبله اش را راست می گرداند.

(کز) ۲۷- نعمانی در تفسیر خود از احمد بن محمد بن سعید بن عقده از جعفر بن احمد بن یوسف بن یعقوب جعفری از اسماعیل بن مهران از حسن بن علی بن ابی حمزه از پدرش از

اسماعیل بن جابر روایت کرده است که گفت: از ابا عبدالله علیه السلام شنیدم که می گفت: امیرالمؤمنین علیه السلام گفت: در قرآن ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه هست، چندین قسم را ذکر کرد از جمله: قرار گرفتن حرفی به جای حرف دیگر و بعضی هم که از مسیر خود منحرف شده اند و قسمتی نیز، بر خلاف آنچه نازل شده است، می باشد. سپس امام شرح داده است و برای هر قسمی، چندین مثال آورد تا این که گفت: مثال تحریف کتاب خدا هم مانند آیه: (کنتم خیر اُمة) است و بعضی از آیات تحریف شده را بر شمرده و در آخرش گفته است: مانند آن بسیار است.

(کح) ۲۸- شیخ کشی، در اول کتاب «رجال» خود از حمدویه و ابراهیم پسران نصیر روایت می کند که گفتند: محمد بن اسماعیل رازی برای ما حدیث نقل کرد و گفت: علی بن حبیب مدائنی از علی بن سوید تائی نقل کرد که ابو الحسن اول علیه السلام در حالی که در زندان بود، نوشت: «اما این که ذکر کرده ای که ای علی برنامه های دین خود را غیر از شیعه از چه کسی دریافت می کنی چون اگر از آنان فراتر روی، دینت را از خائن هایی گرفته ای که به خدا و رسول او و به امانت هایشان خیانت کردند؛ زیرا بر کتاب خداوند عزّ وجلّ به امانتداری موظف شدند، اما آن را تحریف و تبدیل کردند. پس لعنت خدا و نفرین ملائکه و لعنت پدران گرامی و نیکوکار من و لعنت من و لعنت شیعه ای من، تا روز قیامت بر آنان باد».

(کط) ۲۹- محمد بن حسن صفار در کتاب «بصائر الدرجات» از احمد بن محمد بن حسین روایت کرده است که گفت: احمد بن ابراهیم از عمار از ابراهیم بن حسین بن بسطام از عبدالله بن بکیر روایت کرده و گفت: عمر بن یزید از هشام جوالیقی از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: «همانا خداوند شهری در پشت دریا دارد که وسعت آن به اندازه ی مسافت چهل روز است، در آن جا قومی است که هرگز خدا را نافرمانی نکرده اند. و گفت: هرگاه آن ها را می بینی، خشوع و خضوع و تمنا و طلب چیزی را می بینی که آنان را به خدا

نزدیک می‌کند. هرگاه گرفتار شویم، گمان می‌کنند که آن بر اثر ناخوشنودی خداوند است و مراقب زمانی هستند که در آن بلایی می‌رسد، خسته و سست نمی‌شوند، و کتاب خدا را آن‌گونه که به آنان یاد دادیم، می‌خوانند و تا جایی که ما می‌دانیم، اگر آن قرآن بر مردم تلاوت شود، آن را کفر می‌دانند و انکارش می‌کنند».

(ل) ۳۰- شیخ محمد بن حسن شیبانی در اول تفسیر موسوم به «نهج البیان» خود گفته است: بعضی از مفسران از ابی جعفر محمد بن علی باقر و از ابی عبدالله جعفر بن محمد صادق علیه السلام روایت می‌کنند که گفت: «قرآن مجید شامل امر و نهی و ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه و نیز شامل بیان و مبین و مجمل و مفسر و مطلق و مفید و حقیقت و مجاز و عام و خاص و مقدم و مؤخر است. و نیز شامل معطوف قطع شده [از معطوف علیه]، و قرار گرفتن حرفی در جای حرفی دیگر است و چیزهایی بر خلاف ظاهر قرآن در آن است و برای مطالب اخیر مثال‌هایی ذکر کرده است، از جمله این آیه که می‌فرماید: ﴿وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ﴾ (زخرف: ۵۷) گفت: در اصل به جای (يَصِدُّونَ) (یضجون) بود که آن را تغییر دادند. و مانند قول خداوند: «بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ - فِي عَلِيٍّ -» را به ﴿بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ﴾ ۱۷ تغییر دادند و اسم علی را از آن زدودند.

(لا) ۳۱- شیخ بزرگوار علی بن ابراهیم قمی از صفوان بن یحیی از ابی الجارود از عمران بن هیثم از مالک بن حمزه از ابی ذر روایت کرده است که گفت: وقتی که این آیه نازل شد:

۱ - هنگامی که فرزند مریم به عنوان مثال ذکر شد، قوم تو از آن خندیدند و سر و صدا به راه انداختند.

﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ﴾ (آل عمران: ۱۰۶) رسول خدا ﷺ فرمود: امت من در روز قیامت، با پنج پرچم بر من وارد می‌شوند؛ پرچمی همراه گوساله‌ی این امت که از آن‌ها می‌پرسم: بعد از من با ثقلین چه کار کردید؟ در جواب می‌گویند: ثقل اکبر، قرآن، را تحریف نمودیم و به آن پشت کردیم و با ثقل اصغر، اهل بیت، دشمنی و کینه‌توزی و ستمکاری کردیم. پس امر می‌کنم: در حال تشنگی شدید و رو سیاهی، وارد آتش شوید. سپس پرچم فرعون این امت وارد می‌شود؛ پس به آن‌ها می‌گویم: با ثقلین بعد از من چه کار کردید؟ در جواب می‌گویند: ما ثقل اکبر را تحریف و تکه تکه کردیم و با آن مخالفت نمودیم و با ثقل اصغر هم، دشمنی و جنگ نمودیم. پس به آن‌ها می‌گویم: در حال تشنگی شدید و رو سیاهی وارد آتش شوید. سپس پرچمی هم با سامری این امت وارد می‌شود و از آن‌ها می‌پرسم: بعد از من با ثقلین چه کار کردید؟ در جواب می‌گویند: از ثقل اکبر، سریچی نمودیم و آن را رها کردیم و ثقل اصغر را نیز، بی‌ارزش و ضایع کردیم و همه‌ی زشتی‌ها را در حق‌شان انجام دادیم. پس می‌گویم: با تشنگی شدید و سیاهی چهره وارد آتش شوید. سپس پرچم ذی‌النذیه - صاحب پستان - همراه با اولین و آخرین نفر از خوارج بر من وارد می‌شوند و از آن‌ها می‌پرسم: بعد از من با ثقلین چکار کردید؟ در جواب می‌گویند: ثقل اکبر را تکه تکه کردیم و از آن بیزاری جستیم و با ثقل اصغر، جنگیدیم. پس می‌گویم: با تشنگی شدید و سیاهی چهره وارد آتش شوید. سپس پرچمی با پیشوای پرهیزگاران و سرور اوصیاء و رهبر چهره‌های نورانی بر من وارد می‌شود؛ پس به آن‌ها می‌گویم: بعد از من با ثقلین چکار کردید؟ در جواب می‌گویند: از ثقل اکبر پیروی کردیم و ثقل اصغر را نیز، اجابت کردیم و از آن پشتیبانی نمودیم و مرید او شدیم تا در راه آن‌ها خون‌هایمان ریخته شد. پس به آنان

می‌گویم: وارد بهشت شوید در کمال سیرابی و با چهره‌های نورانی. سپس پیامبر خدا ﷺ

آیهی ﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ﴾ (۱۶) را تلاوت کرد.

(لب) ۳۲- آقایان بزرگوار ابو القاسم بن رضی الدین بن طاووس در کتاب «زوائد الفوائد» و سید محدث جزائری در کتاب «الأنوار النعمانية» از شیخ عالم ابی جعفر محمد بن جریر طبری روایت کرده‌اند که گفت: امین سید ابو المبارک احمد بن محمد بن اردشیر الدستانی به ما خبر داد و گفت: سید ابوالبرکات محمد جرجانی ما را خبر کرد و گفت: هبة الله قمی که اسم او یحیی است ما را خبر کرد و گفت: اسحاق بن محمد ما را خبر کرد و گفت: فقیه حسن سامری برایمان نقل کرد که او گفت: من و یحیی بن احمد بن جریح بغدادی، قصد رفتن به نزد احمد بن اسحاق بغدادی را داشتیم و او یار امام حسن عسگری در شهر قم بود. پس درب او را کوبیدیم و یک دختر بچه‌ی عراقی از خانه‌ی او بیرون آمد، از او درباره‌ی حسن سامری سؤال نمودیم، گفت: او و همسرش مشغولند زیرا امروز روز عید است. همه گفتیم: سبحان الله، اعیاد از نظر ما چهار تا هستند: عید فطر، عید نحر - قربان - و غدیر و جمعه. آن دختر گفت: سرورم از احمد بن اسحاق از سرور خود عسگری از پدرش علی بن محمد روایت کرده است که آن روز عید است و این عید، برگزیده‌ی عیدها نزد اهل بیت و بستگان آنان است. - تا خروج احمد بن اسحاق بسوی ایشان را ذکر کرد. و روایتی از عسگری از پدرش که حذیفه روز نهم ربیع‌الاول بر پیامبر خدا ﷺ وارد شد و بعضی از فضائل این روز و عیوب کسی را که در این روز قتل می‌کند به یاد او انداخت. حذیفه گفت: ای پیامبر خدا ﷺ، در میان امت و یارانت و در همین حرم؟ پیامبر ﷺ فرمود: بُتی از منافقان به اهل بیت من ستم می‌کند و ربا را در امت من رواج می‌دهد و آنان را به پیروی از خود فرا می‌خواند و بعد از من بر امتم دست درازی می‌کند و اموال مردم را از راه حرام جلب می‌کند

و در مناعت و آبرومندی، آن را صرف نمی‌کند و رسوایی را بر شانه‌ی خود حمل می‌کند و مردم را از راه خدا منحرف می‌کند و کتاب خدا را تحریف می‌کند و سنت مرا تغییر می‌دهد. - تا به این جا رسید که - گفت: سپس پیامبر ﷺ برخاست و داخل خانه‌ی امسلمه شده و من بازگشتم در حالی که شک نداشتم در امر شیخ دوم تا این که بعد از رسول خدا ﷺ او را دیدم که دروازه‌های شر را گشود و کفر را باز گردانید و قرآن را تحریف کرد.

(لج) ۳۳- شیخ بزرگوار سعد بن عبدالله القمی در کتابش «بصائر» نقل کرده است از شیخ حسن بن سلیمان حلی در کتاب «منتخب» خود از قاسم بن محمد اصفهانی از سلیمان بن داود منقری معروف به شادکونی از یحیی بن آدم از شریک بن عبدالله از جابر بن زید جعفری از ابی جعفر علی بن ابی طالب روایت کرده است که گفت: پیامبر خدا ﷺ در منی مردم را دعوت کرد و فرمود: «ای مردم، من در میان شما دو چیز گران‌مایه به جا می‌گذارم و تا زمانی که به آن دو چنگ بزنید، گمراه نمی‌شوید: کتاب خدا و عترتم را و کعبه بیت الحرام». سپس ابو جعفر علی بن ابی طالب گفت: اما کتاب خدا را تحریف کردند و کعبه را ویران کردند و عترت را کشتند و همه‌ی امانت‌های الهی را پشت سر انداختند و از آن‌ها دوری و بیزاری جستند. و صفار مانند آن را از جزء هشتم کتاب «بصائر» از علی بن محمد از قاسم بن محمد روایت کرده است.

(لد) ۳۴- صدوق در کتاب «الخصال» از محمد بن عمر جعانی از عبدالله بن بشیر از حسن بن زبرقان از ابی بکر بن عیاشی از ابی زبیر از جابر از پیامبر ﷺ روایت کرده است که فرمود: روز قیامت سه چیز شکایت می‌کنند: مصحف و مسجد و عترت. مصحف می‌گوید: پروردگارا، مرا تحریف و تکه تکه کردند. مسجد می‌گوید: پروردگارا، مرا تعطیل و ضایع کردند. عترت می‌گوید: پروردگارا، ما را کشتند و دور راندند. سپس من روی دو زانو برای مخاصمه می‌نشینم، و خداوند به من می‌فرماید: برای این کار من اولویت دارم.

(له) ۳۵- ثقة الإسلام در کتاب «روضة الکافی» از تعدادی اصحاب ما از سهل بن زیاد از اسماعیل بن مهران از محمد بن منصور خزاعی از سوید و محمد بن یحیی از محمد بن الحسین از محمد بن اسماعیل بن بزیع از عمویش حمزه بن بزیع از علی بن سوید و حسن بن محمد از محمد بن احمد نهدی از اسماعیل بن مهران از محمد بن منصور از علی بن سوید روایت کرده است که گفت: به ابو الحسن موسی علیه السلام در حالی که در زندان بود، نامه‌ای نوشتم و حال او را جويا شدم و درباره‌ی مسائل زیادی سؤال کردم. جواب مرا تا یک ماه به تأخیر انداخت؛ سپس در پاسخم نوشت که این نسخه‌ی اوست: به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان؛ همه‌ی ستایش‌ها برازنده‌ی خدای بلند مرتبه‌ی است که با عظمت و نور خود، دل‌های مؤمنان را آگاه کرده است. و گفته است به دین کسی که از شیعه‌ی تو نیست، امیدوار مباش و دین آنان را دوست مدار؛ زیرا آنان خائن‌هایی هستند که به خدا و رسولش و امانت هایشان خیانت کردند و توخیانتشان را می‌دانی. کتاب خدا به عنوان امانت به آنان سپرده شد، اما آن را تحریف و تبدیل کردند (خبر). و صدوق مانند آن را با سند صحیح روایت کرده است.

(لو) ۳۶- ثقه‌ی بزرگوار حسین بن سعید اهوازی در کتاب خود بنابر آنچه از «بحار» نقل می‌کند از ابی الحسن بن عبدالله بن ابی یعفور روایت کرده است که گفت: به نزد ابی عبدالله علیه السلام رفتم و نزد او چند نفر از یارانش حضور داشتند. سپس به من گفت: ای ابن یعفور، آیا قرآن را خوانده‌ای؟ گفتم: بله، این قرآن را خوانده‌ام. گفت: سؤال من هم از غیر آن نبود. سپس گفتم: آری فدایت شوم و برای چه؟ گفت: چون موسی سخنی به قوم خود گفت که به آن عمل نکردند و به شدت بر وی تازیدند، سپس در مصر با او جنگیدند و او نیز، با آنان جنگید و آنان را کشت. عیسی نیز، سخنی به قوم خود گفت و آن‌ها به شدت بر وی تاختند بعد با او جنگیدند و او هم با آنان جنگید و آنان را کشت. خداوند می‌فرماید:

﴿فَأَمَّا نَتَّ طَائِفَةٌ مِّنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ ءَامَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ﴾

(صف: ۱۴)

«گروهی از بنی اسرائیل ایمان آوردند و گروهی هم کافر شدند. ما ایمانداران را بر دشمنانشان نصرت دادیم و به همین سبب پیروز شدند.»

و نخستین قائمی که از ما اهل بیت به پا می‌خیزد، شما را از حدیثی آگاه می‌کند که به آن عمل نمی‌کنید، سپس بر وی می‌تازید و با او می‌جنگید و او هم با شما خواهد جنگید و این آخرین گروه متمرّدی است که در خبر است. مجلسی گفته است: قول راوی که (لَمْ یَعْنِی، برای چه؟ را گفت منظور این است چرا از غیر آن قرائت از من سؤال می‌کنی که و آن منزلت و جایگاهی است که شایسته است دانسته شود، ایشان علیه السلام پاسخ داد که آن قوم تغییر قرآن را تحمل نمی‌کنند و هرگز آن را قبول نمی‌کنند، لذا به آیه‌ی فوق شاهد آورد.)

(لز) ۳۷- شیخ طوسی در کتاب «المصباح فی دعاء قنوت الوتر» این دعا را آورده است: خدایا، نفرین کن سران و رهبران و پیروانی را - از اولین تا آخرین - که مردم را از راه تو باز داشتند. خدایا! بلا و مصیبت خود را بر آنان فرو ریز؛ زیرا آنان بر رسول تو دروغ بستند و نعمتت را تغییر دادند و بندگان را فاسد و کتابت را تحریف کردند و سنت پیامبرت را تغییر دادند.

(لح) ۳۸- و در کتاب مذکور آمده است: از ابی عبدالله روایت شده است که او دوست می‌داشت بعد از عصر جمعه، این صلوات بر پیامبر ﷺ فرستاده شود. سپس صلوات را ذکر کرده است: خدایا، نفرین کن کسانی را که دین و کتابت را تبدیل کردند و سنت پیامبرت را دگرگون نمودند.

(لط) ۳۹- شیخ در کتاب غیبت خود از احمد بن علی رازی از ابی الحسنین محمد بن جعفر اسدی روایت کرده و گفته است: حسنین بن محمد بن عامر اشعری به من گفت: یعقوب بن یوسف ضراب عسان اصفهانی گفت: در سال (۲۸۱) حج نمودم و گفته است که در کتاب مجتهد وی دعای دیگری از صاحب زمان روایت شده است که در مکه به سوی ابو الحسن

ضراب اصفهانی رفت با اسنادی که به خاطر اختصار آن را ذکر نکرده است و نسخه‌ی آن این گونه است: بسم الله الرحمن الرحيم.. تا به قول او علیه السلام می‌رسد: خدایا، تازه گردان آن‌چه از دین تو محو شده است و با آن زنده گردان آن‌چه از کتابت تغییر کرده است.

(م) ۴۰- شیخ جعفر بن محمد بن قولویه در «کامل الزیارة» از محمد بن جعفر رزاز از حسنین بن الخطاب از ابن ابی نجران از یزید بن اسحاق از حسن بن عطیه از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: خدایا، نفرین کن کسانی را که پیامرانت را تکذیب و خانه‌ات را ویران و کتابت را تحریف کردند.

(ما) ۴۱- و در همان منبع فوق آمده است: از حسنین بن محمد بن احمد بن اسحاق از سعدان بن مسلم از بعضی از اصحاب ما از ابی عبدالله علیه السلام روایت شده است که گفت: «هرگاه نزد قبر آمدی، ستایش و ثنای خدا را کردی. -تا به این‌جا رسید که خلال گفت: خدایا، نفرین کن کسانی را که پیامرانت را تکذیب و کعبه‌ات را ویران و کتابت را تحریف کردند و خون اهل بیت پیامبرت علیهم السلام را ریختند».

(مب) ۴۲- علامه‌ی مجلسی در «البحار» از کتاب «مزار المفید» پیرامون زیارت‌هایی که مقید به وقت خاصی نیستند از ابی عبدالله نقل کرده: خدایا، نفرین کن کسانی را که پیامبرت را تکذیب و خانه‌ات را ویران و شکستن حرمتت را حلال و حرمت بیت الحرام را هتک و کتابت را تحریف کردند.

(مج) ۴۳- سید رضی الدین علی بن طاوس در کتاب «الاقبال» روایت کرده است به اسناد خودمان که منتهی به عبدالله بن جعفر حمیری می‌شود، از حسن بن علی کوفی از حسن بن محمد حضرمی از عبدالله بن سنان از صادق علیه السلام و زیارت نامه‌ای که در آن گفته شده است: با سنت مخالفت کردند و کتاب را تغییر دادند.

(مد) ۴۴- شیخ طوسی در کتاب «المصباح» در زیارت روز عاشورا می‌گوید: عبدالله بن سنان از صادق علیه السلام در حدیث شریفی، زیارت‌نامه‌ای را روایت کرده که در آن آمده است: خدایا، همانا بسیاری از امامان با محافظان کتاب خدا از امامان، دشمنی کردند؛ تا به آن‌جا می‌رسد که می‌گوید: «کتاب قرآن را تحریف کردند» و این خبر را محمد بن مشهدی در «مزار» روایت کرده است. چنانکه در «البحار» از عماد الدین محمد بن ابی القاسم طبری از ابی علی بن شیخ طائفه از پدرش از مفید از ابی قولویه و صدوق از کلینی از علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از عبدالله بن سنان روایت کرده‌اند.

(مه) ۴۵- کفعمی در کتاب «البلد الامین» و در «جنت» خود معروف به «مصباح» از عبدالله بن عباس از علی علیه السلام روایت کرده است که او دعای دو بت قریش را در قنوت می‌خواند و می‌گفت: خواننده‌ی این دعا، مانند تیراندازی در خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله در بدر و حنین است که هزار هزار تیر را پرتاب کرده باشد و گفته است: این دعا از رازهای پوشیده و ذکرهای ارزشمند است و امیرالمؤمنین شب و روز به خصوص هنگام سحر آن را می‌خواند. در جای دیگری از همین روایت آمده است:

خدایا، در مقابل هر آیه‌ای که تحریف کرده‌اند، آن‌ها را نفرین کن. و شیخ عالم اسعد بن عبدالقاهر، این دعا را شرح کرده و آن را «رشح الولاء» نامیده است. چنانکه این خبر در کتاب «أمل الأمل» تألیف محدث حر عاملی و نیز، شرح آن از مولی عراقی در سال (۱۸۷۸) و همینطور فاضل ماهر مولی مهدی، پسر عالم بزرگ مولی علی اصغر قزوینی - در اواخر عصر صفویه - آمده است.

(مو) ۴۶- سید بن طاوس در کتاب «منهج الدعوات» به اسناد خود که منتهی به سعد بن عبدالله می‌شود در کتاب «فضل الدعاء» از ابی جعفر محمد بن اسماعیل بن بزیع از رضا علیه السلام و همچنین بکیر بن صالح از سلیمان بن جعفر جعفری از رضا علیه السلام روایت کرده‌اند و گفته‌اند:

به نزد او رفتیم در حالی که در سجده‌ی شکر بود، سجده‌اش را طولانی نمود، سپس سرش را بلند کرد و به او گفتیم: چرا سجده را طولانی کردی؟ در جواب گفت: کسی که در سجده‌ی شکر این دعا را بخواند، مانند کسی است که با پیامبر خدا ﷺ در روز بدر به سوی دشمن تیراندازی کرده باشد. راوی می‌گوید: گفتیم: پس آن را می‌نویسیم. گفت: هرگاه سجده شکر نمودی، بگو: خدایا [نفرین کن] آن دو نفر را که دینت را تبدیل کردند و کتابت را تحریف کردند.

(مز) ۴۷- ابن شهر آشوب در مناقب چنان‌که در «البحار» نیز روایت شده به اسناد خود که به عبدالله بن محمد بن سلیمان بن عبدالله بن حسن از پدرش از جدش از عبدالله منتهی می‌شود، می‌گوید: در خطبه‌ی ابی عبدالله در روز عاشورا، آمده است که خطاب به دشمنان گفت: همانا شما از طاغوتیان امت و از احزاب متفرقه و پشت کنندگان به کتاب و پیروان شیطان و متمردان گناه‌کار و تحریف کنندگان کتاب هستید. این خطبه‌ی ابی عبدالله است که به آنان نسبت تحریف کتاب را داده است، در حالی که گذشتگان آنان تحریف نموده‌اند، این مانند نسبت قتل انبیاء به یهودی‌های معاصر پدر بزرگ پیامبر ﷺ در قرآن عظیم است؛ زیرا این‌ها به فعل گذشتگان خود راضی بودند و از آثار و روش آنان پیروی کردند و آنان را الگوی خود قرار دادند.

(مح) ۴۸- سید بن طاوس در کتاب «مصباح الزائر» و محمد بن مشهدی در کتاب «مزار» چنان‌که در «البحار» است از امامان خود زیارت جامع، طولانی و معروفی را روایت کرده‌اند که در بخش مربوط به وقایع بعد از پیامبر ﷺ آمده است: سلمان امت را منع کردی، مقدار آن را دور راندی و جندبش را ناراحت کردی و شکم عمارش را چاک نمودی و قرآن را تحریف نمودی و احکام را تغییر دادی.

(مط) ۴۹- سید - قدس سره - در کتاب «مهج» خود از یک نسخه‌ی قدیمی نقل می‌کند: شریف ابو الحسن محمد بن محمد بن محسن بن یحیی رضا از پدرش از ابی عبدالله محمد بن ابراهیم بن صدقه از سلامه بن محمد ازدی از ابی محمد جعفر بن عبدالله عقیلی و از ابی الحسن محمد بن زنک و رهاوی از ابی القاسم عبدالواحد موصلی از ابی محمد جعفر بن عقیل بن عبدالله بن عقیل بن محمد بن عبدالله بن عقیل بن ابی طالب از ابی روح نسائی از ابی الحسن علی بن محمد الهادی علیه السلام در یک دعای طولانی که دارای شرح عجیبی است، آمده است: و هلاکت را شامل حدود تعطیل و احکام بیکار شده و سنن دائر و شعائر و تلاوت‌های تغییر یافته و آیات تحریف شده گردانی. دعا

(ن) ۵۰- شیخ کشی در شرح حال زراره از حمدویه بن نصیر از محمد بن عیسی بن عبید از یونس بن عبدالرحمن از عبدالله بن زراره و از محمد بن قولویه و حسنین بن حسن از سعد بن عبدالله از هارون بن حسن بن محبوب از محمد بن عبدالله بن زراره و دو پسر او حسن و حسین از عبدالله بن زراره روایت کرده‌اند که گفت: ابو عبدالله علیه السلام به من گفت: سلام مرا به پدرت برسان - تا این که گفت: - «علیکم بالتسلیم والرد إلینا، وانتظار أمرنا وأمرکم، وفرجنا وفرجکم، ولو قد قام قائمنا وتکلم بتکلمنا ثم استأنف بکم تعلیم القرآن، وشرایع الدین والأحكام، والفرائض كما أنزله علی محمد صلی الله علیه وآله؛ لأنکر أهل البصائر فیکم ذلك اليوم إنکاراً شديداً» بر شما است تسلیم شدن و باز گرداندن امور به سوی ما و انتظار امر ما و امر خودتان و گشایش ما و گشایش خودتان و اگر قائم ما قیام می‌کرد و حرف ما را می‌زد و از اول به شما قرآن و قوانین دین و احکام و فرائض را تعلیم می‌نمود، چنان‌که بر محمد صلی الله علیه وآله نازل شده است، به یقین آن روز اهل بیتش در میان شما منکر می‌شدند؛ سپس بر دین و روش خدا نمی‌ماندید؛ جز کسانی که تیزی شمشیر را بر گردن‌هایتان دوست داشته باشند.

همانا مردم بعد از پیامبر خدا ﷺ مرتکب روش امت‌های پیش از شما گردیدند به همین سبب، کتاب خدا را تغییر و تبدیل و تحریف کردند و در دین خدا زیاده و نقص ایجاد کردند. پس هیچ چیز نیست که مردم امروز بر آن باشند مگر این که از وحی مُنزَل الهی منحرف شده است. محقق داماد گفته که لام تعلیل داخل بر آن با اسم و خبرش - چنان‌که در بیشتر نسخه‌ها این‌طور است - متعلق به استئناف تعلیم است و لفظ **فتکم** به فتح فاء و تشدید تا - دو نقطه از بالا - جمله‌ی فعلیه در جواب آن است و - **ذالک الیوم** هم منصوب بر ظرف بودن است و انکار شدید مبنی بر فاعلیت، مرفوع شده است که معنی عبارت این است: عصایان را شکافته و نیروی اعتقاداتان را شکسته و جمع شما را متفرق و سختان را از هم گسسته است. و در بعضی از نسخه‌ها انکاراً و شدیداً با نصب خوانده شده است یا بنا بر تمیز یا منصوب به نزع خافض است و ذلک الیوم بنابر فاعلیت، مرفوع خوانده می‌شود و (فیکم) جار و مجرور است و ظرف و (لأهل البصائر) به آن تعلق دارد یا (فی) به معنی (من) است و ذلک هم بنابر ظرفیت، منصوب است و **انکاراً شدیداً** منصوب است، بنابر این‌که مفعول مطلق است یا تمیز که باید دانسته شود. و قول امام رجب به خاطر مفرد بودن لفظ ناس ضمیر هم مفرد آمده است.

(نا) ۵۱- نعمانی در کتاب غیبت خود از علی بن حسین از محمد بن یحیی عطار از محمد بن حسن رازی از محمد بن علی کوفی از احمد بن محمد بن نصر از عاصم بن حمید از ابی بصیر روایت کرده است که گفت: ابو جعفر علیه السلام گفت: قائم با فرمان جدید و کتاب جدید قیام می‌کند که بر عرب سخت است و شأن او جز شمشیر نیست و در راه خدا از سرزنش سرزنش‌کنندگان نمی‌هراسد.

(نب) ۵۲- سیاری در کتاب «القراءات» به نقل از سیف بن عمیره از ابی بکر بن محمد می گوید: از ابا عبدالله شنیدم که می گفت: اگر قرآن آن طور که نازل شد، خوانده می شد؛ دو نفر هم، در آن اختلاف پیدا نمی کنند.

(نج) ۵۳- ثقة الإسلام در کتاب «الكافی» از تعدادی از اصحاب ما از سهل بن زیاد و علی بن ابراهیم از پدرش و همه از ابن محبوب از ابن حمزه از ابی حسین از اصبع بن نباته روایت کرده اند که گفت: از امیرالمؤمنین شنیدم که می گفت: قرآن به سه قسمت نازل شده است: یک بخش از آن درباره ی ما و دشمن ما، یک بخش درباره ی آداب و مثل ها و یک بخش هم درباره ی احکام و فرائض.

(ند) ۵۴- و از تعدادی از اصحاب ما از احمد بن محمد از حجال از علی از عقبه از داود بن فرقد از ابی عبدالله علیه السلام ذکر می کند که گفت: بدرستی قرآن به چهار بخش نازل گردیده یک ربع درباره ی حلال و یک ربع در باره ی حرام و یک ربع پیرامون سنن و احکام و یک ربع دیگر هم خبر گذشته و آینده و فیصله بین شماست.

(نه) ۵۵- همچنین از او از ابی علی اشعری از محمد بن عبدالجبار از صفوان از اسحاق بن عمار از ابی بصیر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: قرآن به چهار بخش نازل گردید یک ربع درباره ی ما و یک ربع درباره ی دشمنان ما و یک ربع در رابطه با سنت ها و مثل ها و یک ربع هم، درباره ی فرائض و احکام.

(نو) ۵۶- عیاشی در تفسیر خود از ابی الجارود نقل می کند که گفت: از ابا جعفر شنیدم که می گفت: قرآن به چهار بخش نازل گردید یک ربع درباره ی ما و یک ربع درباره ی دشمن ما و یک ربع درباره ی فرائض و احکام و یک ربع هم درباره ی سنن و مثل ها، و ارزش های قرآن از آن ماست.

(نز) ۵۷- از محمد بن خالد حجاج کرخی از بعضی از یارانش که روایت به خیمه رفع می‌شود، نقل است که گفت: ابو جعفر علیه السلام گفت: ای خیمه، قرآن به سه بخش نازل گردیده است: یک ثلث آن، درباره‌ی ما و دوستانمان و یک ثلث درباره‌ی دشمنان ما و دشمنان گذشتگان و یک ثلث پیرامون مثل و سنت.

(نج) ۵۸- فرات بن ابراهیم کوفی در تفسیر خود از احمد بن موسی از حسین بن ثابت از پدرش از شعبه بن حجاج از حکم از ابن عباس نقل می‌کند که گفت: پیامبر صلی الله علیه و آله دست علی علیه السلام را گرفت و گفت: همانا قرآن چهار بخش است: یک ربع درباره‌ی ما اهل بیت به طور مخصوص و یک ربع درباره‌ی دشمنانمان و یک ربع درباره‌ی حلال و حرام و یک ربع درباره‌ی فرائض و احکام. ابن معالی از جمهور در مناقب خود، آن را روایت کرده است. چنانکه از وی در البرهان نقل شده است.

(نط) ۵۹- و از محمد بن سعید بن رحیم همدانی و محمد بن عیسی بن زکریا از عبدالرحمن بن سراج از حماد از اعین از حسن بن عبدالرحمن از اصبع بن نباته از علی علیه السلام نقل کرده است که گفت: قرآن چهار بخش است: بخشی درباره‌ی ما و بخشی در باره‌ی دشمن ما و بخشی درباره‌ی فرائض و احکام و بخشی درباره‌ی حلال و حرام و برای ماست کرامت‌های قرآن.

(س) ۶۰- از احمد بن حسن بن اسماعیل بن صبیح و حسن بن علی بن حسین سلولی از محمد بن حسین بن مطهر از صالح بن اسود از حمید بن عبدالله نخعی از زکریا بن میسره از اصبع بن نباته نقل است که گفت: علی علیه السلام گفت: قرآن چهار بخش است و چیزی شبیه به این مطلب را ذکر کرد.

(سا) ۶۱- سیاری در کتاب «القراءات» از حسین بن سیف بن عمیره از برادرش از پدرش از ابی حمزه ثمالی از ابی جعفر علیه السلام نقل می‌کند که گفت: قرآن چهار بخش است:

بخشی درباره‌ی دشمنانمان، بخشی درباره‌ی ما و بخشی درباره‌ی سنن و امثال و بخشی درباره‌ی فرائض و احکام. باید بگوییم: این، همان بخش از خبرهاست که از شیخ مفید در «المسائل» روایت شده، چنانکه در مقدمه‌ی سوم مطرح شد، به آن‌ها استدلال کرده است و در آن روایات، بناء تقسیم بندی بر مساوات حقیقی گذاشته شده است؛ چنان‌که ظاهر چهار قسمت و سه قسمت، این مطلب را بیان می‌کند، نه این که منظور فقط تقسیم باشد؛ اگر چه بعضی از بعضی دیگر بیشتر باشد، پس مناسب آن است که گفته شود: بر سه یا چهار قسمت است، و چنان‌چه منظور تقسیم بندی بر حسب خود قرآن باشد شامل بطون و تأویل هم نمی‌شود. به احتمال زیاد آنچه موجود است با این تقسیمات مناسب نیست؛ زیرا مشهور است که آیات احکام (۵۰۰) آیه - کمی بیشتر یا کمتر - است و جمع آیات بنابر قولی (۶۲۳۶) آیه است که به یک دهم آن تقسیمات هم نمی‌رسد و حتی به حد سه قسمتی و چهار قسمتی هم، نمی‌رسد؛ مگر این که بحث کلمات و حروف، ضمیمه‌ی آیات اصول با فروع شود و تنها به اشعاری که به حد ظهور نرسیده است، اکتفا شود. چنانکه علامه‌ی طباطبایی به این مطالب در کتاب «فوائد» خود اشاره کرده است و لذا از ربع و ثلث در تقسیم حقیقی، قطع امید کرده است و گفته است: توجیه این است که ثلث و ربع‌ها بر مطلق اقسام و انواع حمل گردد، اگر چه آن قسمت‌ها در مقدار مختلف باشند. و ربع بر باطن‌های قرآن حمل شده و ثلث هم بر عموم ظاهر و باطن و باطن باطن‌ها حمل شود، یا اول - ربع - بر نهایت حدی که افکار علماء بدان منتهی می‌گردد، و دوم هم بر عموم از این قسمت و آنچه به ائمه اختصاص دارد اطلاق می‌شود، یا آن تقسیمات را بر احکام آیات اطلاق می‌کنند و در مورد ثلث به اشعار و اعلام اکتفاء شود، یا عمومیت بخشیدن هم در نظر باشد بطوری که شامل باطن‌ها هم شود و شکی نیست که قسمت اول از دومی بیشتر است و حال این که در حمل نمودن تقسیمات بر مطلق اقسام شیخ، شیخ او، ابو الحسن شریف، در تفسیر

خود از همه‌ی علما پیشی گرفته است و این نظر با توجه به اختلاف واقع در آن خبرها از این که گاهی تقسیم سه قسمتی و گاهی چهار قسمتی آمده است، بعید به نظر نمی‌رسد. سپس اختلاف در هر یک از دو تقسیم هم موجود است؛ مثلاً در خبر اصبع، آنچه درباره‌ی دشمنانشان نازل گردیده در ثلث خودشان درج شده است و برای فرائض و احکام ثلث هم مستقل در نظر می‌گیرد و در خبر خیمه، ثلث دوم در سنت‌ها و امثال آمده و برای دشمنانشان ثلث مستقل در نظر گرفته شده است و مانند این مطلب در اخبار ربیع نیز، هست و برای ما لازم نیست که به آن‌ها چنگ بزنیم؛ زیرا اخبار گذشته از حیث سند و متن به حد کفایت ما را از تمام این روایت‌ها بی‌نیاز می‌کند، اما اولی خیلی واضح است، زیرا در آن‌ها اخبار صحیح و موثق وجود دارد با این که بخش اعظم این اخبار در کتب معتبری وجود دارند که صاحبان آن‌ها متعهد شده‌اند که جز صحیح به معنای قدیم را - آن‌که خبر درباره‌اش آمده است - در آن‌ها داخل نکنند، با این که ملاحظه‌ی سند در این اخبار فراوان، منجر به سد باب تواتر معنوی خواهد شد حتی به وسوسه‌ای می‌ماند که لازم است از آن‌ها استفاده نمود.

و اما دومی هم به نسبت بیشتر اخبار، همینطور است، به ویژه در اخباری که متضمن بحث نقطه و محو و انداختن و حذف و دور انداختن و نقص و محدود کردن قرآن است. پس اگر کسی بخواهد، مانند این ادعاها را در کتاب یا رساله‌ای به یاد آورد، لازم نیست که در کلام خود چیزی بر این کلمات بیفزاید، همچنین معنایی که از ظاهر لفظ «تحریف» متبادر است نیاز به توضیح ندارد؛ زیرا معنی آن در لغت تغییر است، و تحریف کلام به معنی جابه‌جا کردن آن است، که در یکی از صورت‌های قبلی آشکار است، بلکه استعمال واژه‌ی تحریف در این موارد شایع است. زیرا صدوق در کتاب «الفقیه» از ابراهیم بن ابی محمود روایت کرده است که گفت: به امام رضا علیه السلام گفتم: ای پسر رسول خدا صلی الله علیه و آله، درباره‌ی حدیثی که مردم از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت می‌کنند، چه می‌گویی که او فرموده: همانا خداوند متعال هر شب

جمعه، به آسمان دنیا فرود می‌آید؟ وی در جواب گفت: خداوند کسانی را که سخنان را از جاهای خود منحرف می‌گردانند نفرین کند. به خدا سوگند پیامبر ﷺ خدا چنین نگفته است، بلکه او فرموده است: در یک سوم آخر هر ماه و در اول شب جمعه، فرشته‌ای را به آسمان دنیا می‌فرستد و به او دستور می‌دهد تا جار زند و... تا آخر.

در کتاب «طب الأئمة» با سندی از امام صادق علیه السلام آمده است که مردی به او گفت: ای پسر رسول خدا، همانا جمعی از علمای عامه - اهل سنت - روایت می‌کنند که پیامبر ﷺ فرمود: همانا خداوند بر گوشت فروشان خشمگین می‌شود، و اهل بیتی را مورد خشم قرار می‌دهد که هر روز در میان آن‌ها گوشت خورده می‌شود. وی در جواب گفت: اشتباه آشکاری مرتکب شده‌اند. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: خداوند بر اهل بیتی خشمگین می‌شود که در خانه‌هایشان گوشت مردم را می‌خورند؛ یعنی، غیبت می‌کنند. اینان مورد رحمت خداوند قرار نخواهند گرفت؛ زیرا از روی قصد و با کثرت روایات، کلام را تحریف کرده‌اند و در کتاب «صفات الشيعة» تألیف صدوق، با اسناد خودش از امام صادق علیه السلام آمده است که گفت: همت شما بر شعائر دینتان است و قصد دشمنانتان ضرر رساندن به شماست و قلوب شما با بغض ایشان، آبیاری شده است. همه‌ی مسائلی را که از شما می‌شنوند، تحریف می‌کنند و نظائر آن را برای شما قرار می‌دهند؛ سپس آن‌ها را با بهتان به شما نسبت می‌دهند و این معصیت برای گرفتار شدن آنان به عذاب الهی کافی است که در تفسیر امام آمده است. دسته‌ای از این یهودی‌های بنی‌اسرائیل کلام خدا و اوامر و نواهی او را در طور سیئه می‌شنیدند و وقتی آن مطالب را برای سایر بنی‌اسرائیل نقل می‌کردند، از حالت اصلی منحرف و چیز دیگری می‌گفتند. پس بعد از فهم و درک مطالب دروغ می‌گفتند. در تفسیر

کشاف در سوره‌ی نساء درباره‌ی آیه‌ی: ﴿يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ﴾ (۴۶)

(نساء: ۴۶) آمده است: يُحَرِّفُونَ؛ یعنی، آن را منحرف و زائل می‌کنند؛ زیرا هر گاه آن را تبدیل

کنند و به جای هر کلمه، کلمات دیگری بگذارند؛ یعنی، آن را از جایگاه اصلی که خداوند قرار داده است، منحرف می‌کنند؛ مانند تحریف نام خداوند در تورات که (آدم دارای جایگاه بلندتر است) را به جای نام خداوند قرار داده‌اند و مانند تحریف رجم، و قرار دادن (حد) به

جای آن، و در فرموده‌ی خداوند: ﴿يَسْمَعُونَ كَلِمَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ﴾ (۷۵)

(بقره: ۷۵) چیزی قریب به آن را گفته‌اند و شیخ طبرسی گفته است: ﴿يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ

مَوَاضِعِهِ﴾ (۴۶) یعنی، کلام و احکام خدا را از جایگاه خود منحرف و تبدیل می‌کنند و مجاهد گفته است: منظور از کلام، تورات است؛ یعنی، هر چه از صفات پیامبر ﷺ در تورات وجود داشت، کتمان کردند، از جمله: تمام اخباری که بر وقوع تحریف در تورات و انجیل دلالت دارند. پس تحریف در نزد همه، به این معنی است. به درستی اگر عدم ظهور این خبرها را در تحریف بپذیریم، می‌گوییم: لازمست که تحریف در این اخبار را بر تحریف لفظی و تغییر صوری حمل کنیم نه تحریف معنوی، زیرا قرائن فراوانی در تأیید این معنی وجود دارد. بعضی از آن قرینه‌ها این است: الفاظی که در اخبار به طور مکرر بر ساقط شدن و محو نمودن صراحت دارند و این خود قرینه می‌شود تا تحریف را بر چیزی حمل کنیم که به سقط و محو آن اراده شده است؛ زیرا همه‌ی این اخبار دارای یک سیاق هستند و باز هم گفته شده است که اخبار بعضی از آن‌ها، بعضی دیگر را تفسیر می‌کند.

بعضی از آن قرینه‌ها را هم، با بعضی الفاظ ذکر شده نام برده است؛ مانند گفته‌ی او ﷺ: خدا نفرین کند کسی را که قرآن را ساقط و تبدیل و تحریف کرده است، و نیز، گفته‌ی او: «قرآن را تحریف و تبدیل نمودند» یا این که بعضی از این الفاظ در بیان تحریف ذکر شده‌اند، مانند گفته‌ی او: «از کتاب خدا هزار حرف و هر حرف را در مقابل هزار درهم از قرآن زدودند». و وضعیت غیر از این‌ها نیز، تقریباً شناخته شده است.

بعضی دیگر از آن قرائن این است که ایشان علیه السلام برای آیات تحریف شده مثال آورده، به عنوان این که صورت آن تغییر کرده یا حرفی یا کلمه‌ای از آن حذف شده است، چنان که در دو خبر نعمانی و شیبانی آمده است.

یکی دیگر از آن قرائن، این است، ما بر تحریف معنوی که خلفاء آن را انجام داده باشند دسترسی پیدا نکردیم - حال آن که در آن روایات که ذکر شدند تحریف در یک آیه یا بیشتر، به آن‌ها نسبت داده شده است، و نیز به آن‌ها (خلفاء) نسبت داده‌اند که قرآن را بر خلاف آنچه خدا اراده کرده تفسیر کرده‌اند - و اگر چنین چیزی موجود باشد، در غایت قلت است. تحریف معنا و تفسیر به رأی فقط در متأخران آنان شایع شده است که آن هم مفسرانی که معاصر امامان علیهم السلام بوده‌اند، مانند قتاده و ضحاک و کلبی و مقاتل، یا بعد از آنان آمده‌اند، مانند بلخی و قاضی و زمخشری و رازی و امثال آنان.

همچنین آن چه از خلفا صادر شده، فقط مخالفت با قرآن در مقام عمل بوده است؛ آن هم با انگیزه‌های نفسانی و شبهه‌های شیطانی بوده، این عمل نکردن به قرآن، تحریف محسوب نمی‌شود، و در اخبار ذکر شده پیرامون مناقب و فضایل و غیره این نکته با وضوح بیشتر دیده می‌شود، چرا که امیرالمؤمنین آیه‌هایی را در مناقب خود آورده است، و او را تصدیق کرده‌اند، اگر چه به لازم آن عمل نکرده‌اند. بلی، زمخشری و رازی و امثال آنان، این آیه‌ها را طوری تفسیر کرده‌اند که تحریف معنوی به حساب می‌آید. پس ملاحظه کن آن چه پیرامون این آیه (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ) (مائده: ۶۷) و این آیه: (إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ) (مائده: ۵۵) ذکر کرده‌اند.

یکی دیگر از آن قرائن این است که در مقام بیان، اطلاق تحریف بر تغییر معنی اندک است، با این که تغییر معنی با الفاظ دیگری غیر از تحریف ذکر شده است، مانند نهی از تغییر در اخباری که در مورد آن‌ها ادعای تواتر شده است و در هیچ یک از آن خبرها نیامده که هر کس قرآن را تحریف کند او چنان خواهد شد، یا مانند آن، بلکه در آن خبرها آمده است که

هر کس قرآن را به رأی تفسیر کند، چنین و چنان خواهد شد. و از این نمونه، آیات بسیاری است که نزد عامه - سنی - به غیر از آنچه خدا نازل کرده است، تفسیر شده‌اند و در عصر ائمه علیهم‌السلام شایع بوده‌اند؛ مانند آیه‌ی وضو و تیمم و سرقت و امثال آن‌ها. و نزد هیچ یک از علما و در هیچ خبری با کلمه‌ی تحریف توصیف نشده‌اند. یکی دیگر از آن قرائن، مناسبت و رابطه‌ی بین انهدام کعبه با قتل فرزندان است؛ زیرا منظور از تحریف مذکور همراه با قتل فرزندان اشاره است به کم کردن برخی از بخش‌های ظاهری قرآن است.

یکی دیگر از آن قرائن، تشبیه تحریف منافقان به تحریف یهود و نصاری است، که تحریف آنان تحریف لفظی بود، چنان‌که در مواضع بسیاری، قرآن به صراحت ذکر شده است، علاوه بر قرائن دیگر که اندیشمند منصف آن‌ها را خواهد یافت. و اصلاً انسان پژوهشگر به روشنی می‌بیند که تحریف به همین معنی؛ یعنی، تحریف لفظی در گذشته و حال بر زبان مخالفان شایع است، تا جایی که وقتی در باره‌ی اختلاف بر سر حذف و عدم حذف بحث کرده‌اند، با همین الفاظ موضوع را تعبیر کرده‌اند، که در مقدمه سوم نام آن کتاب‌ها ذکر شد که درباره‌ی تحریف لفظی از علمای قدیم با تعبیر «فصل تحریف» یا «فصل تحریف و تبدیل» تألیف شده‌اند. ولی در نامه‌ی ابی جعفر علیه‌السلام به سعد الخیر هم آمده: «نمونه‌ای از بهم زدن قرآن توسط آنان، این که حروف را به طور کامل برپا می‌دارند، اما حدود را تحریف می‌کنند. پس آنان قرآن را روایت می‌کنند اما آن را رعایت نمی‌کنند. و این اشاره به «احبار» و «رهبان» اهل کتاب است؛ زیرا ابو جعفر قبل از آن گفته است: «هر امتی که کتاب الله را پشت سر انداخت، خداوند علم کتاب را از آنان می‌گیرد و وقتی که دشمن خود به دوستی گرفتند، ولایت آنان را به دشمنشان می‌سپارد...» بعد از شرح آن مطلب گفت: - سپس در میان این امت هم کسانی را که مثل (یهود و نصاری) هستند بشناس که حروف را برپا داشتند و حدود را تحریف کردند». یعنی، حروف را فطرتاً با صداها‌ی نیکو و آهنگ‌های زیبا و حفظ آداب علم

قرائت و انجام وظایف و مستحباتی که در میانشان رایج بود و با ختم مداوم آن، اقامه کرده‌اند. ولی با تفسیر به رأی و عقل‌کاری، و عدم مبالغت به علمای اهل ذکر که خدا فرمان داده برای فهم درست چیزهایی که خود نمی‌دانند به آن‌ها مراجعه کنند، بدون این که در شناخت احکام و حلال و حرام معنی آن را تحریف کردند. در این روایت دلالت یا اشاره‌ای وجود ندارد که مراد از تحریف در سایر روایات تغییر معنی است؛ زیرا آنچه به عنوان تحریف ذکر شده یا خود قرآن است، یا آیات، یا حروف آن، و مجموعاً بحث روایت در چهار چوب قرآن است. نا گفته نماند که مفاد دو عبارت از لحاظ ظهور و وضوح فرق دارد، ولی منافات آن‌چنانی در بین آن‌ها نیست که موجب انصراف از یکی از آن دو خبر گردد، تحریف کنندگان در آن خبر، خلفاء هستند، که علمای عامه - اهل سنت - هم در میانشان هستند، که به تفاوت کار آن‌ها اشاره نمودیم با این که این خبر، تحریف موجود در تورات و انجیل را انکار نمی‌کند. پس اگر بگوییم در رابطه با تحریف تورات و انجیل مراد الفاظ است، ولی در باره قرآن منظور تحریف معنی است، این یک تفکیک زشت است، بلکه انصراف اخبار صریح مذکور از معنی ظاهرشان و حمل آن‌ها بر معنی مراد به خاطر هماهنگی با این روایت ضعیف که مبنای آن تقیه است، زشت است؛ زیرا امام در آخر آن می‌گوید: «اگر به خاطر بدگمانی تو نسبت به نبود که از من دور می‌شوی، چیزهایی از حق را برای آشکار می‌نمودم که آن‌ها را پوشانده‌ام و چیزهایی را برای می‌گسترده‌ام که آن‌ها را از تو کتمان نموده‌ام، اما من تو را به تقیه و می‌دارم و... تا آخر. ظاهر این روایت بیانگر این است که حق کتمان شده شبیه روایات مذکور است، چون ابراز اسرار و رازهای اندوخته شده موجب خروج از حد اعتدال و انصاف است.

دلیل دوازدهم - اخباری برای موارد خاصی از قرآن آورده‌اند که بر تغییر بعضی از کلمات و آیات و سوره‌ها به یکی از گونه‌های گذشته (خذف کلمه و جمله و جا به جایی و

(...) دلالت دارند و آن‌ها بسیارند که نعمة الله جزائری در بعضی از تألیفات خود گفته: - چنان‌که از او حکایت شده است - «اخباری که بر تحریف دلالت می‌کند، بالغ بر دو هزار حدیث است و جمعی از علما، مانند شیخ مفید و داماد و علامه مجلسی و غیره برای این خبرها ادعای استفاضه^۱ و شهرت نموده‌اند؛ حتی خود شیخ هم، در کتاب «التبیان» به کثرت این روایات تصریح نموده است و جماعتی هم، که ذکر آنان در آخر بحث می‌آید، ادعای تواتر نموده‌اند و ما از آن خبرها، مطلبی را ذکر می‌کنیم که ادعای آن‌ها را تصدیق کند. و در آخر، ضعف بعضی از شبهه‌هایی را بیان می‌کنیم، چون صدور چنین شبهاتی از آن‌ها صحیح نیست؛ زیرا اول این که این شبهات ضعیفند، دوم اندک هستند، سوم بر مطلب دلالت ندارند و چهارم با آنچه مشاهده می‌شود، مخالفت دارند. و بدان که آن اخبار نقل شده از کتاب‌های معتبری است که اصحاب ما در اثبات احکام شرعی و آثار نبوی بر آن‌ها تکیه می‌کنند، جز کتاب «القراءات» تألیف احمد بن محمد سیاری، زیرا علمای علم رجال آن را تضعیف کرده‌اند؛ پس بر ما واجب است، بعضی از قرائنی را ذکر کنیم که بر جواز استناد به این کتاب دلالت دارند تا وضع این کتاب، مانند وضع کتب دیگر روشن گردد. شیخ در کتاب «الفهرست» گفته است: احمد بن محمد بن سیار ابو عبدالله کاتب بصری، در زمان ابو محمد علیه السلام از نویسندگان پاک بود و حدیث ضعیف و مذهب فاسد و روایت بی اعتبار و بسیاری از احادیث مرسل با او شناخته می‌شود و کتاب‌هایی را هم، تألیف کرده است از جمله: کتاب «ثواب القرآن» و «کتاب الطب» و «کتاب القراءات» و «کتاب النوادر». حسین بن عبيدالله از احمد بن محمد بن یحیی از کتاب «نوادر» به ما خبر داد و گفت: پدرم

---

۱ - در لغت به معنی طلب فیض کردن، منتشر شدن خبر، و در اصطلاح فقه؛ یعنی، خبر عده ای که ظن قوی به صدق گفتار آنان حاصل شود. (مصحح)

برایمان حدیث آورد و گفت: سیاری برای ما حدیث روایت کرده است که او غلو و درهم آمیختگی داشته است. جماعتی از اصحاب خودمان از جمله: سه نفری که آن‌ها را نام بردیم، از محمد بن احمد بن داود از کتاب نوادر و غیره برای ما خبر آورده‌اند و می‌گویند: سلامه بن محمد برایمان حدیث آورد و گفت: علی بن محمد حنائی برای ما حدیث آورد و گفت: سیاری برای ما حدیث گفته است و نجاشی گفت: احمد بن محمد بن سیار ابو عبدالله کاتب بصری از کاتبان پاک در زمان ابی محمد علیه السلام بود و حدیث ضعیف و مذهب فاسد با اساره‌ی شناخته می‌شود. این مطلب را حسین بن عبیدالله برای ما روایت کرده است؛ او دارای کتاب‌هایی از جمله: «ثواب القرآن»، «الطب»، «القراءات»، «النوادر» و «الغارات» است. حسین بن عبیدالله به ما خبر داد که احمد بن محمد بن یحیی برای ما حدیث آورده است و ابو عبدالله قزوینی ما را خبر داد و گفت: احمد بن محمد بن یحیی از پدرش برایمان حدیث نقل کرد و گفت: سیاری برایمان حدیث روایت می‌کرد، مگر آن قسمت که حاوی غلو و درهم آمیختگی بود. و منظور از این خبر، این است که بر روایات خالی از غلو و درهم آمیختگی او می‌توان اعتماد کرد، اما هیچ دلیلی برای راهیابی به آن‌ها وجود ندارد، پس چگونه می‌توان به آن‌ها استدلال کرد در حالی که شیخ قمیین محمد بن یحیی عطار، تفه‌ی بزرگوار، از او حدیث روایت می‌کند و نجاشی در شرح حال جعفر بن محمد بن مالک بعد از تضعیف وی و ذکر فاسد بودن مذهب او گفته است: نمی‌دانم چگونه شیخ بزرگوار ما، ثقه ابو علی بن همام و شیخ جلیل ما، ثقه ابو غالب رازی از وی حدیث روایت کرده‌اند و در باب فیء - غنائم بدون جنگ - و انفال از کتاب «الکافی» از علی بن محمد بن عبدالله از یکی از اصحاب ما که به گمانم سیاری باشد، که ظاهراً به آن‌چه در باره‌ی او گفته شده اعتناء نکرده است، چون واژه‌ی اصحاب ما در میان مشایخ امامیه یا در میان مشایخ اهل روایت و حدیث، برای کسانی به کار برده می‌شود که روایتشان معتبر است و آن‌چه شیخ محمد بن ادریس در

آخر کتاب «سرائر» تحت عنوان «باب الزیارات» ذکر کرده است، این مطلب را تأیید می‌کند. این باب، آخرین باب این کتاب است که من آن را از کتب اساتید و راویان مخلص به دست آورده‌ام که اسامی آن راویان را خواهم آورد و می‌گویم: بعضی از آن مطالب چیزی است که از کتاب سیاری به دست آورده‌ام و نام او، ابو عبدالله و یار امام موسی کاظم و امام رضا علیهما السلام بوده است و گفته‌ی او: «همراه موسی...»، محل تأمل و تجدید نظر است که بر ناظر مخفی نمی‌ماند و چیزی که باعث تأیید و اعتماد بر روایات روایت شده‌ی او در کتاب قراءات می‌شود - اگر چه بر فساد مذهب وی حکم کردیم - آن است که شیخ بزرگوار محمد بن عباسی بن ماهیار، از او بسیار روایت نموده است. و این مطلب در تفسیر او، توسط احمد بن قاسم ذکر شده است. حتی بنابر اعتقاد به نفی غلو در حق امامان، در آن حدیثی وجود ندارد که مشعر به غلو باشد و بیشتر روایات عیاشی با روایات کتاب قراءات مطابقت دارد حتی بعید به نظر نمی‌رسد که روایات خود را از آن گرفته باشد. البته سند اخباری که در تفسیر وی به ودیعه گذاشته شده، به ما نرسیده است؛ زیرا بعضی از نسخه بردارها سندها را حذف کرده‌اند حتی آن چه در این کتاب، فقط از خود عیاشی روایت شده برای انکار وی کافی نیست، پس اشکالی ندارد که به عنوان شاهد در همه احوال از چنین روایاتی استفاده کنیم، پس با استمداد از آل رسول علیهم السلام (!) می‌گوییم:

روایاتی درباره‌ی سوره‌ی فاتحه

(الف) ۶۲- علی بن ابراهیم قمی در تفسیر خود از پدرش از حماد بن ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: (اهدنا الصراط المستقیم صراط مِنْ انعمت علیهم غیر المغضوب علیهم و غیر الضالین) (روایت).

(ب) ۶۳- طبرسی در «مجمع البیان» گفته است که عمر بن خطاب و عبدالله بن زبیر «صراط من انعمت علیهم» خواندند و همان قرائت از اهل بیت نیز، روایت شده است.

(ج) ۶۴- احمد بن محمد سیاری در کتاب «القراءات» از محمد بن خالد از علی بن نعمان از داود بن فرق و معلى بن خنيس روایت کرده است که آنان از ابا عبدالله شنیدند که می‌گفت: (صراط من انعمت علیهم).

(د) ۶۵- و از یحیی جلی از ابن سکان از عبدالحمید طائی از زراره از ابی جعفر روایت کرده است که گفت: از وی شنیدم که (صراط من انعمت علیهم) می‌خواند.

(ه) ۶۶- و از حماد بن حریر از فضیل از ابی جعفر علیه السلام روایت است که (صراط من انعمت علیهم غیر المغضوب علیهم و غیر الضالین) می‌خواند.

(و) ۶۷- علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از ابن اذینه از ابی عبدالله علیه السلام درباره‌ی فرموده‌ی خداوند: (غیر المغضوب علیهم و غیر الضالین): روایت شده است که گفت: (المغضوب علیهم النصاب). کسانی که مورد خشم هستند ناصبی‌ها- دشمنان اهل بیت هستند- «و الضالین» شک‌کنندگان «الذین لا یعرفون الإمام علیه السلام» کسانی که امام را نمی‌شناسند.

(ز) ۶۸- عیاشی در تفسیر خود از محمد بن مسلم روایت کرده است که گفت: از ابی عبدالله علیه السلام درباره‌ی فرموده‌ی خداوند:

﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْءَانَ الْعَظِيمَ﴾ (حجر: ۸۷)

«ما هفت آیه به تو داده‌ایم که تکرار می‌گردند و همه‌ی قرآن بزرگ را به تو عطا

نموده‌ایم.»

سؤال کردم، وی در جواب گفت: «فاتحة الكتاب» از گنجینه‌ی عرش است در آن بسم الله الرحمن الرحيم هست، آیه‌ای که گفته می‌شود:

﴿وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ، وَلَوَّأَ عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا﴾ (اسراء: ۴۶)

«هنگامی که پروردگارت را در قرآن به یگانگی یاد می‌کنی، پشت کرده و می‌گریزند.» الحمد لله رب العالمین، آوای اهل بهشت است؛ در زمانی که خدا را شکر می‌کنند و ثواب نیکو خواهند یافت و (مالک يوم الدين)، که جبرئیل گفته است: هیچ مسلمانی آن را نمی‌گوید مگر این که خداوند و اهل آسمان‌ها او را تصدیق کنند، (ایاک نعبد)، اخلاص در عبادت است (ایاک نستعین)، برترین چیزی است که بندگان با آن نیازهایشان را می‌طلبند إهدنا الصراط المستقیم راه انبیا است و آنان کسانی هستند که خداوند به آنان نعمت داده است. (غیر المغضوب علیهم)، یهود است و (غیر الضالین)، نصاری - مسیحی‌ها - هستند».

(ح) ۶۹- از مردی از ابن ابی عمیر، که او مرفوع از پیامبر روایت کرده آیه‌ی: (غیر المغضوب علیهم و غیر الضالین) به همین صورت نازل شده است. (المغضوب علیهم) فلانی و فلانی و فلانی و نصاب - دشمنان اهل بیت - و (الضالین) و افراد مشکوک هستند که امام را نمی‌شناسند.

(ط) ۷۰- طبرسی گفته و عمر بن خطاب (غیر الضالین) را قرائت کرد و این قرائت از علی روایت شده است.

(ی) ۷۱- سیاری از ابن ابی عمیر از ابن اذینه از فضل بن یسار و زرارہ از یکی از آن دو علیه السلام درباره‌ی فرموده‌ی خداوند روایت کرده است که گفت: منظور از (غیر المغضوب علیهم)، نصاری و منظور از (غیر الضالین) یهود است.

(یا) ۷۲- از صفوان از علا از محمد بن مسلم روایت کرده است که گفت: از ابی عبدالله پرسیدم: (تا آخر روایت فوق ...) آن چه در «تفسیر عیاشی» است.

(یب) ۷۳- عیاشی از محمد بن علی جلی از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که او به جای مالک یوم الدین، ملک می‌خواند و به جای صراط، سراط قرائت می‌کرد.

(یج) ۷۴- عیاشی از داود بن فرقد روایت کرده است که گفت: از ابا عبدالله علیه السلام شنیدم که بی‌اندازه مالک یوم الدین قرائت می‌کرد. این عبارت، ممکن است دو توجیه داشته باشد: اول، از او شنیده است که او در نماز و در غیر نماز ملک می‌خواند نه مالک، غرض راوی بیان قرائت مخصوص وی بوده است. دوم، بیان تکرار یک آیه در نماز بعد از فرض بودن قرائت وی بدان گونه. و این ظاهرتر است، البته آن چه عیاشی از زهری روایت کرده است این مطالب را تأیید می‌کند که گفته است: علی بن حسین علیه السلام هرگاه (مالک یوم الدین) را می‌خواند، آن را تکرار می‌کرد تا نزدیکی‌های وفات. این که امام به جای «مالک»، «ملک» می‌خواند، با خواندن مالک منافاتی ندارد؛ چنانکه در «بحار» هم آمده است؛ زیرا بعد از پذیرفتن نزول آن، به شیوه‌ی اولی که اصل است، فهمیده می‌شود؛ زیرا قرائت اصلی آن طور بوده است. هر چند شهرت چندانی ندارد و این مطلب را شیخ بهائی در آخر کتاب «مفتاح الفلاح» به پنج وجه تأیید می‌نماید و اگر این تأیید به صورت نص نبود، ما آن را ذکر نمی‌کردیم و خداوند راهنماست.

(ید) ۷۵- ثقه‌ی بزرگوار، سعد بن عبدالله قمی در باب تحریف آیات از کتاب «ناسخ القرآن» گفته است: مردی سوره‌ی حمد را چنانکه در مصحف است بر ابی عبدالله قرائت نمود و ابو عبدالله قرائت وی را رد کرد و گفت: چنین بخوان: (صراط من أنعمت علیهم غیر المغضوب علیهم و غیر الضالین).

سوره ی بقره

(الف) ۷۶- ثقة الإسلام در کتاب «الكافی» از علی بن ابراهیم از احمد بن محمد بن برقی از پدرش از محمد بن سنان از عمار بن مروان از منخل از جابر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: جبرئیل این آیه را بر محمد صلی الله علیه و آله چنین نازل کرد: (وإن كنتم فی ریب مما نزلنا علی عبدنا فی علی فأتوا بسورة من مثله)؛ یعنی، اگر در شک هستید، درباره ی آن چه بر بنده ی خودمان در باره ی علی فرستادیم پس سوره ای را مانند آن بیاورید.

طبرسی در «شرح الكافی» بعد از نقل خبر، گفته است: این خبر دلالت می کند بر این فرموده ی خداوند متعال: «فی علی» در نظم قرآن بوده است و دلیل خبر مشکوک بودن آنان از آن چه خدا بر محمد صلی الله علیه و آله - درباره ی علی - نازل کرده است، این است که آنان در نبوت و حتی قرآنی که از نزد خدا آمده است، شک داشته اند و به همین دلیل، آنان را با توجه به عجز شان مورد خطاب قرار داده است و فرموده است: (فأتوا بسورة من مثله)؛ تا بدانند که قرآن از طرف خداوند آمده و حضرت محمد صلی الله علیه و آله پیامبر اوست و هر چه درباره ی علی علیه السلام آورده، از طرف خداوند بوده است.

(ب) ۷۷- سیاری از محمد بن علی بن سنان از عمار بن مروان از منخل از جابر بن یزید از ابی جعفر روایت کرده است.

(ج) ۷۸- کلینی از احمد بن مهران از عبدالعظیم حسنی از محمد بن فضل از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده گفت: جبرئیل این آیه را این گونه بر محمد صلی الله علیه و آله فرو فرستاد: (فبدل الذین ظلموا آل محمد حقهم قولاً غیر الذی قیل لهم فأنزلنا علی الذین ظلموا آل محمد حقهم جزءاً من السماء بما كانوا یفسقون)؛ یعنی، کسانی که به حق آل محمد ستم

کردند قولی را که به آنان گفته شده بود، به قول دیگری تبدیل کردند؛ به همین سبب، ما هم عذابی از آسمان بر آنانی که بر آل محمد ظلم نمودند به خاطر بدکاری آنان فرو فرستادیم.

(د) ۷۹- عیاشی از زید شحام از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: جبرئیل چنین

بر محمد صلی الله علیه و آله نازل نمود: **(فبدل الذین ظلموا آل محمد حقهم)** تا آخر

(ه) ۸۰- سیاری از حسن بن یوسف از برادرش از پدرش از زید شحام از ابی جعفر

روایت کرده است که گفت: جبرئیل این آیه را چنین نازل کرد و بعد مانند آن را ذکر کرد.

(و) ۸۱- و از محمد بن فضیل از ابی حمزه از ابی جعفر علیه السلام، مانند آن را روایت کرده

است.

(ز) ۸۲- و از محمد بن علی از محمد بن فضیل از ابی عبدالله علیه السلام مانند آن را روایت

کرده است که همان بزرگوار مذکور گفت: و شاید غرض از نازل نمودن آیه توسط جبرئیل، به

این مطلب اشاره می‌کند که این امت با قول خداوند متعال مخالفت می‌کنند آن هم در چیزی

که باعث زدوده شدن گناهانشان می‌گردد و آن عبارتست از: ولایت. چنانکه بنی اسرائیل با

فرمان خدا مخالفت نمودند. بدینگونه که خداوند به آنان امر نموده بود هنگام ورود به شهر،

سجده‌کنان بگویند: ما خواستار زدوده شدن گناهان خود هستیم، اما آن را تبدیل به سخن

دیگر نمودند. این امت درست مانند بنی اسرائیل کلام ولایت را تغییر دادند و گرنه این آیه به

قرینه‌ی تفریغ عذاب در ذم بنی اسرائیل نازل شده است. علی بن ابراهیم در تفسیر این آیه به

چیزی که امام آن را ذکر کرده، تصریح نموده است؛ وی گفته است: قول خداوند متعال:

(وَقُولُوا حِطَّةً)؛ یعنی، و بگویید: خدایا! از گناهان ما درگذر. پس این قول را عوض کردند

و به جای «حِطَّةً»، «حنطة» - گندم - گذاشتند و خداوند هم فرمود: **(فبدل الذین ظلموا**

قولا غير الذی قیل لهم فانزلنا علی الذین ظلموا - آل محمد حقهم - رجزاً من السماء بما كانوا یفسقون).

(ح) ۸۳- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن» چنانکه در «البحار» هم آمده است، گفته است: و ابو جعفر علیه السلام گفت: جبرئیل این آیه را چنین نازل کرد: (وقال الظالمون آل محمد حقهم غير الذی قیل لهم فأنزلنا علی الذین ظلموا آل محمد رجزاً من السماء بما كانوا یفسقون).

می‌گوییم: بین این آیه که در ذم بنی اسرائیل نازل شده و ظاهر خبر که نشان می‌دهد، عبارت: «آل محمد حقهم» در دو جا از آیه حذف گردیده است منافاتی وجود ندارد؛ زیرا حق، عام است و شامل خمس و ولایت و طاعت و غیره می‌شود؛ چنانکه قبل از این، به این مطلب تصریح کرده است. پس اگر کسی نسبت به ولایت آنان بی‌اعتناء باشد، به آنان ظلم کرده است.

پس مانعی نیست که مراد از ظالمین، کسانی باشند که از بنی اسرائیل ولایت ائمه را نپذیرفته و به فضائل آنان اقرار ننموده‌اند، بلکه به قرینه‌ی اخباری که ذکر شد، همین معنی مد نظر است. آنچه در تفسیر عسگری علیه السلام وجود دارد، این است که گفت: خداوند متعال فرمود: ای بنی اسرائیل، به یاد بیاورید آن‌گاه که به اجداد شما گفتیم: داخل این شهر شوید که نام آن أریحا از بلاد شام است - این مطلب زمانی بود که از تیه (بیابان) خارج شدند - و در این ناحیه از میوه‌های آن بخورید. هر جا که خواستید فراوان بخورید بدون این که تعبّدی در کار باشد و سجده کنان داخل در آن شهر شوید. خداوند تصویر زنده‌ی محمد صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام را قرار داده بود و به آن‌ها دستور داد تا جهت تعظیم این تصاویر زنده سجده کنند و بیعت خود را با آنان تجدید نمایند و ولایتشان را به یاد بیاورند و عهد و پیمانی را که برای

محمد ﷺ و علی علیه السلام از آنان گرفته شده بود، به یاد خود بیندازند: «وَقُولُوا حِطَّةً» یعنی، بگویید که سجده‌های ما به خاطر خداست تا تصویر زنده‌ی محمد ﷺ و علی علیه السلام را تعظیم کرده باشید و عقیده‌ی ما به ولایت آنان، گناهانمان را می‌زداید و بدیهایمان را از بین می‌برد. خداوند متعال هم فرمود: «با کار خوبتان، گناهان سابق شما را می‌بخشیم و گناهان گذشته‌ی شما را می‌زداییم و نیکی و حسنات محسنین - نیکوکاران یا کسانی که گناهان مخالفان ولایت را کسب نکرده‌اند و بر عهد ولایتی که خداوند به آنان بخشیده است، ثابت مانده‌اند - را می‌افزاییم، زیرا ما با این کار درجات بسیاری به آنان خواهیم داد؛ تا این که خداوند فرمود: (فَبَدِّلِ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ)؛ یعنی، چنان‌که امر شده بود، سجده نکردند و آنچه طبق دستور باید می‌گفتند نگفتند، بلکه در حال ورود به آن شهر، پشت به درب وردی و با عقب وارد شدند و گفتند: «حَطَا شَمَقَاتَا»؛ یعنی، گندم سرخی را که انفاق می‌کنید نزد ما از این عمل و گفتار محبوب تر است. پس بر کسانی که ستم کردند و آنچه به آنان گفته شد، تغییر دادند و ولایت محمد ﷺ و علی علیه السلام و خاندان پاکش را نپذیرفتند، از آسمان عذابی نازل شد. و گفته شده است: عذاب آسمانی که آنان را فرا گرفت، این بود که در نیمی از روز ۱۲۰ هزار نفر از آنان با طاعون جان باختند و آنان کسانی بودند که به علم خدا ایمان نیاوردند و توبه نکردند. خداوند این عذاب را بر کسی که می‌دانست، ایمان می‌آورد و توبه می‌کند یا از پشت وی نسلی پاک حاصل می‌شود که به یگانگی خدا و رسالت محمد ﷺ ایمان می‌آورد و ولایت علی، وصی و برادر پیامبر ﷺ، را می‌شناسد، نازل نمی‌کرد.

در «الکافی» از امام صادق آمده است که فرمود: به خدا سوگند از قدیم تا زمان قیام قائم ما هر قومی هلاک شد و هلاک شود به خاطر ترک ولایت ما و نپذیرفتن حق است. و این مطلب را فرموده‌ی امیرالمؤمنین در روایت شیخ شرف‌الدین نجفی با خط شیخ طوسی تأیید

می‌کند که فرمود: «ای سلمان، من همان کسی هستم که همه‌ی امت‌ها به اطاعت از من فرا خوانده شده‌اند، اما کافر شدند و با آتش مورد عذاب قرار گرفتند». در قول عسگری علیه السلام در بابی به نام «آن‌چه مردم به آن مبتلی شده‌اند»، به این مطلب اشاره شده است و اخبار زیادی با این مضمون موجود است.

(ط) ۸۴- کلینی از علی بن ابراهیم از احمد بن محمد برقی از پدرش از محمد بن سنان از عمار بن مروان از منخل از جابر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: جبرئیل این آیه را چنین بر محمد صلی الله علیه و آله نازل کرد: (بئسما اشتروا به أنفسهم أن یکفروا - بما أنزل الله فی علی - بغیا)؛ یعنی، خویشان را به بدترین چیزها فروختند و به ناروا نسبت به آن‌چه در حق علی فرستاده بودیم. کفر ورزیدند.

(ی) ۸۵- عیاشی گفت که ابو جعفر گفته است: این آیه چنین بر پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نازل شد: «بئسما اشتروا... تا آخر.

(یا) ۸۶- سیاری از محمد بن سنان مثل آن را روایت می‌کند.

(یب) ۸۷- فرات بن ابراهیم در تفسیر خود از جعفر بن محمد فزاری از قاسم بن ربیع از محمد بن سنان مانند آن را روایت می‌کند.

(یج) ۸۸- ابن شهر آشوب در «المناقب» چنانکه در «البحار» آن را نقل کرده است از کتاب منزل از باقر، آیه‌ی قبلی را به همان صورت (بئسما اشتروا به)، آورده است.

(ید) ۸۹- سیاری از محمد بن علی بن سنان از عمار بن مروان از علی بن یزید از جابر جعفی از ابی عبدالله علیه السلام درباره‌ی فرموده‌ی خداوند روایت کرده است و چنین خواند: (وإذا قیل لهم آمنوا بما أنزل الله - فی علی - قالوا نؤمن بما أنزل علينا): اگر به آنان گفته

شود به آنچه خدا - درباره‌ی علی نازل کرده، ایمان بیاورید؛ می‌گویند: ایمان می‌آوریم به آنچه بر ما نازل گردیده است.

- گویا در این آیه، کلمه‌ی «فی علی» حذف گردیده است.

(یه) ۹۰- عیاشی می‌گوید: جابر گفت: ابو جعفر علیه السلام گفته است: به خدا سوگند این چنین بر محمد صلی الله علیه و آله نازل شد: (وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ آمَنُوا بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فِي عَلِيٍّ) به بنی امیه گفته شد: ایمان بیاورید؛ گفتند: ایمان می‌آوریم به چیزی که بر ما نازل گردید؛ یعنی، در دل‌هایشان ایمان می‌آورند به چیزی که بر آنان نازل گردید، اما به غیر آن؛ یعنی، چیزی که درباره‌ی علی نازل شد، کافر می‌شوند در حالی که آن حق است. و آنچه در «البحار» و «البرهان» آمده است، آن را تصدیق می‌کند و هر گاه به آنان گفته شود: پروردگارت درباره‌ی علی چه چیزی را نازل کرده است... تا آخر؟ معلوم می‌شود که در این باره اشتباهی صورت گرفته، یا از نسخه برداران یا از عیاشی. فقط خدا می‌داند.

(یو) ۹۱- عیاشی از عمر بن یزید روایت می‌کند که گفت: از ابو عبدالله علیه السلام درباره‌ی فرموده‌ی خداوند: (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَنْسَهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا) سؤال نمودم، وی در جواب گفت: دروغ گفتند؛ آیه این طور نازل نشد زیرا اگر قرار باشد آیه‌ای را نسخ کند و مثل آن را بیاورد پس نسخ آن چه فایده‌ای دارد. گفتم: این گونه خدا آن را نازل کرده است؟ گفت: نه خدا این طور نفرموده است. گفتم: پس چگونه است؟ گفت: خداوند آیه را بدون الف و واو آورده است. گفت: یعنی، هر آیه‌ای را نسخ کنیم یا فراموشش گردانیم، بهتر از آن یا مانند آن را می‌آوریم. خداوند می‌فرماید: «هرگاه امامی را می‌میرانیم یا نامش را از یادها می‌بریم، از پشت همان امام، امامی بهتر یا شبیه او را می‌آوریم».

(یز) ۹۲- سیاری از محمد بن علی از عمرو بن عثمان از عبدالله بن حماد بن عبدالله از عمر بن یزید روایت کرده است که گفت: نزد ابی عبدالله علیه السلام آیه‌ی: ﴿مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلَهَا﴾؛ یعنی، هر آیه‌ای نسخ کنیم یا فراموشش گردانیم بهتر از آن یا مانند آن را می‌آوریم. را قرائت نمودم. وی گفت: اگر آن را نسخ می‌کند و بعد مثل آن را می‌آورد، پس چرا از اول آن را نسخ می‌کند؟ گفتیم: آیا خداوند همینطور نازل کرده است؟ گفت: نه. گفتیم: پس چگونه است؟

گفت: الف و واو در آیه نیست. گفت: خداوند فرمود: (نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا مِثْلَهَا) بهتر از او مانند او را می‌آوریم.

(بخ) ۹۳- علی بن ابراهیم در تفسیر خود می‌گوید: عبارت (او مثلها) زیادی است و فقط (نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا مِثْلَهَا) نازل شده است. مجلسی گفته است شاید مراد به بهتر از آن، بر حسب مصلحت باشد نه بر حسب فضائل. و بعضی از بزرگان گفته‌اند: احتمال دارد منظور از کلمه‌ی خیر، خیر افضلیت - اسم تفضیل نباشد و مِن هم مِن افضلیت نباشد.

بلکه قول ابی عبدالله: من صلبه در موقع بدل از: منه در آیه قرار داده می‌شود و خیر کنایه از امام است؛ زیرا او خیر محض است و ابی عبدالله علیه السلام بیان کرده که منها تأنیث آن به اعتبار لفظ آیه است - یعنی از پشت امام منسوخ که همان امام مرده است و (مثلها) بدل از خیر با وصف آن است؛ یعنی، امامی می‌آوریم که در امامت، مانند او باشد، اعم از این که فضیلت کمتر یا بیشتری داشته باشد. پس ابو عبدالله این مطلب را توضیح داده است تا ردی باشد برای کسی که بودن (خیراً منها) به معنی «برتر از آن» ذهنش را مشغول کرده است و در تقدیر چنین است: امامی را می‌آوریم مانند او و از پشت خودش. البته این قاعده اغلبی است تا قاعده با حسن و حسین نقض نشود و ابو عبدالله نیز، این مطلب را رسانده است که منظور

از نسخ امام، باطل نمودن امامت وی در زمان‌های آینده نیست که مانند نسخ حکم شرعی باشد، بلکه منظور پنهان کردن آنان است تا کسی آنان را نبیند و گرنه آنان همگی زنده هستند و نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند و امام برای همیشه در دنیا و آخرت امام است حتی قبل از آفرینش دنیا نیز، امامت وجود داشته است؛ چنانکه پیامبر ﷺ فرمود: «كنت نبياً وآدم بين الماء والطين»؛ یعنی، من پیامبر بودم در حالی که آدم در بین آب و گل بود. پس آیه بر اتصال امامت تا روز قیامت و این که زمین از حجت خالی نخواهد شد، دلالت دارد.

(بط) ۹۴- کلینی از علی بن ابراهیم از پدرش از علی بن اسباط از علی بن حمزه از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام درباره‌ی قول خدای متعال: (واتبعوا ما تلتو الشیطان بولایة الشیاطین) علی ملک سلیمان. در زمان سلیمان از نقشه‌های شیاطین پیروی کردند. گویا بولایة الشیاطین از قرآن حذف گردیده است.

(ک) ۹۵- سیاری از محمد بن علی از ابن اسباط، مانند آن را روایت کرده است. مجلسی در کتاب «مرآة العقول» گفته است: گویا این قسمت (بولایة الشیاطین) در آیه بوده پس منظور از شیاطین در مرحله‌ی اول، شیاطین انس است که همان جادوگران هستند؛ یعنی، از چیزی پیروی کردند که کاهنان بعد از سلیمان بر ملکش غلبه کردند. چنان‌که علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از ابان بن عثمان از ابی بصیر از ابی جعفر علیه السلام آن را روایت کرده است که گفت: آن‌گاه که سلیمان وفات یافت، ابلیس جادویی را وضع کرد و آن را در کتابی نوشت و سپس آن را در هم پیچید و بر پشت آن نوشت: این چیزی است که آصف بن برخیا برای حکومت سلیمان داود وضع کرد و برای کسی که فلان چیز و فلان شیء را بخواهد، از اندوخته‌ها و گنجینه‌های علمی است. سپس آن را زیر تخت دفن سلیمان نمود بعد آن را

برای افراد پیرامون خود قرائت نمود، به همین سبب، کافران گفتند: غلبه‌ی سلیمان بر ما فقط به خاطر این نوشته بوده است.

و اهل توحید گفتند: سلیمان بنده و پیامبر خدا بود و برای بیان این مطلب خداوند فرموده است: ﴿وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَنَ...﴾ تا آخر آیه. بنابراین، احتمال دارد ظرف در فرموده‌ی خدا؛ یعنی (عَلَىٰ مُلْكٍ)، متعلق به (تَتْلُوا) باشد که گفته‌ی خداوند است یا متعلق به ولایت شیطان – که گویا از قرآن حذف گردیده است – و احتمال می‌رود بولایه که جار و مجرور است بیان چیزی باشد که آن را تلاوت کردند و بعد پیروی کردند و معتقد به چیزی شدند که شیاطین آن را می‌گفتند، از قبیل این که: جن و شیاطین بر ملک سلیمان تسلط داشتند و حکومت او با جادوی آنان می‌چرخید. می‌گوییم: ذیل خبر، حذف چیزی از این آیه را تأیید می‌نماید، چنانچه خواهد آمد.

(کا) ۹۶- کلینی با همان اسناد مذکور از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که باز هم وی این آیه را چنین خواند: (سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُم مِّنْ آيَةٍ بَيْنَ فَمَنْهُمْ مِّنْ أَمْنٍ وَمَنْهُمْ مِّنْ جَحْدٍ وَمَنْهُمْ مِّنْ أَقْرٍ وَمَنْهُمْ مِّنْ بَدَلٍ وَمَنْ يَبْدُلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِّنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ).

یعنی: از بنی اسرائیل بپرس چقدر معجزه‌ها و دلایل روشن به آن‌ها داده‌ایم. هر کس نعمت خدا را دگرگون کند. پس بعضی از آن‌ها ایمان آوردند و بعضی منکر شدند و بعضی نیز، اقرار نمودند و بعضی دیگر آن را تبدیل کردند و تبدیل می‌کنند. پس از آن‌که به سویش آمد بی‌گمان خداوند دارای کیفر و عقاب شدید است.

(کب) ۹۷- سیاری از محمد بن علی از ابن اسباط از علی بن ابی حمزه از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام مثل آن را روایت کرده است.

(کج) ۹۸- عیاشی از ابی بصیر مثل آن را از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است.

(کز) ۹۹- عیاشی از ابن ابی عمیر از کسی که آن را نامبرده است از ابی عبدالله روایت کرده است که این آیه را چنین خواند: **(إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَ الْهُدَى - فِی عَلِی) همان کسانی که کتمان می کنند آن دلایل و هدایت را که درباره ی علی فرو فرستادیم. گویا (فی علی) از قرآن حذف گردیده است.**

(که) ۱۰۰- سیاری از یعقوب بن یزید از ابن ابی عمیر از کسی که او را نامبرده است از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است این سخن خداوند را: **(إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَ الْهُدَى - فِی عَلِی - مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَ يَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ).**

(کو) ۱۰۱- کلینی از تعدادی از اصحاب ما از سهل بن زیاد از ابن محبوب از محمد بن سلیمان ازدی از ابی الجارود از ابی اسحاق از امیرالمؤمنین علیه السلام روایت کرده است که این آیه را چنین خواند: **(وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ - بَظْلَمَهُ وَسُوءَ سِرِيرَتِهِ - وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ).** هنگامی که پشت می کند و می رود در زمین به تلاش می افتد تا در آن فساد ورزد و زرع و نسل را نابود می کند - به وسیله ی ظلم و سوء نیت خود - و خداوند فساد را دوست نمی دارد.

(کز) ۱۰۲- عیاشی مثل آن را از ابی اسحاق روایت کرده است.

(کج) ۱۰۳- سیاری از ابن محبوب مثل آن را روایت کرده است.

(کط) ۱۰۴- کلینی از محمد بن یحیی از احمد بن عیسی از حسین بن یوسف از برادرش از پدرش از ابی بکر بن محمد روایت کرده است که گفت: از ابی عبدالله علیه السلام شنیدم که این

آیه را چنین می‌خواند: (وزلزلوا - ثم زلزلوا - حتی یقول الرسول) و تحت فشار قرار گرفتند - سپس تحت فشار قرار گرفتند - تا جایی که پیامبر گفت. در «مرآة العقول» گفته است که روایت از بکر بن محمد می‌باشد، و بعد لفظ ابی، در روایت از طرف نسخه نویسان افزوده شده است و دلالت می‌کند بر این که (ثم زلزلوا) از آیه ساقط گردیده است.

(ل) ۱۰۵- سیاری از ابن ابی عمیر از علی بن عطیه از ابی العباس از ابی عبدالله علیه السلام درباره‌ی فرموده‌ی خداوند چنین روایت کرده است: (وزلزلوا - ثم زلزلوا - حتی یقول الرسول والذین آمنوا متی نصر الله) تحت فشار قرار گرفتند؛ سپس تحت فشار قرار گرفتند؛ تا جایی که پیامبر و کسانی که ایمان آورده بودند، می‌گفتند: یاری خدا کی خواهد رسید؟

(لا) ۱۰۶- و از حسین بن یوسف از برادرش از پدرش از ابی بکر بن محمد روایت شده است که گفت: از ابا عبدالله شنیدم که مانند آن را ذکر کرد و از این جا عدم خللی در سند الکافی ظاهر می‌گردد با این که روایت یوسف - کسی که از یاران امام صادق و امام کاظم علیه السلام است - از بکر بن محمد - کسی که تصریح دارد که از اصحاب امام رضا علیه السلام است - بعید به نظر می‌رسد و هیچ یک از راویان او را چنین ذکر نکرده‌اند.

(لب) ۱۰۷- علی بن ابراهیم از پدرش از نصر بن سوید از ابن سنان از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که وی این آیه را چنین خواند: (حافظوا علی الصلوات والصلوة الوسطی - وصلاة العصر وقوموا لله قانتین) در انجام نمازها و نماز میانه - نماز عصر - محافظت ورزید و فروتنانه برای خدا به پا خیزید.

(لج) ۱۰۸- عیاشی از محمد بن مسلم از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفتم: منظور از الصلاة الوسطی چیست؟ وی در جواب گفت: این طور بخوان: (حافظوا علی

الصلوات والصلاة الوسطی - وصلاة العصر - وقوموا لله قانتین) و منظور از (صلاة الوسطی) نماز ظهر می باشد و پیامبر خدا هم این آیه را چنین می خواند.

(لد) ۱۰۹- سید بزرگوار علی بن طاوس در کتاب «فلاح الوسائل» می گوید: از محمد بن مسلم از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده ام که گفت: همسر حسن علیه السلام مصحفی را نوشت. حسن علیه السلام هنگام رسیدن به آیه ی فوق به کاتب گفت: این طور بنویس: (حافظوا علی الصلوات والصلاة الوسطی - وصلاة العصر - وقوموا لله قانتین).

(له) ۱۱۰- و در منبع فوق آمده است که این آیه در کتاب ابراهیم خزار از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام چنین روایت شده است: (حافظوا علی الصلوات والصلاة الوسطی وصلاة العصر) تا آخر آیه.

(لو) ۱۱۱- و در منبع فوق دیده ام که در کتاب «تفسیر القرآن» از امام باقر و امام صادق علیه السلام از یک نسخه ی قدیمی که اکنون نزد ماست، چهار حدیث آمده است که به چند طریق به امام باقر و صادق می رسند. در مفاد آن احادیث (صلاة الوسطی)، نماز ظهر است و رسول خدا چنین می خوانده است: (حافظوا علی الصلاة والصلاة الوسطی وصلاة العصر) تا آخر آیه.

(لز) ۱۱۲- سید در کتاب «سعد السعود» در «الفصل المنقول» از «الکاشف» در استدلالی که برای معنی صلاة الوسطی - نماز ظهر- آورده است، چیزی گفته است که عبارت آن، این است: و از جمله ی آن روایت ها، روایت ابن عباس و عائشه که در میان (صلاة وسطی وصلاة عصر)، با واو عطف فاصله انداخته اند و همین طور از کسانی غیر از ابن

عباس، از اهل بیت روایت کردیم: با او معطوفه در عصر که بر نزدیک تر دلالت دارد و آن نزدیک تر، صلاة ظهر است.

(لح) ۱۱۳- صدوق در کتاب «معانی الأخبار» از علی بن عبدالله الوراق و علی بن محمد بن حسن معروف به ابن مقبره قزوینی و هر دو از سعد بن عبدالله بن ابن خلف از سعد بن داود از مالک بن انس از زید بن اسلم از قعقاع بن حکیم از ابی یونس، آزاد شده‌ی عائشه همسر پیامبر ﷺ، روایت کرده‌اند که عائشه مرا فرمود: تا مصحفی را برایش بنویسم و به من گفت: آن گاه که به این آیه رسیدی، چنین بنویس: (حافظوا علی الصلوات والصلوة الوسطی وصلاة العصر وقوموا لله قانتین) سپس عائشه گفت: به خدا سوگند آن را از پیامبر خدا شنیدم.

(لط) ۱۱۴- و در منبع فوق با همان اسناد از سعد از احمد بن صباح از محمد بن عاصم از فضل بن رکین از هشام سعد از زید بن اسلم از ابی یونس روایت شده است که گفت: مصحفی را برای عائشه نوشتم و او گفت: هرگاه به آیه‌ی (صلاة الوسطی) رسیدی آن را بنویس تا خودم بر تو املا کنم. پس وقتی به آن رسیدم، چنین بر من املا نمود: (حافظوا علی الصلوات والصلوة الوسطی وصلاة العصر).

(م) ۱۱۵- و در منبع فوق با همان اسناد از سعد بن داود از ابی زهر از مالک بن انس از زید بن اسلم از عمرو بن نافع روایت شده است که گفت: مصحفی را برای حفصه، همسر پیامبر ﷺ، نوشتم. حفصه گفت: هر گاه به این آیه رسیدی چنین بنویس: (حافظوا علی الصلوات والصلوة الوسطی وصلاة العصر).

(ما) ۱۱۶- کلینی از علی بن ابراهیم از پدرش از حماد بن عیسی و محمد بن یحیی از احمد بن محمد بن عیسی و محمد بن اسماعیل از فضل بن شاذان و همگی از حماد بن

عیسی از حریر از زراره روایت کرده‌اند که گفت: از ابی جعفر علیه السلام درباره‌ی تعداد نمازهای فرض سؤال نمودم، وی در جواب گفت: در شب و روز، پنج نماز بر ما واجب است. گفتم: آیا خداوند آن‌ها را در کتاب خود نامگذاری و بیان نموده است؟ در جواب گفت: بله، خداوند متعال فرموده است. آیات را خواند و ابی جعفر گفت: و در بعضی قرائت‌ها آمده است. (حافظوا على الصلوات والصلاة الوسطى وصلاة العصر وقوموا لله قانتين) و صدوق هم در کتاب «علل الشرایع» از پدرش از سعد بن عبدالله از احمد بن محمد بن عیسی از علی بن حدید و ابن ابی نجران از حماد از حریر مانند این حدیث را روایت کرده است و شیخ در کتاب «التهذیب» با اسناد خود از احمد بن محمد بن عیسی مانند او، این خبر را روایت کرده است.

و در کتاب «الفقیه» با اسناد خود از زراره آن را روایت کرده است و چون سؤال از تعداد نمازهای فرض روزانه است، پس در جواب به ذکر آن نمازها بسنده کرده است. لازم است هدف زراره را شناخت تا در مقابل عامه (اهل سنت) و غیر از آنان نیاز به استدلال نباشد، زیرا او بزرگ‌تر از آن است که بر تعداد نمازها جهل داشته باشد و قول او در روایت، با توجه به چیزی که خداوند آن را فرض کرده است، بر قصد زراره شهادت می‌دهد؛ زیرا بنابر اخبار و روایات معتدد، سؤال از نمازهایی است که خداوند در قرآن فرض کرده است. پس آنجا که زراره در سؤال خود می‌گوید: آیا خداوند آن‌ها را نام برده و بیان کرده است؟ منظورش تفصیل و بیان ظاهری است نه بیان مطلق، حتی اگر بطور اجمال باشد، با جواب اول فهمیده می‌شود، پس آشکار شد که شاهد آوردن این روایت به خاطر ذکر صلاة العصر در قرآن است با بعضی از قرائت‌های معتبر نزد ابی جعفر علیه السلام که با قرائت‌های آنان یکی است به دلیل این که در جایی دیگر آن را ذکر نکرده است، اگر هدف، بیان تفصیلی نبود، آن مطلب و مطالب قبلی و بعدی با اشاره بیان می‌کنند که آن اخبارها با خبرهای سابق، در یک چیز متحدند و آن،

این‌که هدف از همه‌ی روایات، شکست دادن مخالفان است؛ زیرا شدت اعتماد آنان بر صحابه است. و گفته شد که قرائت فوق از عده‌ای از آنان نیز، روایت شده است و این شبیه قول امام است که در حضور بعضی از عامه گفت: «ما قرآن را طبق قرائت پدرم می‌خوانیم»؛ زیرا از آنان پیروی می‌شود و آنان از کسی پیروی نمی‌کنند. بعضی از راویان احتمال داده‌اند که این سخن از کلام راوی باشد، زیرا صدوق این قسمت را در معانی الاخبار، ساقط کرده است، اما این احتمال به شدت بعید است، زیرا از آن آشکار می‌شود که ذکر نمازها در قرآن از کلام وی ساقط گردد با این که ابو جعفر در بیان و مقام تفصیل بوده، حال این که چهار فرض از پنج فرض را هم نام برده است. پس بهتر است سهو و اشتباه را به صدوق نسبت دهیم نه به ابی جعفر علیه السلام، چون به نظر می‌رسد که خبر از کتاب «حریز» گرفته شده که امام آن را تصدیق نموده است و در این طبقه، رد نمودن کلام راوی در اخبار، معهود و مرسوم نیست. گاهی نسخه‌های حدیث با هم اختلاف دارند مثلاً در کتاب «التهذیب» و «علل الشرایع»، «وصلاة العصر» با واو آمده اما در کتاب‌های «الکافی» و «الفقیه» بدون واو آمده است. و قبلاً از تفسیر کشاف نقل شد که ابن عباس و عائشه آن را با واو و حفصه بدون واو خوانده‌اند و برتری اولی، بعید به نظر نمی‌رسد، زیرا همه‌ی اخبار در این باب، به صراحت بر وجود واو دلالت دارند و احتمال این‌که ذکر آن بدون واو تقیه باشد - آن طور که در کتاب «شرح التهذیب» مجلسی آمده - بعید است؛ زیرا عائشه از نظر آنان از غیر خود والامقام‌تر بود. سپس در کتاب «الفقیه» چنین آمده است: ﴿وَقَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾. تقی مجلسی در شرح خود گفته: ممکن است گفته‌ی او «صلاة الوسطی» در قرائت داخل باشد و ظاهر آن است که منظور امام علیه السلام این است که همین مطلب مقصود خداوند متعال است. و خدا عالم است.

(مب) ۱۱۷- سیاری از صفوان، از علی از محمد بن مسلم روایت کرده است که گفت: به ابی جعفر علیه السلام گفتم: «صلاة الوسطی» چیست؟ در جواب آیه را چنین خواند: (حافظوا على الصلوات والصلاة الوسطی وصلاة العصر وقوموا لله قانتین) گفت صلاة الوسطی، نماز ظهر است و رسول خدا صلی الله علیه و آله این گونه قرائت کرده است.

(مح) ۱۱۸- و باز هم از سیاری از محمد بن جمهور که از امامان علیهم السلام روایت می‌کند، (حافظوا على الصلوات والصلاة الوسطی وصلاة العصر وقوموا لله قانتین): گفت: راغبین (علاقه‌مندان).

(مد) ۱۱۹- از حسین بن یوسف از برادرش از پدرش از ابن مسلم از ابی جعفر علیه السلام روایت شده است که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله (والوسطی وصلاة العصر) می‌خواند.

(مه) ۱۲۰- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن ومنسوخه» گفته: امام صادق آیه را (حافظوا على الصلوات والصلاة الوسطی وصلاة العصر) تلاوت می‌کرد. (مو) ۱۲۱- و از عبدالملک از علی بن مریم از ابن عباس روایت است که وی این آیه را چنین می‌خواند.

(مز) ۱۲۲- و از ابان بن عثمان از عبدالحمید از ابن مسلم از ابی جعفر علیه السلام روایت است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله آیه‌ی فوق را چنین می‌خواند: (حافظوا على الصلوات والصلاة الوسطی صلاة العصر وقوموا لله قانتین).

(مح) ۱۲۳- و با همین اسناد از ابی بصیر از ابی عبدالله، مانند آن روایت شده است. (مط) ۱۲۴- و از یوسف از برادرش از پدرش از عمرو بن جابر روایت است که آیه‌ی بعد چنین بود: (والذین يتوفون منكم ويذرون أزواجا وصیه لأزواجهم متاعا إلى

الحول غیر اخراج مخرجات)؛ یعنی، کسانی که از شما می‌میرند و همسرانی از خود به جای می‌گذارند، باید برای همسران خود وصیت کنند که تا یک سال آنان را بهره‌مند سازند؛ به شرط آن که همسران بیرون نروند. گویا در این آیه، کلمه‌ی مخرجات وجود داشته و بعد حذف شده است.

(ن) ۱۲۵- ثقة الإسلام در «روضة الكافی» از علی بن ابراهیم از احمد بن محمد از محمد بن خالد از محمد بن سنان از ابی جریر قمی؛ یعنی، محمد بن عبیدالله و در نسخه عبدالله، از ابی الحسن علیه السلام روایت کرده است که قسمتی از آیه الكرسي را چنین قرائت کرد: (له ما فی السموات وما فی الأرض) - (وما بینهما وما تحت الثرى عالم الغیب والشهادة الرحمن الرحیم - من ذا الذی یشفع عنده إلا بإذنه) - گویا بین دو خط تیره جزئی از قرآن بوده و حذف گردیده است.

(نا) ۱۲۶- و با همان اسناد از محمد بن خالد از حمزه از عبید از اسماعیل بن عباد از ابی عبدالله علیه السلام بخشی از آیه الكرسي چنین روایت شده است: (ولا یحیطون بشئ من علمه إلا بما شاء) و در آخرش (العلی العظیم والحمد لله رب العالمین) و دو آیه‌ی دیگر قرار دارد.

(نب) ۱۲۷- و از تعدادی از اصحاب ما از سهل بن زیاد از ابی محبوب از ابن ارباب از حرمان بن اعین از ابی جعفر علیه السلام روایت است که در آیه (والذین کفروا أولیاءهم الطاغوت) به طواغیت خواند.

(نج) ۱۲۸- تاسع البحار از ابن شهر آشوب در مناقب خود نقل می‌کند و می‌گوید در کتاب المنزل از امام باقر علیه السلام چنین یافتیم: (والذین کفروا - بولاية علي بن أبي طالب -

اولیاءهم الطاغوت) و گفت: جبرئیل این آیه را چنین نازل کرده است. گویا عبارت مذکور در قرآن بوده و حذف گردیده است.

(ند) ۱۲۹- شیخ بزرگوار احمد بن علی قمی در «کتاب العروس» از امام صادق علیه السلام روایت می‌کند گفت: علی بن حسین علیه السلام با جدیت قسم می‌خورد که هر کس قبل از زوال خورشید هفتاد بار آیه الكرسي را قرائت نماید، به گونه‌ای که زوال خورشید مصادف با بار هفتم باشد، گناهان اول و آخر او آمرزیده می‌شوند و اگر در همان سالی بمیرد که آیه الكرسي را در چنان حالی خوانده است، بدون محاسبه‌ی خداوند، خواهد مرد. وی چنین خواند (لا إله إلا هو الحي القيوم لا تأخذه سنة ولا نوم له ما في السموات وما في الارض - وما بينهما وما تحت الثرى عالم الغيب والشهادة فلا يظهر على غيبه أحدا - من ذا الذي يشفع عنده إلا بأذنه يعلم ما بين أيديهم ... هم فيها خالدون).

(نه) ۱۳۰- در همان منبع قبلی از حسن بن علی علیه السلام روایت شده است که گفت: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: آیه الكرسي در لوحی از زمرد سبز قرار دارد و با مرکب مخصوص خداوند نوشته شده است. هیچ روز جمعه‌ای نیست مگر این که آن لوح به پیشانی اسرافیل بر می‌خورد و هرگاه به پیشانی وی بر خورد نماید، تسبیح می‌کند و می‌گوید: پاک و بی‌عیب است کسی که تسبیح جز برای او جائز نیست و پرستش و فروتنی هم برای ذات اوست نه غیر او. توانا و یکتا و چیره است. پس وقتی که او تسبیح می‌کند تمام اهل آسمان از فرشتگان با وی سبحان الله و لا اله الا الله می‌گویند: پس هرگاه اهل آسمان دنیا، تسبیح آنان را شنید که خدا را تقدیس می‌کنند، هیچ فرشته‌ی مقرب و هیچ پیامبری باقی نمی‌ماند مگر این که برای خواننده‌ی آیه الكرسي همان گونه که نازل شده است، دعا می‌کنند.

(نو) ۱۳۱- سید بزرگوار علی بن طاوس در کتاب «منهج الدعوات» از شیخ بن عبدالصمد از سید امام ابی البرکات محمد بن اسماعیل حسینی مشهدی روایت کرده است که گفت: مفید ابوالوفا عبدالجبار بن عبدالله مقری برایمان حدیث آورد و گفت: شیخ ابو جعفر محمد بن حسن بن علی طوسی برای ما حدیث آورد و باز هم از او شیخ فقیه ابی القاسم حسن بن علی طوسی و باز هم از او شیخ فقیه ابی القاسم حسن بن علی بن محمد جوینی حدیث آورد و گفت: شیخ ابو عبدالله حسین بن احمد بن محمد بن طحال مقدادی مرا خبر کرد و گفت: علی بن محمد بن حسن طوسی گفت: پدرم برایمان حدیث آورد و باز هم از او از پدر بزرگش از پدرش ابی الحسن از شیخ ابی جعفر محمد حسن طوسی خبر آورد و گفت: عده‌ای از اصحاب از احمد بن محمد بن سعید برایمان حدیث آوردند و گفت: حسن بن علی بن فضال برایمان حدیث آورد و گفت: محمد بن ارومه برایمان حدیث آورد و گفت: احمد بن محمد بن ابی نصر از امام رضا علیه السلام حدیث آورد و گفته‌ی امام رضا را چنین نقل کرد: «رقعة الجیب دعایی است که بر گریبان دوخته شده است، از هر چیزی پناه می‌دهد و حدیث را ادامه داده تا به این گفته‌ی امام رضا می‌رسد: آیه الكرسي چنان که نازل شده، نوشته می‌شود و لا حول و لا قوة الا بالله» تا آخر نیز، نوشته می‌شود. تقی مجلسی در شرح فارسی خود بر کتاب «الفقیه» ترجمه‌ی آیه الكرسي را چنان که طبق روایت اهل بیت نازل شده، گفته است که طبق روایت امام رضا بعد از عبارات (العظیم والحمد لله رب العالمین وبعد از له ما فی السماوات وما فی الأرض ما بینهما وما تحت الثرى عالم الغیب والشهادة الرحمن الرحیم) وارد شده است.

و علی بن ابراهیم و کلینی و شیخ طبرسی و ابن طاوس و دیگران، این آیه را اینگونه روایت کرده اند و نام آن را «آیه الكرسي علی التنزیل» گذاشته‌اند و پسر علامه‌اش در کتاب

«مرآة العقول» در ذیل خبر قبلی ابی جریر گفته است: و این خبر می‌رساند که کلماتی از آیه الكرسي حذف گردیده است و در بعضی از دعاهاى روایت شده، آمده است که «آیه الكرسي على التنزيل» که به این «آیه الكرسي» اشاره دارد، باید نوشته شود. محقق داماد در حواشی کتاب «قبسات» گفته است: احادیث وارده از طرق آنان و طریق ما این مطلب را بیان می‌کنند که در آیه‌ی متعه (فما استمتعتم به منهنّ إلى أجلٍ مسمّى): وجود داشته است و به جایی می‌رسد که می‌گوید: در آیه الكرسي على التنزيل، کلماتی است که در مصاحف فعلی وجود ندارد و در حواشی بعضی از نسخه‌های قدیمی «منهج الدعوات» بعد از «آیه الكرسي على التنزيل» گفته که آن آیه الكرسي، قول خداوند است که بعد از (له ما فى السموات وما فى الأرض - وما بينهما وما تحت الثرى - من ذا الذى يشفع عنده) تا آخر آیه الكرسي، قرار دارد. آن‌گونه که ذهن آنان ساخته و پرداخته است.

(نز) ۱۳۲- علی بن ابراهیم در تفسیر خود گفته است: و اما آیه الكرسي پدرم از حسن بن خالد مرا آگاه کرد که ابو الحسن رضا علیه السلام چنین قرائت کرده است: (لا إله إلا هو الحى القيوم لا تأخذه سنة ولا نوم له ما فى السموات وما فى الأرض - وما بينهما وما تحت الثرى عالم الغيب والشهادة هو الرحمن الرحيم - من ذا الذى يشفع عنده) تا فرموده‌ی خداوند متعال: (هم فيها خالدون والحمد لله رب العالمين) نازل گردید.

(نخ) ۱۳۳- سیاری از سهل بن زیاد از حمزه بن عبید از اسماعیل بن عباد بصری از کسی که آن را نامبرده است از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرد و گفت: در آیه الكرسي آیه‌ی (له ما فى السموات وما فى الارض - وما تحت الثرى - آیه - عالم الغيب والشهادة

الرحمن الرحيم بديع السموات والارض ذو الجلال والإكرام رب العرش العظيم) وجود دارد.

(نط) ۱۳۴- و از محمد بن جریر از ابن سنان تیمی از ابی حسن رضا علیه السلام روایت است: (له ما فى السَّمَاوَاتِ وما فى الارض عالم الغيب و الشَّهادة الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ من ذا الذى يشفع عنده).

(س) ۱۳۵- و از ابی عمیر از صفوان بن یونس از ابی عبدالله علیه السلام درباره‌ی آیه الكرسي، چنین روایت است: (له ما فى السَّمَاوَاتِ وما فى الأرض عالم الغيب والشَّهادة الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ من ذا الذى يشفع عنده).

(سا) ۱۳۶- و از منقری از جابر بن راشد از ابی عبدالله علیه السلام روایت است که گفت: (عالم الغيب والشَّهادة العزيز الحكيم) در آیه الكرسي وجود دارد.

(سب) ۱۳۷- و از محمد بن خالد از عمر بن یحیی شوشتری و حماد بن عثمان از ابی عبدالله علیه السلام آمده است که گفت: در سقف خان‌های در اطراف خانه‌ی خدا نوشته‌ی آیه الكرسي را دیدم که در آن، کلمات بعدی وجود داشت: (له ما فى السَّمَاوَاتِ وما فى الأرض عالم الغيب والشَّهادة الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ). بعد به او عرض کردم: فدایت شوم، در این نوشته، چیزی هست که آن را نمی‌شناسم زیرا این گونه آن را نمی‌خوانیم. وی در جواب گفت: همین طور بخوان؛ زیرا چنین نازل شده است.

(سج) ۱۳۸- از سهل بن زیاد از حمزه از اسماعیل از مردی از ابی عبدالله روایت شده است: بخشی از آیه الكرسي چنین آمده است: (وما يحيطون من علمه من شئ الا بما

شاء وآخرها وهو العلی العظیم والحمد لله رب العالمین) چنان که می‌بینی، به جای کلمه‌ی «لا»، «ما» آمده و «من علمه بشیء» مقدم شده است.

(سد) ۱۳۹- و از افراد زیادی نقل شده است که (ولا یحفظون من علمه إلا بما شاء) روایت کرده‌اند.

(سه) ۱۴۰- و از ابن محبوب از ابن رثاب از حمران از ابن جعفر علیه السلام آمده است:

(والذین کفروا أولیاءهم الطواغیت) و طاغوت به شکل طواغیت آمده است. بدان که اختلاف در این اخبار این است که گاهی در بعضی از آن اخبار، تحمید؛ یعنی، «الحمد لله» بعد از «العلی العظیم» آمده و گاهی بعد از (هم فیها خالدون) آمده است و در بعضی از آن‌ها نیز، قبل از «الرحمن» واقع شده است و در بعضی از روایت‌ها ذکر نشده است، و غیر از این اختلافات با این که مجموع این خبرها بر وقوع تغییر در آیه دلالت می‌کنند، با یکدیگر منافاتی ندارند؛ چون وجود تغییر در آیه مطلوب است نه در چیزی دیگری.

نتیجه‌گیری: همانا قول او علیه السلام در آخر روایت اسماعیل بن عباد، آن که کلینی و سیاری آن را روایت کردند و آخر آن (هو العلی العظیم) بود و قول او علیه السلام که فرمود: دو آیه‌ی دیگر بعد از آن، احتمال چند وجه را در بردارد:

اول، مراد از ذکر آیه‌ی بعد از آن، این است که آن دو آیه را از آیه الكرسی حساب کنیم. پس روایت، دلالت دارد بر این که آخر آیه الكرسی (هم فیها خالدون) است، به خاطر این که مرجع ضمیرها در گفته‌ی او، آخر آیه الكرسی است. چنان که این مطلب آشکار است و این یکی از دو قول در این باره است و بعضی از اخبار ذکر شده، آن را تأیید می‌کنند.

دوم، مراد این است که دو آیه را از سوره‌ی حمد بعد از (الحمد لله رب العالمین) ذکر می‌کرد.

سوم، عامه، دو آیه‌ی بعد از (آیه الكرسي) را تغییر داده‌اند؛ این دو وجه را در مرآة العقول نقل کرده است.

چهارم، آن است که جناب سیدعلی خان در «شرح الصحیفه» آورده است که در این روایت «آیتین» به حالت نصب آمده است، در حالی که هیچ وجهی برای منصوب کردن وجود ندارد جز به عامل مقدر و تقدیر آن چنین است: «اقرأوا آیتین بعدها»؛ یعنی، دو آیه را بعد از آن بخوانید. پس کلام امام علیه السلام آن جا تمام شد که گفت: «الحمد لله رب العالمین» و این جمله تقدراً منصوب است به اعتبار مقدر بودن (قُل) یعنی بگو الحمد لله رب العالمین و بعد از آن دو آیه را بخوان، و این تقدیر مردود است به دلیل این که خلاف ظاهر است، زیرا امام علیه السلام در صدد بیان حدود آیه الكرسي می‌باشد؛ پس تقدیر ماده‌ی قرائت مناسب سیاق کلام نیست چون حاصل خبر در این حالت، این می‌شود: (العلی العظیم وقل الحمد لله رب العالمین) و دو آیه‌ی دیگر بعد از آن‌ها، و فعل مقدر در آنچه ذکر شد، منحصر نمی‌شود.

وجه پنجم: آن چیزی است که بعضی از بزرگان احتمال داده‌اند که ضمیر در «ها» - نظر به اختلاف مفسران - به اصل آیه برگردد و بعضی هم (لا إله إلا هو الحی القيوم) را آیه‌ای دانسته‌اند اما در خبر، اشاره به ردّ آن و فاسد بودن این که آخر آیه‌ای است که با (الله لا إله إلا هو العلی العظیم) شروع شده چنین باشد، و بعید و نامتناسب بودن این قول به دلیل آخر خبر از کسی پوشیده نیست.

وجه ششم: بر قلب من خطور کرده که مراد بیان تغییر در آیه الكرسي باشد نه تحدید و تعیین آن و منظور از دو آیه آن است که در روایت اسماعیل با سند مذکور در حدیث گذشت که گفته: مراد از بعید بودن، بعید بودن ترتیبی نیست، بلکه مانند این است که درباره‌ی کسی گفته شود: فلانی صفات چنین و چنان دارد و بعد از آن خصلت یا خصلت‌های دیگری هم دارد — مانند آیه بعدی: (و الارض بعد ذلک دحاها): و زمین را بعد از آن گسترانید. همچنین «بعد» معنی مع — با هم بودن — را می‌دهد چنان‌که در تفسیر مجمع و غیر آن آمده است و محل تغییر در آیه الكرسي بنا به روایت کلینی، دو جا و بنا به روایت سیاری، سه جا است. پس تقدیر کلام — خدا دانا به همه چیز است — آن است که امام علیه السلام در آیه الكرسي و مایحیطون تا آخر را قرائت کرده و در آخر آن نیز، هو العلی العظیم و الحمد تا آخر، را قرائت کرده است و بعد از این آیه، دو آیه‌ی دیگر را از آیه الكرسي خوانده و به حساب آورده است. اما این که جای آن دو آیه، بعد از «الحمد» یا قبل از آن است، وی درباره‌اش سکوت کرده است؛ اما قبل از «الحمد» بودن از حدیث مذکور شناخته می‌شود.

نتیجه: واقعاً مضمون روایت سیاری که در بین اسماعیل و امام واسطه قرار داده است، مطابق مفهوم مضمون کتب رجال می‌باشد مبنی بر این که او از یاران امام رضا بوده نه از یاران امام صادق علیه السلام. پس در سند الکافی اختلال وجود دارد و از این مطلب، غافل مشو.

(سو) ۱۴۱- سیاری خبر مرسلی را از امام حسن روایت کرده است درباره‌ی فرموده‌ی خداوند متعال که آن را چنین خوانده‌اند: (والذین يأكلون الربا لا يقومون - يوم القيامة - إلا كما يقوم الذي يتخبطه الشيطان من المس): کسانی که ربا می‌خورند بر نمی‌خیزند - روز قیامت - مگر مانند برخاستن کسی که شیطان او را سخت دیوانه ساخته است. گویا در این آیه، «يوم القيامة» وجود داشته و حذف گردیده است.

(سز) ۱۴۲- و از امام حسن علیه السلام روایت است که در باره‌ی آن را چنین خوانده‌اند: (کمثل حبة أنبتت سبع سنابل في كل سنبلة مائة حبة - أو أكثر من ذالك-)، یعنی مانند دانه‌های که هفت خوشه برآورد که در هر خوشه، صد دانه موجود باشد- یا بیشتر از آن. گویا «او اکثر من ذالك» در قرآن بوده است و آن را حذف کرده‌اند. و از ابن سیف، از برادرش، از پدرش از منصور بن حاز از عمر بن حنظله از ابی عبدالله علیه السلام روایت شده است که این آیه را چنین خواند: (والذين يتوفون منكم و يذرون ازواجاً وصية لأزواجهم إلى الحول غير اخراج مخرجات).

(سح) ۱۴۳- نعمانی در تفسیر خود، با سند گذشته از امیرالمؤمنین علیه السلام درباره‌ی مجموعه آیات تحریف شده، روایت می‌کند و می‌گوید: فرموده‌ی خدای متعال، این‌گونه است: (و جعلناکم أئمة وسطا لتکونوا شهداء علی الناس و یكون الرّسول علیکم شهداء): و شما را امامان واسطه در بین رسول و مردم قرار دادیم تا شما بر مردم، شاهد و رسول هم، بر شما شاهد باشد.

معنی وسطاً؛ یعنی، واسطه‌ی بین مردم و رسول، اما مخالفان آن را تحریف کردند و به جای «أئمة»، «أمة» قرار دادند - گویا در این آیه «أمة» به جای «أئمة» آمده و کذاک هم، در اول آن نبوده و بعد اضافه شده است.

(سط) ۱۴۴- سیاری از اسحاق بن اسماعیل از ابی عبدالله علیه السلام، آیه‌ی بعدی را چنین قرائت کرده است: (فما جزاء من یفعل ذالک منکم - ومن غیرکم - الا خزی فی الحیاة الدنیا): پس جزای کسی که از شما - و از غیر شما - چنان کند، جز رسوایی در زندگی دنیا نیست - گویا «ومن غیرکم» در قرآن بوده و حذف گردیده است.

(ع) ۱۴۵- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن» در باب آیات تحریف شده، گفته است: و فرموده‌ی خداوند متعال چنین است: (و کذا لک جعلناکم أمة وسطا لتكونوا شهداء علی الناس) در حالیکه (ائمة وسطا لتكونوا شهداء علی الناس) بوده و تحریف شده است.

سوره‌ی آل عمران

(الف) ۱۴۶- علی بن ابراهیم در تفسیر خود گفته که عالم گفته است، در هنگام نزول، این آیه چنین بود: (وآل ابراهیم و آل عمران - و آل محمد - علی العالمین)^۱ نازل گردید اما «آل محمد» را از کتاب ساقط کردند.

(ب) ۱۴۷- فرات بن ابراهیم در تفسیر خود با روایت معنعن از حرمان روایت می‌کند که گفت: از ابوجعفر شنیدم، این آیه را می‌خواند: (إن الله اصطفی آدم ونوحاً و آل ابراهیم و - آل محمد - علی العالمین) گفتم: ما چنین نمی‌خوانیم. گفت: حرفی در جای حرف دیگری قرار داده شده است.

(ج) ۱۴۸- عیاشی از هشام بن سالم نقل می‌کند که می‌گوید: از ابا عبدالله درباره‌ی این آیه سؤال کردم: (إن الله اصطفی آدم ونوحاً و آل ابراهیم) در جواب گفت: در حقیقت خداوند آدم و نوح و آل ابراهیم و آل محمد را بر جهانیان برگزید. اما اسمی را در جای اسم دیگری قرار داده‌اند.

۱ - آیه: ۳۳.

۲ - در اصطلاح محدثان، حدیثی که در سند آن گفته شود: فلان از فلان از فلان. (مصحح)

(د) ۱۴۹- از ایوب نقل است که می‌گوید: ابو عبدالله از من شنید که این آیه را می‌خواندم: (ان الله اصطفى آدم ونوحاً وآل ابراهيم وآل عمران): ابو عبدالله گفت: «آل محمد» هم، بود اما حذفش کردند و آل ابراهیم و آل عمران را باقی گذاشتند.

(ه) ۱۵۰- و از ابی عمر و زبیری از ابی عبدالله علیه السلام روایت است که به او عرض کردم: دلیل قرآنی مبنی بر این که آل محمد اهل بیت او هستند چیست؟ در جواب گفت: این آیه است که می‌فرماید: (إن الله اصطفى آدم ونوحاً وآل ابراهيم وآل عمران - وآل محمد - علی العالمین - ذریة بعضها من بعض والله سمیع علیم) چنین نازل شد. و این آیه را نیز، قرائت کرد: (اعملوا آل داود شكراً وقلیل من عبادی الشكور وآل عمران وآل محمد): ای آل داود، سپاسگزاری کنید و اندکی از بندگانم شکرگزار هستند. و آنان، آل عمران و آل محمدند. این، روایت ابی خالد قماط است.

(و) ۱۵۱- شیخ طوسی در کتاب «التبیان» گفته که در قرائت اهل بیت علیهم السلام، «وآل محمد علی العالمین» خوانده شده است.

(ز) ۱۵۲- شیخ در کتاب «امالی» از ابی محمد فحام گفت: محمد بن عیسی از هارون ابو عبدالصمد ابراهیم از پدرش از پدر بزرگش؛ یعنی، ابراهیم بن عبدالصمد بن محمد بن ابراهیم گفت: جعفر بن محمد علیه السلام (إن الله اصطفى آدم ونوحاً وآل ابراهيم وآل عمران وآل محمد علی العالمین) خواند و گفت: این چنین نازل شده است.

(ح) ۱۵۳- سیاری از محمد بن سنان از ابی خالد قماط از حمران بن اعین روایت کرده است که گفت: از ابا عبدالله شنیدم که چنین می‌خواند: (إن الله اصطفى آدم ونوحاً وآل ابراهيم وآل عمران وآل محمد) سپس گفت: به خدا سوگند، این طور نازل شد.

(ط) ۱۵۴- و از بعضی از اصحاب ما، روایت است که حدیث را به امامان علیهم السلام نسبت می‌دهند، و (آل ابراهیم علی العالمین) می‌خوانند و من گفتم: مردم «وآل عمران» می‌خوانند. گفت: حرفی در جای حرف دیگری قرار داده شده است.

(ی) ۱۵۵- و از علی بن حکم از داود بن نعمان از ایوب حر روایت است که گفت: ابو عبدالله علیه السلام از من شنید که من این طور قرائت کردم: (إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ) گفت: آل محمد هم، در آن بود اما آن را حذف کردند و بقیه را باقی گذاشتند.

(یا) ۱۵۶- شیخ طبرسی در تفسیر «مجمع البیان» گفت: و در قرائت اهل بیت علیهم السلام (آل محمد علی العالمین) آمده است.

(یب) ۱۵۷- شیخ محمد بن حسن شیبانی در کتاب «نهج البیان» گفته است: و در قرائت اهل بیت (وآل محمد علی العالمین) آمده است: همه‌ی آن خبرها بر نزول «آل محمد» در این آیه اتفاق دارند، اما در نزول «آل عمران» اختلاف دارند؛ زیرا بعضی از آن‌ها به صراحت می‌رسانند که «آل عمران» به جای «آل محمد» گذاشته شده است و بعضی از آن‌ها هم در نازل شدن آن ظاهرند و ممکن است قسمت اخیر بر عدم انتقال راوی حمل شود که سقوط آن را در قرائت امام نقل نکرده است چنانکه همان معنی موجود و ثابت در ذهن‌ها هست، بلکه از ذیل روایت ابی عمر و زبیری ظاهر است که جز ابی خالد، «آل محمد» را نقل نکرده‌اند، اما باز هم ممکن است بر اشتباه نسخه‌بردارها حمل شود، بلکه خبر مروی ابی خالد از حمران در وجود آن ظاهر است که با صریح خبر مروی دیگر وی در تفسیر فرات معارضه

می‌شود، زیرا آن خبر بر عدم نزول آل عمران دلالت می‌کند، و در دلیل پنجم گفته شد که آن مطلب در مصحف ابن مسعود بوده است.

(بیج) ۱۵۸- علی بن ابراهیم در دو جا از تفسیر خود آورده است: (یا مریم اقتنی لربک وارکعی واسجدی مع الراكعين) این چنین نازل شده که «اسجدی» مقدم بر «وارکعی» است.

(ید) ۱۵۹- محمد بن حسن شیبانی در دو جا از تفسیر خود برای تقدیم و تأخر حروف بر یکدیگر به این آیه مثال آورده است که خداوند می‌فرماید: (یا مریم اقتنی لربک واسجدی وارکعی مع الراكعين)

(یه) ۱۶۰- سیاری از ابن ابی عمیر از ابی ایوب خراز از زیاد بن سوقة از حکم بن عینیه از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که این آیه را چنین خواند: (یا مریم اقتنی لربک واسجدی - شکر الله - وارکعی مع الراكعين) و در فرموده‌ی دیگر خداوند خواند: (إذا يختصمون - فی مریم عند ولادتها) الخبر. گویا (فی مریم عند ولادتها) در قرآن بوده و حذف گردیده است. سیاری، این خبر را در این مقام چنین وارد کرده است و گویا او چنین فهمیده که دو کلمه داخل قرائت بوده است اما عیاشی طوری این خبر را وارد نموده که نشان می‌دهد این دو کلمه داخل قرآن نیستند، زیرا درباره‌ی آن از حکم بن عینیه آمده که گفت: از ابی جعفر درباره‌ی این فرموده‌ی خداوند در قرآن سوال نمودم که می‌فرماید: ﴿وَإِذْ

قَالَتِ الْمَلَكَةُ يَمْرِيْمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِيْنَ

(آل عمران: ۴۲)

«آنگاه را به یاد بیاور که فرشتگان گفتند: ای مریم! خدا تو را برگزیده و پاکیزه‌ات داشته است، و تو را بر همه زنان جهان برتری داده است».

گفتم: چرا «اصطفاء» دوبار ذکر شده است در حالی که «اصطفاء» فقط یک بار است؟ راوی گفت: امام در جواب گفت: ای حکم، این مطلب تأویل و تفسیری دارد. پس به او گفتم: آن تفسیر کن. گفت: یعنی، اول عیسی را برای او از فرزندان انبیاء برگزید و از این که در ولادت و در میان پدران و مادرش زنایی موجود باشد، پاک گردانید و در قرآن هم، می‌فرماید: (یا مریم ائنتی لربک واسجدی وارکعی شکراً لله) تا آن جا که می‌گوید: در روایت ابن خرداذ آمده است که کدام یک از آنان، مریم را در حال یتیم شدن کفالت کردند و تو ای محمد، نزد آنان نبودی؛ آنگاه که مردم درباره‌ی به دنیا آمدن عیسی با هم درگیر بودند که کدام یک از آن‌ها کفالت او و فرزندش را به عهده بگیرند. روایت.

(یو) ۱۶۱- سیاری از محمد بن جمهور از بعضی از اصحاب از ابی عبدالله درباره قول خداوند، خطاب به حضرت عیسی: (إِنِّی رَافِعُکَ إِلَیَّ وَمُتَوَفِّیکَ) روایت کرده است که گفت: چنین نازل شد. پس آنچه صدوق با اسناد از امام رضا روایت کرده است که امام رضا گفت: امر هیچ یک از انبیاء و حجت‌های خدا، بر مردم مشتبه نشد مگر امر عیسی علیه السلام که او زنده از زمین رفت و روحش در بین آسمان و زمین گرفته شد، سپس به سوی آسمان بالا کشیده شد و روحش به وی باز گردانده شد، این قرائت را تأیید می‌کند. در ظاهر، قرائت مشهور می‌رساند که وفات در زمین انجام شده است و اهل تفسیر چند وجهی را برای آن ذکر کرده‌اند که چهارمین وجه از علمای نحو نقل شد که گفتند: در آیه، تقدیم و تأخر وجود دارد، مانند قول خداوند: ﴿فَکَیْفَ کَانَ عَذَابِی وَنُذْرِ﴾ که در ترتیب، وجود نذر؛ یعنی، «پیامبران» قبل از عذاب است، اما شیخ در «التبیان» این قول را به قرائت نسبت داده است و طبرسی آن را

تأیید نموده با آنچه از پیامبر ﷺ روایت نموده است که می‌فرماید: «عیسی نمرده و قبل از روز قیامت به سوی شما بر می‌گردد».

(یز) ۱۶۲- محمد بن حسن شیبانی در «نهج البیان» گفته است: و در خبرهای ما از امامان روایت شده است: (إني رافعك إلی وموفقك) - بعد از نازل شدنش در زمان قائم آل محمد ﷺ، دخول این کلمات در قرائت، بعید به نظر نمی‌رسد و خدا دانا به همه چیز است.

(یح) ۱۶۳- عیاشی از حبیب سجستانی روایت کرده است که گفت: از ابا جعفر ﷺ درباره‌ی فرموده‌ی خداوند سؤال نمودم:

﴿وَإِذَا أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّنَ لَمَا آتَيْتُكُم مِّن كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ﴾ (آل عمران: ۸۱)

«هنگامی که خداوند پیمان مؤکد از پیغمبران گرفت که وقتی کتاب و فرزاندگی به شما دادم و بعد از آن پیغمبری آمد تا آنچه با خود دارید، تصدیق نماید؛ باید به او ایمان بیاورید و وی را یاری دهید».

گفتم: چگونه موسی و عیسی ﷺ به وی ایمان بیاورند و کمکش کنند در حالی که او را در نیافته‌اند و چگونه عیسی به محمد ﷺ ایمان بیاورد و او را کمک کند در حالی که او را در نیافته است. امام در جواب گفت: ای حبیب، به درستی از قرآن آیات بسیاری ساقط گردیده است و چیزی جز حروفی که نویسندگان به اشتباه نوشته‌اند و در توهم مردان است، به آن اضافه نشده است. این درست نیست، پس آن را چنین بخوان: (وَإِذَا أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ إِمَامِ النَّبِيِّنَ لَمَا آتَيْتُكُم مِّن كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ). «ای حبیب، خداوند اینگونه این آیه را نازل کرده است، اما هیچ امتی از

امت‌هایی که قبل از موسی بودند به پیمانی که خداوند در قبال پیامبر ﷺ - بعد از پیامبر خودشان - از آنان گرفته بود، وفا نکردند و امتی که موسی به نزدشان آمد، جز تعداد اندکی، موسی را تکذیب کردند و به او ایمان نیاوردند و یاریش نکردند، امت عیسی هم، محمد را ﷺ تکذیب کردند و به او ایمان نیاوردند و کمکش نکردند؛ جز تعداد اندکی. و این امت نیز، پیمانی را که رسول خدا ﷺ در قبال علی بن ابی طالب ﷺ از آنان گرفت، انکار کردند؛ آن هم در زمانی که مردم را پیاداشت و علی را خلیفه‌ی خود کرد و آنان را به ولایت و اطاعت او دعوت نمود و خودشان را بر این پیمان شاهد قرار داد. چه پیمانی محکم‌تر از فرموده‌ی رسول خداست درباره‌ی علی بن ابی طالب ﷺ، که به آن وفا نکردند حتی آن را انکار و تکذیب نمودند. گویا در آیه‌ی کلمه‌ی «امم» وجود داشت و حذف گردیده است».

(یط) ۱۶۴- سیاری از ابن سالم از حبیب سجستانی، مانند آن را تا قول امام ﷺ که می‌گوید: ای حبیب، خداوند آن را چنین نازل کرده است، روایت نموده است.

(ک) ۱۶۵- و از راوی قبل، آمده که گفته است: از امامان از امم النبیین روایت شده است و شیخ طوسی در «تبیان» آورده که امام صادق گفته است: تقدیر آن چنین است.

آنگاه خداوند از امت‌های پیامبران پیمان گرفت که پیامبرشان را تصدیق و به برنامه‌ای که او آورده عمل کنند، اما آنان بعد از پیامبران خود با دستوراتشان مخالفت کردند و به پیمان وفا نکردند و بسیاری از شریعتش را ترک کردند و بسیاری را نیز، تحریف کردند.

در این جا روایت به پایان رسید؛ اما او خبر را به معنی نقل کرده است و وجود لفظ «امم» در آیه و این که این لفظ نازل شده باشد، بر مقدر بودن آن حمل می‌شود و گر نه این اصطلاح در گفتار ائمه معروف و معهود نیست؛ با این که مقام آن مقام تقدیر است - یعنی، می‌توان لفظ «امم» را در تقدیر گرفت - بیندیش؛ زیرا در میان کلمات ذکر شده چیزی

نیست که بر آن دلالت کند و معنی کلام بدون در نظر گرفتن آن و بدون خارج شدن از ظاهر لفظ، کامل است.

(کا) ۱۶۶- سید رضی الدین علی بن طاوسی در «سعد السعود» از یک نوشته‌ی کهنه‌ی بعضی از علمای پیشین که در آن، قرائت رسول خدا ﷺ و امامان جمع آوری شده است، نقل می‌کند: ابو العباس برایم حدیث آورد و گفت: ابو الحسن بن قاسم، ما را خبر کرد و گفت: علی بن ابراهیم برایم حدیث نقل کرد و گفت: پدرم از یونس بن ظبیان از ابی عبدالله علیه السلام برایم حدیث آورد که او این آیه را چنین تلاوت کرد:

﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾ (آل عمران: ۹۲).

با یک میم - در حالی که در قرآن «مما» آمده است - هرگز به نیکی دسترسی نمی یابید تا اتفاق کنید آنچه دوست می دارید.

(کب) ۱۶۷- سیاری از یونس از ظبیان از ابی عبدالله علیه السلام درباره‌ی آیه‌ی فوق گفت آن را چنین قرائت کرد: (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مَا تُحِبُّونَ) که آن را با یک میم خواند.

(کج) ۱۶۸- ثقة الاسلام در «الکافی» از علی بن ابراهیم از پدرش از عمر بن عبدالعزیز از یونس بن ظبیان از ابی عبدالله، مانند آن را روایت کرده است.

(کد) ۱۶۹- عیاشی از یونس از ابی عبدالله، مانند آن را روایت کرده است. مجلسی در شرح قول امام که گفت: آن را چنین قرائت کن. گفته است: این قول بر جواز تلاوت بر غیر قرائت‌های مشهور دلالت می‌کند و احتیاط بیشتر آن است که از آن قرائت عدول نشود، زیرا به تواتر رسیده است که امامان علیهم السلام، اصحاب خود را بر قرائت‌های مشهور عادت می‌دادند، و به قرائت و عمل به آن تا قیام قائم امر می‌فرمودند. روایت و نقل از مجلسی تمام شده است. احتمال دارد که آن قرائت نیز، در زمان امام علیه السلام در بین مردم متداول بوده باشد و شاذ

گردیدن این قرائت بعد از آن، ضرری به جائز بودن قرائت دیگر نمی‌رساند، شاید غرض، بیان قرائت صحیح و امر به معتقد بودن به آن است.

(که) ۱۷۰- و از حسین بن خالد روایت است که گفت: ابو الحسن اول گفته است: این آیه چگونه خوانده می‌شود:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ (آل عمران: ۱۰۲)
 «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، آن چنان که باید از خدا بترسید، از خدا بترسید و نمیرید مگر آنکه مسلمان باشید».

(یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله حق تقاته ولا تموتن إلا وأنتم مسلمون - لرسول الله ثم الإمام من بعده-)؛ یعنی مگر آن‌که شما مسلم به رسول خدا و امام بعد از ایشان باشید. گفتیم: چه می‌گویی مسلمون؟ سبحان الله! خداوند اسم ایمان را بر آنان واقع می‌کند؛ یعنی، آن‌ها را مؤمنین می‌نامد؛ سپس از آن‌ها درخواست اسلام می‌کند در حالی که ایمان از اسلام برتر است. گفتیم: در قرائت یزید هم، چنین خوانده می‌شود؟ و او گفت: در قرائت از حضرت علی علیه السلام آمده است و همان چیزی است که جبرئیل آن را بر محمد صلی الله علیه و آله نازل کرده است و آن چنین است: مگر شما تسلیم پیامبر و بعد از او تسلیم امام باشید.^۱

(کو) ۱۷۱- سیاری از هارون بن جهم از حسین بن خالد، مانند آن را روایت کرده است و داخل کردن تمام آن‌چه امام علیه السلام آن‌ها را در قرائت ذکر نمود، احتمال دارد.

(کز) ۱۷۲- شیخ طوسی در «تبیان» گفته است: از ابی عبدالله علیه السلام روایت شده است «وأنتم مسلمون» و معنی آن، این است: مگر این که شما تسلیم آن چیزی باشید که پیامبر صلی الله علیه و آله آن را از نزد خداوند آورده است.

(کح) ۱۷۳- ابو علی طبرسی از ابی عبدالله علیه السلام روایت می‌کند: (ولتكن منكم ائمة) به جای ائمة).

(کط) ۱۷۴- علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از ابن سنان روایت کرده است که گفت: بر ابی عبدالله علیه السلام قرائت کردم: ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ﴾ (آل عمران: ۱۱۰) ابو عبدالله گفت: بهترین امت، امیرالمؤمنین و حسن و حسین بن علی را می‌کشند؟ قاری گفت: فدایت شوم؛ چگونه نازل شد؟ گفت: «خير ائمة ي اخرجت للناس» برای ایشان است. مگر نمی‌بینی خداوند آنان را مدح می‌کند و می‌فرماید: ﴿تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾ به نیکی امر می‌کنید و از زشتی نهی می‌کنید و به خدا ایمان دارید».

(ل) ۱۷۵- عیاشی از حماد بن عیسی از بعضی از یارانش روایت می‌کند که گفت: در قرائت علی علیه السلام ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ﴾ آمده است و گفت: آنان آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم هستند.

(لا) ۱۷۶- از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام روایت است که او گفت: این آیه فقط درباره‌ی اوصیاء بر محمد صلی الله علیه و آله و سلم نازل شد. پس خداوند فرمود: شما امامانی هستید که بر مردم ظاهر گردیده‌اید، به نیکی امر می‌دهید و از زشتی نهی می‌کنید. به خدا سوگند، این گونه جبرئیل آیه را نازل کرد و قصد این آیه جز محمد و اوصیای او صلی الله علیه و آله و سلم کس دیگری نیست.

(لب) ۱۷۷- ابن شهر آشوب در مناقب خود از امام باقر علیه السلام نقل می‌کند که گفت: شما بهترین امت هستید که جبرئیل آن را جز برای محمد صلی الله علیه و آله و سلم و علی و اوصیاء از اولاد او نازل نکرد.

(لج) ۱۷۸- نعمانی در تفسیر خود از ابن عقده‌ی بن جعفر بن احمد بن یوسف بن یعقوب جعفی از اسماعیل بن مهران از حسن بن علی بن ابی حمزه از اسماعیل بن جابر از امام صادق علیه السلام از امیرالمؤمنین علیه السلام روایت کرده است که گفت: آنچه از کتاب خدا مورد تحریف قرار گرفته، فرموده‌ی خدا: (کنتم خیر أئمة) است که آن را به (کنتم خیر أمة) تحریف کردند و این خبر طولانی است.

(لد) ۱۷۹- سیاری از محمد بن علی از ابن مسلم از علی بن ابی حمزه از ابی بصیر روایت کرده است که گفت: گفتم: (خیر أمة أخرجت للناس). وی گفت: چیزی نمی‌دانم مگر این که این آیه بر محمد صلی الله علیه و آله و درباره‌ی اوصیای او به طور ویژه نازل گردیده است. اما او گفت: (أنتم خیر أئمة أخرجت للناس تأمرون بالمعروف و تنهون عن المنکر) سپس گفت: همینطور جبرئیل آن را بر محمد صلی الله علیه و آله نازل کرد و قصد آن آیه جز محمد و اوصیای او، کس دیگری نیست.

(له) ۱۸۰- و از محمد بن سنان از حماد بن عیسی از ابی بصیر روایت است که ابو عبدالله علیه السلام چنین خواند: (کنتم خیر أئمة اخرجت للناس).

(لو) ۱۸۱- شیخ طبرسی از ابی عبدالله علیه السلام کنتم خیر أئمة اخرجت للناس روایت نمود.

(لز) ۱۸۲- در مجلد نوزده از «البحار» و حدیث در رساله قدیمی آمده است که سند آن، چنین است: جعفر بن محمد بن قولویه از سعد اشعری ابی القاسم - و او مصنف آن است - و مشایخ ما از اصحاب ما از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده‌اند که گفت: امیرالمؤمنین علیه السلام گفته است؛ و بعد حدیث را آورد تا به جایی می‌رسد که می‌گوید: باب تحریف در آیاتی که خدا آن را نازل کرده است. قسمتی از آن چیزی که استاد ما آن را از علمای آل محمد صلی الله علیه و آله روایت

کرده است، این فرموده‌ی خداوند است: ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾ (آل عمران: ۱۱۰)

ابو عبدالله به قاری گفت: وای بر تو؛ مگر بهترین امت، پسر رسول خدا ﷺ، را به قتل می‌رسانند؟ من در جواب گفتم: فدایت شوم؛ پس این آیه چگونه است؟ وی در جواب گفت: خداوند چنین نازل کرده است: «کنتم خیر ائمة». مگر نمی‌بینی که خداوند آن‌ها را در

فرموده‌ی خود مدح کرده است و می‌فرماید: ﴿تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾ پس مدح خدا برای آنان دلیل است بر این که خداوند همه‌ی امت را قصد نکرده است. مگر نمی‌دانی که در میان امت، زناکاران و بچه‌بازان و دزدان و راهزنان و ستمکاران و بدکاران وجود دارند؟ آیا به نظر تو خداوند این‌ها را مدح می‌کند و اعمالشان را امر به معروف و نهی از منکر می‌نامد؟ هرگز خداوند آن‌ها را مدح نمی‌کند و آنان را اختیار نمی‌نامد بلکه اشرار می‌نامد.

می‌گویم: این کتاب عین کتاب «ناسخ و منسوخ قرآن» به نظر می‌آید. همان کتابی که نجاشی آن را از سعد بن عبدالله می‌داند و علامه‌ی نام برده آن را در جلد اول «بحار» خود اظهار داشته است.

(لح) ۱۸۳- ثقة الاسلام در «الكافی» روایت کرده است از علی بن ابراهیم از احمد بن

محمد بن خالد از ابی عبدالله علیه السلام درباره‌ی این آیه سؤال شد: ﴿وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ

النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِّنْهَا﴾ (آل عمران: ۱۱۰) «شما بر لبه گودالی از آتش بودید (و هر آن با فرا رسیدن مرگتان بیم فرو افتادن در آن می‌رفت) ولی شما را از آن رهانید»

گفت: به خدا سوگند جبرئیل آن را این چنین بر محمد ﷺ نازل کرد: (کُتِبَ عَلَيَّ شِفَا حَفْرَةِ مِنَ النَّارِ فَأَنْقِذْكُمْ مِنْهَا - مُحَمَّد) آن را این گونه نازل کرد. در نسخه‌هایی که من دیده‌ام، این طور است و در بعضی از نسخه‌ها بنابر آنچه در کتاب «مرآة العقول» آن را حکایت کرده است از پدرش از محمد بن سلیمان دیلمی از پدرش از ابی عبدالله علیّه السلام همان است که در کتب علم رجال ثبت است، از قبیل این که محمد بن خالد، ابو عبدالله را ملاقات نکرده و او از محمد بن سلیمان روایت کرده است و آنچه در عیاشی موجود است، این مطلب را تأیید می‌کند.

(لط) ۱۸۴- عیاشی از محمد بن سلیمان بصری دیلمی از پدرش از امام صادق، مانند آن را روایت کرده است.

(م) ۱۸۵- علی بن ابراهیم در فرموده‌ی خداوند متعال:

﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرِ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ﴾ (آل عمران: ۱۲۳) «به درستی خداوند شما را در جنگ بدر یاری کرد در حالی که شما خوار بودید».

روایت کرده است که ابو عبدالله علیّه السلام گفت: مسلمانان خوار نبودند چون پیامبر ﷺ در میان آنان بود.

به جای ﴿وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ﴾ «وَأَنْتُمْ ضِعْفَاءُ» نازل شد.

(ما) ۱۸۶- طبرسی می‌گوید: و از بعضی از امامان صادق علیّه السلام روایت شده است که «وَأَنْتُمْ ضِعْفَاءُ» قرائت کردند و فرمود: جائز نیست که آنان را با «أَذِلَّةً» وصف کرد، چون پیامبر ﷺ در میان آنان بود.

(مب) ۱۸۷- سیاری از محمد بن سنان و حماد بن عثمان از ربیع از ابی عبدالله علیه السلام درباره‌ی آیه‌ی فوق روایت کرد که ابو عبدالله «وَأَنْتُمْ ضَعَفَاءُ» را به جای ﴿وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ﴾ قرائت کرد.

(مج) ۱۸۸- عیاشی از ابی بصیر نقل کرده است که گفت: نزد ابی عبدالله آیه‌ی فوق را قرائت کردم و درباره‌ی ﴿وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ﴾ گفت: دست نگه‌دار؛ به خدا سوگند، خداوند این گونه نازل نکرد، بلکه به جای ﴿وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ﴾ «أَنْتُمْ قَلِيلٌ» نازل کرده است.

(مد) ۱۸۹- و از عبدالله بن سنان از ابی عبدالله آورده و گفته است: پدرم از وی درباره‌ی همین آیه سؤال کرد.

وی در جواب گفت: خداوند این چنین نازل کرده است، زیرا خداوند هرگز رسولش را خوار نمی‌کند و در واقع «أَنْتُمْ قَلِيلٌ» نازل گردید و بسیاری آن را روایت کرده‌اند.

(مه) ۱۹۰- و از عیسی از صفوان بن سنان، مانند آن روایت شده است.

(مو) ۱۹۱- و از ربیع از حریز از ابی عبدالله روایت کرده است که (وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِدَرِّ وَأَنْتُمْ ضَعَفَاءُ) خواند و گفت: آن‌ها ذلیل نبودند چون پیامبر صلی الله علیه و آله در میان آنان بود و سلام خدا بر او و آل او باد. باید گفت: غرض از آن خبرها نفی و انکار نمودن ﴿وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ﴾ است و حال این که قرائت آن، معین است، گاهی از اصل محذوف با لفظ خود و گاهی به معنای آن تعبیر نمودند تا غرض اصلی حاصل شود با این که لفظ آن موجود نیست؛ زیرا قرائت به آن جایز نیست.

(مز) ۱۹۲- ثقه سعید بن عبدالله در کتاب مذکور گفته است: امام صادق هم: (لقد نصرکم الله ببدر وأنتم ضعفاء) قرائت کرد و ابو عبدالله گفته است: آن‌ها، با وجود رسول خدا ﷺ خوار نبودند.

(مح) ۱۹۳- در کتاب فوق ابو عبدالله علیه السلام درباره‌ی قول خداوند متعال:

﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ﴾ (آل عمران: ۱۲۸)
«چیزی از کار (بندگان) در دست تو نیست، یا توبه‌ی آنان را می‌پذیرد یا ایشان را عذاب می‌دهد؛ چرا که آنان ستمکارند.»

گفت: خداوند این آیه را چنین نازل کرده است: (لک من الأمر شیءٌ أو يتوب عليهم أن يعذبهم فإنهم ظالمون).

پس «لیس» به معنی «نیست» به قرآن اضافه گردیده است؛ البته در نسخه چنین است. و از فساد خالی نیست اما به اصل مقصود ضرری نمی‌رساند.

(مط) ۱۹۴- و از جرمی از ابی جعفر علیه السلام روایت است که آیه‌ی فوق را چنین قرائت کرد: (لیس لک من الأمر شیءٌ أن يتوب عليهم أو تعذبهم فإنهم ظالمون).

(ن) ۱۹۵- سیاری از مفضل از صالح بن علی جرمی و سیف از زراره و همگی از ابی عبدالله روایت کرده‌اند که آیه‌ی فوق را چنین قرائت کرد: (لیس لک من الأمر شیءٌ إن تبت عليهم أو يعذبهم فإنهم ظالمون) در این جا «تبت» با لفظ ماضی آمده است.

(نا) ۱۹۶- از محمد بن جمهور از بعضی از اصحاب روایت است که گفت: آیه‌ی ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ﴾ را نزد ابی عبدالله تلاوت کردم. وی گفت: آری چیزی برای او هست و آیا همه‌ی امور جز از آن او ﷺ است؟ اما آیه این چنین نازل شد: (لیس لک من الأمر إن تبت عليهم أو تعذبهم

فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ)، و چگونه چیزی برای او نیست در حالی که خداوند متعال می‌فرماید: ﴿وَمَا آتَاكُمُ

الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَأَنْتَهُوا ۗ﴾ (حشر: ۷) «آن چه پیامبر ﷺ به شما داد، بگیرید و از آن چه شما را از آن نهی نمود، دست بکشید».

و باز هم خداوند فرموده است:

﴿مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا ۗ﴾ (نساء: ۸۰) «هر کس از پیامبر اطاعت کند خدا را اطاعت کرده است و هر کس سرپیچی کند

پس ما تو را برای حفاظت از آنان نفرستاده‌ایم؛ جز تبلیغ، چیزی بر تو نیست».

(نب) ۱۹۷- نعمانی با سند گذشته از امیرالمؤمنین (علیه السلام) روایت کرده است که گفت: و

خداوند سبحان در سوره‌ی آل عمران فرموده است: (لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ

أَوْ يَعْذِبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ - لآل مُحَمَّد) پس آل محمد را حذف کردند.

(نج) ۱۹۸- سیاری از حماد بن عیسی از بعضی از یارانش از ابی‌عبدالله (علیه السلام) روایت کرده:

(وَيَتَّخِذُ مِنْكُمْ شَهِيدًا) را قرائت کرد؛ یعنی، به جای «شهداء»، «شهِدًا» آورده است.

(ند) ۱۹۹- و از یعقوب بن یزید از ابن ابی‌عمیر از کسی که آن را ذکر کرده است از

ابی‌عبدالله (علیه السلام) روایت کرده است که آیه‌ی بعدی که می‌فرماید: ﴿سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ

الْقِيَامَةِ ۗ﴾ (آل عمران: ۱۸۰) «در روز قیامت همان چیزی که بدان بخل ورزیده‌اند - از

زکات - طوق ایشان می‌گردد».

آن را چنین قرائت کرد: (سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ - مِنَ الزَّكَاةِ - يَوْمَ الْقِيَامَةِ). «آن چه از

زکات به آن بخل می‌ورزند».

شاید منظور این است که قول او: «من الزكاة» بیانی برای «ما»ی موصوله از طرف امام است. به قرینه‌ی آنچه در الکافی در ذیل خبری که از ابی عبدالله علیه السلام درباره‌ی سزای منع زکات روایت نموده است و آن خبر، قول خداوند است:

﴿سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾ ﴿۱۸۰﴾ «در روز قیامت همان چیزی که بدان بخل ورزیده‌اند طوق ایشان می‌گردد.»

(نه) ۲۰۰- و از ابی طالب از یونس از علی بن ابی حمزه از سماعه بن مهران از ابی عبدالله علیه السلام روایت است که در باره‌ی این آیه که می‌فرماید:

﴿قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّن قَبْلِ يَالْبَيْنَتِ وَيَالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ﴾ ﴿۱۸۳﴾ (آل عمران: ۱۸۳) «بدرستی که پیامبران قبل از من، معجزاتی آوردند، پس چرا آن‌ها را کشتید.» گفت: (قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّن قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ - وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ - فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ) در حالی که در این آیه، به جای «وَالزُّبُرِ»، «بِالَّذِي قُلْتُمْ» آمده است.

(نو) ۲۰۱- عیاشی از محمد بن یونس از بعضی از یاران ما نقل کرده است و می‌گوید: ابوجعفر علیه السلام به من گفت: (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ - وَ مَنْشُورَةٌ) «هر نفسی چشنده‌ی مرگ است - و زنده می‌شود.»

این چنین بر محمد صلی الله علیه و آله نازل شده است. هیچ یک از این امت نیست مگر این که زنده می‌گردد، بعد مؤمنین به طرف چیزی برده می‌شوند که مایه‌ی روشنی چشم آن‌هاست، اما بدکاران، به سمت رسوایی از طرف خداوند خواهند رفت.

(نز) ۲۰۲- شیخ جلیل سعد بن عبدالله قمی در «بصائر» چنانکه شیخ حسن بن سلیمان حلی در منتخب خود آن را نقل می‌کند، از محمد بن حسین ابی الخطاب از محمد بن سنان از عمار بن مروان از منخلی بن جمیل از جابر بن زید از ابی جعفر علیه السلام روایت می‌کند که گفت:

هیچ مؤمنی نیست مگر این که برای او یک قتل و یک مرگ هست. به درستی هر کس کشته شود، زنده می‌شود تا بمیرد و هر کس بمیرد، زنده گردانیده می‌شود تا کشته شود. سپس این آیه را بر ابوجعفر تلاوت کردم: ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾.. امام گفت: (و منشوره) را به آن اضافه کن. گفتم: «و منشوره» دیگر چیست؟ گفت: جبرئیل این طور بر محمد ﷺ نازل کرد: (کل نفس ذائقة الموت - و منشوره)، خبر.

(نح) ۲۰۳- سیاری از محمدبن سنان از فضیل از ابی حمزه نقل کرده است که گفت: بر ابی جعفر ﷺ چنین قرائت کردم: (کل نفس ذائقة الموت): گفت: (و منشوره)، جبرئیل این چنین بر محمد ﷺ نازل کرد؛ زیرا هیچ احدی از این امت نیست مگر این که زنده می‌شود، اما مؤمنین به چیزهایی که باعث روشنی چشمتان است، برانگیخته می‌شوند و بدکاران با رسوایی زنده می‌شوند.

(نط) ۲۰۴- از محمدبن سنان از عماربن مروان از منخل از جابر بن عبدالله ﷺ روایت است: این آیه را چنین قرائت کرد: (کل نفس ذائقة الموت و منشوره).

(س) ۲۰۵- اسعدبن عبدالله در کتاب مذکور گفت: مردی بر ابی جعفر ﷺ: (کل ذائقة الموت) را تلاوت کرد، اما ابوجعفر گفت: «و منشوره» را هم اضافه کن. جبرئیل این چنین، بر محمد ﷺ نازل کرد و هیچ احدی از این امت نیست مگر این که زنده گردانیده می‌شود و مؤمنین به سوی چیزی کشانده می‌شوند که چشمتان به آن روشن می‌شود اما بدکاران به سمت رسوایی که خداوند برایشان آماده کرده است و عذاب سخت او کشانده می‌شوند.

(سا) ۲۰۶- عیاشی از یزید از ابی جعفر ﷺ نقل کرده است که وی فرموده‌ی خداوند در آیه‌ی (۲۰۰) سوره‌ی آل عمران را چنین تفسیر کرد: «اصبروا»؛ یعنی، خود را از گناهان

حفظ کنید «و صابروا»؛ یعنی، تقیه کنید و «رابطوا»؛ یعنی، با امامان رابطه برقرار کنید. سپس گفت: می‌دانی معنی «البدو» چیست؟ «مالبدنا»؛ یعنی، تا آن‌ها ایستاده‌اند، شما هم بایستید؛ و هر گاه آنان از خود حرکتی نشان دادند، شما هم حرکت کنید؛ پس از خدا بترسید تا ما ایستاده‌ایم؛ شاید شما هم رستگار شوید. راوی می‌گوید: فدایت شوم؛ «واتقوا الله مالبدنا». در بحار گفته شده که لَبَدَ مانند نَصَرَ و فَرِحَ هم آمده است، لُبُوداً و لَبِداً به معنی اقام و لَزِقَ هر دو آمده است.

و فیروزآبادی آن را ذکر کرده است که معنی آن این است: در مقابله با مخالفان عجله نکنید، در خانه‌هایتان بمانید مگر از ما چیزی ظاهر شود که حرکت را واجب گرداند، از قبیل ندا کردن و صدا زدن و نشانه‌های ظاهر شدن قائم. صحبت از این است که این زیاده‌ها داخل آیه باشد و احتمال دارد زیاده‌ها تفسیر مرابطه و مصابره باشد بنابر استفاده از مجاز در گفته‌ی امام علیه السلام و احتمال دارد لفظ جلاله‌ی الله را نسخه‌برداران زیاد کرده باشند و معنی چنین شود: تا زمان قیام ما از پروردگارتان بپرهیزید. چنانکه کلام راوی به آن اشاره دارد، اما احتمال تفسیر از سیاق کلام به دور است و احتمال دارد مقصود از «رب» مضاف همان امام باشد، چنان‌که در جاهای بسیاری از قرآن «رب» به این معنی استعمال گردیده است. و معنی آن - خدا عالم‌ترین است - از خدا بترسید تا زمانی که ما امام را در میان شما بر انگیزیم و به متوقف شدن او او را فرمان دهیم. شاید نسخه‌برداران، همه‌ی آیه را از کلام ساقط کرده باشند یا به خاطر تکیه بر آن‌چه در قرآن‌ها موجود است، آن را ذکر نکرده‌اند.

سوره ی نساء

(الف) ۲۰۷- شیخ طبرسی در کتاب «الاحتجاج» از امیرالمؤمنین علیه السلام روایت کرده است که وی در مقابل شخص زندیق، آیه ی ۳ از فرموده ی خداوند را گفت:

﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِّنْهُنَّ﴾ (نساء: ۳)

«و اگر ترسیدید که درباره یتیمان نتوانید دادگری کنید، با زنان دیگری که برای شما حلالند و دوست دارید، با دو یا سه یا چهار تا ازدواج کنید.»

رعایت عدالت در حق یتیمان، ربطی به نکاح زنان ندارد و همه ی زنان یتیم نیستند. این از قبیل چیزهایی است که در گذشته برای ذکر کردم و گفتیم: منافقان قسمت زیادی از قرآن را ساقط کرده اند، مانند آنچه در بین «فی الیتامی» و «نکاح زنان» بیش از یک سوم قرآن به صورت خطاب و قصه وجود داشته که حذف گردیده است! (روایت)

(ب) ۲۰۸- علی بن ابراهیم از امام صادق علیه السلام روایت می کند که گفت: (فما استمعتم به منهن إلى أجل مسمى فأتوهن أجورهن فريضة): پس اگر با زنی ازدواج کردید و از آنان کام گرفتید، مهریه ی او را پردازید که این بر شما واجب است. گفت این آیه، دلیل بر مشروع بودن متعه است:

(ج) ۲۰۹- ثقة الإسلام در «الكافی» از پدرش از ابن ابی عمیر از کسی که آن را نام برده است، از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: (فما استمعتم به منهن إلى أجل مسمى فأتوهن أجورهن فريضة): این گونه نازل گردید.

(د) ۲۱۰- شیخ عاصم بن حمید خیاط به روایت شیخ ابن محمد هارون بن موسی تلعبیری از ابی علی محمد بن همام بن سهیل کاتب از حمید بن زیاد از عبدالله احمد بن

نهیک از مساور و سلمه از عاصم بن حمید از ابی بصیر روایت کرده است که گفت: از اباجعفر علیه السلام شنیدم که می گفت: علی علیه السلام گفته است: اگر ابن الخطاب قبل از من متعه را حرام نمی کرد، هیچ بدکاری زنا نمی کرد. گفت: سپس این آیه را قرائت کرد: (فَمَا اسْتَمَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاْتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ). ابوجعفر گفت: حضرت علی می گوید: هر گاه اجل (مدت) در بین شما تمام شد، می توانی به مدت زمان دیگری که همسر به آن راضی باشد، او را دوباره حلال گردانی و برای غیر تو حلال نیست تا عده تمام شود؛ و عده ای آن دو حیض است.

(هـ) ۲۱۱- صدوق در «الفقیه» به اسناد خود از حسن بن محبوب از ابان از ابی مریم از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که از ابوجعفر درباره ی متعه سؤال شد، در جواب گفت: امروز متعه، مانند قبل نیست؛ زیرا زنان در آن روز ایمان می آوردند، اما امروز از آن ایمان برخوردار نیستند. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله متعه را حلال کرد و تا جان در بدن داشت، آن را حرام نکرد. و ابن عباس (فَمَا اسْتَمَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاْتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ فَرِيضَةً) خواند، و ظاهر قول او که می گوید: قرائت کرد ... تا آخر، از تتمه ی کلام امام علیه السلام است، به قرینه ی آنچه از عیاشی نقل خواهد شد. و توجیه آن همان است که در ذیل حدیث چهلّم در باره ی سوره ی بقره گفته شد، و گمان فاضل مولی مراد بر این است که قرائت کرد تا آخر از آن کلام صدوق است. مقصود مؤلف از شاهد آوردن با این قرائت آن است که «إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى» را به آیه ضمیمه کند تا در نتیجه نص صریح در مورد متعه محسوب شود، که این ضمیمه، معنی آیه را بیان می کند، اما نشان نمی دهد که قسمت ضمیمه شده هم، از آن آیه است، اگر چنین بود، واجب است که این قرائت هم متواتر باشد. اما ترک آن روایت آسان تر است از این کلام نامناسب که ذوق هر انسان دارای فهم و درک و آگاه به اسلوب های کلام عرب، آن را رد می کند. - جواب گفتار اخیر وی هم انشاء الله

خواهد. و عیاشی از محمد بن مسلم از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده که گفت: جابر بن عبدالله روایت می‌کند که همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله در غزوه شرکت کرد، رسول خدا صلی الله علیه و آله برایشان متعه را حلال کرد و دیگر حرامش نکرد، و علی علیه السلام می‌گفت: «اگر ابن خطاب - یعنی عمر رضی الله عنه قبل از من آن را حرام نمی‌کرد جز انسان شقی و بدبخت کسی مرتکب زنا نمی‌شد» و ابن عباس می‌خواند:

﴿فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً﴾ (نساء: ۲۴). این‌ها

بدان اعتقاد ندارند و رسول خدا صلی الله علیه و آله آن را حلال کرد و هرگز حرامش نکرد.

(ز) ۲۱۲- و ابی بصیر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که آیه‌ی فوق را چنین قرائت می‌کرد: (فما استمتعتم به منهن - إلى أجل مسمى - فآتوهن أجورهن فريضة ولا جناح عليكم فيما تراضيتن به من بعد الفريضة): بعد ابو جعفر گفت: این نکاح به اینگونه است که او را به نکاح خود درآورد تا مدت زمان معینی، سپس بعد از سپری شدن اجل، چیز دیگری حاصل شود.

(ح) ۲۱۳- از عبدالسلام روایت است که گفت خطاب به اباعبدالله علیه السلام گفتم: درباره‌ی متعه چه می‌گویی؟ در جواب آیه را مانند روایت قبل قرائت کرد با این فرق که به جای «منهن» «منهم» خواند، گفتم: فدایت شوم آیا داشتن همسر متعه جزو چهار زن محسوب می‌شود؟ گفت: از چهار زن محسوب نمی‌شود، چون این اجاره‌ای است. گفتم: به من بگو آیا قبل از سپری شدن مدت تعیین شده می‌تواند آن را تمدید کند؟ گفت: اشکالی ندارد به شرطی که به رضایت زن و مرد باشد و می‌تواند مدت اجاره را بعد از این که اجل سپری شد، زیاد کند». در این نسخه چنین آمده است. بعید هم به نظر نمی‌رسد که راوی اشتباه کرده باشد؛

زیرا همه‌ی اخبار و روایت موجود در مصحف ابن مسعود متفق‌اند بر این که قسمت افزوده شده در آیه بعد از «منهنّ» قرار دارد که عبارتست از: (إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى).

(ط) ۲۱۴- سیاری از برقی از علی بن نعمان از داود بن فرقذ از عامر بن سعید جهنی از جابر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ - إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى - فَاتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ فَرِيضَةً): محقق داماد در حاشیه‌ی کتاب «قبسات» گفته: احادیث میان ما و مخالفان متفق‌اند بر این که در میان ائمه، متعه وجود داشته است و دلیل آن‌ها آیه‌ی فوق است با ضمیمه‌ی: (إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى) و این مطلب در مصحف ابن مسعود و ابن عباس نوشته شده بود و آن دو نفر آن را همان‌گونه قرائت می‌کردند. گفتیم: در مصحف پدرم نیز چنین آمده است که برخی از راه‌های قبلاً ذکر شد که لازم است مورد ملاحظه و دقت قرار گیرند.

(ی) ۲۱۵- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ و منسوخ قرآن» گفته است: ابوجعفر و ابوعبدالله علیهما السلام خواندند: (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ - إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى - فَاتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ).

(یا) ۲۱۶- سیاری از محمد بن علی بن سنان از عمار بن مروان از منخل از جابر از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: خداوند این آیه را چنین بر پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نازل کرد:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا الْكِتَابَ آمَنُوا بِمَا نَزَّلْنَا - فِي عِلِّي - مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ).

«ای کسانی که کتاب آسمانی به شما داده شده است، ایمان بیاورید- درباره‌ی علی- که تصدیق کننده چیزی است که در پیش شما است.»

(یب) ۲۱۷- سید محدث توبلی در تفسیر برهان، حدیث مرسلی را از عمرو بن شمر از جابر روایت می‌کند که گفت: ابوجعفر گفت: این آیه چنین بر محمد صلی الله علیه و آله نازل گردید:

(یا ایها الذین أوتوا الكتاب آمنوا بما أنزلت - فی علی - مصداقاً لما معکم من قبل أن نطمس وجوهاً فتردها علی أديبارهم أو نلعنهم كما لعنّا أصحاب السبب وکان أمر الله مفعولاً)

«ای کسانی که کتاب آسمانی به شما داده شده است، ایمان بیاورید به آنچه نازل کردیم - در حق علی - زیرا تصدیق می‌کند چیزی را که شما با خود دارید، پیش از آنکه چهره‌هایی را محو کنیم و برگردانیم، یا پیش از آنکه ایشان را از رحمت خود بی‌بهره سازیم، همان‌گونه که یاران شنبه را نفرین و نابود کردیم و فرمان خدا انجام شدنی است.»

گویا در این آیه «فی علی» وجود داشته و حذف گردیده است.

(بیج) ۲۱۸- ثقة الاسلام در «الکافی» از علی بن ابراهیم، از احمد بن محمد برقی از پدرش از محمد بن سنان از عمار بن مروان از منخل از جابر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: جبرئیل این آیه را چنین نازل کرد: (یا ایها الذین أوتوا الكتاب آمنوا بما نزلنا - فی علی نوراً مبیناً). متن حدیث در نسخه‌های «کافی» چنین است. مولی محمد صالح در شرح خود می‌گوید: ظاهر این حدیث نشان می‌دهد که فرموده‌ی خداوند متعال - فی علی نوراً مبیناً - برای نظم قرآن بوده است، اما منافقان آن را تحریف و ساقط کردند و نوراً حال است از علی علیه السلام.

می‌گوییم: آنچه برایم آشکار می‌شود، این است که راوی یا نسخه‌بردار، کلماتی را که در آخر آیه است، از این حدیث ساقط کرده است؛ چنان‌که آن را نقل کردیم. بنابر آنچه در

مصحف قرار دارد، ابتدای آیهی دیگری در آخر این سوره قرار دارد و آن، قول خداوند متعال است:

﴿يَأْتِيهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُم بُرْهَنٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَأَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُّبِينًا﴾ (نساء: ۱۷۴)

(ای مردم! از سوی پروردگارتان حجّتی به نزدتان آمده و به سویتان نور آشکاری فرستاده‌ایم).
و لفظ «فی علی» در روایت اول، بین «نزلنا» و «مصدقاً» قرار داشته است. و در روایت دوم، بین «إلیکم» و «نوراً» بوده و در هر دو جا ساقط شده است و اصل کلام بعد از گفتن - فی علی - این گونه است: «مصدقاً لما معکم». و با همین اسناد از محمدبن سنان از عمار منخل از ابی عبدالله علیه السلام روایت است که گفت: (وأنزلنا إلیکم - فی علی - نوراً مبیناً) نازل شد. و سندی که قبل از بیان این مطلب آورده این موضوع را تأیید می‌کند که سند چنین است: «علی بن ابراهیم از پدرش از محمدبن سنان از عماربن مروان از منخل از جابر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است، و ساقط شدن - فی علی - را در آیهی: (وإن کنتم فی ریبٍ...) تا آخر متذکر شده است. چنان‌که بیان شد و با همین اسناد و همان حدیث مذکور گفته است: «سیاری در کتاب خودش آن خبرها را با همین سند آورده و بعد از: لما معکم (و با اسناد خود) این جمله را اضافه کرده است؛ سپس آیهی اخیر را ذکر کرده که حاوی - فی علی - است و احتمال دارد آنچه در مصحف آنان است، موافق چیزی باشد که در خبر است و مخالف چیزی باشد که در نزد ما قرار دارد، چنان‌که فاضل نامبرده گمان کرده است بعید به نظر می‌رسد.

(ید) ۲۱۹ - سیاری از برقی از دیلمی از داود رقی روایت کرده است که گفت: عبدالله

آیهی بعدی را چنین تلاوت کرده است:

(أُمُّ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ - وَآلَ عِمْرَانَ وَآلَ مُحَمَّدٍ - الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا).

که طبق این روایت «و آل عمران و آل محمد» از قرآن بوده و حذف گردیده است. سپس ابی عبدالله گفته است: به خدا سوگند ما اهل بیت، مردمی هستیم که خداوند در کتابش از ما یاد کرده است. و به خدا سوگند ما کسانی هستیم که مورد حسادت قرار گرفته ایم، و سه بار این سخن را تکرار کرد.

(یه) ۲۲۰- علی بن ابراهیم از پدرش از حماد از حریر از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: این آیه چنین نازل شد:

(فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَارْجِعُوهُ إِلَى اللَّهِ وَإِلَى رَسُولِهِ وَإِلَى أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ).

(یو) ۲۲۱- عیاشی از برید بن معاویه روایت کرده است که گفت: نزد ابی جعفر علیه السلام بودم و درباره‌ی آیه‌ی بعدی از وی سؤال نمودم: (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ) وی در جواب، این آیه را قرائت نمود:

(أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ - فَلَانِ وَفَلَانِ).

«آیا در شگفت نیستی از کسانی که بهره‌ای از کتاب به ایشان رسیده است اما به بتان و شیطان - فلان و فلان- ایمان می‌آورند» تا آنجا که گفت: خداوند مردم را مورد خطاب قرار داد سپس مؤمنین را تا روز قیامت با خطاب (یا ایها الذین آمنوا) جمع نمود و ایشان را به اطاعت خدا و پیامبر و اولی‌الأمر فرمان داد و منظور از اولی‌الأمر فقط ما هستیم. پس اگر در چیزی با هم درگیر شدید برای حل آن به خدا و رسول او و کاردارانی از خودتان رجوع کنید. پس چگونه خداوند مؤمنین را به اطاعت از «أولی‌الأمر» فرمان می‌دهد بعد منازعه و درگیری با آنان را تجویز می‌کند آن مطلب فقط به

کسانی مربوط می‌شود که به آنان گفته شده است: (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ).

(یز) ۲۲۲- و مانند آن را از عجلای از ابی جعفر بدون تفاوت روایت کرده و در آخر نیز، بعضی آیات را افزوده است.

(یح) ۲۲۳- و از محمد بن مسلم روایت است که گفت: ابوجعفر گفت: (فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرَجِعُوهُ إِلَى اللَّهِ وَإِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ).

(بط) ۲۲۴- سیاری از برقی از محمد بن ابی عمیر از یزید بن معاویه عجلای از ابی جعفر روایت کرده است که آیه فوق را تلاوت کرد و گفت: خداوند در این خطاب مؤمنین را تا روز قیامت جمع نموده است و فرموده: (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ) و از «أُولَى الْأَمْرِ» فقط ما را در نظر داشته است. پس اگر در چیزی نزاع کردید آن را به خدا و پیامبرش و کارداران خود برگردانید.

(ک) ۲۲۵- عیاشی در ذیل خبر محمد بن مسلم گفت که در روایت عامر بن سعید جهنی از جابر از او عليه السلام، اولی الامر عليه السلام آمده است.

(کا) ۲۲۶- سیاری از علی بن حکم از عامر بن سعید جهنی از ابی جعفر عليه السلام روایت کرده است که گفت: (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ - مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ) جبرئیل این را چنین نازل کرده است.

(کب) ۲۲۷- ثقة الاسلام در «الكافي» از حسین بن محمد از معلى بن محمد از حسن بن علی الوشاء از احمد ابن عائل از ابن اُذینه از یزید عجلای روایت کرده است که گفت: از ابی جعفر عليه السلام سؤال کردم درباره‌ی آیه‌ی بعد:

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا

«همانا خداوند شما را فرمان می‌دهد تا امانت‌ها را به صاحبان آن بگردانید و هر گاه میان مردم حکم کردید، با دادگری حکم کنید.»

امام گفت: خداوند از صاحبان امانت، ما را قصد کرده است. منظور این است که ولایت امر به امامی داده می‌شود که کتاب و علم و سلاح در دست او قرار دارد و فرموده است: هر گاه در بین مردم حکم کردید به عدالت حکم کنید که در دست شما قرار دارد. سپس به مردم فرمود:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾

خداوند تمام مؤمنان را تا روز قیامت به فرمانبرداری از ما به طور خاص امر فرموده کرده است و فرموده: (فَإِنْ خِفْتُمْ تَنَازَعًا فِي أَمْرٍ فَرُودَهُ إِلَى اللَّهِ وَإِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ) چنین نازل شد.

اگر در امری بیم داشتید، آن را به خدا و پیامبر و صاحبان امر و فرمان از خودمان برگردانید. چگونه خداوند آنان را به اطاعت والیان امر، فرمان می‌دهد و بعد منازعه و درگیری با آنان را تجویز می‌کند. این مطلب، فقط به کسانی گفته شده که مأمور به اطاعت از خدا و رسول و اولی الامر شده‌اند.

(کج) ۲۲۸- و از علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از عمر بن اُذینه از بُرید بن معاویه روایت است که ابوجعفر این آیه را چنین تلاوت کرد: (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ خِفْتُمْ تَنَازَعًا فِي الْأَمْرِ فَارْجِعُوهُ إِلَى اللَّهِ وَإِلَى الرَّسُولِ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ) سپس گفت: چگونه به اطاعت از آنان امر می‌شود و در منازعه با آنان هم، رخصت داده می‌شود. این مطلب، فقط خطاب به کسانی گفته می‌شود که به اطاعت خدا و پیامبر و کارداران امر شده‌اند.

(کد) ۲۲۹- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن و منسوخه» در بخشی که از مشایخ خود روایت می‌کند، می‌گوید: امام صادق این آیه را چنین می‌خواند: (فإن تنازعتم فی شیء فارجعوه إلى الله وإلى رسوله و أولى الأمر منكم).

(که) ۲۳۰- سلیم بن قلیس هلالی در حدیثی طولانی از علی علیه السلام در ذکر اختلاف اخبار و روایت و اقسام آن به نقل از حضرت علی گفت: گفتم: ای پیامبر خدا، شریکان من چه کسانی هستند؟ فرمود: کسانی که خداوند آنان را با خود و من قرین ساخته است و در حق آنان می‌فرماید: (یا أيها الذین آمنوا أطیعوا الله وأطیعوا الرّسول وأولی الأمر منکم فإن خفتم التنازع فی شیء فارجعوه إلى الله وإلى الرّسول وإلى أولى الأمر منکم) الخبر.

می‌گوییم: این خبر دلالت صریح دارد بر باطل و فاسد بودن سخن کسی که گفته است خطاب در «تنازعتم» به اولی الامر شده بنابر «التفات» از غیبت به خطاب است. و نیز این روایات دلالت صریح بر فاسد بودن مطلبی است که در تفسیر کشاف است مبنی بر این که اگر شما و اولی الامر در چیزی از امور دین نزاع کردید آن را به قرآن و سنت برگردانید، دلیل فاسد بودن آن است که اولی الامر نیز، در جایگاه دوم قرار گرفته است و عقل نمی‌تواند درگیری با کسی که خداوند به طاعتشان امر کرده و اطاعت از آنان را قرین اطاعت خدا و رسولش نموده است، بپذیرد. چنان‌که منازعت با خدا و رسول او قابل تصور نیست، پس اگر منازعت با خدا و رسول جایز باشد، با اولی الامر هم، جایز است. پس آنانی که به رفع و رجوع، مورد خطاب قرار گرفته‌اند، همان مؤمنان هستند که با امر به اطاعت، مورد خطاب قرار گرفته‌اند.

و این مطلب، چون از مسائل ضروری است جز افراد ستیزه‌جو و کسانی که خواهان شکست دیگرانند، کسی آن را انکار نمی‌کند و این خود قرینه‌ای است بر این که لازم است اولی‌الأمر در رتبه‌ی دوم قرار گیرند. مجلسی گفته است: از ظاهر بسیاری از اخبار برمی‌آید که ﴿وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ در این جا ثابت بوده و بعد حذف گردیده است. و به گمان فاضل طبرسی وقتی مؤمنان در حین تنازع مأمورند به والیان امر مراجعه کنند، پس در زمان عدم تنازع نیز، باید به اولی‌الأمر مراجعه نمایند، چنان‌که این مطلب، از این محصف، که در زمان عثمان آن را جمع‌آوری کرده‌اند، فهمیده می‌شود؛ زیرا به جماعت آنان امر شده است و در این جا آنان را ذکر نکرده تا هشداری باشد بر رجوع به خدا و پیامبر ﷺ. در همان تفسیر از اول آیه فهمیده می‌شود که منازعت با آنان در هیچ امری از امور دین و دنیا جایز نیست، زیرا منازعه با طعنه زدن به اولوالأمر منافات دارد. اما در مورد این که آنان در صورت تنازع نیز مرجع هستند، باید گفت که ذکر نکردن اولی‌الأمر با آن دو مرجع، قرینه است بر این که در حال تنازع مرجع نیستند. آری، اگر در مورد دوم (برگرداندن به خدا و رسول او) امر می‌شد که فقط تنازع به خدا برگردانده شود، و قابل توجیه بود که گفته شود منظور از برگرداندن به پیامبر ﷺ برگرداندن به خداست و قرینه بود بر این که اولی‌الأمر نیز به همان صورت هستند. از این جاست که رازی در تفسیرش یکی از صورت‌های ردّ بر ادعای امامیه مبنی بر این که مراد از اولی‌الأمر امامان هستند، گفته است: خداوند فرموده است:

﴿فَإِنْ نَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ﴾ یعنی «اگر در امری نزاع داشتید آن را به خدا و رسولش برگردانید»، بنابراین اگر منظور از اولی‌الأمر ائمه بودند، باید گفته می‌شد: آن را به امام برگردانید؛ یعنی، به جای اولی‌الأمر امام گفته شود. پاسخ دادن به اوهام وی خارج از بحث و موضوع این کتاب است.

(کو) ۲۳۱- ثقة الاسلام در «روضه الكافی» از علی بن ابراهیم از احمد بن محمد بن خالد از ابی جناده حصین بن مخارق بن عبدالرحمن بن ورقاء بن حبشی بن جناده سلولی، یاور رسول خدا ﷺ، از ابی الحسن اول علیّه السلام از قول خداوند متعال روایت کرده است که چنین خواند:

(أولئك الذين يعلم الله ما في قلوبهم فأعرض عنهم - فقد سبقت عليهم كلم الشقاء وسبق لهم العذاب - وقل لهم في أنفسهم قولاً بليغاً)

در این آیه، آنچه بین دو خط تیره وجود دارد، حذف گردیده است و نیز «وَعِظْمَهُمْ» به آن افزوده شده است.

علامه مجلسی در «مرآة العقول» گفته است: ظاهر خبر آن است که این دو عبارت در آیه بوده است و احتمال دارد امام علیّه السلام، آن دو فقره را برای تفسیر وارد کرده باشد، یعنی فقط بخاطر گذشتن کلمه‌ی شقاوت بر آنان خداوند دستور به اعراض از آن‌ها داده است؛ یعنی، خداوند در ازل به شقاوت آنان علم داشته و قرار عذاب بر آن‌ها در گذشته صورت گرفته است؛ پس به اعراض از آن‌ها امر کرده است زیرا می‌دانست که آن‌ها با سوء استفاده از اختیار خود، بدبخت می‌شوند.

می‌گوییم: آنچه مجلسی احتمال داده است، بی‌نهایت بعید است و با ظاهر سیاق و روند کلام سازگار نیست و آن دو فقره، تفسیر نیست برای آنچه موجود است و معنی آن را آشکار نمی‌سازد و ذکر علت اعراض در آن دو به معنی تفسیر اعراض و دستور دادن به روگردانی از آن‌ها نیست، بلکه آن دو علت را بدان مربوط کرده است. سپس گفته است و ترک فرموده‌ی خداوند: «وَعِظْمَهُمْ» در خبر یا از نسخه‌نویسان است یا برای ظهور آن است یا به این علت است که در مصحف ائمه علیهم السلام وجود نداشته است.

می‌گویم: احتمال اول بعید است زیرا سیاری و عیاشی هم خبر را به همان صورت - بدون وعظهم - آورده‌اند و احتمال دوم هم ضعیف است - و گرنه نیازی به ذکر تمام آیه نبود.

(کز) ۲۳۲ - سیاری از حسین بن سیف از ابی‌جناده حصین بن مخارق، مانند آن را روایت کرده است.

(کح) ۲۳۳ - عیاشی از محمد بن علی از ابی‌جناده، مانند آن را روایت کرده، اما او از ابی‌الحسن اول از پدرش علیهما السلام آورده است.

(کط) ۲۳۴ - سیاری از یونس از حمزه بن ربیع از عبدالسلام بن مثنی روایت کرده که گفت: ابوعبدالله آیه‌ی بعدی را چنین تلاوت کرد:

یومئذ یود الذین کفروا و عصوا الرسول - و ظلموا آل محمد حقهم - أن تُسوی بهم الأرض ولا یکتُمون الله حدیثاً (آیه: ۴۲)

(در آن روز، کسانی که کفر را برگزیده‌اند و از فرمان پیغمبر سر برتافته‌اند - و به حق آل محمد ستم کردند - دوست می‌دارند که ای کاش زمین را بر آنان صاف می‌کردند و نمی‌توانند گفتاری را از خدا پنهان کنند).

گویا بین دو خط جزء قرآن است که از آن حذف گردیده است.

(ل) ۲۳۵ - علی بن ابراهیم از پدرش از ابی بن عمیر از ابن اُذینه از زراره از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که این آیه را چنین خواند:

(ولو أنهم إذ ظلموا أنفسهم جاؤوک - یا علی - فاستغفروا الله واستغفر لهم الرسول لوجدوا الله تواباً رَحِیماً) «آیه: ۶۴»

(و اگر آنان بدان هنگام که به خود ستم کردند - ای علی - به نزد تو می آمدند و از خدا آمرزش می طلبیدند و پیغمبر هم برای آنان طلب آمرزش می نمود، بی گمان خدا را بس توبه پذیر و مهربان می یافتند.)

گویا «یا علی» در این آیه وجود داشته و حذف گردیده است.

(لا) ۲۳۶ - ثقة الاسلام از تعدادی افراد از برقی از پدرش از ابی سباط از بطائی از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام درباره ی این آیه چنین روایت کرده است:

(ثم لا يجدوا في أنفسهم حرجاً مما قضيت - في أمر الولاية - ويسلموا - لله الطاعة - تسلياً).

(سپس ملالی در دل خود از داوری تو - در باره ی ولایت - نداشته و کاملاً تسلیم - اطاعت خدا - باشند.)

گویا در این آیه **(في أمر الولاية والله الطاعة)** موجود بوده و بعد حذف گردیده است.
(لب) ۲۳۷ - سیاری از اسباط از علی بن ابی حمزه از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که چنین خواند: **(لا يجدون في أنفسهم حرجاً مما قضيت - من أمر الولي - ويسلموا - لله - تسلياً).**

(لج) ۲۳۸ - عیاشی از جابر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرد که آیه ی فوق را چنین خواند:

(فلا و ربك لا يؤمنون حتى يحكموك فيما شجر بينهم ثم لا يجدوا في أنفسهم حرجاً مما قضى محمد وآل محمد - ويسلموا تسلياً)

(نه، به پروردگارت سوگند که آنان مؤمن نیستند تا تو را در اختلافات و درگیری های خود به داوری نطلبند، سپس در درون خود نسبت به داوری محمد و آل محمد هیچ اشکالی احساس نکنند.)

(لد) ۲۳۹- و از عبدالله بن یحیی کاهلی از ابی عبدالله علیه السلام روایت است که گفت: از وی شنیدم که می‌گفت: به خدا سوگند اگر قومی خدا را تنها و بی‌شریک پرستش و نماز را اقامه نماید و زکات مال خود را بپردازد و حج خانه‌ی خدا را به جا آورد و روزه‌ی ماه رمضان را روزه بگیرد اما تسلیم ما نباشد مشرک مشرک است؛ پس باید تسلیم شوند و اگر قومی خدا را پرستش و نماز اقامه کنند و زکات بدهند و حج خانه‌ی خدا را به جای آورند و ماه رمضان را روزه باشند سپس به کارهای رسول خدا صلی الله علیه و آله اعتراض کنند و بگویند: چرا چنان و چنین کرده است یا در دل‌های خود چنین بیندیشند، مشرک می‌شوند. سپس آیه‌ی فوق را تلاوت کرد.

(له) ۲۴۰- سیاری از سلیمان بن اسحاق از یحیی بن مبارک از عبدالله بن جبلة از اسحاق بن عمار از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که آیه‌ی فوق را چنین خواند: (حتى يحكموا محمداً وآل محمد ولا يجدون في أنفسهم حرجاً).

(لو) ۲۴۱- ثقة الاسلام در «الكافي» از عده از احمد بن محمد برقی از پدرش از علی بن اسباط از علی بن ابی حمزه از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که این آیه را چنین خواند:

(ولو أنا كتبنا عليهم أن يقتلوا أنفسهم - وسلموا الإمام تسليماً - وأخرجوا من دياركم - أرضاً له - مافعلوه إلا قليلاً منهم - ولو أن أهل الخلاف - فعلوا ما يوعظون به لكان خيراً لهم وأشد تثبيتاً)

(و اگر ما بر آنان واجب می‌کردیم که خویشان را بکشید - و تسلیم امام شوید - و از سرزمین خود بیرون روید - به عنوان خشنودی از او - این کار را جز گروه اندکی از آنان انجام نمی‌دادند و اگر - اهل اختلاف - اندرزهایی که به آنان داده می‌شد، انجام می‌دادند؛ برای ایشان بهتر بود و پا برجا بود.)

گویا متن بین خطوط تیره جزو قرآن بوده و بعد حذف گردیده است.

(لز) ۲۴۲- سیاری از علی بن اسباط، مانند آن را روایت کرده است.

(لح) ۲۴۳- عیاشی از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام، مانند آن را روایت کرده است که بعد از «أنفسکم»

کلمه‌ی «سلموا» وجود ندارد. علامه‌ی مجلسی گفته است: ظاهر خبر آن است که جمله‌ی «وسلموا» در آیه و در قرائت امامان موجود است و این احتمال هم وجود دارد که از کلام ابی عبدالله باشد و آن را برای تفسیر اضافه کرده باشد؛ یعنی، مقصود از قتل، قتلی است که در راستای تسلیم شدن برای امام باشد. و آن بعید است و دلیل آن هم از مطالب گذشته فهمیده می‌شود. و نقل سیاری در این باب آن را تأیید می‌کنند؛ آن جا که می‌گویند: «رضی له» یعنی، خروج شما برای رضای امام باشد. بعضی از مفسران گفته‌اند: این

حدیث، تأویل دارد و قول «وسلموا» تا آخر، عطف تفسیر برای «اقتلوا أنفسکم» خواهد بود؛ زیرا در تسلیم شدن برای امام، یک نوع قهر شدید بر نفس وجود دارد که به خاطر شدت آن، به قتل تعبیر شده است. یا تسلیم او شوید وقتی که دستور به جهاد داد که باید جان و نفس تسلیم شود. و احتمال دارد تسلیم شدن به منزله‌ی قتل نفس محسوب شده باشد. کلام مجلسی به پایان رسید.

و وجه اول، اگر چه ذاتاً نیکوست اما خیلی از سیاق و روند آیه دور است، احتمال دارد منظور از قتل نفس، خروج از سرزمین باشد؛ یعنی، عرضه نمودن نفس برای کشته شدن در جهاد، یا منظور کشتن نفس‌ها باشد؛ چنانکه بنی اسرائیل همدیگر را کشتند.

(لط) ۲۴۴- کلینی از علی بن محمد از احمد بن محمد بن خالد از پدرش از ابیطالب بن یونس بن بکار

از پدرش از جابر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که چنین خواند: (ولو أنهم فعلوا ما يوعظون

به - فی علی - لکان خيراً لهم).

(م) ۲۴۵- و از احمد بن مهران از عبدالعظیم بن عبدالله حسنی از بکار از جابر از ابی جعفر علیه السلام روایت است که گفت: این آیه چنین نازل شد: **(ولو أنهم فعلوا ما يوعظون به - في علي - لكان خيراً لهم).**

(ما) ۲۴۶- سیاری از علی بن حکم از داود بن نعمان از منصور بن حازم از ابی عبدالله روایت کرده است که این آیه را چنین تلاوت کرد:

(ما أصابك من حسنة فمن الله وما أصابك من سيئة - فأنا قضيتها).

«آنچه از خیر و خوبی به تو می‌رسد از خداست و آنچه از بلا و بدی به تو رسد به قضای من است.»

(مب) ۲۴۷- و از بعضی هاشمی‌ها از ابن اورمه از یونس از امام رضا علیه السلام روایت است که این آیه را چنین خواند:

(وإن تلووا أو تعرضوا - عما أمرتم به - فإن الله كان بما تعملون خبيراً)

«و اگر زبان از ادای شهادت بیچانید یا اعراض کنید، خداوند از آنچه می‌کنید، آگاه است.»

گویا: «عما أمرتم»: از قرآن حذف شده است.

(مج) ۲۴۸- کلینی از حسین بن محمد از معلى بن محمد از علی بن اسباط از علی بن ابی حمزه از ابی بصیر از ابی عبدالله درباره‌ی آیه‌ی: **(وإن تلووا أو تعرضوا)** فرمودند: **(ان تلووا الأمر وتعرضوا - عما أمرتم به - فإن الله بما تعملون خبيراً)** اگرچه حدیث در مقام تفسیر است اما ممکن است نتوانیم آیه را از آن استخراج کنیم. با ملاحظه‌ی آنچه در صدر آیه و ذیل آن آمده است، روشن می‌شود که از ابی عبدالله چنین آمده:

﴿فَسَتَلْمُؤْنَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾ (ملک: ۲۹) (یا معشر الکاذبین حیث أنبأتکم رسالة ربی فی ولایة علی والأئمة من بعده من هو فی ضلال مبین).

«پس خواهید دانست چه کسی در گمراهی آشکار است»، ای گروه تکذیب‌کنندگان، من رسالت پروردگارم را درباره‌ی ولایت علی و امامان بعد از او به شما اعلام کردم؛ پس چه کسی در این باره در گمراهی آشکار است؟ و در ذیل آن، این آیه را ذکر کرد:

(فلنذیقن الذین کفروا - بترکهم ولایة أمير المؤمنين - عذاباً شديداً - فی الدنيا - ولنجزینه أسوء الذین کانوا یعملون)

ظاهر عبارت چنین می‌رساند که امام در مقابل بیان نزول لفظی است و خبر یونس و ذکر سیاری در این مقام آن را تأیید می‌کند.

(مد) ۲۴۹- عیاشی از زراره و حمران از ابی جعفر از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که

این آیه را چنین خواند: (انی أوحیت إلیک كما أوحیت إلی نوح والنبین من بعده)

«همانا من به تو وحی کردم چنانکه به نوح و پیامبران بعد از او وحی نمودم.»

در قرآن، آیه‌ی فوق ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا﴾ است؛ -گفت: منظورش این است که-

همه وحی‌ها را برای وی جمع نموده است.

(مه) ۲۵۰- سیاری از برقی از قاسم بن محمد از محمد از ابی عبدالله روایت کرده

است که پیامبر فرموده است، خداوند فرمود:

(إني أوحيت إلیک كما أوحيت إلی نوح والنبین من بعده)

(مو) ۲۵۱- علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام روایت

کرده است که گفت: این آیه چنین نازل شد.

(لكن الله يشهد بما أنزل اليك - في علي - أنزله بعلمه والملائكة يشهدون وكفى بالله شهيداً)

«لیکن خداوند بر آنچه بر تو نازل کرده است، گواهی می‌دهد؛ این خداست که آن را به دانش خویش نازل کرده است و فرشتگان هم گواهی می‌دهند و کافی است که خدا گواه باشد.»

(مز) ۲۵۲- سعد بن عبدالله قمی در همان کتاب مذکور، گفته است که ابوجعفر آیهی فوق را با همان شیوه، قرائت نمود. گویا «فی علی» در آیه حذف شده است.

(مح) ۲۵۳- عیاشی از ابی حمزه‌ی ثمالی روایت کرده است که گفت: از ابی جعفر شنیدم که آیهی فوق را با همان شیوه، قرائت نمود.

(مط) ۲۵۴- سیاری از محمد بن علی از محمد بن فضیل از ابی حمزه ثمالی روایت کرده است که ابوجعفر گفت: خداوند این آیه را چنین بر محمد ﷺ نازل کرد: (لكن الله يشهد بما أنزل اليك - في علي - أنزله بعلمه).

(ن) ۲۵۵- ثقة الاسلام از احمد بن مهران از عبدالعظیم بن عبدالله از محمد بن فضیل از ابی حمزه از ابی جعفر ﷺ روایت کرده است که گفت: جبرئیل این آیه را چنین نازل کرد:

(إن الذين ظلموا - آل محمد حقهم - لم يكن الله ليغفر لهم ولا ليهديهم طريقاً إلا طريق جهنم).

«بی‌گمان کسانی که کافر شدند و ستم ورزیدند، خداوند ایشان را نمی‌بخشد و آنان را به هیچ راهی جز راه دوزخ هدایت نمی‌کند.»

در نسخه‌ای که من دارم و بر مجلسی قرائت شده است - خط او مطابق این نسخه است و آیه در اصل چنین است - چنین آمده است: (إن الذين كفروا وظلموا) تا آخر آیه. مولی

محمد صالح گفته است: شاید اختصار به خاطر بیان و دلالت بر این باشد که عطف برای تفسیر است و احتمال عدم نزول بدان صورت را نیز نشان دهد. می‌گوییم: بهتر است که بر سهو نسخه بردار یا راوی، حمل گردد، زیرا آن کلمه موجود است و در روایت قمی و عیاشی و سیاری نیز، آمده است.

(نا) ۲۵۶- عیاشی از ابی حمزه ثمالی روایت کرده است که گفت: از ابی جعفر علیه السلام شنیدم می‌گفت: جبرئیل این آیه را چنین بر محمد صلی الله علیه و آله نازل نمود: **(إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وظلموا - آل محمد حقهم)** ... تا آخر آیه.

(نب) ۲۵۷- سعد بن عبدالله قمی در همان کتاب که ذکر شد گفته است: ابوجعفر این آیه را چنین قرائت کرد و گفت: جبرئیل آن را چنین بر محمد صلی الله علیه و آله نازل کرد: **(إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وظلموا - آل محمد حقهم -)** به واژه یسیراً در آخر آیه که می‌رسد و «آل محمد حقهم» را بعد از «ظلموا» اضافه می‌کند.

(نج) ۲۵۸- سیار از محمد بن علی از محمد بن فضیل از ابی حمزه و حسین بن یوسف از برادرش از پدرش از ابی حمزه ثمالی از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: این آیه چنین نازل شده است و ابوجعفر مانند آن را ذکر کرد.

(ند) ۲۵۹- علی بن ابراهیم از پدرش از ابی بن عمیر از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که او آیه‌ی بعدی را چنین قرائت نمود: **«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا»** تا آخر آیه. همان بزرگوار، بعد از این که در پاورقی شرح حدیث گذشته را نقل کرده، گفته است: و آن روایت بر قرآنی بودن آن زیاده دلالت می‌کند، و نظر بعضی از مفسران به این دو روایت نزدیک است که گفته‌اند: مراد از این آیه، کسانی هستند که کافر شدند و به مردم ظلم کردند، زیرا آنان را از چیزی منع کردند که مصلحت و نجات آنان از عذاب در آن است، زیرا کسی که به حق آل محمد صلی الله علیه و آله ستم کند، در واقع به همه مردم ستم کرده است، به پایان رسید کلام فاضل.

بدان که قمی، حدیث گذشته را با این سند نقل کرده است و بلافاصله بعد از آن گفته است: ابوعبدالله این آیه را قرائت کرد، اما در ظاهر، این نقل منقطع از خبر گذشته است، در حالی که با همان سند آن را آورده است. اما نزد ما مطلب آسان است، زیرا روایت مرسل چنین شخصی مانند احادیث مسند و بدون انقطاع است.

(نه) ۲۶۰- کلینی از حسین بن محمد از معلى بن محمد از محمد بن محمد بن اورمه و علی بن محمد بن عبدالله از علی بن حسان از عبدالرحمن بن کثیر از ابی عبدالله درباره‌ی آیه‌ی بعدی روایت کرده است که چنین خواند: (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ أَدَّوْا كُفْرًا لَّنْ تَقْبَلْ تَوْبَتَهُمْ) و گفت: درباره‌ی فلان و فلان و فلان نازل شد. و آن چه در مصحف موجود است، چنین است:

﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ءَامَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ أَدَّوْا كُفْرًا لَّمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا﴾ (نساء: ۱۳۷)

و جمله‌ی «لَن تَقْبَلْ تَوْبَتَهُمْ» در آن نیست. آری، این جمله در آیه‌ای از سوره

آل عمران آمده است. آن آیه، این است: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ أَدَّوْا كُفْرًا لَّنْ تَقْبَلْ تَوْبَتَهُمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ﴾ (آل عمران: ۹۰)

و فاضل گذشته احتمال داده که آیه‌ای از سوره نساء با ضمیمه‌ی قسمتی از آل عمران ذکر شده باشد تا هشدارى باشد به این که مورد مذمت و نکوهش در هر دو آیه، یکی است و هر یک از این آیات برای دیگری تفسیر است، و بعضی از مفسران گفته‌اند: بعید نیست که راوی در حین نقل حدیث، اشتباه کرده، یا خطای قلم است، یا راوی هنگام سؤال کردن از امام، هر دو آیه را با هم آمیخته کرده است و امام نیز جواب او را به مقیاس سؤالش داده است، تا بیان کند که مفاد و شأن نزول هر دو آیه، یکی است و آن چه در مصحف آنان است، خلاف آن

است که در مصاحف دیگر قرار دارد. و راوی بر مصحف ایشان مطلع شده است، تو هم خوب می‌دانی که احتمال اخیر تکلفی است و ارتکاب خلاف ظاهر است، پس بیندیش.

(نو) ۲۶۱- سیاری از یونس از علی بن ابی حمزه از ابی بصیر از ابن عبدالله علیه السلام آورده است که آیه بعدی را چنین خواند:

﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَقَ إِلَيْكُمْ أَلْسَلَّمْ لَسَتْ مُؤْمِنًا﴾ (النساء: ۹۴) «به کسی که به شما سلام می‌کند، مگویید مؤمن نیستی.»

(نز) ۲۶۲- طبرسی در «مجمع البیان» گفته است: و از ابی جعفر قاری از بعضی از طرق آمده است: «لست مؤمناً» - به فتح میم دوم - و ابوالقاسم بلخی حکایت کرده که این قرائت ابی جعفر محمد بن علی باقر علیه السلام می‌باشد، سپس گفته است: و هر کس «مؤمناً» بخواند، آن را امان است. معنایش این است: به کسی که تسلیم شود، نگوید امانت نمی‌دهیم.

(نج) ۲۶۳- کلینی از احمد بن مهران از عبدالعظیم بن عبد حسنی از محمد بن فضیل از ابی حمزه از ابی عبدالله علیه السلام روایت است که گفت: جبرئیل این آیه را چنین نازل کرد: (یا أيها الناس قد جاءكم الرسول بالحق من ربكم - فی ولاية علی فآمنوا خيراً لكم وإن تکفروا - بولایته - فإن الله ما فی السماوات والأرض).

(نط) ۲۶۴- عیاشی از ابی حمزه ثمالی آورده است که گفت: از ابی جعفر شنیدم که گفت: جبرئیل فرود آمد و بعد مانند آن خبر را ذکر کرد.

(س) ۲۶۵- سیاری از محمد بن علی از محمد بن فضیل از ابی حمزه و حسین بن سیف از برادرش از پدرش از ابی حمزه از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: آیهی فوق چنین نازل شد؛ سپس آیه را قرائت کرد با این فرق که واژهی «بولایته» بعد از آمنوا هم آمده و (وإن تکفروا بولایته) پایان این خبر است.

(سا) ۲۶۶- و از محمد بن علی بن سنان از عمار بن مروان از منخل از جابر از ابی عبدالله روایت است که این آیه را چنین خواند: (یا ایها الناس قد جاءکم برهان من ربکم و أنزلنا الیکم - فی علی - نوراً مبیناً) و گفتیم که احتمال دارد این، در «الکافی» هم موجود باشد.

سوره‌ی مائده

(الف) ۲۶۷- علی بن ابراهیم از حسین بن محمد بن عامر از معلى بن محمد بصرى از ابن ابی عمیر از ابی جعفر دوم علیه السلام روایت کرده است که این آیه را خواند:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ﴾ المائدة: ۱ «ای ایمان‌داران به عقدها وفا کنید.»

و بعد گفت: واقعاً رسول خدا صلی الله علیه و آله عقد خلافت علی را در ده جا با آنها بست، سپس خداوند این آیه را نازل کرده و فرموده است: (یا ایها الذین آمنوا أوفوا بالعقود - التي عقدت علیکم لأمر المؤمنین).

«ای ایمان‌داران به عقد و پیمان‌ها وفا کنید - پیمانی که برای امیرمؤمنان از شما گرفت.»
(ب) ۲۶۸- سیاری گفت: ابو عمرو اصفهانی از ابی جعفر دوم، برایم حدیث آورد که آیه‌ی فوق را با همان شیوه تلاوت کرد، و فقط امیرالمؤمنین، علی بن ابیطالب، آمده است.

(ج) ۲۶۹- کلینی از محمد بن حسن و غیر او از سهل بن زیاد از علی بن حکم از هیثم بن عروه تمیمی روایت کرده است که گفت: از ابی عبدالله درباره‌ی آیه‌ی وضو سؤال کردم: (فاغسلوا وجوهکم و ایدیکم إلى المرافق) گفتیم: اینطور؟ از پشت کف دستم تا آرنج

مسح کردم. گفت: نازل شدن این آیه، چنین است: (فاغسلوا وجوهکم وأیدیکم من المرافق) سپس دستش را از آرنج بر بازو مالید تا به نوک انگشتانش رسید.

(د) ۲۷۰- شیخ طوسی در «التهذیب» با اسناد خود از کلینی مانند آن را روایت کرده است.

(ه) ۲۷۱- ابوالقاسم علی بن احمد کوفی صاحب «البدع المحدثه فی بدع الثلاثة» و نیز معروف به «الإستغاثه» بعد از ذکر این آیه، بدعت دوّم را یادآور شده و گفته: و در مصحف امیرالمؤمنین صلوات الله علیه با روایت ائمه از فرزندان خودش «من المرافق» و «إلی الکعبین» آمده است.

این مطلب را علی بن ابراهیم بن هاشم قمی از پدرش از حسن بن محبوب از علی بن ریاب از جعفر بن محمد باقر از پدرش علیه السلام روایت می‌کند که نزول این آیه در مصحف امیرالمؤمنین چنین است:

﴿يَتَأَيَّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ ۖ﴾ (مائده: ۶)

سپس کلامی طولانی را ذکر کرده. سپس گفته: از ظاهر این روایات، بلکه از صریح آن‌ها چنین برمی‌آید که به جای «من المرافق» است نه «إلی المرافق» است. به همین سبب، شیخ در کتاب «التهذیب» بعد از نقل این خبر، مطلبی را به شرح ذیل بیان کرده است: بنابراین قرائت، سؤال از اساس ساقط و بی‌اعتبار است و مقصود از سؤال این است که از ظاهر آن‌چه در مصحف است چنین برمی‌آید که شستن از سر انگشتان آغاز شود و در آرنج‌ها پایان پذیرد. پس گفته‌ی شیخ بهائی که گفته است: شاید مراد از نازل شدن تأویل باشد؛ همان‌گونه که لازم است حدیث بر این معنی حمل شود، و گر نه این روایت متواتر است، چگونه ممکن است ظاهر خبر نفی گردد؟ حتی اراده‌ی تأویل از تنزیل خیلی ناپسند به نظر می‌رسد. و مجلسی متواتر بودن این خبرها را در «شرح التهذیب» رد کرده است به این که: اگر منظور از تواتر این اخبار، تواتر در سلسله

راویان تا قاریان باشد، یا تواتر در سلسله تا قاریان و بعد از آن‌ها تا کسی که قرآن را جمع‌آوری نموده است، این مسلم است، و اگر منظور شما تواتر سلسله‌ی روایت از پیغمبر ﷺ باشد، مسلم نیست، اما اخباری که دارای تواتر معنوی هستند بطور اجمال بر نقص و تغییر قرآن دلالت دارند، اما نمی‌توان در جای مشخص به نقص و تغییر حکم نمود و ما به قرائت و عمل به آن طبق آنچه قاریان آن را ضبط کرده‌اند، مأمور شده‌ایم تا قائم - مهدی - ظاهر شود. پایان کلام مجلسی.

(و) ۲۷۲- شیخ در «التهذیب» از مفید از احمد بن محمد از پدرش از احمد بن ادریس و سعد بن عبدالله از محمد بن احمد بن یحیی از ابی‌عبدالله از حماد از محمد بن نعمان از غالب بن هذیل روایت کرده است که گفت: درباره‌ی آیه‌ی فوق از ابی‌جعفر سؤال کردم که آیا «أرجلکم» را مجرور بخوانیم یا منصوب، گفت: مجرورش بخوانید.

(ز) ۲۷۳- عیاشی از غالب بن هذیل از اباجعفر رضی الله عنه، مانند آن را روایت کرده است که آن سؤال، به جای نصب رفع آمده است، اما این سؤال بر سهو نسخه‌نویسان حمل می‌شود.

(ح) ۲۷۴- در کتاب «دعائم الإسلام» - تألیف قاضی نعمانی - نوشته است: قرائت «وأرجلکم» با کسر، قرائت اهل بیت است، و ابوجعفر نیز، چنین گفته است. می‌گوییم: طبق ظاهر آن خبرها، قرائت «أرجلکم»، در جر منحصر می‌شود و نزول نصب، منتفی است. شیخ هم در کتاب «التهذیب» به چنین مطلبی تصریح کرده است، آن جا که می‌گوید: شما با قرائت نصب چه کار می‌کنید در حالی که اکثر قاریان بر آن هستند و این قرائت، غسل پا را واجب می‌کند و غیر از شستن مفهوم دیگری را نمی‌رساند. می‌گوییم: اول چیزی که در آن است، اجماع در قرائت جر و اختلاف در قرائت نصب است. زیرا ما می‌گوییم: قرائت نصب جایز نیست و قرائت نازل شده، فقط جر است. بعد به خبر گذشته استدلال کرده است و به صراحت گفته: در این که قرائت قاریان هفت‌گانه از پیامبر ﷺ تواتر ندارد و قرآن بر یک حرف نازل شده نه بر هفت حرف و از گفته‌ی او لازم می‌آید که بعضی از قرائت‌ها توسط

اخبار بر بعضی دیگر ترجیح داده می‌شود، چنان‌که همه‌ی آن را در گذشته شرح نمودیم، سپس آنچه در نسخه‌ی من حتی در اکثر نسخه‌ها موجود است، چنان‌که مجلسی به آن اشاره کرده است: «فامسحوا» با فاء آمده است و بعید به نظر می‌رسد از سهو نسخه‌نویسان باشد و با واو بودن آن در روایت عیاشی با وجود اتحاد راوی، سهو بودن نسخه‌های فاء را تأیید می‌کند.

(ط) ۲۷۵- علی بن ابراهیم در اول تفسیر خود می‌گوید: اما آنچه از قرآن تحریف شده است. .. قول خدای متعال:

(يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ فِي عَلِيٍّ).

گویا در این آیه «فی علی» حذف گردیده است.

(ی) ۲۷۶- و در همان منبع فوق در سوره سبأ آمده است: پدرم از ابن ابی عمیر از ابن سنان از ابی عبدالله علیه السلام برایم حدیث آورد و گفت: خداوند پیامبرش را فرمود تا امیرالمؤمنین را برای مردم نصب کند: (يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ - فِي عَلِيٍّ) الخبر.

(یا) ۲۷۷- فرات بن ابراهیم کوفی در تفسیرش می‌گوید: حسین از ابن عباس رضی الله عنه درباره‌ی فرموده‌ی خداوند به صورت معنعن، برایمان حدیث آورد: (يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ - فِي عَلِيٍّ). و گفت: خداوند پیامبرش را امر فرموده است تا درباره‌ی علی تبلیغ کند.

(یب) ۲۷۸- شیخ شرف‌الدین نجفی در کتاب «تأویل آیات باهره» و سید توبلی در کتاب «غایة المرام» به نقل از علی بن ابراهیم می‌گوید: در ظاهر، این مطلب از غیر تفسیر او از زید شحام نیز، آمده است که گفت: قتاده بن دعامة نزد ابی جعفر علیه السلام رفت و درباره‌ی آیه‌ی بعد از آن سؤال کرد:

﴿وَلَقَدْ صَدَقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (سبأ: ۲۰)

«در واقع، ابلیس پندار خود را درباره‌ی آنان راست گرداند؛ زیرا همگی از او پیروی کردند مگر گروه اندکی از مؤمنان.»

وی گفت: خداوند به پیامبرش ﷺ امر کرد امیرالمؤمنین را برای مردم منصوب کند و آن فرمان در این آیه بیان شده که می‌فرماید: (یا ایها الرسول بلغ ما أنزل إلیک من ربک - فی علی - وإن لم تفعل فما بلغت رسالته) تا آخر خبر.

(بیج) ۲۷۹- احمدبن علی طبرسی در کتاب «الاحتجاج» از مهدی بن ابی‌حرب از ابی‌محمد علوی از فرزندان افطس که از بندگان صالح خدا بود، از محمدبن همام از محمدبن خالد از سیف بن عمیره و صالح بن عقبه و همگی از قیس بن سمان از علقمیه بن محمد حضرمی از ابی‌جعفر محمدبن علی علیه‌السلام روایت می‌کند که گفت: حج پیامبر خدا ﷺ از مدینه بود و غیر از حج و ولایت، همه‌ی قوانین شرع را تبلیغ نمود و در ادامه می‌گوید: وقتی به غدیرخم که سه مایل با جحفه، فاصله دارد، رسید، پنج ساعت از روز باقی مانده بود؛ جبرئیل با پیام بازداشتن و هشدار و عصمت و حفظ از مردم آمد و گفت: ای محمد ﷺ، همانا خداوند بر تو سلام می‌کند و می‌فرماید: (یا ایها الرسول بلغ ما أنزل إلیک من ربک - فی علی) «ای پیامبر، آنچه از طرف خدا درباره‌ی علی نازل شده است، تبلیغ کن ... سپس پیامبر ﷺ این آیه را تلاوت کرد. این خبر طولانی و باارزش است و شیخ شهید و بزرگوار، ابن فارسی در کتاب «روضه‌الواعظین» آن را مانند او روایت کرده است و سید بزرگوار، رضی‌الدین بن طاووس (قدس سره) از احمدبن محمد طبرسی معروف به خلیل در کتاب خود به نقل از مناقب از محمدبن ابی‌بکر بن عبدالرحمن از حسن بن علی ابی‌محمد دینوری از محمدبن

موسی همدانی از محمد بن خالد طیالسی از سیف بن عمیره، حدیث فوق را تا آخر با متن و سند روایت کرد با اختلافی که در بعضی از الفاظ وجود دارد.

(ید) ۲۸۰- سید رضی الدین بن طاوس در کتاب «کشف الیقین» به نقل از کتاب شیخ ثقه ابی بکر محمد بن ابی ثلج با طریق مرسل از امام صادق علیه السلام روایت می کند که گفت: خداوند در «کراع الغمیم» آیهی فوق را بر پیامبر صلی الله علیه و آله خود نازل کرد.

(یه) ۲۸۱- کتاب «الرسالة الموضحة» تألیف مظفر بن جعفر بن حسین به نقل از محمد بن معمر از حمدان معافی از علی بن موسی رضا علیه السلام از پدرش از پدر بزرگش جعفر علیه السلام می آورد که گفت: روز غدیر خم، روز بزرگ و ارزشمندی است. مطلب را ادامه می دهد تا به آن جا می رسد که می گوید: خداوند متعال وعید و تهدید را نازل نموده و فرمود: (یا ایها الرسول بلغ ما أنزل إلیک من ربک فی علی...) تا آخر.

(یو) ۲۸۲- ابن شهر آشوب در «مناقب» چنانکه در «بحار الأنوار» است از عیسی بن عبدالله از پدرش حدیثی نقل شده که گفته است: (یا ایها الرسول بلغ ما أنزل إلیک من ربک - فی علی - فإن لم تفعل - عذبتک عذاباً ألیماً). اما بعداً دشمن «فی علی» را حذف نمود.

(یز) ۲۸۳- کتاب «الأمالی» به نقل از ابن ابی عمیر از ابن سنان از ابی عبدالله علیه السلام می گوید: وقتی خداوند پیامبرش را امر فرمود تا امیر المؤمنین را برای مردم منصوب کند، آیهی فوق را نازل کرد.

(یح) ۲۸۴- سیاری از ابن عمیر از بعضی از یارانش از ابی عبدالله علیه السلام روایت می کند که آیهی فوق را چنین قرائت کرد: (یا ایها الرسول بلغ ما أنزل إلیک من ربک فی علی...) تا آخر.

(یط) ۲۸۵- علی بن عیسی در کتاب «کشف الغمة» به نقل از زر از عبدالله می گوید: در زمان پیامبر آیهی فوق را چنین تلاوت می کردیم: (یا ایها الرسول بلغ ما أنزل إلیک من ربک - إن علیاً مولی المؤمنین).

(ک) ۲۸۶- محمد بن حسن شیبانی در کتاب «نهج البیان» آیهی فوق در شمار آیات تحریف شده، به حساب می آورد و می گوید: اسم «علی» در این آیه وجود داشت اما آن را پاک نمودند.

(کا) ۲۸۷- علی بن ابراهیم از پدرش از قاسم بن محمد از سلیمان بن داود منقری از سفیان بن عیینه از زهری از علی بن حسین (علیه السلام) در یک حدیث طولانی دربارهی ذکر وجوه روزه نقل می کند و در آن گفته است: خداوند متعال فرموده است:

﴿وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ﴾ (۹۵)

(مأئده: ۹۵)

«هر کس از شما به عمد نخجیری بکشد، باید کفاره ای معادل آن از چهارپایان بدهد که دو نفر عادل در میان خودتان به معادل بودن آن قضاوت کنند.»

(کب) ۲۸۸- سیاری از محمد بن علی از ابی جمیل از زید از ابی عبدالله روایت کرده که دربارهی قول خداوند: ﴿يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ﴾ گفت: منظور امام است.

(کج) ۲۸۹- طبرسی گفت: محمد بن علی باقر و جعفر بن محمد صادق (علیه السلام) (یحکم به ذوی عدل) خواند.

(کد) ۲۹۰- عیاشی به نقل از حریر از زراره می گوید: دربارهی آیهی سؤال کردم در جواب گفت: «عدل» رسول خدا (صلی الله علیه و آله) است و امام بعد از آن هم. سپس گفت: این از اشتباه نویسندگان است.

(که) ۲۹۱- کلینی از محمد بن یحیی از احمد بن محمد از ابن فضال از ابن بکیر از زراره می‌گوید: درباره‌ی آیه‌ی ﴿يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ﴾ از اباجعفر سؤال کردم، مانند آن را ذکر کرد.

(کو) ۲۹۲- سعد بن عبدالله قمی در کتاب خود از مشایخ خویش می‌آورد که امام صادق علیه السلام خواند: (يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ) یعنی امام. و در دلیل هفتم، راه‌های دیگری برای این خبر از کلینی و سیاری مطرح شد. پس ملاحظه کن که مجلسی گفته است: در بین مفسران مشهور است که قرائت اهل بیت به لفظ مفرد، ذُو عدل است نه «ذَوَا».

و طبرسی گفته است: ابو الفتح درباره‌ی «ذُو عدل» گفته است: دو شخص عادل موجود نیست، یکی کافی است، اما این معنی از آن اراده شده که باید کسی حکم کند که عدالت را رعایت می‌کند؛ یعنی، از ذُو «من» اراده شده است. البته «من» برای مثنی هم کاربرد دارد چنانکه برای مفرد استعمال می‌شود. می‌گوییم: این وجه که ابن جنی ذکر کرده بعید و نامفهوم است و در تفسیر اهل بیت به نقل از دو سید دریافتیم که مراد از «ذی عدل» رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و اولی الامر بعد از ایشان هستند، و صاحب قرائت برای خبر قرائت کافی است. و در کشاف آمده است که محمد بن جعفر خواند: «ذُو عدل منکم» خواسته بگوید: کسی به آن حکم می‌کند که در میان شما عدالت را رعایت می‌کند ولی از آن اراده‌ی وحدت نشده است. و گفته شده منظور امام است و ظاهر آن است که او جعفر بن محمد را اشتباه گرفته است پس آن خبر را واژگون شده نقل کرده است. خداوند دل‌هایشان را برگرداند.

(کز) ۲۹۳- طبرسی گفته است: روایت شده است که در قرائت جعفر بن محمد علیه السلام «تطعمون

أهاليكم» آمده است. و در تفسیر کشاف آمده است که جعفر بن محمد علیه السلام «أهاليكم» را با سکون (یاء) خواند. اهالی اسم جمع اهل است، مانند لیالی در جمع لیل و اراضی در جمع ارض و این که می‌گویند:

«اهلون» مانند «ارضون» به سکون راء است و اما سکون ياء در حال نصب، به خاطر تخفیف است. چنان‌که می‌گویند: «رأيت معدی کرب» - باسکون ياء - که ياء را در سکون شبیه به الف کرده‌اند. (کح) ۲۹۴- کلینی از عده‌ای از سهل بن زیاد از احمد بن محمد ابی نصر از مردی از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که این آیه را چنین خواند:

(لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ - لَمْ تَبَدَّ لَكُمْ - إِنْ تَبَدَّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ)

«از چیزهایی پرسید که اگر برایتان ظاهر شود، شما را ناخشنود می‌کند.»

(کط) ۲۹۵- سیاری از محمد بن بن علی از ابی سلمه زید شحام از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که این آیه را چنین خواند: (لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ كُمْ - لَمْ تَبَدَّ لَكُمْ - إِنْ تَبَدَّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ) و در کتاب «مرآة العقول» گفته است: گویا این زیاده در مصاحف آنان بوده است و احتمال دارد ذکر آن به عنوان تفسیر باشد که بعد آن مخفی نیست. (ل) ۲۹۶- سیاری از نصر بن یزید از جبلی از مردی از ابی عبدالله روایت کرده است و همچنین مفضل بن صالح بن ابی یعقوب نقل می‌کند و می‌گوید: از وی شنیدم که می‌گفت: آیهی بعدی را چنین بخوان: (وَإِذْ قَالَ الْخَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ - هَلْ رَبُّكَ يَسْتَطِيعُ - (نه) هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ) را قرائت نکرد.

(لا) ۲۹۷- عیاشی از یحیی جبلی از قول خداوند متعال چنین آورده است:

﴿هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ ...﴾ (مائده: ۱۱۲) گفت: آن را چنین قرائت کردم: (هَلْ

تَسْتَطِيعُ أَنْ تَدْعُو رَبُّكَ) این بیان می‌کند که قرائت با تاء بوده است، البته عده‌ی کمی این‌گونه قرائت می‌کنند و سایر قاریان با ياء خوانده‌اند. طبرسی گفته است: مراد این است که آیا می‌توانی از پروردگارت درخواست کنی. در درخواستشان استطاعه را ذکر کردند نه این علت که آنان در توانایی او شک داشته باشند. گویا آنان استطاعه و توانایی را از جانب خود

به عنوان احتجاج ذکر کردند، گویا گفته‌اند: تو که می‌توانی پس چه چیز مانع تو است؟ مانند این‌که به دوستت بگویی: آیا می‌توانی مرا تنها بگذاری، همانا من مشغولم! یعنی برو چون تو از انجام این درخواست ناتوان نیستی، سپس باید تقدیر آیه چنین باشد: آیا می‌توانی فروفرستادن سفره‌ای را از پروردگارت درخواست کنی؟ و گفت: نزدیک و شبیه به این تقدیر هم از ابی‌عبدالله علیه السلام روایت شده است، وی علیه السلام گفت: «یعنی آیا می‌توانی دعا کنی و از پروردگارت درخواست نمایی؟».

می‌گوییم: این شیوه‌ی قرائت بیشتر متناسب حال و مقام حواریون است، حواریونی که در آیه‌ی قبل بدان‌ها اشاره شده آن‌جا که فرمود:

﴿وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا ءَامَنَّا وَأَشْهَدُ بِأَنَّنَا

(مائده: ۱۱۱)

مُسْلِمُونَ ﴿۱۱۱﴾

«و آنگاه که به یاران عیسی الهام کردم که به من و پیامبرم ایمان آورید، گفتند: ایمان آوردیم و تو هم شاهد باش بر این که ما مسلمانیم.»

ظاهر این قرائت، دلالت بر شک آنان درباره‌ی قدرت خدا و بطلان ایمان ایشان می‌کند. چنان‌که در کتاب «الکشاف» به آن تصریح شده است.

سوره‌ی أنعام

(الف) ۲۹۸- کلینی از محمد بن یحیی از احمد بن محمد از حسین بن سعید از نضر بن سوید از محمد بن ابی حمزه از یعقوب بن شعیب از عمران بن میثم غیاثه اسدی روایت کرده است که گفت: مردی نزد امیرالمؤمنین علیه السلام این آیه را قرائت نمود:

﴿قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزَنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ﴾ (۳۳) (أنعام: ۳۳)

«بدرستی آنان تو را تکذیب نمی‌کنند بلکه ستمکاران آیات خدا را انکار می‌کنند.»

امیرالمؤمنین گفت: آری او را به شدت تکذیب کردند اما «لایکذبون» بدون تشدید و چنین است:

(لا یأتون باطل یکذبون به حق)

«باطلی را نمی‌آورند که با آن حق تو را تکذیب کنند.»

(ب) ۲۹۹- عیاشی از عمران بن میثم به نقل از ابی‌عبدالله علیه السلام گفت: مردی پیش امیرالمؤمنین علیه السلام آمد و مانند همان حدیث را نقل کرد.

(ج) ۳۰۰- سیاری از حسن بن سیف از برادرش از پدرش از داود بن فرقد از ابی‌عبدالله روایت می‌کند که فردی «فإنهم لا یکذبونک» را با تشدید «لا یکذبونک» قرائت می‌کند، ابوعبدالله گفت: با تخفیف خوانده می‌شود؛ یعنی، لا یکذبونک.

(د) ۳۰۱- و از صفوان از یعقوب بن شعیب از عمران، همان حدیث قبل تا آخر روایت شده است.

(ه) ۳۰۲- علی بن ابراهیم درباره‌ی فرموده‌ی خداوند متعال:

﴿قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزَنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ﴾ (أنعام: ۳۳)

گفته است: این آیه نزد ابی‌عبدالله قرائت گردید؛ وی گفت: نه، به خدا سوگند بشدت او را تکذیب کردند، در اصل (لایکذبونک) نازل شد؛ و به این معنی است که حقی را نمی‌آورند که با آن حق تو را باطل کنند.

(و) ۳۰۳- طبرسی گفته است نافع و کسائی و اعشی به نقل از ابی‌بکر، (لایکذبونک)

را با تخفیف قرائت کردند که این همان قرائت علی است که از جعفر صادق روایت شده است

و سایر قاریان آن را با فتح کاف و تشدید ذال خوانده‌اند. مطلب را ادامه می‌دهد و می‌گوید: از حضرت علی روایت شده است که وی (لایکذبونک) را با تخفیف قرائت می‌کرد و می‌گفت: معنی آن، این است: حقی را شایسته‌تر از حق تو نمی‌آورند تا حق تو را با آن باطل کنند.

(ز) ۳۰۴- علی بن ابراهیم از حسین بن محمد از معلی بن محمد از علی بن اسباط از علی بن ابی حمزه از ابی عبدالله روایت کرده است که این آیه را چنین قرائت نمود:

(والله ربنا ما كنا مشركين - بولاية علي)

«سوگند به خداوندی که پروردگار ماست، ما هرگز به ولایت علی مشرک نبوده‌ایم.»
(ح) ۳۰۵- سیاری از محمد بن علی از ابن اسباط از ابن ابی حمزه از ابی بصیر، مانند آن را روایت کرده است. می‌گویم: کلینی از علی بن نوح بن عباس از حسن بن عبدالرحمن از عاصم بن حمید از ابی حمزه از

ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: منظور از ﴿وَاللّٰهُ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾

ولایت علی است، پس «بولاية علي» در هر دو خبر، تفسیر است نه آیهی قرآنی. ما این مطلب را فقط به پیروی از سیاری نقل نمودیم.

(ط) ۳۰۶- کلینی از محمد بن یحیی از احمد بن محمد بن عیسی از محمد بن خالد و حسین بن سعید و همگی از نضر بن سوید از یحیی بن عمران از عبدالله بن مسکان از زید بن ولید خنمی از ابی ربیع شامی روایت کرده‌اند که گفت: درباره‌ی این آیه از اباعبدالله علیه السلام سؤال کردم:

﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلْمَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ﴾

(انعام: ۵۹)

«هیچ برگی از درختان فرو نمی‌افتد مگر این که خداوند آن را می‌داند و هیچ دانه‌ای در تاریکی‌های زمین موجود نیست و هیچ چیز تر و خشکی نیست مگر این که در کتابی آشکار قرار دارد.»

راوی می‌گوید: اباعبدالله در جواب گفت: منظور از ورقه، سقط جنین است و مقصود از حبه، فرزند است و مراد از رطب، آن است که مردم به آن زنده می‌مانند و یابس چیزی که مورد خشم انسان است و همه‌ی این‌ها در یک امام آشکار قرار دارند. مجلسی گفته است: احتمال دارد در مصحف آنان، چنین باشد. سپس تفسیری بودن آن‌ها را اظهار نموده است و آن را به روایت خاصه و عامه در تفسیر آیه‌ی بعدی تأیید کرده است: ﴿وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ﴾^(۱۲) گفته که بعد از نزول این آیه، پیامبر ﷺ به امیرالمؤمنین علیه السلام اشاره کرد و فرمود: «امام مبین» همین است. تأیید جای اندیشه دارد.

(ی) ۳۰۷- عیاشی از حسین بن خالد آورده است که گفت: از ابوالحسن علیه السلام درباره‌ی آیه‌ی فوق سؤال نمودم. سؤال را ادامه دادم تا «کتاب مبین» ادامه دادم. گفتم: در «امام مبین» است. گفت: آری همان. فاضل مذکور گفته است: ظاهر خبر نشان می‌دهد که ابوالحسن علیه السلام، کتاب را به امام تفسیر نموده است، گرچه احتمال دارد که مراد او، این باشد که آیه، این گونه نازل شده است. پایان کلام فاضل.

اما انصاف آن است که این یکی از این دو احتمال از دیگری ظاهرتر نیست، اگر چه سیاق احتمال دوم در بیان تفسیر آمده است، زیرا آن‌ها بیشتر اوقات کیفیت نزول و تغییر الفاظ را با امثال این عبارات‌ها بیان کرده‌اند، چنانکه در آینده این مطلب به خوبی نمایان می‌شود، پس بیندیش.

(یا) ۳۰۸- کلینی از علی بن ابراهیم از احمد بن محمد بن خالد برقی از پدرش از محمد بن سنان از محمد بن مروان آورده است که ابو عبدالله علیه السلام این آیه را چنین تلاوت کرد: (وَتَمَّتْ کَلِمَةُ رَبِّكَ - الْحُسْنَى - صَدَقًا وَعَدْلًا لَا مَبْدَلَ لِكَلِمَاتِهِ) گفتیم: فدایت شوم ما می خوانیم: ﴿وَتَمَّتْ کَلِمَةُ رَبِّكَ صَدَقًا وَعَدْلًا﴾ (انعام: ۱۱۵) وی گفت: همانا در این آیه، «الحسنی» موجود است.

(یب) ۳۰۹- سیاری از مردی به نقل از محمد بن مروان گفته است: ابو عبدالله گفت: (وَتَمَّتْ کَلِمَةُ رَبِّكَ - الْحُسْنَى - صَدَقًا وَعَدْلًا لَا مَبْدَلَ لِكَلِمَاتِهِ): گفتیم: فدایت شوم ما این آیه را بدون «الحسنی» قرائت می کنیم. وی گفت: ای ابن مروان، بی گمان «الحسنی» در این آیه هست. در کتاب «مرآة العقول» گفته است که این خبر ضعیف است. پس معلوم می شود که «الحسنی» در آیه وجود دارد، اما به خاطر ضعف خبر، کلمه ی «الحسنی» از میان برداشته شده است. می گویم: ضعف سند بعد از تکرار و تأیید و قوت گرفتن با سائر اخبار ضرر ندارد، بویژه بعد از ملاحظه ی این نکته که این خبر از مرویات کلینی در «الکافی» است. و انشاء الله به آن اشاره خواهیم کرد.

(یج) ۳۱۰- علی بن ابراهیم از پدرش از صفوان از ابن مسکان از ابی بصیر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: ابو جعفر درباره ی این آیه:

﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ ءَايَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا ءِيمَنُهَا لَمْ تَكُنْ ءَامَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي

(انعام: ۱۵۸)

﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ ءَايَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا ءِيمَنُهَا لَمْ تَكُنْ ءَامَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي

«روزی که پاره‌ای از نشانه‌های پروردگارت فرا می‌رسد، اما ایمان آوردن کسانی که قبل از آن ایمان نیاورده‌اند، یا با وجود داشتن ایمان، خیری نیندوخته‌اند؛ سودی به حالشان نخواهد داشت.»

گفت: در اصل (أَوِ اكْتَسَبْتُ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا) نازل شد.

(ید) ۳۱۱- سیاری از برادرش از پدرش از معلی بن عثمان به نقل از ابی‌عبدالله علیه السلام:

گفت: اصل (أَوِ اكْتَسَبْتُ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا) نازل شد.

(یه) ۳۱۲- سعد بن عبدالله اشعری در کتاب خود «ناسخ و منسوخ قرآن» می‌گوید: باقر یا

صادق علیه السلام آیه فوق را قرائت کردند و در آخر آن اصل (أَوِ اكْتَسَبْتُ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا) گفت.

(یو) ۳۱۳- در آن همان کتاب آمده است که مردی آن را نزد امیرالمؤمنین اینگونه خواند:

(فَإِنَّمْ لَا يَكْذِبُونَكَ) امیرالمؤمنین گفت: آری، قسم به خدا آنان به شدت او را تکذیب کردند اما قرآن به تدریج نازل شد و ظالمان آیات خدا را انکار می‌کنند؛ یعنی، حق آن را ادا نمی‌کنند.

(یز) ۳۱۴- علی بن ابراهیم از پدرش از نضر بن سوید از جبلی از معلی بن خنیس به نقل

از ابی‌عبدالله علیه السلام درباره‌ی این آیه سؤال کردم:

﴿إِنَّ الدِّينَ فَارَقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا﴾ (۱۵۹)

گفت: (فَارَقُوا الْقَوْمَ وَاللَّهُ دِينَهُمْ) یعنی: به خدا سوگند آن قوم از دینشان جدا شدند.

(یح) ۳۱۵- و از منبع قبل آمده است که ابو عبدالله درباره‌ی این آیه:

﴿إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ (۱۵۹)

«همانا کسانی که دینشان را پراکنده کردند و فرقه فرقه شدند تو به هیچ وجه مسوول آنان نیستی؛ کارشان فقط با خداست. سپس خداوند آنان را از کارهایشان باخبر می‌کند.»
گفت: یعنی، از امیرالمؤمنین جدا شدند و به احزاب مختلف تبدیل شدند.
(بط) ۳۱۶- عیاشی از صادق علیه السلام آورده است که گفت: حضرت علی «فارقوا دینهم» قرائت می‌کرد و گفت: به خدا سوگند این قوم جدا شدند.
(ک) ۳۱۷- طبرسی گفت: حمزه و کسائی، «فارقوا» را با الف خوانده‌اند و این قرائت از علی روایت شده است، اما سایر قُرّاء آن را با تشدید خواندند.

سوره‌ی اعراف

(الف) ۳۱۸- سیاری از برقی از ابن سیف از قاسم - کذا - از حسین بن ابی العلا از ابی بصیر روایت کرده است که می‌گوید: ابوعبدالله این آیه را چنین تلاوت کرد: (وَإِذَا قَلَبْتَ أَبْصَارَهُمْ تَلَقَاءُ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا عَائِدًا بَكَ أَنْ تَجْعَلَنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ).
(ب) ۳۱۹- و از محمد بن علی از علی بن صالح از حسین بن ابی العلا، مانند آن را روایت کرده است و در آن، به جای «إِذَا قَلَبْتَ» «إِذَا صَرَفْتَ» آمده است. (مانند مصحف فعلی).
(ج) ۳۲۰- طبرسی می‌گوید: روایت شده است که در قرائت عبدالله بن مسعود و سالم چنین آمده: (وَإِذَا قَلَبْتَ أَبْصَارَهُمْ تَلَقَاءُ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا عَائِدًا بَكَ أَنْ تَجْعَلَنَا مَعَ

القوم الظالمین) و از ابی عبدالله علیه السلام نیز، همان قرائت روایت شده است. می‌گوییم: در «الکشاف» آمده است که اعمش از «وإذا قلبت» خواند.

(د) ۳۲۱- سیاری از محمد بن اسماعیل و غیر او از ابن سنان از منصور از ابی السفاح از جابر بن یعقوب از ابن ابی عمیر از ابی الربیع قزاز از ابی جعفر علیه السلام در خصوص این آیه، روایت کرده است که این آیه را چنین خواند: (وإذا أخذ ربك من بنی آدم من ظهورهم ذریاتهم وأشهدهم علی أنفسهم بربکم و محمد رسولی و علی امیر المؤمنین).

در نسخه‌ی من، اینطور آمده است، اما (این روایت) خالی از نقص نیست و در سند، اختلاف ظاهری وجود دارد و صواب آن است که گفته شود: از جابر بن یعقوب، زیرا اباسفاح از یاران امام باقر علیه السلام است.

(ه) ۳۲۲- و از برقی از بعضی از اصحاب وی، مانند آن روایت شده است، اما در این جا آمده است که راوی پرسید: آیا این که علی وصی اوست، قرآن است؟ گفت؟ آری.

(و) ۳۲۳- فرات بن ابراهیم کوفی در تفسیرش گفته است: علی بن عتاب به طور معنعن از ابی جعفر برای ما حدیث آورد که گفت: اگر جاهلان این امت می‌دانستند چه زمانی امیر المؤمنین نامش برده شده است، منکر نمی‌شدند، خداوند در زمان گرفتن میثاق از فرزندان آدم، نام علی را آورده است، آن هم در کتابی که خداوند آن را بر محمد صلی الله علیه و آله نازل کرده است و جبرئیل قرائت ما را بر محمد صلی الله علیه و آله نازل کرد. ای جابر، آیا نمی‌شنوی کلام خدا را آن جا که می‌فرماید:

﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ - وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولِي وَأَنَّ عَلِيًّا امِيرُ الْمُؤْمِنِينَ -﴾

«و هنگامی که پروردگارت از پشت فرزندان آدم، ذریّه آنان را برگرفت، ایشان را بر خودشان گواه ساخت که آیا پروردگار شما نیستم؟ گفتند: آری، -براستی که محمد رسول خداست و علی امیر المومنین است.»

پس به خدا سوگند، خداوند او را در ازل، امیرالمؤمنین نامیده است؛ در حالی که از ذریّه‌ی آدم پیمان گرفت.»

(ز) ۳۲۴- و از احمد بن محمد بن احمد بن طلحه خراسانی به طور معنعن از ابی جعفر علیه السلام روایت شده است که گفت: به ابوجعفر گفتم: ای پسر رسول خدا، چه زمانی حضرت علی، امیرالمؤمنین نامیده شد. وی در جواب گفت: البته خداوند متعال در آن زمان که از نسل فرزندان آدم، پیمان گرفت، علی را امیرالمؤمنین نامید و این مطلب در کتابی است که خداوند آن را بر محمد صلی الله علیه و آله نازل کرد. چنانکه ما می‌خوانیم: «وَإِذْ أَخَذَ...» تا آخر آیه، با اضافه نمودن کلمه‌ی «عبدی» بعد از «رسولی». پس خداوند در هنگام گرفتن پیمان از نسل فرزندان آدم او را امیرالمؤمنین نامیده است.

(ح) ۳۲۵- و از جعفر بن محمد فزاری به طور معنعن از ابی جعفر علیه السلام آورده است که گفت: اگر جاهلان این امت می‌دانستند در چه زمانی او امیرالمؤمنین نامیده شده است، ولایت و طاعت او را انکار نمی‌کردند. راوی می‌گوید: از وی سؤال نمودم چه زمانی علی، امیرالمؤمنین نامیده شد. گفت: آنگاه که خداوند از نسل فرزندان آدم، پیمان گرفت و جبرئیل آن را بر محمد صلی الله علیه و آله نازل کرد:

﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ - وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولِي وَأَنْ عَلِيًّا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ -﴾

سپس ابوجعفر گفت: به خدا سوگند، خداوند او را به اسمی نامگذاری کرد که قبل از او هیچ احدی به آن اسم نامگذاری نشده بود.

(ط) ۳۲۶- و از جعفر بن محمد اودی به طور معنعن از جابر جعفری آمده است که گفتیم: چه زمانی علی، امیرالمؤمنین نامیده شد. گفت: آیا قرآن را قرائت نمی‌کنی؟ گفتیم: آری. گفت: پس بخوان. گفتیم: چه بخوانم.

گفت: این آیه را: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ ۖ﴾ بعد به من گفت: آخر به چه چیزی می‌رسی؟ و محمد رسولی و علی امیرالمؤمنین. پس در آن جا خداوند علی را امیرالمؤمنین نامید ای جابر.

(ی) ۳۲۷- عیاشی به نقل از جابر می‌گوید: به ابوجعفر گفتیم: کی علی، امیرالمؤمنین نامیده شد. گفت: به خدا سوگند این آیه بر محمدص نازل شد. بعد قسمت آخر آیه را آورد و همان سخن قبلی را درباره‌ی نامگذاری علی به امیرالمؤمنین، تکرار کرد.

(یا) ۳۲۸- و از جابر نقل است که گفت: ابوجعفر به من گفت: ای جابر، اگر جاهلان می‌دانستند که علی چه زمانی، امیرالمؤمنین نامیده شده است، حق او را انکار نمی‌کردند. جابر گفت: گفتیم: فدایت گردم چه زمانی علی امیرالمؤمنین نامیده شد؟ گفت: این آیه را بخوان:

﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ - وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولِي وَأَنْ عَلِيًّا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ -﴾

بعد به من گفت: ای جابر، به خدا سوگند این چنین، محمدص آن آیه را آورد.

(یب) ۳۲۹- رضی‌الدین علی بن طاووس در «کشف‌الیقین» از ثقة شکوهمند محمدبن عباس در تفسیرش از علی بن عباس بجلی از محمد بن مروان غزال از زید بن معدل از ابان بن عثمان از خالد بن یزید از ابی جعفر (علیه السلام) آورده است که گفت: اگر جاهلان این امت می‌دانستند، چه زمانی علی، امیرالمؤمنین نامیده شد. ولایت و اطاعت از او را انکار نمی‌کردند. گفتیم: چه زمانی امیرالمؤمنین نامیده شد. گفت: آنگاه که

خداوند پیمان نسل آدم را گرفت و اینگونه جبرئیل بر محمدص نازل کرد: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي

عَادَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ - وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولِي وَأَنَّ عَلِيًّا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ - ﴿

(یج) ۳۳۰- ثقة الاسلام در «الكافی» از علی بن ابراهیم از یعقوب بن یزید از ابن ابی عمیر از ابی الریبع قزاز از جابر که از ابی عبدالله نقل می کند و می گوید: به او گفتم: چه زمانی علی، امیرالمؤمنین نامیده شد. گفت: خداوند او را به این نام، نامگذاری کرد و در کتابش نیز، آن طور نازل کرد: همان آیه قبلی.

(ید) ۳۳۱- تاسع البحار از مناقب ابن شهر آشوب از کتاب امالی ابن سهل با اسناد خود که به جابر متصل می شود، مانند آن را آورده است.

(یه) ۳۳۲- و از تفسیر محمد بن عباس از احمد بن هوزده باهلی از ابراهیم بن اسحاق نهاوندی از عبدالله بن حماد انصاری از عمرو بن شمر از جابر، شبیه به حدیث قبلی را روایت کرده است.

(یو) ۳۳۳- و از دلائل محمد بن جریر طبری شیعی از حسین بن عبدالله بزاز از ابی الحسن علی بن محمد بن احمد بن لؤلؤ بزاز از احمد بن عبدالله بن زیاد از عیسی بن اسحاق از ابراهیم بن هراسه از عمرو بن شمر از جابر، مانند آن را روایت کرده است.

(یز) ۳۳۴- و از سید فخر بن سعد از خلیفه ناصر از احمد بن احمد از ابن نهان از ابن شاذان از احمد سید رضی الدین بن طاوس در کتاب «كشف اليقين» همه ی آنها را نقل کرده است. مولی محمد صالح در شرح حدیث قبلی گفته است: این که گفته شد از ابی الریبع قزاز روایت شد، او را با این وصف در کتب رجال نیافتم و بدون آن وصف، مجهول است و این که گفته شد: خداوند او را امیرالمؤمنین نامیده است در حالی که سؤال کننده از علت نامگذاری سؤال کرده بود و او این جواب را به او داد. این برای جواب دادن به مخاطب است تا هشدار باشد بر این که مهم ترین چیز برای مخاطب، آن است که نام گذاری را بشناسد و آن را تصدیق کند، زیرا ندانستن علت نامگذاری، ضرری به او نمی رساند و این که گفته شد: «همانا محمد مص رسول من است» قرآن نازل شده بود. اما تحریف کنندگان منافق از روی حسد و دشمنی آن را حذف کردند. پایان کلام مولی محمد صالح. اما در حقیقت، مجهول بودن ابن ابی الریبع ضرری به روایت نمی رساند زیرا

ابن ابی عمیر از او روایت نقل کرده که از غیر ثقه نقل نمی‌کند، علاوه بر این که خبر به چیزی تأیید شده که از حد استفاضه هم فراتر رفته است و احتمال دارد در اصل سؤال از زمان امام‌گذاری بوده باشد، اما آنچه در حال حاضر، موجود است بر اثر تصحیف و غلط‌املائی نسخه‌نویسان تغییر یافته است، به قرینه اخباری که ذکر شد. و ممکن است هدف سؤال در باره‌ی وجه تسمیه و علت نام‌گذاری نزد مردم بوده باشد، و امام بیان کرده که آن مطلب یک امر تعبدی است و نیازی به دانستن دلیل نیست و خداوند با این تعبیر آن را بیان کرده نه این‌که از طرف خودشان آن را گفته باشند و این امر آشکار است؛ پس بیندیش.

(یح) ۳۳۵- سیاری از ابن محبوب از حماد بن عیسی از حمید بن جابر عبدی از امیرالمؤمنین (علیه السلام) آورده است که آیه‌ی:

﴿ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا

(أعراف: ۳۲)

«چه کسی زینت‌های الهی را برای بندگان آفریده و مواهب و روزی‌های پاکیزه را حرام کرده است. بگو: آن روزی‌ها برای کسانی است که ایمان آورده‌اند.»

کلمه‌ی «حلال» بوده و حذف گردیده است.

(یط) ۳۳۶- ابوجعفر محمد بن علی طوسی در کتاب «ثاقب المناقب» از محمد بن قتیبه که ادب‌کننده‌ی ابوجعفر بود، روایت کرده است که گفت: روزی (ابوجعفر) نزد من از لوحی قرآن می‌خواند؛ ناگهان لوح را انداخت و با نگرانی برخاست و گفت: «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» تمام شد به خدا سوگند پدرم وفات یافت. گفتم: از کجا این مطلب را فهمیدی؟ گفت: از عظمت خداوند چیزی به نزد من آمد که آن را نمی‌شناسم. گفتم: رفته است؟ گفت: این مطلب را رها کن به من اجازه بده تا داخل خانه شوم و وقتی بیرون آمدم، از قرآن پرس تا برایت تفسیر کنم و تو حفظ کن. پس داخل خانه شد؛ من هم برخاستم و به دنبال او داخل خانه شدم؛ زیرا برای او نگران بودم. گفت: به هیچ احدی اجازه ندهید که نزد من بیاید تا خود

بیرون آیم. سرانجام دگرگون شده، بیرون آمد؛ در حالی که می‌گفت: «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» به خدا سوگند پدرم مُرد. بعد گفتم: فدایت شوم پدرت فوت کرده است؟ گفت: بلی و خودم غسل و کفنش را به عهده گرفتم. سپس به من گفت: این مطلب را رها کن و قرآن را از من بپرس تا برایت تفسیر کنم و تو هم آن را حفظ کن. گفتم: از اعراف برایم بگو. سپس گفت: اعوذ بالله و بسم الله و این آیه را قرائت کرد:

﴿وَإِذْ نَنقَضْنَا الْجِبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُوا أَنَّهُ وَاقِعٌ﴾ (اعراف: ۱۷۱)

«زمانی را به خاطر بیاور که کوه طور را از جای برکنیدیم و بر فراز سرشان قرار دادیم مانند سایبانی بود و ایشان گمان بردند که بر سرشان فرو می‌افتد.»

بعد گفتم: از «المص» برایم بگو. گفت: این اول سوره است و این ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه و عام و خاص است و آنچه نویسندگان به غلط نوشته‌اند و چیزی که بر مراد مشتبه شده است، در آن موجود است.

سوره‌ی انفال

(الف) ۳۳۷- سیاری از نضر از جلیبی از شعیب از ثمالی از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: از ابن جعفر درباره‌ی این آیه سؤال کردم: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ﴾ و در جواب گفت: بگو: «يسألونك الأنفال»؛ (یعنی، حرف عن باید حذف شود).

(ب) ۳۳۸- و از علی بن حکم از ابان بن عثمان از عموی واسطی خود از ابی عبدالله واسطی از ابی عبدالله علیه السلام روایت است که درباره‌ی آیه‌ی فوق گفت: باید آن را با حذف «عن» خواند.

(ج) ۳۳۹- و از خلف از ابی المعز از ابی بصیر روایت است که گفت: درباره‌ی آیه‌ی اول انفال از ابی جعفر علیه السلام سؤال کردم، در جواب گفت: «عن» را حذف کن. مردم گفتند: ای پیامبر خدا، ما را از انفال بهره‌ای رسان؛ زیرا انفال مخصوص توست. بعد خداوند این آیه را نازل کرد:

(یَسْأَلُونَكَ الْأَنْفَالَ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ)

(د) ۳۴۰- نعمانی در تفسیرش با سند گذشته‌ی خویش از امیرالمؤمنین علیه السلام درباره‌ی چگونگی تقسیم غنایم، روایت می‌کند که حضرت علی گفتارش را ادامه می‌دهد تا به جایی می‌رسد که می‌گوید: «همانا یکی از وظایف قائم نسبت به امور مسلمانان، انفالی است که برای پیامبر خداص بود. خداوند فرمود: (یَسْأَلُونَكَ الْأَنْفَالَ)؛ اما تحریفش کردند و گفتند: (یَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالَ) درخواست انفال کردند آن را هم فقط برای خود می‌خواستند، پس خداوند ایشان را با آیه‌ای که ذکر آن گذشت، جواب داد و دلیل آن، این کلام خداوند است که می‌فرماید:

﴿فَآتَوْهُا اللَّهُ وَأَصْلَحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (۱)

«از خدا بترسید و خودتان را اصلاح کنید و خدا و رسولش را اطاعت کنید اگر مسلمان هستید؛ یعنی، ملازم طاعت خدا باشید در این که درخواست نکنید چیزی را که حق شما نیست.»

(ه) ۳۴۱- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن» به نقل از استادان خود می‌گوید که امام صادق علیه السلام (یَسْأَلُونَكَ الْأَنْفَالَ) قرائت کرد و طبرسی گفته است که ابن مسعود و سعد بن ابی وقاص و علی بن حسین و ابوجعفر محمد بن علی الباقر علیه السلام و زید بن علی و جعفر بن محمد الصادق علیه السلام و طلحه بن مصرف: (یَسْأَلُونَكَ الْأَنْفَالَ) خواندند. و طبرسی در جای دیگری گفته است: به صحیح و ثابت است که قرائت اهل بیت (یَسْأَلُونَكَ الْأَنْفَالَ) بوده است. می‌گوییم: بیان سؤال با «عن»، برای شناخت ماهیت یا صفات یا بعضی از مسائل نامعلوم

شیء است؛ مثلاً خداوند فرموده است: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ﴾ (اسرا/۸۵) «از تو درباره روح می پرسند».

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِي الْقَرْنَيْنِ﴾ (کهف: ۸۳) «از تو درباره ذی القرنین می پرسند».

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ﴾ (طه: ۱۰۵) «از تو درباره کوه ها می پرسند».

اما اگر سؤال بدون حرف جر خود به مفعول دوم تجاوز کند، مانند (سَأَلْتُ فُلَانًا شَيْئًا كَذَا) بدین معنی آن است که از فلانی چیزی درخواست کردم؛ یعنی، مفعول دوم را درخواست کرده است و سؤال در آیهی مذکور از ماهیت نیست؛ چون در این صورت مناسب بود غنیمت و میراث بدون وارث و اموال عمومی بیت المال که مخصوص پادشاهان مانند مراتع و جنگل و غیره در جواب ذکر شود. اما اگر سؤال از شناخت حکم آن و این که حلال است یا حرام، باشد؛ چنانکه ملت های سابق در باره ی حکم اشیاء سؤال کرده اند و بعضی مفسران احتمالش را داده اند، چنانکه طبرسی آن را نقل کرده است، آن وقت این معنی با تهدید ظاهری که از جمله ی «فَاتَّقُوا اللَّهَ» فهمیده می شود و در این جا مناسب نیست؛ چنانکه امیرالمؤمنین در خبر گذشته به آن اشاره کرد. چون زشتی و ناروایی در این سؤال وجود ندارد تا با جلوگیری و انکار روبرو شود. پس معلوم می شود که غرض از سؤال، تقاضای تقسیم انفال و تعیین سهمی برای آنان است، چنانکه جماعتی چنین پنداشتند و طبرسی آن را از ابن عباس و ابن جریج و ضحاک و عکرمه و حسن و طبری نقل کرده است و گفته این روایت از ابی جعفر و ابی عبدالله علیه السلام به صحت رسیده است و آن دو گفته اند: «همانا انفال به تمام چیزهایی گفته می شود که از دارالحرب بدون جنگ گرفته می شود»، طبرسی مطلب را ادامه می دهد تا آن جا که می گویند: بی گمان غنائم بدر برای پیامبر بود و بعد از او درخواست کردند که به آنان بدهد. آن جماعتی که نامشان برده شد، نظرشان این است که «عن» زائد

است یا این که مفعول دوم محذوف است که تأویل آن چنین است: (یسألونک عن الأنفال أن تعطيهم) اما این تأویل، خالی از تکلف نیست و بنابر روایات آیه با ظاهر خود راست است؛ چنانکه این مطلب بر کسی مخفی نیست.

(ز) ۳۴۲- سیاری از محمد بن سنان از عبدالرحیم قصیر و برقی از محمد بن - کذا - از ابی بصیر از ثعلبه از عبدالرحیم از ابی جعفر علیه السلام روایت می‌کند که آیهی بعدی را این چنین تلاوت کرد: (واتقوا فتنة لتصيبين الذين ظلموا منكم خاصة) که وی «لتصيبين» را «لتصيبين» خوانده است.

(ح) ۳۴۳- طبرسی گفته: امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب علیه السلام و زید بن ثابت و ابوجعفر الباقر علیه السلام و ربیع بن انس و ابوالعالیه «لتصيبين» خوانده‌اند.

(ط) ۳۴۴- علی بن ابراهیم درباره فرموده‌ی خداوند متعال: (یا ایها الذین آمنوا لا تخونوا الله ورسوله وتخونوا أماناتكم وأنتم تعلمون) گفته است که درباره ابی لبابه‌ی بن عبدالله المنذر نازل شد، پس لفظ آیه عام، اما معنی آن خاص است و این آیه در غزوه‌ی بنی قریظه در سال پنجم هجری نازل شد و این مطلب همراه اخبار بدر در این سوره نوشته شده است و جنگ بدر در زمانی بود که شانزده ماه از آمدن رسول خداص به مدینه گذشته بود و این آیه با این آیه‌ی سوره‌ی توبه نازل شده: (وآخرن اعترفوا بذنوبهم) که این هم درباره‌ی ابی لبابه نازل شد، پس این دلیل است بر این که تألیف قرآن با ترتیب نزولی آن بر پیامبر خدا مخالف است.

(ی) ۳۴۵- سیاری از بکار از پدرش از حسان از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: آیهی فوق چنین نازل شد: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمْنَتَكُمْ - فِي آلِ مُحَمَّدٍ - وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (انفال: ۷۵)

سورهی برائت

(الف) ۳۴۶- عیاشی از عبدالله بن محمد حجال آورده است که گفت: نزد ابی الحسن دوم بودم و حسن بن جهم با من بود. حسن به او گفت: آنان - سنی ها - برای ما به این آیه احتجاج می کنند:

﴿ثَانِيًا أَتَيْنَ إِذْ هُمَا فِي الْفَكَارِ﴾ (توبه: ۴۰) وی گفت: هیچ حجتی برای آنان در این آیه نیست. به خدا سوگند فرموده است: (فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ) و خداوند ابوبکر را در این آیه به خوبی ذکر نکرده است. می گوید: به او گفتم: فدایت شوم آیه را این گونه می خوانید؟ گفت: قرائت آن، چنین است: ﴿فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ﴾ (آمد، و طبق این روایت، کلمه ی رسول حذف گردیده است).

(ب) ۳۴۷- از جبلی از زرارہ روایت شده است که ابوجعفر گفت: آیه این گونه نازل شده است (فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ) مگر نمی بینی که سکینه بر رسول خدا نازل شده است و سرانجام سخن و آیین کافران را درهم گسیخت. و گفت: این کلام عتیق است.

(ج) ۳۴۸- کلینی از محمد بن یحیی از احمد بن محمد از ابن فضال از امام رضا روایت کرده است که گفت: (فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا) پرسیدم که این طور آن را بخوانیم؟ گفت: تنزیل آن همان طور است.

(د) ۳۴۹- سیاری از حماد از حریر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: (فأنزل الله سکینه علی رسولہ) به او گفتم: «علیه» درست است، گفت: بلکه «علی رسولہ»، مگر نمی‌بینی که سکینه بر رسول خداص نازل شده است؟

(ه) ۳۵۰- و از حماد از حریر از کسی که او را خبر کرده است از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده که وی آیه‌ی فوق را چنین قرائت کرد: (فأنزل الله سکینه علی رسولہ وأیده- بروح القدس منه) گفتم: ما چنین نمی‌خوانیم. گفت: نه این طور بخوان؛ زیرا این گونه نازل شده است. می‌گویم: سخن علماء در باره‌ی زشتی و ناهمواری برگشت ضمیر «صاحب» طولانی است و این که این آیه بر عدم ایمان صاحب دلالت دارد، اما عامه - سنی‌ها - این علما را تقبیح کرده‌اند و به آیه (۴۰: توبه) افتخار می‌کنند، تا جایی که من بعضی از مصاحف آنان را دیده‌ام که در آن، این آیه با آب طلا نوشته شده است و از چیزهایی که زن عزادار فرزند مرده از آن به خنده می‌آید و سیوطی در کتاب «الاتقان» و درباره آیه‌ی (إِنْ لَا تَنْصُرُوهُ...) گفته در این آیه دوازده ضمیر هست که همگی به پیامبر و آل بیت برمی‌گردد، جز ضمیر «علیه» که به «صاحب» برمی‌گردد، چنانکه سهیلی آن را از علمای متعدد نقل کرده است؛ زیرا سکینه بر پیامبر نازل نشده چون او از سکینه و آرامش برخوردار بود. با این که قبل از این سخن بلافاصله گفته قاعده آن است که جهت پرهیز از پریشانی ضمائر در مرجع متوافق باشند. وقتی که بعضی از علما جایز دانستند که در این آیه:

﴿أَنْ أَقْدِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَأَقْدِفِيهِ فِي الْيَمِّ﴾ (طه: ۳۹) ضمیر اولی به موسی و ضمیر دومی به تابوت برگردد، زمخشری از آنان ایراد گرفت و آن را تنافری دانست که قرآن را از اعجاز خود خارج می‌کند. پس او گفته است: همه‌ی ضمیرها به موسی برمی‌گردند و بازگشت بعضی از ضمائر به موسی و

بعضی دیگر به تابوت نادرست است، زیرا به تنافر نظمی می‌انجامد که نظم اصل اعجاز در قرآن است و مراعات این مطلب، مهم‌ترین چیزی است که بر مفسر واجب است و در این آیه:

﴿لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَشِحِّهُوهُ﴾ (فتح: ۹) گفته است

تمام ضماير به «الله» برمی‌گردد و هر کس که در بين ضماير فرقی بگذارد از واقعیت دور شده است. (بقیه‌ی کلام در محل آن بیان شده است). و طبرسی در جوامع خود درباره‌ی قرائت مذکور می‌گوید: آن قرائتِ امام صادق است.

(ز) ۳۵۱- سیاری از برقی از محمد بن سلیمان از پدرش از اسحاق بن عمار از ابی عبدالله روایت کرده است که گفت: وای بر تو از کتاب خدا.

(ح) ۳۵۲- از مثالب بن شهر آشوب از امامان آمده است که آیه‌ی نامبرده، اینگونه است: (ویلیک لا

تخزن).

(ط) ۳۵۳- علی بن ابراهیم قرائت آیه‌ی بعدی: ﴿لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ

وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ﴾ (توبه: ۱۱۷) را چنین

روایت کرد: (لقد تاب الله بالنبي على المهاجرين والانصار الذين اتبعوه في ساعة

العسرة) صادق عليه السلام گفت: چنین نازل شد.

(ی) ۳۵۴- شیخ طبرسی در کتاب «الاحتجاج» در خلال یک حدیث طولانی آورده

است که صادق عليه السلام (لقد تاب الله بالنبي على المهاجرين) خواند.

(یا) ۳۵۵- و در همان منبع آمده است که از ابان بن تغلب روایت است که گفت: به او

گفتم: ای پسر رسول الله، عامه-اهل سنت- مانند آنچه نزد توست، نمی‌خوانند. گفت: ای

ابان، چگونه می‌خوانند؟ گفتم: این چنین می‌خوانند: ﴿لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ

وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ ﴿ بعد امام صادق گفت: وای بر آنان! پیامبر خدا چه گناهی دارد که خداوند از آن گذشت کند و توبه‌اش را بپذیرد، در واقع خدا توسط او توبه‌ی امتش را پذیرفت.

(یب) ۳۵۶- طبرسی گفته و از رضا علی بن موسی الرضا علیه السلام روایت شده است که خواند:

(لَقَدْ تَابَ اللَّهُ بِالنَّبِيِّ عَلَى الْمُهَاجِرِينَ).

(یج) ۳۵۷- سعد بن عبدالله در کتاب مذکور از ابی الحسن علی بن موسی الرضا علیه السلام روایت کرده است که از مردی پرسید: این آیه را چگونه می‌خوانی؟ مرد گفت: ما چنین می‌خوانیم ﴿لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ﴾ امام گفت: این طور نیست و خدا فرموده است: (لَقَدْ تَابَ اللَّهُ بِالنَّبِيِّ عَلَى الْمُهَاجِرِينَ)

(ید) ۳۵۸- کلینی از احمد بن مهران از عبدالعظیم از حسین بن میاح از کسی که به او خبر داده شده است، روایت کرده که مردی این آیه ﴿وَقُلْ أَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ را نزد ابی عبدالله خواند. ابی عبدالله گفت: این طور نیست بلکه در اصل به جای والمؤمنون، «والمؤمنون» است «والمؤمنون» ما هستیم.

(یه) ۳۵۹- علی بن ابراهیم گفت: قرائت این آیه اینگونه است: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ بِالْمُنَافِقِينَ) زیرا پیامبرص با منافقان با شمشیر جنگ نکرد و به جای المنافقين، بالمنافقين است.

(یو) ۳۶۰- طبرسی گفت: در قرائت اهل بیت (جَاهِدِ الْكُفَّارَ بِالْمُنَافِقِينَ) آمده است و در توجیه این قرائت گفته‌اند: زیرا پیامبر با منافقان ننگید، بلکه با آنان الفت داشت زیرا

آن‌ها کفر را آشکار نمی‌کردند و علم و اطلاع خدا نسبت به کفر آنان موجب مباح بودن جنگیدن با آنان تا زمان اظهار ایمان نبوده است.

(یز) ۳۶۱- محمد بن حسن شیبانی در «نهج البیان» آورده است که در قرائت اهل بیت: (جاهد الکفار بالمنافقین) آمده است؛ منظورش این است که هر کس از طرفین کشته شود، پیروز است.

(یح) ۳۶۲- سیاری از صفوان از ازرق از اسماعیل از جابر از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که آیه‌ی بعدی را اینگونه خواند: ﴿وَأَخْرُوتَ - يَرْجُونَ - لَأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ﴾ (به جای «مرجون»).

(یط) ۳۶۳- و از برقی از محمد بن سلیمان از پدرش از اسحاق بن عمار از ابی عبدالله علیه السلام روایت است که آیه‌ی ﴿لَا يَزَالُ بُنِيتُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ﴾ (۱۱۰) را چنین خواند: (لا يزال بنيانهم الذي بنوا ريبة في قلوبهم إلى أن تقطع قلوبهم).

(ک) ۳۶۴- طبرسی درباره‌ی آیه‌ی فوق گفته است: يعقوب و سهل «إلى أن» خوانده‌اند مبنی بر این که «الی» حرف جر باشد و همین قرائت، قرائت حسن و قتاده و جحدری و جماعتی است و برقی آن را از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است و طبرسی در «جوامع» خود نقل کرده که امام صادق هم به آن صورت خوانده است.

(کا) ۳۶۵- کلینی از محمد بن یحیی از احمد بن محمد از علی بن حکم از علی بن ابی حمزه از ابی بصیر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: آیه ﴿التَّائِبُونَ﴾ ابی حمزه از ابی بصیر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: آیه ﴿التَّائِبُونَ﴾ (التوبة: ۱۱۲) را تلاوت کردم، ابو جعفر گفت: نه، (التائبين العابدين)

بخوان. بعد علت را از او جویا شدم، در جواب گفت: خداوند در میان مؤمنان، «تائبین و عابدین» را خریده است؛ یعنی، «تائبین و عابدین» مفعول فعل «اشتری» مقدر هستند. (کب) ۳۶۶- سیاری از ابی طالب از علی بن ابی حمزه از ابی بصیر از ابی جعفر علیه السلام مانند آن را روایت کرده است.

(کج) ۳۶۷- عیاشی به نقل از ابی بصیر می گوید: از ابوجعفر درباره ی آیه ی: ﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَرَّبُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ﴾ تا آخر آن، سؤال کردم. گفت: آن در زمان گرفتن میثاق بود. سپس آیه ی (التائبون العابدون) را قرائت کردم. ابوجعفر گفت: چنین مخوان بلکه بخوان: (التائبین العابدین) تا آخر آیه. سپس گفت: هر گاه آن ها را دیدی، نزد آن کسانی قرار دارند که خداوند نفس و مالشان را خریداری کرده است، که منظورش رجعت بود.

(کد) ۳۶۸- سعد بن عبدالله قمی در «بصائر» گفته است: چنانکه شیخ حسن بن سلیمان حلی از حسین بن ابی الخطاب از وهب بن حفص از ابی بصیر روایت کرده است که گفت: از ابوجعفر سؤال کردم تا آخر روایت.

(که) ۳۶۹- طبرسی گفته است: ابی و عبدالله بن مسعود و اعمش: (التائبین العابدین) را تا آخر آیه با «یاء» خواند و این قرائت از ابی جعفر و ابی عبدالله علیه السلام هم روایت شده است. سپس طبرسی گفته است: اما رفع در (التائبون العابدون) بنا بر قطع و استیناف است؛ یعنی، (التائبون) و نیز بر مدح هم مرفوع است. و گفته شده رفع آن می تواند بنا بر بدلیت بر مبتدا و خبری باشد که بعد از: (والحافظون لحدود الله) محذوف است.

و آن مبتدا و خبر: «لهم الجنة» است. این قول از زجاج بود و گفته شده رفع آن بنابر بدلیّت از ضمیر یقاتلون می‌باشد؛ یعنی «یقاتلون التائبون: والتائبین و العابدون» احتمال دارد که علامت جر باشد و احتمال هم دارد علامت باشد، اما جر، هنگامی است که وصف مؤمنین باشد؛ یعنی، (من المؤمنین التائبین). و احتمال دارد که بنابر تقدیر فعلی در معنی مدح علامت نصب باشد، پس گویا گفته است: «اعنی یا امدح التائبین». پایان کلام طبرسی. و ظاهر خبرها نشان می‌دهد که وصف مؤمنین است. صاحب خانه بهتر می‌داند چه چیزی در خانه است.

(کو) ۳۷۰- عیاشی به نقل از فیض المختار گفته است: ابو عبدالله علیه السلام به من گفته: چگونه این آیه در سوره‌ی توبه را قرائت می‌کنی: ﴿وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِفُوا...﴾ گفتم: «خُلِفُوا» می‌خوانم. گفت: خلفوا دلالت بر نماینده بودن آنان دارد؛ پس در حال طاعت بوده‌اند. و حسین بن مختار از ابی عبدالله آورده است که می‌گوید: اگر خلافت به آنان واگذار شده باشد، پس هیچ گناهی ندارند اما آنان با عثمان و دو همراه وی مخالفت کردند. پس در واقع کلمه قرآنی خالفوا است نه خلفوا. گویا تحریف شده است. و آنها هیچگاه صدای سُم اسب و صدای سلاح را نشنیدند مگر این که گفتند: به ما حمله شد. و بدینگونه خدا ترس را بر آنان چیره کرد تا داخل صبح شدند.

(کز) ۳۷۱- علی بن ابراهیم گفت: دانشمند اهل بیت گفت: همانا این آیه چنین نازل شد: وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَالَفُوا: نه خُلِفُوا؛ زیرا اگر چنین بود، عیبی نداشتند.

(کج) ۳۷۲- کلینی از علی بن ابراهیم از صالح بن سندی از جعفر بن بشیر از فیض

المختار آورده است که گفت: ابو عبدالله علیه السلام پرسید: چگونه این آیه را می‌خوانی: ﴿وَعَلَى

الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ ﴿التوبه: ۱۱۸﴾ گفتم: «خُلَفُوا»

می‌خوانم. گفت: اگر چنین بود ... تا آخر روایت عیاشی. در نسخه‌ها چنین آمده است و گویا این جمله: «قال قلت خلفوا» از خبر حذف شده است، به قرینه‌ی خبر گذشته و روایت سیاری و عدم پیوستگی کلام بدون آن جمله.

(کط) ۳۷۳- سیاری از محمد بن علی از جعفر بن بشیر از ابن مختار، مانند آن را روایت کرده است.

(J) ۳۷۴- و از احمد بن محمد از ابی بصیر از ثعلبه از عمر بن یزید روایت کرده است که گفت: از ابی عبدالله شنیدم که می‌خواند: (وعلى الثلاثة الذين خالفوا) سپس گفت: به خدا سوگند اگر «خُلَفُوا» باشد، آنان مرتکب گناهی نشدند؛ پس عقوبتی بر آنان نیست.

(لا) ۳۷۵- و از ابن جمهور از بعضی از یارانش، مانند این خبر نقل شده است.

(J) ۳۷۶- طبرسی گفته است: علی بن حسین زین العابدین و ابوجعفر محمد بن علی الباقر و جعفر بن محمد الصادق علیهم‌السلام و ابوعبدالرحمن سلمی، «خَالَفُوا» خوانده‌اند. پایان کلام طبرسی. این آیه در غزوه‌ی تبوک نازل شد و این خبرها دلالت دارند بر آنچه درباره‌ی آن سه نفر که در هنگام خروج پیامبر ص به سوی تبوک تخلف کردند، روی داد. پس خدا ترس را در آن شب بر آن‌ها چیره کرد، تا جایی که زمین با آن گستردگی و وسعتی که دارد بر آن‌ها تنگ شد و به خاطر خوف و اندوه فراوان دلشان به هم آمد، تا وقت صبح خود را به پیامبر ص رساندند و از تخلف خود معذرت خواستند.

(لج) ۳۷۷- طبرسی گفته است: در مصحف عبدالله بن مسعود و قرائت ابن عباس به نقل از صادقین، این قرائت از ابی عبدالله علیه‌السلام روایت شده است.

(لد) ۳۷۸- کلینی از تعدادی از اصحاب ما، از سهل بن زیاد از یحیی بن مبارک از عبدالله بن جبلة از اسحاق بن عمار از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: خداوند این آیه را چنین نازل کرد: **(لقد جاءكم رسول من أنفسنا عزيز عليه ما عنتنا حريص علينا بالمؤمنين رؤوف رحيم).** (له) ۳۷۹- سیاری از سلیمان بن اسحاق از یحیی بن مبارک قرشی از عبدالله، مانند آن را روایت کرده است. مجلسی در کتاب «مرآة العقول» گفته است: این خبر دلالت می‌کند بر این که مصحف اهل بیت در بعضی از مسائل، مخالف مصحفی است که در دست مردم است. و در کتاب «الکشاف» آمده است که «من انفسکم» خوانده شده است؛ یعنی، از بزرگ‌ترین و ارزشمندترین شما و گفته شده این قرائت، قرائت رسول خدا و فاطمه و عائشه ص است.

سوره یونس

(الف) ۳۸۰- سیاری از سهل بن زیاد، سند را به ابی عبدالله رسانده است که آیه را چنین خواند: **(قل لو شاء الله ماتلوتة عليكم ولا أنذرتكم به)** در حالی که آنچه در مصحف موجود است: «ولا أدراکم» را به همزه روایت کرده‌اند.

سوره هود

(الف) ۳۸۱- طبرسی گفته است: ابن عباس و مجاهد و یحیی بن یعمر روایت کرده‌اند و باز هم از علی بن حسین و ابی جعفر محمد بن علی علیه السلام و زید بن علی و جعفر بن محمد علیه السلام روایت شده است که در باره آیه **(إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ)** به جای: **(يَثْنُونَ)**، «یثنونی» بر وزن یفعول، قرائت کردند، در «الکشاف» آمده است که این لغت بنای مبالغه

است، مانند «احلوی» از حلاوت و اصل آن از «الثن» است و آن عبارتست از: کلام ضعیف. می‌خواهد بگوید: دل های آنان بر کلام ضعیف پذیرش دارد؛ چنانکه گیاه ضعیف قابل انعطاف است، یا می‌خواهد بگوید: ایمانشان ضعیف و دل هایشان مریض است. یعنی، این آیه در

اصل یُنُونِی صُدُورُهُمْ به رفع صدور بوده نه ﴿يَنْتُونُ صُدُورَهُمْ﴾ به نصب صدور.

(ب) ۳۸۲- سیاری از ابن‌جناده مکنون از ابی حمزه از ابی جعفر و علی بن حسین علیه السلام

روایت کرده‌اند که این آیه را چنین قرائت کردند: (إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا - عَلَى مَا صَنَعْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ نَبِيِّهِمْ - وَاعْمَلُوا الصَّالِحَاتِ) (گویا بین دو خط از قرآن حذف گردیده است).

(ج) ۳۸۳- نعمانی با سند قبلی در تفسیر خود از امیرالمؤمنین در شمارش آیات تحریف

شده روایت می‌کند که آیه‌ی بعدی در اصل چنین است: (أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّهِ

یعنی رسول خدا (و یتلوه شاهد منه - وصیه اماماً و رحمة - و من قبله کتاب موسی

أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ) آن را تحریف کردند و این طور خواندند: ﴿أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيْنَةٍ مِنْ

رَبِّهِ، وَیَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً﴾ پس عبارتی

را بر عبارت دیگر مقدم کردند؛ به همین سبب، معنی آیه از بین رفت.

(د) ۳۸۴- علی بن ابراهیم از پدرش از یحیی بن ابی عمران از یونس از ابی بصیر و فضیل

از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که آیه‌ی فوق چنین نازل شد: (أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيْنَةٍ مِنْ

ربه - یعنی، رسول الله - ویتلوه شاهد منه إماماً ورحمة و من قبله کتاب موسی

یؤمنون به). بعد در ترکیب آیه تقدیم و تأخر صورت گرفت.

(ه) ۳۸۵- از امام صادق به طور مرسل آمده است که این آیه چنین نازل شد: (أَفْمَنْ كَانَ عَلَى بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ إِمَامًا وَرَحْمَةً وَمَنْ قَبْلَهُ كِتَابُ مُوسَى).

(و) ۳۸۶- سیاری از محمد بن سنان از بکیر حسانی و عبدالله بسمی از ابی یعقوب از ابی عبدالله علیه السلام درباره آیهی فوق روایت کرده است که چنین تلاوت کرد: (أَفْمَنْ كَانَ عَلَى بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ إِمَامًا وَرَحْمَةً)؛ و ابو عبدالله علیه السلام گفت: پس در این جا این عبارت (من ربه ویتلوهُ شاهد منه إماماً ورحمة) قرار داده شده است.

(ز) ۳۸۷- شبیانی در «نهج البیان» عبارات را در مثالها مقدم و مؤخر آورده است، مانند این آیه: ﴿وَمِنْ قَبْلِهِ كَتَبْتُ مُوسَى إِمَامًا﴾ (هود: ۱۷) پس در تألیف آیه در میان کلمات تقدیم و تأخیر نمودند.

(ح) ۳۸۸- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن» در باب تحریف آیات گفته: از این باب در سورهی هود این آیه آمده است ﴿أَفْمَنْ كَانَ عَلَى بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كَتَبْتُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً﴾ تا آخر. ابو عبدالله گفت: نه به خدا سوگند خداوند این چنین نازل نکرد، بلکه چنین است: (أَفْمَنْ عَلَى بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ إِمَامًا وَرَحْمَةً وَمَنْ قَبْلَهُ كِتَابُ مُوسَى).

(ط) ۳۸۹- سیاری از بکر بن محمد و غیر او نقل کرده است که اسناد را به ابو عبدالله می‌رسانند که آیهی ﴿وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ﴾ (هود: ۴۲) را «ابنها» قرائت کرد؛ یعنی، پسر زنش را صدا زد و آن لغت قبیله‌ی طی است.

(ی) ۳۹۰- و با همان اسناد از ابی جعفر علیه السلام آمده است: نادى نوح ابنه و گفت: این فقط لغت طى است. پس امام یک «الف» را به ضمیر اضافه کرد و آن را «ابنها» نمود.

(یا) ۳۹۱- علی بن ابراهیم از احمد بن ادريس از موسى بن اکيل نمیری از علاء بن سبأته از ابی عبدالله علیه السلام درباره‌ی قول خداوند: ﴿وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ﴾ (هود: ۴۲) روایت کرده است که آن پسر، پسر نوح از همسرش بود و در لغت طى، پسر زن به مرد منسوب می‌گردد و به جای «ابنها، ابنه» گفته می‌شود.

(یب) ۳۹۲- عیاشی به نقل از موسى بن علاء بن سبأته و درباره آیه فوق می‌گوید: آن پسر، پسر نوح نبود بلکه پسر زنتش بود از شوهر دیگرش؛ اما در لغت قبیلہ‌ی طى، پسر زن را به مرد نسبت می‌دهند.

(یج) ۳۹۳- طبرسی گفته است که از علی بن ابیطالب و ابی جعفر محمد بن علی و جعفر بن محمد و عروه بن زبیر و نادى نوح ابنه روایت شده است.

(ید) ۳۹۴- عیاشی از محمد بن مسلم از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: ﴿وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ﴾ در لغت طى، «ابنها» به نصب الف است و ضمیرها به زن نوح برمی‌گردد؛ اما طبق لغت آنان، پسر زن به مرد نسبت داده می‌شود و به جای «ابنها، ابنه» می‌آید.

(یه) ۳۹۵- حمیری در کتاب «قرب الاسناد» از احمد بن اسحاق بن سعد از بکر بن محمد از دی روایت کرده است که گفت: از ابو عبدالله علیه السلام شنیدم که می‌گفت: ﴿وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ﴾ طبق لغت طى، چنانکه توضیح داده شد، منظور از «ابنها، ابنه» می‌باشد.

(یو) ۳۹۶- سیاری از محمد بن علی از عبدالرحمن بن ابی حماد از عمرو بن شمر از جابر از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که درباره‌ی آیه‌ی فوق گفت: «ابنه» طبق لغت طی، به جای «ابنها» آمده است؛ اما شگفت‌انگیز، این است که در «الکشاف» آمده است: علی علیه السلام «ابنها» خواند و ضمیر به همسر نوح برمی‌گردد و محمد بن علی علیه السلام و عروه بن زبیر، «ابنه» را به فتح هاء خواندند و باز هم ضمیر به همسر برمی‌گردد؛ یعنی، قصد «ابنها» داشته‌اند؛ اما با فتحه، از آوردن الف خودداری کردند و با این مطلب، مذهب حسن تقویت می‌شود. قتاده می‌گوید: از حسن در این باره سؤال کردم؛ گفت: به خدا قسم پسر نوح نبود. گفتم: خداوند از نوح حکایت کرده است که می‌گوید: این پسر من است و تو می‌گویی: پسر او نبود. اهل کتاب هم اختلاف ندارند در این که آن ناخلف، پسر نوح بود. در جواب گفت: چه کسی دینش را از اهل کتاب می‌گیرد. می‌گویم مخالفت در قرائت و غیره در بین امیرالمؤمنین و فرزندان او که حجت هستند، در عقل می‌گنجد همان‌گونه که رؤسای اهل گمراهی در غالب احکام حلال و حرام و آن‌چه رسول بزرگوار آورده است با هم توافق دارند، اما این که این پسر ناخلف، پسر نوح یا پسر همسرش بوده یا نه؟ اقوال مختلفی مانند همین خبرها وجود دارد. کسی که می‌خواهد اینها را بداند؛ باید به تفاسیر و کتاب‌های سیره مراجعه نماید.

(یز) ۳۹۷- عیاشی از علی بن ابی حمزه از ابی عبدالله روایت کرده است که آیه‌ی بعدی را چنین تلاوت کرد: (إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَن يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ - مَظْلَمًا-) سپس ابو عبدالله گفت: این است قرائت امیرالمؤمنین؛ (گویا مَظْلَمًا از آیه حذف شده است).

(یح) ۳۹۸- سیاری از سعدان از ابی حمزه، مانند آن را به طور همسان روایت کرده است.

- (یط) ۳۹۹- عیاشی از ابی بصیر از ابی جعفر علیه السلام آورده است که درباره‌ی آیه‌ی ﴿فَمِنْهُمْ شَقِیٌّ وَسَعِیْدٌ﴾ گفت: در ذکر اهل آتش استثناء هست اما در ذکر اهل بهشت استثناء وجود ندارد و چنین خواند: (وَأَمَّا الَّذِينَ سَعَدُوا فَمِنْهُمْ فِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ) یعنی، قبل از (عطاءً، إِلَّا مَا شَاءَ رَبِّكَ) وجود ندارد و بدین گونه آیه تحریف شده است. نعوذ بالله.
- (ک) ۴۰۰- سیاری از حمادبن حریر و سعدان از ابی حمزه از ابی بصیر از ابی جعفر علیه السلام در آیه‌ی فوق، مانند خبر قبل را نقل کرد.
- (کا) ۴۰۱- از حمادبن عیسی از حریر از ابی عبدالله علیه السلام آمده است که (عطاءً غیر مجذوذ) با دال آمده است.
- (کب) ۴۰۲- عیاشی گفته است و در روایتی دیگر از حریر از ابی عبدالله علیه السلام مانند آن را روایت کرده است.
- (کج) ۴۰۳- و از ابی بصیر به نقل از ابی عبدالله علیه السلام: (فَمِنْهُمْ قَائِمٌ وَحَصِيدٌ): با نصب قرائت کرد و گفت: ای ابامحمد، «حصید» (و درو کردن جز با آهن) نخواهد بود... در حالی که در قرآن با رفع خوانده می‌شوند. -
- (کد) ۴۰۴- و در همان مورد روایت دیگری (فَمِنْهُمْ قَائِمٌ وَحَصِيدٌ): و درو جز با فلز آهن ممکن نیست آمده است.
- (که) ۴۰۵- سیاری از ابی ایوب از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام مانند خبر اول را روایت کرده است.

سوره‌ی یوسف

(الف) ۴۰۶- سیاری از ابن فضال از ابی‌بکیر از ابی‌یعقوب از ابی‌عبدالله علیه السلام روایت کرده است که در این فرموده‌ی خداوند: ﴿وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ...﴾، (هَيْتَ لَكَ) است و در تفسیر «کشاف» آمده است که با این قرائت هم خوانده شده است و در تفسیر علی‌بن‌ابراهیم هم همینطور آمده است.

(ب) ۴۰۷- طبرسی گفته است از علی علیه السلام و ابی‌رجا و ابی‌وایل و یحیی بن وثاب «هَيْتَ لَكَ» با همزه و ضم تاء خوانده شد.

(ج) ۴۰۸- سیاری از ابن فضال از ابی‌بکیر از ابی‌یعقوب و غیر او به نقل از ابی‌عبدالله علیه السلام روایت کرده است که ﴿قَدْ شَغَفَهَا...﴾ را (قد شغفها) با عین قرائت کرد. (در حالی که در قرآن با غین است.)

(د) ۴۰۹- و از قاسم بن عروه از عبدالحمید از محمدبن مسلم از ابی‌جعفر علیه السلام مانند آن روایت شده است.

(ه) ۴۱۰- طبرسی گفته است. و از علی و علی‌بن‌حسین و محمدبن علی و جعفر بن محمد علیه السلام و از حسن و یحیی بن یعمر و قتاده و مجاهد و ابن‌محیط روایت شده است که ﴿قَدْ شَغَفَهَا...﴾ با عین آمده است. «شغف البعیر»؛ یعنی، شتر را آماده کرد و با قطران - صمغ درخت صنوبر - وی را سوزاند؛ یعنی، یوسف دلش را سوزانده است.

(و) ۴۱۱- سیاری از ابن فضال از ابی‌بکیر از ابی‌یعقوب آورده است که گفت:

ابوعبدالله علیه السلام آیه‌ی ﴿وَقَالَ الْآخِرُ إِنِّي أَرْبِيْ أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِيْ خُبْرًا﴾ ^(۳۶) را چنین تلاوت کرد: (أحمل فوق رأسی جفة فیها خبز تأکل الطیر منه).

(ز) ۴۱۲- عیاشی از ابن ابی یعقوب به نقل از ابی عبدالله علیه السلام یک بار دیگر گفته است: به جای ﴿وَقَالَ الْآخِرُ إِنِّي أَرْنِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا﴾ ^(۳۶) گفت: (أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي جَفَّةً فِيهَا خَبْرٌ تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ).

(ح) ۴۱۳- سیاری از نضر بن سوید از یحیی طوی از معلی بن عثمان بن معلی بن خنیس روایت کرده است که گفت: از ابی عبدالله علیه السلام شنیدم که این آیه را چنین خواند: (سبع سنابل خضر وأخر یابسات).

(ط) ۴۱۴- و از سیف بن عمیره مثل آن روایت شده است.

(ی) ۴۱۵- علی بن ابراهیم گفت: ابو عبدالله (سبع سنابل خضر) خواند.

(یا) ۴۱۶- طبرسی گفت: جعفر بن محمد علیه السلام (سبع سنابل) خواند.

(یب) ۴۱۷- سیاری از نضر از جلیبی از معلی بن عثمان از معلی بن خنیس روایت کرده است که گفت: از ابی عبدالله شنیدم که آیهی بعدی را چنین خواند: (يَأْكُلُنَ مَا قُرْبَتُمُ لَهُنَ).

(یج) ۴۱۸- و از سیف بن عمیره، مانند آن روایت شده است.

(ید) ۴۱۹- علی بن ابراهیم می گوید: امام صادق گفت: «ما قربتم» نازل شده است نه ما

قدمتم.

(یه) ۴۲۰- طبرسی گفت: جعفر بن محمد علیه السلام «ما قربتم» خواند.

(یو) ۴۲۱- سعد بن عبدالله در کتاب «ناسخ القرآن» چنانکه در البحار آمده است، گفته

است: ابو عبدالله (سبع بقرات سمان وسبع سنابل خضر وأخر یابسات) خواند.

(یز) ۴۲۲- و در همان کتاب آمده است امام «ما قربتم لهن» قرائت کرد.

(بج) ۴۲۳- علی بن ابراهیم گفت: امام صادق گفت: مردی نزد امیرالمؤمنین آیهی بعدی را چنین خواند: ﴿ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يُعْصِرُونَ﴾ (یوسف: ۴۹) امیرالمؤمنین گفت: وای بر تو، چه چیزی را می افشردند؟ شراب را؟ آن مرد گفت: ای امیرالمؤمنین، چگونه این آیه را بخوانم؟ امیر گفت: چنین نازل شد: (عام فيه يغاث الناس وفيه يُعصرون)؛ یعنی، بعد از سالها گرسنگی، باران بر آنان خواهد بارید. و دلیل آن، این آیه است:

﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا﴾ (نبأ: ۱۴) که المعصرات به معنی ابرهای بارانزا آمده است. (بط) ۴۲۴- نعمانی با همان سند قبلی از علی عليه السلام روایت می کند که گفت: اما آنچه از کتاب خدا تحریف شده است - بعد مطلب را ادامه می دهد تا به این آیه می رسد (ثُمَّ يَأْتِي عام فيه يغاث الناس وفيه يُعصرون) است که به جای «يعصرون، يمحطرون» بود و تحریفش کردند و گفتند: «يعصرون» و آن را با افشردن شراب معنی کردند و خداوند هم فرموده است: ﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا﴾

(ک) ۴۲۵- سیاری از ابن سیف از مردی به نقل از ابی عبدالله عليه السلام آیهی فوق را چنین خواند: «ثُمَّ يَأْتِي عام فيه يغاث الناس وفيه يُعصرون»: با ضم یاء به معنی يُمحطرون است سپس گفت: مگر این آیه را نشنیده ای: ﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا﴾.

(کا) ۴۲۶- عیاشی از محمد بن علی صیرفی از مردی به نقل از ابی عبدالله عليه السلام يعصرون را در آیهی فوق، با ضم یاء به معنی يمحطرون قرائت کرد. بعد گفت: مگر نشنیده ای این آیه را: و انزلنا تا آخر آیه.

کب) ۴۲۷- و از علی بن معمر از پدرش از ابی عبدالله علیه السلام روایت است که مانند این خبر را درباره‌ی آن آیه، اظهار کرده است.

کج) ۴۲۸- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن» در باب تحریف آیات گفته که روایت شده است: مردی آیه‌ی فوق را نزد امیر المؤمنین چنین خواند: (ثم يأتي من بعد ذلك عام فيه يغاث الناس وفيه يعصرون الخمر) بعد آن مرد گفت: ای امیر المؤمنین، پس چگونه بخوانم. وی در جواب گفت: خداوند «يُعَصِّرُونَ» را به معنی «يمطرون» نازل کرده است و خداوند فرموده است: ﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا ۚ﴾ که معصرات به معنی ابرهای باران‌زا است.

کد) ۴۲۹- سیاری از نضر از یحیی جلیبی از شعیب عرقونی از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که این آیه: (حتى إذا استيأس الرسل وظنوا أنهم قد كذبوا): را با تخفیف کذبوا خواند.

که) ۴۳۰- عیاشی از ابی بصیر به نقل از ابی جعفر و ابی عبدالله علیه السلام آیه‌ی فوق را با تخفیف ذال، «کذبوا» قرائت کرده است.

کو) ۴۳۱- طبرسی در کتاب «الجوامع» گفته است: امامان «کذبوا» را با تخفیف، قرائت کرده اند.

سوره‌ی رعد

(الف) ۴۳۲- شیخ مفید، ابوسعید محمد ابو سعید محمد بن احمد بن حسن نیشابوری، جد شیخ جمال الدین ابی الفتوح رازی خزاعی، صاحب تفسیر مشهور در چهل حدیث، در حدیث سی و یکم می‌گوید: ابو القاسم عبدالعزیز بن محمد شعری به ما خبر داد و گفت: ابو

عبدالله حسین بن جعفر جرجانی ما را خبر کرد و گفت: ابوبکر محمد بن حسین بن صالح سبئی در حلب به ما خبر داد و گفت: احمد بن حماد بن سفیان قاضی برایمان حدیث آورد و گفت: ابو بشر احمدی برای ما حدیث آورد و گفت: احمد بن عبدالرحمن ذهلی کوفی برای ما حدیث آورد و گفت: عبدالرحمن بن راشد اسدی مقری برایمان حدیث آورد و گفت: اسحاق بن یعقوب عطار از عبدالله بن محمد بن عقیل از جابر بن عبدالله برای ما حدیث آورد و گفت: پیامبر خدا به حضرت علی علیه السلام گفت: ای علی، همانا مردم از سلسله‌های متنوعی آفریده شده‌اند؛ من و تو از یک سلسله خلق شده‌ایم و آن، اینگونه است که خداوند فرموده است: ﴿وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَوِّرَةٌ وَجَنَّتْ ۝٤﴾ قرائت را ادامه داد تا به این جمله رسید: ﴿يُسْقَىٰ بِمَاءٍ وَاحِدٍ﴾ و گفت: رسول خدا این آیه را چنین خواند.

(ب) ۴۳۳- محقق داماد در «حاشیه قیسات» می‌گوید: آن احادیثی که از طرق ما و طرق آنان آمده است به پشتیبانی همدیگر اذعان دارند که این آیه چنین نازل شد: (إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ لِّلْعِبَادِ وَعَلَىٰ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ).

(ج) ۴۳۴- شمس الدین محمد بن بدیع رضوی در کتاب «حبل المتین» به نقل از تفسیر کازر و مولی فتح الله در سیاق آیات تحریف شده در سوره‌ی رعد: (إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ لِّلْعِبَادِ وَعَلَىٰ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ).

خوانده‌اند. (در حالی که در قرآن علی ذکر نشده است).

(د) ۴۳۵- علی بن ابراهیم گفت این آیه: ﴿لَهُ مُعَقِّبَتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِّنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾ (رعد: ۱۱) نزد ابی عبدالله قرائت شد؛ ایشان خطاب به قاری گفت: مگر شما عرب نیستید؟ پس چگونه ممکن است معقبات در حالی که از عقب مشتق است و

عقب که در پشت قرار دارد در جلوی انسان باشد. مرد قاری می‌گوید: گفتم: فدایت شوم، پس چگونه است؟ گفت: اینچنین نازل شد: (له معقبات من خلفه ورقیب بین یدیه - یحفظونه بأمر الله) و چه کسی است که بتواند چیزی را از امر خدا حفظ کند و آن، معقبات، فرشتگان مؤکل خدا، در میان مردم هستند.

(هـ) ۴۳۶- عیاشی به نقل از برید عجلی گفت: ابو عبدالله علیه السلام قرائت آیهی ﴿لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾ را از من شنید و گفت: «معقبات» چگونه در جلو قرار می‌گیرد؟ معقبات در پشت قرار می‌گیرند و (من أمر الله بأمر الله) است.

(و) ۴۳۷- سیاری از قاسم بن عروه از بکیر از حرمان روایت کرد که مردی آیهی فوق را قرائت کرد، حرمان معترض شد و گفت: شما عرب هستید. چگونه «معقبات» در جلو قرار می‌گیرند؟ و با فرمان خدا او را حفظ و نگهداری می‌کنند.

(ز) ۴۳۸- طبرسی گفته است: از ابی عبدالله چنین روایت شده است: (له معقبات من خلفه ورقیب بین یدیه - یحفظونه بأمر الله) به جای «من أمر الله».

(ح) ۴۳۹- علی بن ابراهیم در روایت ابی الجارود از ابی الجعفر: (یحفظونه بأمر الله) به جای «من أمر الله».

(ط) ۴۴۰- عیاشی از مسعده بن صدقه، به نقل از ابی عبدالله به جای ﴿يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾ گفت: «بأمر الله».

(ی) ۴۴۱- ابن شهر آشوب در مناقب، آن را مانند عیاشی در «الصادق» نقل کرده است و این سه روایت بر مطلوب - تحریف - صراحت ندارند؛ زیرا ممکن است گفته شود: کلمه‌ی (من) در این جا به معنی (باء) است؛ چنانکه طبرسی آن را از حسن و مجاهد نقل کرده است.

و جبائی گفته که این مطلب هم از ابن عباس روایت شده و این مطلب مانند آن است که گفته شود: این کار از تدبیر فلان یا به تدبیر فلان است؛ یعنی، هر چند می‌شود (من) را به جای (باء) گرفت، اما واجب است آیه بر مطلوب - تحریف - حمل شود به قرینه‌ی آنچه گذشت و می‌آید.

(یا) ۴۴۲- طبرسی در «المجمع» گفته است و از علی و ابن عباس و عکرمه و زید بن علی (یحفظونه بأمر الله) روایت شده است.

(یب) ۴۴۳- سیاری از محمد بن عبدالله از محمد بن اسماعیل از محمد بن حسین از کثیر بن سعید از مروان بن مروان از ابی عبدالله روایت کرده است که این آیه را چنین خواند: (أفلم یتبین للذین آمنوا) (یعنی، به جای ییأس، یتبین خواند).

(یج) ۴۴۴- طبرسی گفته که علی و ابن عباس و علی بن حسین و زید بن علی و جعفر بن محمد و ابن ابی ملکیه و عکرمه و جحدری و ابن یزید مزنی: «أفلم یتبین» خواندند که قرائت مشهور، «ییأس» است و به نقل از سیوطی در اتقان و به نقل از ابن عباس گفت: کاتبی آن را نوشته است که اسمش ناعس است.

(ید) ۴۴۵- سعد بن عبدالله در همان کتاب گفت: امام صادق چنین خواند: (أفلم یتبین للذین آمنوا أن لو يشاء الله هدى الناس جميعاً).

(یه) ۴۴۶- سیاری از ابن اسباط از ابن ابی حمزه از ابی بصیر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که این آیه را چنین خواند: (سواء علی الله من أسر القول أو جهر به) که در اصل: (سواء منکم من أسر القول ومن جهر به) است.

سوره‌ی ابراهیم

- (الف) ۴۴۷- عیاشی از حسین بن هارون شیخی از یاران ابی جعفر از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: از او شنیدم که این آیه را تلاوت می‌کرد: (وایتکم من کل ما سألتموه) هارون نقل می‌کند که ابو جعفر گفت: تو لباس و چیزی را از او درخواست نکرده‌ای اما به تو داده است. وی به جای آتاکم، ایتکم خوانده است.
- (ب) ۴۴۸- سیاری از ابن ابی عمران از ابی هارون مکفوف آورده است که گفت: از ابو عبدالله شنیدم که می‌گفت: (وایتکم من کل ما سألتموه).
- (ج) ۴۴۹- طبرسی می‌گوید: زید به نقل از یعقوب: «(من کل ما سألتموه). با تتوین کل خواند و این قرائت ابن عباس و حسن و محمد بن علی باقر و جعفر بن محمد صادق علیه السلام و ضحاک و عمر بن قائد است.
- (د) ۴۵۰- علی بن ابراهیم می‌گوید: اما قول خداوند: (رب اغفر لی ولوالدی) در اصل (لولدی اسماعیل واسحاق) نازل شد.
- (ه) ۴۵۱- سیاری از حماد از حریر از یکی از آن دو امام: باقر و صادق نقل کرده است که (رب اغفر لی ولولدی) قرائت می‌کرد. یعنی پروردگارا از من و دو فرزندم بگذر، منظورش اسحاق و یعقوب بود، پس به جای والدی، ولدی می‌خواند.
- (و) ۴۵۲- و از اسماعیل و محمد بن علی و ابی جمیل از جابر از ابی جعفر علیه السلام مانند آن روایت شده است و گفت: آن دو، حسن و حسین هستند.
- (ز) ۴۵۳- محمد بن علی از ابی جمیل به نقل از زراره گفت: به ابو جعفر گفتم: من با جمعی از افرای فرقه‌ی مرجئه مذاکره کردم؛ آنان اسحاق و اسماعیل را ذکر می‌کردند و من

حسن و حسین را. وی در جواب گفت: اگر چنین گفته باشی، حضرت ابراهیم هم گفته است: رب اغفر لی و لولدی؛ یعنی، پروردگارا از من و دو پسر من درگذر. (و آن دو، پسران رسول خداص حسن و حسین هستند.)

(ح) ۴۵۴- طبرسی گفته است که حسن بن علی و ابو جعفر محمد بن علی علیه السلام و زهری و ابراهیم نخعی، «ولولدی» خواندند. و در کتاب «الجوامع» گفته که این قرائت اهل بیت است.

(ط) ۴۵۵- عیاشی از حریر بن عبدالله از کسانی که آن را ذکر کرده، از یکی از آن دو امام، باقر و صادق، روایت کرده که (ربّ اغفر لی ولولدی) می‌خواند؛ که منظورش اسماعیل و اسحاق بود.

(ی) ۴۵۶- از جابر نقل شده است که گفت: از ابی عبدالله درباره‌ی (ربّ اغفر لی ولوالدی) سؤال کردم. گفت: این کلمه‌ای است که نویسندگان آن را تصحیف کردند و گرنه ابراهیم گفت: (ربّ اغفر لی ولولدی) است؛ یعنی، اسماعیل و اسحاق و حسن و حسین به خدا سوگند دو فرزند رسول خدا هستند.

(یا) ۴۵۷- سعد بن عبدالله قمی در کتاب گذشته به نقل از آنچه مشایخ وی از امام صادق آورده‌اند، می‌گوید: امام صادق «ولولدی» خواند؛ که منظور اسماعیل و اسحاق هستند.

(یب) ۴۵۸- طبرسی گفته است که امیر المؤمنین علی بن ابی طالب و ابو جعفر باقر و جعفر بن محمد علیه السلام «تهوی إلیهم» به فتح واو خواندند.

(یج) ۴۵۹- سیاری از ابی طالب از یونس از سندی از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که آیه‌ی

﴿رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ﴾ (۲۸) را چنین تلاوت کرد: «انک تعلم ما نخفی وما نعلن وینفی علی الله شأن شیء فی الارض ولا فی السماء» (به جای من شیء، شأن شیء آمده است).

(ید) ۴۶۰- عیاشی به نقل از سندی گفته است: از ابی عبدالله علیه السلام شنیدم که «انک تعلم...» می خواند و مانند خبر قبل را ذکر کرد.

(یه) ۴۶۱- سیاری از ابن اسباط از ابن ابی حمزه از ابی بصیر به نقل از ابی عبدالله علیه السلام آیهی بعدی را چنین تلاوت کرد: (فاستجبتم لی - و عدلهم ان تولی کذا - فلا تلومونی و لوموا انفسکم).

(یو) ۴۶۲- سیاری با همان اسناد، این آیه را چنین خواند: - (قد- تبین لکم کیف فعلناهم و ضربناکم الامثال - لکن لا تعقلون).

سورهی حجر

(الف) ۴۶۳- شیخ بن سلیمان حلی، شاگرد شهید، از سعد بن عبدالله در کتاب «بصائر» خود از حسین بن علی بن نعمان از پدرش از عبدالله بن مسکان از کامل التمار آورده است که گفت: ابو عبدالله به من گفت: ای کامل، آیا معنی قول خداوند ﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ﴾ (۱) را می دانی؟ مطلب را ادامه داد و گفت: غیر او در این خبر افزوده و گفته ابو عبدالله، آیهی بعدی را با تشدید باء قرائت کرد: ﴿رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ﴾ (۲)

(حجر: ۲)

« بارها و بارها کافران آرزو می‌کنند که کاش ! (در این جهان) مسلمان می‌بودند »

(ب) ۴۶۴- کلینی از احمد بن مهران از عبدالعظیم - در نسخه‌ها گفته شده است: طبق

روایت عبدالعظیم - از هشام بن حکم و به نقل از ابی عبدالله علیه السلام که او در این آیه ﴿ قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴾

هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴿ ۴۱ ﴾ (حجر: ۴۱) را: ﴿ قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴾ خواند.

(ج) ۴۶۵- شیخ حسن بن سلیمان از سعد از موسی بن جعفر بن وهب بغدادی از علی بن

اسباط از محمد بن فضیل از ابی حمزة ثمالی به نقل از ابی عبدالله علیه السلام که درباره آیه‌ی

﴿ قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴾ ﴿ ۴۱ ﴾ از وی سؤال شده بود، می‌گوید: عَلَيَّ در آیه،

علی علیه السلام است. به خدا سوگند، او میزان و صراط مستقیم است.

(د) ۴۶۶- سید در «طرائف» از محمد بن مؤمن شیرازی به اسناد خودش از قتاده از

حسن بصری روایت کرده است که گفت: در آیه‌ی فوق «عَلَيَّ» علی خوانده می‌شود. به

حسن گفتم: معنی آن چیست؟ گفت: خداوند می‌گوید: این راه علی بن ابی طالب است که راه

راست است، پس از او پیروی کنید و به آن چنگ بزنید؛ زیرا راه او واضح و بدون نقص

می‌باشد.

(ه) ۴۶۷- سیاری از ابن ابی عمیر از هشام بن حکم به نقل از ابی عبدالله علیه السلام خواند:

﴿ قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴾.

(و) ۴۶۸- و از منصور بن اسباط از حکم بن بهلول از ابی تمامه از ابن اذینه از مردی به

نقل از یکی از ائمه، گفت: شخص دیگری نزد پیامبر خداص آمد و گفت: تو همیشه به علی

می‌گویی: تو نزد من، منزلت هارون نزد موسی را داری در حالی که خداوند هارون را در

قرآن ذکر کرده است، اما علی را ذکر نکرده. در جواب فرمود: تو را چه شده است مگر

نشیده‌ای که خداوند می‌فرماید: ﴿ قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴾.

(ز) ۴۶۹- از ابن شهر آشوب در مناقب از امام صادق از پدرش از پدر بزرگش علیه السلام گفت: روز دوم نیز مانند آن را برای رسول خدا ذکر کرد و گفت: ای تندخو، ای مباهل، مگر نشنیده‌ای؟... الخ.

(ح) ۴۷۰- و از موسی بن جعفر از پدرش از جدش علیه السلام (قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَى مُسْتَقِيمٍ) آمده است.

(ط) ۴۷۱- همچنین از او روایت شده است که گفت: در روایت جابر آمده است که مانند آن را قرائت کرد.

(ی) ۴۷۲- ابو الحسن محمد بن احمد بن علی بن حسن بن شاذان در مناقب یکصد و پنجاه و پنجم جعفر بن محمد از پدرش از علی بن حسین علیه السلام آورده است که گفت: عمر بن خطاب نزد پیامبر صلی الله علیه و آله رفت و مانند آنچه ذکر شد در روایت آورده است و پیامبر خطاب به عمر گفت: ای درشت‌خو، ای اعرابی - بی تمدن - مگر نشنیدی که خداوند می‌فرماید: (قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَى مُسْتَقِيمٍ). تا آخر.

(یا) ۴۷۳- فرات بن ابراهیم از حسین بن سعید به صورت معنعن از سلام بن مستنیر جعفری روایت می‌کند که گفت: بر ابی جعفر علیه السلام داخل شدم و عرض کردم: فدایت شوم واقعا من نمی‌پسندم که تو را در تنگنا قرار دهم، پس اگر اجازه دهی، سؤال می‌کنم. گفت: از هر چه می‌خواهی، سؤال کن. گفتم: درباره‌ی قرآن از تو سؤال می‌کنم. گفت: بلی. گفتم: این که خداوند می‌فرماید ﴿قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَى مُسْتَقِيمٍ﴾ (۴۱) منظور چیست؟ گفت: یعنی این راه علی بن ابی طالب است. گفتم راه علی؟ گفت: راه علی بن ابی طالب.

(یب) ۴۷۴- و از حسن بن ابراهیم به صورت معنعن از ابی جعفر علیه السلام روایت است که گفت: ابو برزه حدیثی نقل کرد و گفت: آن‌گاه که نزد رسول خدا بودیم، با دست به علی بن

ابی طالب علیه السلام اشاره کرد، فرمود: (هذا صراط عليّ مستقیم) همانا من در رجوع از غزوه‌ی تبوک اول، به پروردگارم عرض کردم خدایا، من علی را به منزله‌ی هارون نزد موسی قرار داده‌ام، اما بعد از من نبوت نخواهد بود. بعد خداوند گفتارم را تصدیق نمود و فرمود: علی را ذکر کن؛ چنانکه هارون را ذکر کردم، زیرا تو اسم او را می‌خوانی. پس (هذا صراط عليّ مستقیم) نازل شد.

(بیج) ۴۷۵- صفار در کتاب «البصائر» از ابی محمد عمران بن موسی از موسی بن جعفر بغدادی، آن‌چه ذکر شد را از سعد بن عبدالله آورده است.

(ید) ۴۷۶- طبرسی گفت: یعقوب (صراط عليّ مستقیم) را با رفع روایت کرده است و این قرائت ابن سیرین و قتاده و ضحاک و مجاهد و قیس بن عمار و عمرو بن میمون است و همین قرائت از ابی عبدالله علیه السلام روایت شده است و سایر قراء «علی» خوانده‌اند. می‌گوییم: این عجیب است، زیرا روایت و مفهوم آن با کسر و اضافه است و مراد از علی، علی بن ابی طالب علیه السلام است. و روایت قتاده از حسن ذکر شد که او هم با کسر می‌خواند، اما شاید طبرسی فقط روایت الکافی را بررسی کرده است که در نگاه اول، همان چیزی است که آن را ذکر کرده است و برای تأییدش، آن را به قرائت جماعتی اضافه کرده است و در همان خبر است که کلینی خبر را در بابی که خلاصه و نکاتی از قرآن درباره‌ی ولایت دارد، ذکر کرده است در حالی که آن قرائت هیچ دلالتی بر ولایت ندارد، پس چرا آن‌چه با کسر در این باب داخل کرده به باب دیگر وصل ننموده است؟

فاضل طبرسی در شرح خود گفته است: شاید آن خبر اشاره باشد به قرائت خداوند در سوره‌ی حجر: ﴿هذا صراط عليّ مستقیم﴾ به تنوین (صراط) و فتح (لام) در علی، با تصحیف در حالی که همان اضافه و کسر و لام است؛ یعنی: راه مخلصان (راه علی) است که

مستقیم است و انحرافی در آن نیست و هیچ کجی و نقص در آن راه ندارد و کسی که آن راه را بیمایند، او را به مقصود می‌رساند و (علی) به کسر لام به معنی علو و شرف است؛ چنانکه قاضی و غیره به آن تصریح کرده‌اند و با این تأویل، به اجمال از تصحیف و غلط‌املائی خارج می‌شویم و حق را پوشیده نگه می‌داریم؛ زیرا ذکر آن مطلب بعد از این که اساتید آنان به آن تصریح کرده‌اند به آنان سودی نمی‌رساند. سپس روایت قتاده را ذکر کرده است. پایان کلام طبرسی. و همین طور ابن شهر آشوب این روایت را در موضوع ذکر نام‌های علی و موارد ذکر آن در قرآن، نقل کرده است.

(یه) ۴۷۷- عیاشی از ابی جمیله از ابی عبدالله از ابی جعفر از پدرش علیه السلام آورده است که منظور از قول خداوند: (هَذَا صِرَاطٌ عَلِيٍّ مُسْتَقِيمٌ) امیر المؤمنین است.

سوره ی نحل

(الف) ۴۷۸- علی بن ابراهیم درباره ی این آیه:

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَآذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾ (نحل: ۲۴)

«هنگامی که به مستکبران گفته می‌شود: پروردگار شما چه چیزهایی نازل کرده است؟ می‌گویند: افسانه‌های گذشتگان است».

گفت آیه چنین نازل شد: (وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَآذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ - فَيَعْلَمُونَ - قَالَوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ). و پدرم از جعفر بن احمد برایم حدیث آورد و گفت: عبدالکریم بن عبدالرحیم از محمد بن علی از محمد بن فضیل از ابی حمزه ثمالی برایم حدیث آورد و گفت: از ابا جعفر

شنیدم که می‌گفت: این آیه این چنین نازل شد: (وَإِذَا قِيلَ لَهُمَ مَاذَا أُنْزِلَ رَبِّكُمْ - فِي عَلِيٍّ - قالوا أساطير الأولين).

(ب) ۴۷۹- این شهر آشوب در «مناقب» در ذکر اسامی او می‌گوید: در کتاب «منزل» از امام باقر، آیه‌ی فوق را با همان نحو که خوانده شد، یافتیم.

(ج) ۴۸۰- عیاشی از ابی حمزه از ابی جعفر علیه السلام آورده است که گفت: جبرئیل آیه‌ی فوق را این چنین نازل کرد: «وَإِذَا قِيلَ» تا آخر آیه که منظور از اولین بنی اسرائیل است.

(د) ۴۸۱- و از جابر از ابی جعفر علیه السلام روایت است که آیه‌ی فوق را چنانکه خواندیم، تلاوت کرد و گفت: منظور از اساطیر، آهنگ‌های اهل جاهلیت در زمان جاهلیت است.

(ه) ۴۸۲- فرات بن ابراهیم گفت: محمد بن قاسم بن عبید به صورت معنعن از ابی حمزه‌ی ثمالی برایمان حدیث آورد و گفت: جبرائیل آیه‌ی فوق را این چنین بر محمد قرائت کرد و آیه را همانند گذشته تلاوت کرد.

(و) ۴۸۳- طبرسی گفته است و از اهل بیت روایت شده که این آیه‌ی ﴿فَأَنقَلَبَهُ اللَّهُ بِئِنَّهُمْ مِنْ آلِقَوَاعِدٍ﴾ را: (فَأَنقَلَبَهُ اللَّهُ بِئِنَّهُمْ مِنْ الْقَوَاعِدِ) خواندند. (به جای بنیانهم، بیتهم خواند).

(ز) ۴۸۴- عیاشی از ابی السفّاج از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که وی به جای بنیانهم در آیه‌ی فوق بیتهم قرائت نمود که به معنی خانه مکر و دسیسه‌ی ایشان است.

(ح) ۴۸۵- و از کلب از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده و گفته است: از وی درباره‌ی آیه‌ی فوق سوال کردم. در جواب گفت: به جای بنیانهم، بیتهم بخوان.

(ط) ۴۸۶- از امام باقر علیه السلام نقل است که گفت: منظور (بیتهم) خانه‌ی مرواریدی بود که در زمان اراده‌ی شر در آن گرد می‌آمدند.

(ی) ۴۸۷- سیاری از برقی از قاسم بن عروه از عبدالحمید از محمد بن مسلم از ابی عبدالله علیه السلام روایت می‌کند که در آیه‌ی فوق، «بیتهم» خواند.

(یا) ۴۸۸- از محمد بن ابی نصر از حسن بن موسی از حسن بن عقیل از ابی عبدالله روایت است که گفت: آیه فوق را چنین تلاوت کرد: ﴿قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللَّهُ - بَيْتَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ﴾ و نگفت (الذین آمنوا)، بلکه فرمود: الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ (کسانی که قبل از آنان بودند) و به جای بنیان، بیت قرائت نمود.

(یب) ۴۸۹- و از حماد بن عیسی از ابی یعقوب اسحاق بن ابی السفّاج کوفی از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: از وی شنیدم که در آیه‌ی فوق به جای بنیانهم، بیتهم خواند و گفت: آن بیت، خان‌های بود که هنگام اراده‌ی شر و بدی در آن جمع می‌شدند.

(یج) ۴۹۰- و از برقی از محمد بن سلیمان از اسماعیل جریری از ابی عبدالله علیه السلام روایت است که این آیه ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَايِ ذِي الْقُرْبَىٰ...﴾ (نحل: ۹۰) را چنین خواند: (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى - حقه -). و قرائت امیر المؤمنین علیه السلام اینگونه است. (گویا حقه در قرآن بوده و بعد حذف گردیده است.)

(ید) ۴۹۱- عیاشی از اسماعیل جریری روایت کرده است که گفت: به ابی عبدالله گفتم: خداوند می فرماید: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَايَ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ (نحل: ۹۰). گفت: ای اسماعیل، مانند من قرائت کن: (ان الله يامر بالعدل والإحسان وإيتاء ذی القربى - حقه-). یعنی، بعد از ذی القربى حقه را بیفزایم. فدایت شوم ما در قرائت زید چنین نمی خوانیم. گفت: ما در قرائت علی علیه السلام این چنین می خوانیم. خبر.

(یه) ۴۹۲- علی بن ابراهیم به نقل از پدرش، خبر را به ابی عبدالله علیه السلام رفع نمود که آیهی ﴿أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ...﴾ (نحل: ۹۲) را چنین خواند: (ان تكون ائمة هي ازکی من ائمتکم) بعد به او گفته شد: ای پسر رسول خدا، ما این طور ﴿أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ﴾ می خوانیم: گفت: وای بر تو؛ چه چیزی بیشتر است و با دست اشاره به حذف آن نمود.

(یو) ۴۹۳- کلینی از محمد بن یحیی از محمد بن حسین از محمد بن اسماعیل از منصور بن یونس از زید بن جهم هلالی از ابی عبدالله روایت کرده است که گفت: از او شنیدم که می گفت: وقتی که ولایت علی علیه السلام نازل شد، از جمله سخن پیامبر خطاب به علی به امیر المؤمنین که خداوند بر آنان تأکید می کرد، گفتار پیامبر برای آن دو نفر بود که فرمود: به پا خیزید و با عنوان امیرمؤمنان به او سلام کنید. آن دو نفر هم گفتند: آیا از طرف خدا چنین کاری را انجام دهیم یا از طرف پیغمبر؟ رسول خدا ص فرمود: هم از طرف خدا و هم از طرف رسولش. بعد خداوند این آیه را چنین نازل کرد:

﴿وَلَا تَقْضُوا الْآيْمَنَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ

(نحل: ۹۱)

يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿۹۱﴾

«و سوگندها را پس از تأکید نشکنید، در حالی که خدای را آگاه و گواه خود گرفته‌اید. بی‌گمان خدا می‌داند آن‌چه را که می‌کنید.»

گفت: منظور از آیه، سخن رسول خدا و قول آنان است که گفتند: آیا این امر از طرف خداست یا از طرف پیامبر؟ (ولا تكونوا کالتي نقضت غزلها من بعد قوة أنكاثاً تتخذون أيمانكم دخلاً بينكم أن تكونوا أئمة هي أركي من أئمتكم) (که به جای امت ائمه آورده‌اند). گفتیم: فدایت شوم، ائمه بخوانیم؟ گفت: آری به خدا سوگند، ائمه است. گفتیم: ما می‌خوانیم اُربی. گفت: اُربی چیست؟ و با دست به حذف آن اشاره نمود.

(یز) ۴۹۴- سیاری از احمد بن ابی عمیر و محمد بن اسماعیل از منصور بن یونس از زید بن جهم هلالی از ابی عبدالله روایت کرده است که درباره‌ی آیه‌ی فوق گفت: اُربی کدام است؟ بلکه این گونه است: (أن تكون أئمة هي أركي من أئمتكم).

(بیج) ۴۹۵- و باز هم از سیاری در حدیثی دیگر از امامان آمده است که آیه‌ی

﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا﴾ (نحل: ۹۲)

«همانند آن زنی نباشید که (به سبب دیوانگی، پشمهای) رشته خود را بعد از تابیدن، از

هم وا می‌کرد.»

آیه را چنین خواند: «أَتتخذون أيمانكم دخلاً بينكم أن تكون أئمة هي أركي من أئمتكم» خواند.

(یط) ۴۹۶- نعمانی از زید بن جهم از ابی عبدالله آورده است که از وی شنید که می‌گفت:

«ان تكون أئمة هي أركي من أئمتكم» گفت: گفتیم: فدایت شوم ما می‌خوانیم: «(أن تكون

ائمة هي أزكى من أئمة). گفت: وای بر تو؛ اربی چی است؟ به خدا سوگند (هی ازکی من ائمتکم) است.

(ک) ۴۹۷- نعمانی در تفسیر خود با سند قبلی به نقل از امیر المؤمنین در سیاق آیات تحریف شده، گفته است: از او نقل شده که گفت: (أمة) در اصل (ائمة) بود و بعد، آن را به (ائمة) تبدیل نمودند.

(کا) ۴۹۸- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ و منسوخ قرآن» چنانکه در بحار در باب تحریف آیات گفته است: در سوره‌ی نحل آمده است و آن قرائت کسی است که: (أن تكون أئمة هي أزكى من أئمة). می‌خواند. بعد ابو عبدالله به کسی که نزد وی آیه‌ی فوق را آن‌گونه خواند گفت: وای بر تو؛ اربی چیست؟ گفتم: فدایت شوم پس آن چیست؟ گفت: خداوند آن آیه را چنین نازل کرد: (أن تكون أئمة هي أزكى من أئمتکم إنما یلوکم الله به): مجلسی در «مرآة العقول» بعد از تفسیر آیه به نحو شایع و متداول گفته است: (أن تكون أمة هي أربی من أمة) شاید بر این تأویل، مفعول له برای تتخذون باشد؛ یعنی، نقض عهد را نهان می‌دارید تا امامان گمراهی، بهتر از امامان هدایت برای شما گردند، یا این که نقض عهد را نهان می‌دارید چون آن را ناپسند می‌دانید که امامان حق از امامان گمراهی شما بهتر باشند. ظاهراً طبق قرائت اهل بیت، آیه‌ی فوق چنین است، چون بنا براین قرائت لازم است «اربی» به معنی «ازکی» باشد و منظور از أمة در هر دو مورد أئمة باشد و این دور از واقعیت است. می‌گوییم: اخبار، بویژه خبر اخیر، بر وجود تغییر در نص دلالت دارد و فاضل مولی محمد صالح گفته است: یعنی، نقض عهد را پنهان می‌دارید به سبب ناپسند داشتن این که امامانی بوجود بیایند که اظهر و أفضل (آشکار و بهتر) از أئمة شما باشند و اسم تفضیل در

این جا از زیاده‌ی وصف مجرد است؛ زیرا در غیر آن امامان پاکی موجود نیست. بعد گفته است: این که گفته شد ائمه، گویا سؤال کننده در مقام شک بوده است و در قرآن جزء ائمه جز به معنی جماعت ندیده است و اگر هم این طور باشد، مقصود حاصل می‌شود؛ پس باید اندیشید. می‌گوییم: با ملاحظه‌ی دیگر موارد تغییر مقصود حاصل می‌شود، و با این هم اثبات این مقصود خالی از تکلف نیست.

(ک) ۴۹۹- سعد بن عبدالله در همان کتاب مذکور گفته است: امام صادق (فأئی الله بیتهم من القواعد) قرائت کرد و ابو عبدالله علیه السلام گفت: آن بیت محل دسیسه و توطئه ایشان بود و آیه همین گونه نازل شده است.

سوره اسراء (بنی اسرائیل)

(الف) ۵۰۰- طبرسی در «المجمع و الجوامع» گفته است که حضرت علی (بعثنا علیکم عبیداً لنا) قرائت کرد. (در حالی که در قرآن عباداً آمده نه عبیداً.)
 (ب) ۵۰۱- سیاری از ابن محبوب از علی بن ریاب از حمران به نقل از ابی جعفر آیه‌ی فوق را چنین خواند: (فبعثنا علیهم عباداً لنا) (در حالی که قرآن فاء ندارد).
 (ج) ۵۰۲- از محمد بن جمهور با اسناد خود از ابی عبدالله علیه السلام، مانند آن روایت شده است.

(د) ۵۰۳- و از صفوان از اسحاق بن عمار از ابی بصیر آمده است که ابو عبدالله علیه السلام این آیه را چنین قرائت می‌کرد: (فإذا جاء وعد الآخرة لنسوه وجوهکم) با نون نسوه.

(هـ) ۵۰۴- و از حسین بن جحال از ابی عبدالرحمن بن ابی حماد منقری از ابی عبدالله، مانند آن روایت شده است.

(و) ۵۰۵- عیاشی از عمران از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که این آیه را چنین خواند: (وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نَهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مَتْرَفِيهَا): با تشدید میم در امرنا که تفسیر آن کثرنا است - بسیار گردانیدیم - و گفته است: قرائت آن با تخفیف جائز نیست. (در حالی که قرآن با تحفیف است).

(ز) ۵۰۶- طبرسی گفته است: یعقوب «آمرنا» را با «مد» خوانده است و این قرائت حضرت علی بن ابیطالب و حسن و ابی العالیه و قتاده و جماعتی است. و ابن عباس و ابو عباس نهدی و ابو جعفر محمد بن علی علیه السلام «آمرنا» با تشدید میم خوانده‌اند.

می‌گویم: اختلاف میان قرائت دو امام مربوط به مطالب موجود در بعضی کتب عامه است، اما نقل آن بدون این که به ناپسندی آن اشاره شود جای شگفت است.

(ح) ۵۰۷- علی بن ابراهیم درباره‌ی قول خداوند: ﴿وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ﴾ (اسراء: ۶۰) تا آخر آیه گفته است: این آیه هنگامی نازل شد که پیامبر در خواب دید: از منبرش بالا می‌رفت که در نظرش ناپسند آمد و این مطلب به شدت او را غمناک نمود. بعد خداوند آیه را نازل نمود: (وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ - لِيَعْمَهُوا فِيهَا - وَالشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ فِي الْقُرْآنِ) همین طور نازل شد و شجره‌ی ملعونه، بنی امیه است.

(ط) ۵۰۸- سیاری از حماد بن عیسی از حسین بن مختار از کسی که او را نامبرده روایت کرده است که گفت: از ابو جعفر شنیدم که آیهی فوق را (وما جعلنا الرؤیا التي أريناك إلا فتنة للناس - ليعمها فيها) تلاوت کرد.

(ی) ۵۰۹- و از محمد بن علی از ابن فضیل از ابی حمزه از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که در آیهی فوق: «لِيعْمَهَا فِيهَا» قرائت کرد.

(یا) ۵۱۰- و از حفص اعور اموی از محمد بن مسلم آمده است که گفت: سلام جعفری به نزد ابی جعفر علیه السلام داخل شد. وی گفت: خیمه دربارهی این آیه برایم حدیث آورد و آیه را چنین قرائت کرد: (وما جعلنا الرؤیا التي أريناك إلا فتنة للناس - ليعمها فيها) بعد ابو جعفر گفت: خیمه راست می گوید.

(یب) ۵۱۱- عیاشی از حریر از کسی که از ابی جعفر شنیده است، روایت می کند که آیه را این گونه قرائت کرد: (وما جعلنا الرويا التي أريناك إلا فتنة لهم - ليعمها فيها - والشجرة الملعونة في القرآن یعنی بنی أمیة) به جای للناس، لهم ذکر کرد و گفت: منظور از ملعونه، بنی امیه است.

(یج) ۵۱۲- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ و منسوخ قرآن» گفته است: امام صادق، آیهی فوق را مانند آنچه ذکر شد، قرائت کرد.

(ید) ۵۱۳- سیاری از حسین بن جلال از ابن فضیل از ابی حمزه از ابن جعفر علیه السلام آورده است که این آیه را این چنین تلاوت کرد: (وإن كادوا ليفتنونك عن الذي أوحينا إليك

- فی علی).

(یه) ۵۱۴- و از محمد بن علی از محمد بن مسلم از ابی البراء از عمرو بن شمر از جابر از ابی عبدالله علیه السلام روایت است که آیهی فوق را چنین تلاوت کرد: (وإن کادوا لیفتنوک عن الذی أوحینا إلیک - فی علی - لیفتري علینا غیره).

(یو) ۵۱۵- شیخ ثقه‌ی سدید محمد بن عباس بن علی بن مروان ماهیار ابو عبدالله بزاز معروف به ابن جحام در تفسیر خود درباره‌ی آنچه درباره‌ی اهل بیت نازل شده است و جماعتی از اصحاب و یاران تصریح کرده‌اند که کتابی مثل آن تألیف نگردیده و حدود هزار صفحه است، مطلبی را گفته است که دانشمند جلیل، شیخ شرف الدین، شاگرد محقق کرکی، در کتاب «تأویل آیات باهره» از وی نقل کرده است و جز در این موضع، تا آخر کتاب چیزی از ابن جحام به شیخ شرف الدین نرسیده است و هر گاه در این کتاب چیزی از وی نقل می‌کنیم، فقط با واسطه‌ی او از احمد بن قاسم است که گفت: احمد بن محمد سیاری از محمد بن خالد برقی از ابن فضیل از ابی حمزه از ابی جعفر علیه السلام نقل کرده است که در آیهی فوق بعد از (أوحینا إلیک، فی علی) آورد.

(یز) ۵۱۶- عیاشی از عبدالله بن عثمان بجلی از مردی آورده است که سران قریش نزد پیامبر گرد آمده بودند تا درباره‌ی علی حرف بزنند و عادت پیامبر این بود که نسبت به بعضی از اقوال آنان از خود نرمی نشان دهد، سپس خداوند این آیه را نازل کرد: (لقد کدت ترکن إلیهم شیئاً قليلاً إذاً لأذقناک ضعف الحیة و ضعف المہات ثم لا تجد لک علینا نصیراً - ثم لا تجد بعدک مثل علی ولیاً).

(یح) ۵۱۷- عیاشی از محمد بن ابی حمزه خبر آورد و آن را به ابو جعفر رسانده است که گفت: جبرائیل این آیه را این چنین بر پیامبر نازل کرد: (ولا یزید الظالمین - آل محمد حقهم - إلا خساراً).

(یط) ۵۱۸- محمد بن عباس با اسناد خود از محمد بن خالد برقی از محمد بن علی صیرفی از ابن فضیل از ابی حمزه از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که این آیه را چنین تلاوت کرد: (وننزل من القرآن ما هو شفاء ورحمه: ولا یزید ظالمی - آل محمد حقهم - إلا خساراً).

(ک) ۵۱۹- سعد بن عبدالله در همان کتاب گفته که ابو جعفر علیه السلام گفته است: این آیه این چنین نازل گردید: (وننزل من القرآن ما... تا آخر آیه).

(کا) ۵۲۰- و از محمد بن همام از محمد بن اسماعیل علوی از عیسی بن داود از ابی الحسن موسی از پدرش علیه السلام آمده است که آیهی فوق را تلاوت کرد و بعد از (الظالمین، آل محمد) را اضافه کرد.

(کب) ۵۲۱- سیاری از وشا و محمد بن علی از ابی حمزه ابی جعفر علیه السلام آورده است که گفت: آیهی فوق چنین نازل شد و بعد چنانکه گذشت آن را تلاوت کرد. این اخبار همگی اتفاق دارند بر این که در آیهی فوق، تحریف وجود دارد، اما اختلاف آن اخبار در لفظ زیاده این گونه است، که در بعضی از اخبار به اضافه و در بعضی از اخبار بدون اضافه و در بعضی با حرف جر و در بعضی هم، بدون حرف جر آمده است و ضرری به مقصود نمی‌رساند. ان شاء الله دلیل اختلاف هم، در آخرین باب خواهد آمد.

(کج) ۵۲۲- سعد بن عبدالله در کتاب مذکور از ابی جعفر علیه السلام آورده است که گفت: خداوند این آیه را این چنین بر محمد نازل کرد: (فأبى أكثر الناس - بولایة علي - إلا كفوراً).

(کد) ۵۲۳- کلینی از احمد بن مهران از عبدالعظیم حسینی از محمد بن فضیل از ابی حمزه از ابی جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: جبرئیل این آیه را این چنین نازل کرد: «فأبى اکثر الناس - بولایة علي - إلا كفوراً».

(که) ۵۲۴- محمد بن عباس از احمد بن هوزه از ابراهیم بن اسحاق نهاوندی از عبدالله بن حماد انصاری از عبدالله بن سنان (بولایة علي - إلا كفوراً) را روایت کرده است.

(کو) ۵۲۵- سیاری از وشا و محمد بن علی از ابی فضیل از ابی حمزه از ابی جعفر علیه السلام آورده است که گفت: جبرئیل این آیه را این چنین بر محمد نازل کرد. سپس آیه را مانند روایت فوق ذکر نمود.

(کز) ۵۲۶- عیاشی از ابی حمزه از ابن جعفر علیه السلام آورده است که گفت: جبرئیل این آیه را این چنین نازل کرد و مانند آن را ذکر کرد.

(کح) ۵۲۷- طبرسی گفته است: کسائی به تنهائی: «لقد علمت» را با ضم تاء خواند و سایرین به فتح تا خوانده‌اند و چنین پنداشته‌اند که این قرائت از حضرت علی روایت شده است.

(کط) ۵۲۸- طبرسی گفته است: از علی و ابن سعود و ابن عباس و ابی بن کعب و شعبی و قتاده و عمر بن قائد، قرائت «فرّقناه» با تشدید، روایت شده است.

سوره‌ی کهف

- (الف) ۵۲۹- علی بن ابراهیم درباره‌ی این آیه: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ۖ قَيِّمًا﴾ گفته است: در بین کلمات این آیه، تقدیم و تأخر وجود دارد؛ زیرا معنی آن به این گونه است: (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ - قَيِّمًا - عِوَجًا): بعد حرفی بر حرفی دیگر مقدم شده است.
- (ب) ۵۳۰- علی بن ابراهیم گفته است: ابو عبدالله علیه السلام گفت: این آیه چنین نازل شد: (وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ - آلِ مُحَمَّدٍ - نَارًا).
- (ج) ۵۳۱- کلینی از احمد بن مهران از عبدالعظیم از محمد بن فضیل از ابی حمزه از ابی جعفر علیه السلام آورده است که گفت: جبرائیل این آیه را این چنین نازل کرد: (وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ... لِلظَّالِمِينَ - آلِ مُحَمَّدٍ - نَارًا) تا آخر آیه، مانند روایت قبلی.
- (د) ۵۳۲- سیاری از برقی از حریر از ربیع از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که آیه‌ی فوق را همانگونه قرائت کرد، جز این که بعد از آل محمد، حَقَّهُم افزود.
- (ه) ۵۳۳- محمد بن عباس از احمد بن قاسم از احمد بن محمد سیاری از محمد بن خالد برقی از حسین بن سیف از برادرش از پدرش از ابی حمزه به نقل از ابی جعفر علیه السلام آیه‌ی فوق را همانگونه قرائت کرد جز این که ما بعد آیه (وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ - آلِ مُحَمَّدٍ - نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا) را نیز، قرائت نمود.

(و) ۵۳۴- و از محمد بن اسماعیل از عیسی بن داود از ابی الحسن موسی بن جعفر از پدرش روایت کرده است که آیه‌ی فوق را همان‌گونه تا «أَحْسَنَ عَمَلًا» قرائت کرد، سپس گفت: به پیامبر گفته شد: «اصدع بما تומר - فی امره علی - فإنه الحق من ربک - فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليکفر»: پس خداوند ترک ایمان به ولایت علی را با کفر برابر کرده است. سپس ما بعد آیه را اینگونه خواند: (وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ - لَأَلَّ مُحَمَّد - نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا).

(ز) ۵۳۵- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ قرآن در شمار آیات تحریف شده» گفته است: ابو جعفر گفت: جبرائیل این آیه را این چنین نازل کرد: (وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ - آل محمد حقهم - نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا).

(ح) ۵۳۶- علی بن ابراهیم در اول تفسیر خود در مثالی برای تقدیم و تأخیر در تألیف قرآن می‌گوید: این آیه: ﴿فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَىٰ آثَرِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا﴾ در واقع این گونه نازل شده است: (فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَىٰ آثَرِهِمْ - أَسَفًا - إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ).

(ط) ۵۳۷- طبرسی گفته است: علی بن ابی طالب علیه السلام و عکرمه و یحیی بن یعمر، آن (اسفا) را با صاد غیرمعجمه و الف ناقص آورده‌اند.

(ی) ۵۳۸- علی بن ابراهیم درباره‌ی این آیه ﴿وَكَانَ وِرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا﴾ (کهف: ۷۹) چنین گفت: (وكان وراء هم - ای وراء السفينة - ملك يأخذ كل سفينة - صالحة - غصباً).

(یا) ۵۳۹- سیاری از حماد از ربیع خبری را روایت کرده و آن را به زراره رفع نموده است که به نقل از ابو جعفر علیه السلام می‌گوید: افزودن صالحة بعد از سفينة قرائت امیر المؤمنین علیه السلام است.

(یب) ۵۴۰- عیاشی از حریر از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که وی آیه را چنین قرائت می‌کرد: (وكان وراءهم - أي وراء السفينة ملك يأخذ كل سفينة - صالحة - غصباً).

(یج) ۵۴۱- کشی در کتاب «رجال» خود در شرح حال زراره از حمدویه بن نصیر از محمد بن عیسی از عبید از یونس بن عبدالرحمن از عبدالله بن زراره و از محمد بن قولویه و حسین بن حسن از سعد بن عبدالله بن هارون بن حسن بن محبوب از محمد بن عبدالله بن زول و دو پسرش حسن و حسین از عبدالله بن زراره آورده است که گفت: ابو عبدالله علیه السلام به من گفت: از طرف من به پدرت سلام برسان و به او بگو: من فقط به خاطر دفاع از تو عیبت را می‌گویم و دوست دارم عیبت را بگویم تا تو را با عیب و نقص در دین بستانند و با این کار شرشان را از خود دور کنید؛ زیرا خداوند فرموده است: (أما السفينة فكانت لمساكين يعملون في البحر فأردت أن أعيبها وكان وراءهم ملك يأخذ كل سفينة - صالحة - غصباً) و کلمه‌ی صالحة در آن هم، وجود دارد. خبر.

(ید) ۵۴۲- سیاری در روایت دیگری: به جای صالحة، صحیحه آورده است.

(یه) ۵۴۳- طبرسی گفته است که سعید بن جبیر گفت: ابن عباس به جای (ورائهم، أمائمهم) می خواند. مطلب را ادامه می دهد تا این که می گوید: اصحاب ما از ابی عبدالله نیز، روایت کرده اند که او صالحه را بعد از سفینه قرائت می کرد و این قرائت از ابی جعفر نیز، روایت شده است و گفته است: این قرائت امیر المؤمنین است. بحث این قرائت در طرق عامه نیز، ذکر شد.

(یو) ۵۴۴- سعد بن عبدالله در همان کتاب مذکور گفته است: امام صادق کلمه ی صالحه را بعد از سفینه قرائت کرده است.

(یز) ۵۴۵- و در همان منبع آمده است که امام صادق علیه السلام بعد از (فکان أبواه مؤمنین وطبع کافراً) را نیز، قرائت می کرد.

(یح) ۵۴۶- علی بن ابراهیم بعد از قرائت این آیه: (فکان أبواه مؤمنین - وطبع کافراً-) گفت: این آیه چنانکه خوانده شد، نازل گردید.

(یط) ۵۴۷- عیاشی از حریز از کسی که او را نام برده است به نقل از یکی از امامان، (وطبع کافراً) را به آیه ی قبلی افزوده است.

(ک) ۵۴۸- سیاری از برقی از حریز از ربیع از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که در آیه ی قبل، (وطبع کافراً) را هم، قرائت کرد.

(کا) ۵۴۹- و در روایتی دیگر، (وکان کافراً) آورد و گفت: در قرائت علی علیه السلام هم، این گونه آمده است.

(کب) ۵۵۰- طبرسی گفته است: سعید بن جبیر گفت: ابن عباس (وأمّا الغلام فکان کافراً وکان أبواه مؤمنین) قرائت می کرد.

(کج) ۵۵۱- سیاری از حماد از ربیع در حدیثی که آن را به زراره رفع نموده است، به نقل از ابی جعفر علیه السلام این آیه را ﴿وَمَا فَعَلْنَاهُ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ﴾ را چنین خواند: (وما فعلته یا موسی) بعد گفت: در قرائت امیر المؤمنین چنین است.

(کد) ۵۵۲- و از ابن محبوب از عبدالله بن غالب از سعد بن طریف از اصبع بن نباته از امیر المؤمنین آمده است که این آیه:

﴿قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكَرًا﴾ (۸۷) وَاَمَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ وَسَنَقُولُ لَهُ مِنَّا أَمْرًا يُسْرًا ﴿۸۸﴾ را چنین تلاوت کرد
(اَمَّا مَنْ ظَلَمَ نَفْسَهُ - وَلَمْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ - فَسَوْفَ نَعَذِّبُهُ - بِعَذَابٍ دُنْيَا - ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَىٰ رَبِّهِ - فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نَّكَرًا).

و ﴿ثُمَّ أَتْبَعَ سَبًّا﴾ (۸۹) هم چنین قرائت نمود: (ثم أتبع ذو القرنين الشمس سبباً).
(که) ۵۵۳- و از ابن سیف از برادرش از پدرش از ابی بصیر از ابی عبدالله آمده است که این آیه را چنین قرائت کرد: (هل أتبعك على أن تعلمن فما علمت رُشداً).

(کو) ۵۵۴- طبرسی گفته است: ابوبکر به روایت اعیانی و برجمی به نقل از او و زید از یعقوب، آیهی بعدی را چنین قرائت کرد: (أفحسب الذين كفروا) یعنی، حسب را با رفع حرف باء و سکون حرف سین خوانده است و آن قرائت امیر المؤمنین و ابی یعمر و حسن و مجاهد و عکرمه و قتاده ضحاک و ابن ابی لیلی است و این از حروفی است که ابوبکر بر خلاف عاصم آن‌ها را اختیار کرده است و طبق گفته‌ی خود، آن را از قرائت امیر المؤمنین گرفته و در قرائت عاصم داخل نموده است و قرائت او را پیراسته است. قاریان دیگر، حسب را با کسر سین و فتح باء خوانده‌اند.

(کز) ۵۵۵- سیاری از ابن سیف از برادرش از پدرش از مردی به نقل از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که وی «افحسب» را با سکون (سین) قرائت نمود و گفت: امیر المؤمنین این چنین خواند.

سوره‌ی مریم

(الف) ۵۵۶- سیاری از ابن سیف از برادرش از پدرش از ابی عبدالله علیه السلام نقل کرده است که آیه‌ی بعدی را این چنین خواند: (یرثنی - وارث - من آل یعقوب)

(ب) ۵۵۷- طبرسی گفته است: علی بن ابی طالب علیه السلام و ابن عباس و جعفر بن محمد علیه السلام و ابن یعمر و حسن و جحدری و قتاده و ابو نهیک، (یرثنی وارث من آل یعقوب) قرائت کردند.

(ج) ۵۵۸- طبرسی گفته است: عثمان و ابن عباس و زید بن ثابت و علی بن حسین و محمد بن علی علیه السلام و ابن یعمر و سعید بن جبیر، (انی خفت الموالی) را با فتح فاء و تشدید فاء و کسر تاء، قرائت نمودند.

(د) ۵۵۹- علی بن ابراهیم گفت: این آیه چنین نازل شد: (انی نذرت للرحمن صوما - وصمتاً).

(ه) ۵۶۰- سیاری از برقی به نقل از کتاب «رجال» خود از امامان «انی نذرت للرحمن صوما - وصمتاً» نقل کرده است.

(و) ۵۶۱- و از برقی از محمد بن سلیمان از پدرش از ابی عبدالله «صوما و صمتا» آورده است به وی گفتم: «صمتا» - سکوت - از چه چیزی است؟ گفت: از دروغ. راوی می‌گوید: گفتم: صوماً و صمتاً قرآن است؟ گفت: آری.

(ز) ۵۶۲- و از محمد بن رحیم از پدرش آمده است که ابو عبدالله علیه السلام این آیه (۱۸: مریم) را چنین خواند ﴿قَالَ إِنِّي أَعوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا﴾ (۱۸).

اما این روایت نادرست است؛ زیرا جای اختلاف برایم روشن نشد و شاید به جای تقیاً، شقیاً باشد. خدا می‌داند.

(ح) ۵۶۳- سعد بن عبدالله در کتاب مذکور آورده است که ابو جعفر و ابو عبدالله در سوره‌ی مریم (إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صِمْتًا) قرائت کردند.

(ط) ۵۶۴- شیخ صدوق در «العیون» با اسناد خود از مردی که اهل ری بود، حکایتی طولانی نقل کرده و در آن گفته است: یک شب در حرم امام رضا، سوره‌ی مریم می‌خواند و از قبر شریف امام رضا صدای قرائت قرآن را مانند قرائت خود می‌شنید تا این که به این فرموده‌ی خداوند می‌رسد:

﴿يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا﴾ (۸۵) وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وَرْدًا (۸۶)

صدایی را از قبر می‌شنود که می‌گوید: (یوم یحشر- المتقون إلى الرحمن وفداً ویساق المجرمون إلى جهنم ورداً). می‌گوید: از قاریان نوقان و نیشابور درباره‌ی این قرائت، سؤال کردم و آنان این قرائت را نشناختند تا این که آن شخص به ری باز می‌گردد و از بعضی از قاریان سؤال می‌کند و یکی از آن‌ها گفت: این قرائت، قرائت رسول خدا به روایت اهل بیت است. طبری در قرائت‌های شاذه گفته: قرائت قتاده از حسن: (یحشر المتقون ویساق

المجرمون) است. می‌گوید: گفتیم: ای ابو سعید، نحشر با نون است. گفت: پس باید متقین خوانده شود. بعد مطلب را ادامه داد تا این که گفت: دلیل کسانی که يُحْشَرُونَ و يُسَاقُونَ می‌خوانند، آیه‌ی (وسیق الذین کفروا) تا آخر آیه است.

سوره‌ی طه

(الف) ۵۶۵- علی بن ابراهیم این آیه را چنین خواند: ﴿إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا﴾ (طه: ۱۵) گفت: این چنین نازل شد: (إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا-من نفسی). گفتیم: چگونه قیامت را از خودش پنهان می‌دارد؟ گفت: وقت آن را معین نکرده است.

(ب) ۵۶۶- سیاری از برقی از حماد بن عیسی از حریز از ابی عبدالله علیه السلام و از ابی ابن عمیر از افراد زیادی از ابی جعفر علیه السلام آورده است که آیه‌ی فوق را چنین قرائت کرد: (ان الساعة آتية أكاد أخفيها-من نفسی). گفتیم: چگونه قیامت را از خودش پنهان می‌دارد؟ گفت: خواسته که زمانی را برای آن معین نکند.

(ج) ۵۶۷- طبرسی گفته است که ابن عباس: (أكاد أخفيها-من نفسی) روایت کرد. و این آیه در قرائت اُبی نیز، این گونه است و از امام علیه السلام هم، روایت شده است.

(د) ۵۶۸- سعد بن عبدالله در کتاب مذکور گفته است: امام صادق علیه السلام این آیه را چنین قرائت کرد (إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا-من نفسی).

(ه) ۵۶۹- محمد بن عباس از محمد بن همام از محمد بن اسماعیل علوی از عیسی بن داود از ابی الحسن موسی بن جعفر از پدرش علیه السلام آورده است و می‌گوید: از پدرم شنیدم که در جواب مردی که از وی درباره‌ی آیه‌ی بعدی سؤال می‌کرد، آیه را این چنین قرائت کرد: ﴿يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ﴾ تا آخر آیه؛ و بعد این آیه را نیز، قرائت کرد: (وَعَنْتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا - لآلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِم) این گونه نازل شد.

(و) ۵۷۰- سیاری از بعضی از اصحاب ما از محمد بن سلیمان از پدرش از عبدالله بن سنان از ابی عبدالله نقل کرده است که آیه‌ی بعدی را چنین قرائت کرد: (وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلِ كَلِمَاتٍ - فِي مُحَمَّدٍ وَعَلِيٍّ وَالْحَسَنِ وَالْأَئِمَّةِ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ) بعد گفت: به خدا سوگند جبرائیل این گونه این آیه را بر محمدص نازل کرد.

(ز) ۵۷۱- و از جعفر بن محمد بن عبدالله از محمد بن موسی قمی از سلیمان از عبدالله بن سنان، مانند آن روایت شده است.

(ح) ۵۷۲- کلینی از حسین از محمد از علی بن محمد از جعفر بن محمد بن عبدالله بن محمد بن عیسی قمی از محمد بن سلیمان از عبدالله بن سنان، آیه‌ی فوق را این چنین روایت کرده‌اند: (وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلِ كَلِمَاتٍ - فِي مُحَمَّدٍ وَعَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ وَالْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ وَالْأَئِمَّةِ مِنْ ذُرِّيَّتِهِمْ - فَنَسِيَ) به خدا سوگند چنین بر محمد نازل شد.

(ط) ۵۷۳- از ابن شهر آشوب در «مناقب» خود از امام باقر علیه السلام، مانند خبر قبل روایت شده است.

(ی) ۵۷۴- طبرسی گفته است: ابو جعفر: «لَنَحْرِقَنَّهٗ» را با فتح نون و سکون حاء و راء بدون تشدید، قرائت نمود و این قرائت علی و ابن عباس است.

سوره‌ی انبیاء

(الف) ۵۷۵- علی بن ابراهیم این آیه را چنین تلاوت و تفسیر نموده است: (وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا)؛ یعنی، پاداش در برابر یک دانه خردل را هم خواهیم داد، با مدّ آتینا.

(ب) ۵۷۶- طبرسی گفته است: ابن عباس و جعفر بن محمد و مجاهد و سعید بن جبیر و علاء بن سبابه در آیه‌ی فوق «آتینا» را با «مد» و دیگران آن را با «قصر» قرائت کرده‌اند.

(ج) ۵۷۷- سیاری از عبدالله بن مغیره از سهل از جمیل خیاط از ولید آورده است که گفت: از ابی عبدالله شنیدم که آیه‌ی فوق را چنین می‌خواند: (وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ أَتَيْنَا بِهَا) باتشدید و الف مدی، گفتم: مردم «آتینا بها» می‌خوانند. گفت: معنی آیه «جائزینا بها» می‌باشد.

(د) ۵۷۸- سیاری از ابن مسکان از زید شحام آورده است که گفت: به ابی عبدالله گفتم: آیا قرآن را تحریف می‌کنی حال آنکه حرام می‌باشد؟ گفت: این‌ها مطلب غریبی است و گرنه حرام می‌باشد.

(ه) ۵۷۹- از صفوان بن منذر از زید شحام روایت است که این حروف را که اعمش و یاران او می‌خوانند بر ابی عبدالله عرضه کردم: (إِنَّ اللَّهَ يَبْشُرُكَ) با تشدید شین و حرم حرام آمده، در نسخه چنین است اما خالی از سقط (حذف) نیست.

- (و) ۵۸۰- و از برقی از ابن ابی از بعضی از یارانش از ابی عبدالله آورده است که گفت: (و حرام علی قریة) خوانده نمی‌شد.
- (ز) ۵۸۱- طبرسی گفته است: حمزه و کسائی و ابوبکر، حرم به کسر حاء و بدون الف و دیگران آن را با الف می‌خوانند و این قرائت امام صادق علیه السلام است.
- (ح) ۵۸۲- سیاری از قاسم بن عروه از ابی عبدالله و غیر او آورده است که قرائت و حَرَم را ناپسند می‌دانست.
- (ط) ۵۸۳- طبرسی گفته است: علی و عائشه و ابن زبیر و ابی بن کعب و عکرمه، حطب را به طاء قرائت کردند.
- (ی) ۵۸۴- سیاری از محمد بن علی از علی بن حماد از عمیر و جابر روایت کرده است که این آیه را چنین خواند: (وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا - آل محمد حقهم - هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ).

سوره‌ی حج

- (الف) ۵۸۵- طبرسی گفته است: ابن عباس و ابن مجاز و مجاهد و عکرمه و حسن، «رجالا» را در این آیه ﴿يَأْتُوكَ رِجَالًا...﴾ (حج: ۲۷) با ضم راء و تشدید جیم خواندند.
- (ب) ۵۸۶- سیاری از یعقوب بن یزید از احمد بن محمد از ابی جمیل به نقل از ابی عبدالله علیه السلام خواند:
- ﴿يَأْتُوكَ رِجَالًا...﴾ گفت رجالة است.

(ج) ۵۸۷- طبرسی گفته است: ابن مسعود و ابن عباس و ابن عمر و ابو جعفر علیه السلام و قتاده و ضحاک به جای صوافّ این آیه ﴿فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ...﴾ (حج: ۳۷) صوافن قرائت کردند.

(د) ۵۸۸- طبرسی گفته است: جعفر بن محمد علیه السلام در این آیه ﴿وَصَلَوْتُ وَمَسَجِدُ يُذَكِّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ...﴾ (حج: ۴۰) صلوات را با ضم صاد و لام، قرائت کرد.
(ه) ۵۸۹- سیاری از ابن سیف از برادرش از پدرش از زید بن اسامه آورده است که ابو عبدالله علیه السلام به جای ﴿لِيَشْهَدُوا مَنَفَعَ لَهُمْ...﴾ (حج: ۴۰) «ليحضرُوا منافع لهم» قرائت کرد.

(و) ۵۹۰- و از محمد بن علی از ابی حمزه به نقل از ابی عبدالله علیه السلام آیهی (۱۹: حج) را این چنین، قرائت کرد: (هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا - بُولَايَةِ عَلِي - قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّنْ نَّارٍ).

(ز) ۵۹۱- کلینی از علی بن ابراهیم از احمد بن محمد برقی از پدرش از محمد بن فضیل از ابی حمزه از جعفر آورده است که آیهی فوق را این چنین قرائت نمود: (هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا - بُولَايَةِ عَلِي - قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّنْ نَّارٍ).

(ح) ۵۹۲- محمد بن عباس از محمد بن همام از محمد بن اسماعیل علوی از عیسی بن داود نجار از ابی الحسن موسی علیه السلام (وَطَهَّرُ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ) (حج: ۲۶) را «الطائفين والعاكفين» قرائت کرد.

(ط) ۵۹۳- سیاری از برقی از نصر از یحیی بن ایوب از ابی بصیر از ابی عبدالله، آیه‌ی (۲۷ و ۲۸) را چنین قرائت کرد: (وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ لِّشَهِدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ - فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ).

(ی) ۵۹۴- و از حماد بن عیسی از حریز به نقل از ابی عبدالله علیه السلام آیه‌ی (۵۲) را چنین خواند: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ - وَلَا مَحْدُثٍ -)

(یا) ۵۹۵- محمد بن حسن صفار در «بصائر» از احمد بن محمد از احمد بن محمد بن ابی نصر از ثعلبه به نقل از زرارہ گفت: از ابی جعفر علیه السلام درباره‌ی: (وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا) پرسیدم: فرق رسول با نبی چیست؟ در جواب گفت: نبی کسی است که در خواب می‌بیند و می‌شنود و با چشم بیدار می‌بیند. سپس این آیه را تلاوت کرد: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ - وَلَا مَحْدُثٍ -)

(یب) ۵۹۶- در «البحار» از شیخ مفید در «الاختصاص» مانند آن، آمده است.

(یج) ۵۹۷- صفار از احمد بن محمد از حسین بن سعید از فضاله از حارث بصری آورده است که گفت: حکم بن عینیه نزد ما آمد و گفت: همانا علی بن حسین علیه السلام گفت: همه علم علی علیه السلام در یک آیه جمع شده است. بعد گفت: حران بن اعین بیرون آمد و علی بن حسین را مرده یافت بعد به ابو جعفر گفت: حکم بن عینیه از علی بن حسین برایمان حدیث آورده است که گفت: علم علی همه‌اش در یک آیه است. ابو جعفر گفت: نمی‌دانی آن آیه کدام است؟ گفتم نه! گفت: این آیه است: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ - وَلَا مَحْدُثٍ).

(ید) ۵۹۸- و از احمد بن محمد بن جحال از ثعلبه به نقل از زراره می‌گوید: درباره‌ی فرق رسول و نبی در آیه‌ی: «وکان رسولاً نبیاً» از ابی جعفر سؤال کردم. جواب این سؤال در روایت دیگری است که ذکر شد. بعد می‌گوید: ابو جعفر این آیه را تلاوت کرد: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ - ولا محدث-).

(یه) ۵۹۹- از مفید در «الاختصاص» چنانکه در «البحار» و تفسیر «البرهان» از ابن ابی الخطاب یا احمد بن محمد بن عیسی از بزطی از ثعلبه از زراره، مانند آن روایت شده است. (یو) ۶۰۰- صفار از احمد بن حسن بن علی بن فضال از علی بن یعقوب هاشمی از هارون بن مسلم از برید از ابی جعفر و ابی عبدالله علیه السلام آورده است که آیه‌ی فوق را با افزودن کلمه‌ی «ولا محدث» تلاوت کردند و من گفتم: فدایت شوم این قرائت ما نیست؛ پس رسول و نبی و محدث چیست؟ (خبر)

(یز) ۶۰۱- و از عبدالله بن محمد از ابراهیم بن محمد از اسماعیل بن بشار از علی بن جعفر حضرمی از زراره بن اعین آمده است که گفت: درباره‌ی آیه‌ی فوق از زاره سؤال کرد. وی آیه را با افزودن «ولا محدث» قرائت کرد و گفت: رسول کسی است که جبرائیل به نزد او می‌آید.

(یح) ۶۰۲- مفید در «اختصاص» چنانکه در «بحار» است به نقل از ابراهیم بن محمد ثقفی، مانند آن را روایت کرده است.

(یط) ۶۰۳- صفار از ابی محمد از عمران از موسی بن جعفر از علی بن اسباط از محمد بن فضیل به نقل از ابی حمزه‌ی ثمالی می‌گوید: از ابی جعفر شنیدم که آیه‌ی فوق را چنین می‌خواند: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ - ولا محدث- إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ).

(ک) ۶۰۴- صفار با همان اسناد از علی بن جعفر حضرمی از سلیم بن قیس شامی آورده که گفت: از علی شنیدم که می‌گفت: به من و اوصیایم از فرزندانم همه هدایت یافته و محدث هستیم - تا این که سلیم شامی گفت: از محمد بن ابی پرسیدم: آیا علی محدث بود؟ گفت: آری. گفتیم: آیا فرشتگان جز با انبیاء سخن می‌گویند؟ گفت: مگر آیهی (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ - وَلَا مُحَدِّثٍ) را نخوانده‌ای؟

(کا) ۶۰۵- مفید در «اختصاص» مانند آن را از ابراهیم بن محمد روایت کرده است.
(کب) ۶۰۶- و از احمد بن محمد از حسن بن محبوب از جمیل بن صالح از زیاده بن سوقة از حکم بن عیینة آمده است که گفت: روزی به نزد علی بن حسین علیه السلام رفتم. او به من گفت: آیا آیه‌ای را می‌شناسی که علی علیه السلام با آن قاتلش را می‌شناخت و همچنین با آن، امور بزرگی را می‌دانست که به مردم می‌گفت؟ حکم بن عیینة می‌گوید: نه؛ به خدا سوگند نمی‌دانم ای پسر رسول خدا، مرا از آن خبر بده. گفت: به خدا سوگند آن، این آیه است: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ - وَلَا مُحَدِّثٍ) بعد گفتیم: آیا علی بن ابی طالب محدث بود. گفت: آری هر امامی از ما اهل بیت، محدث است.

(کج) ۶۰۷- کلینی از محمد بن یحیی عطار از احمد بن محمد، مانند آن را روایت کرد و در آخر - **وَلَا مُحَدِّثٍ** - اضافه نموده است؛ زیرا علی بن ابی طالب، محدث بود. سپس مردی که اسمش عبدالله بن زید بود و برادر مادری علی بن حسین علیه السلام بود، گفت: سبحان الله! محدث بود؟ گویا محدث بودن علی را انکار می‌کرد. در این زمان، ابو جعفر به نزد ما آمد و گفت: به خدا سوگند به درستی، پسر مادرت همین مطلب را می‌دانست. راوی می‌گوید: وقتی ابو جعفر چنین گفت، آن مرد ساکت شد و گفت: این همان چیزی است که ابو الخطاب به خاطر آن هلاک شد، به سبب این که تأویل محدث و نبی را نمی‌دانست. می‌گویم آخر خبر

با اول خبر مناسبت دارد و مناسبت آن مخفی نمی ماند؛ زیرا صدر خبر نشان می دهد که این مطلب در مجلس امام سجاد بوده است و ذیل آن خبر، می رساند که این مطلب بعد از مرگ سجاد در مجلس ابی جعفر بوده است، به خاطر همین مطلب است که بعضی از شارحین، به تفکیک صدر و ذیل این حدیث حکم نموده اند و آن را دو حدیث می دانند. راوی می گوید: گوینده، زیاد بن سوقه است که برای حکم بن سوقه نقل می کند و این حکایت بعد از وفات علی بن حسین در مجلس باقر علیه السلام بود، اما در این بحث، مطلبی هست که نباید مخفی بماند و حق آن است که یا کلینی در نقل خبر دچار اشتباه شده، یا بعضی از نسخه نویسان کتابش اشتباه کرده اند، به گونه ای که از نظر سند و متن، آخر خبری را به ابتدای خبر دیگر وصل نموده اند. نظیر این کار را در گذشته هم، انجام داده اند که نسبت به آن هشدار دادیم. آن مطلب به خاطر این است که صفار با سند دیگری از حران از ابی جعفر علیه السلام گفته: پیامبر خدا فرموده است: دوازده تن از اهل بیت من محدث هستند. بعد عبدالله بن زید که برادر مادری علی بن حسین علیه السلام بود به او گفت: سبحان الله! تا آخر ...

این که عبدالله بن زید، برادر مادری امام سجاد بوده، در این باره ذهبی در کتاب «مختصر تهذیب الکمال» گفته: علی بن حسین اسم مادرش، ام ولد، جاریه ای بوده که نامش، غزاله بود و بعد از شهادت حسین، زید که بنده ی آزاد شده ی حسین بود، او را به عقد خود درآورد و بعد عبدالله بن زید از او به دنیا آمد. در بین مخالفان دروغ پرداز، چنین مشهور شده است که مادر او شهربانو بود که بعد از به دنیا آوردن وی وقت زایمان وفات یافته است. چنانکه کلینی این مطلب را در بحث ولادت او ذکر کرده است که امام رضا مخالفان را تکذیب کرد و سبب شهرت یافتن مطلب فوق را بیان کرد چنانکه صدوق در کتاب «العیون» در بحث دو دختر یزدگرد که عبدالله بن عامر آن ها را فرستاده بود، از او روایت کرده است که گفت: شهربانو، همسر حسین علیه السلام بود که بعد از ولادت علی بن حسین علیه السلام بعد از زایمان وفات یافت. سپس

بعضی از جاریه‌های پدر، حضانت او را به عهده گرفتند تا علی بن حسین پرورش یافت در حالی که مادری را جز آن جاریه نمی‌شناخت. سپس دانست که او، جاریه‌ی آزاد شده‌ی پدرش است و مردم او را مادر وی می‌نامیدند و گمان کردند که وی - معاذ الله - با مادرش ازدواج کرده است، در حالی که با این جاریه‌ی آزاد شده ازدواج کرده است. قضیه این چنین است که او با بعضی از همسرانش همبستر شد، سپس برای غسل بیرون آمد و این مادر غیر واقعی‌اش به او برخورد کرد، بعد امام به او گفت: اگر راجع به این قضیه - ازدواج - چیزی در دل داری از خدا بترس و به ما اعلام کن. گفت: آری به ازدواج با تو تمایل دارم. بعد امام سجاد، وی را به همسری خود در آورد. به همین سبب، بعضی از مردم گفتند: علی بن حسین، مادر خود را به همسری خویش در آورده است. در بعضی خبرها هم، آمده است که آن زن سریه - کنیز هم‌خواه - برادر علی بن حسین بوده است که او هم علی نام داشت و در جایی به نام «طف» کشته شده است. و گفته شده که مادر عبدالله بن زید به وی شیر داد و او برادر شبیری علی بن حسین بود و ابن داود گفته است: مادر عبدالله با وی نزدیکی کرده و او هم به او علاقه نشان داده تا جایی که او را مادر خود خوانده است و این زن همان است که علی بن حسین او را به عقد خود در آورده است و عبدالملک بن مروان، وی را متهم نموده است به این که او با مادر خود ازدواج کرده است، البته از روی توهم او را مادر وی دانسته در حالی که مادر وی شهربانو بوده که در زمان کودکی امام سجاد وفات یافته است.

(که) ۶۰۸- صفار از عبدالله بن محمد از ابراهیم بن محمد ثقفی از احمد بن یونس جحال

از ایوب بن حسن از قتاده آورده است که به آیه‌ی فوق جمله‌ی: «ولا محدث» را افزود.

(کو) ۶۰۹- صفار از ابی محمد بن عمران از موسی بن جعفر از علی بن اسباط از محمد

بن فضیل از ابی حمزه ثمالی آورده است که گفت: من و سفیره بن سعد در مسجد نشسته بودیم؛ ناگهان حکم بن عینیه به نزد ما آمد و گفت: حدیثی را از ابی جعفر شنیده‌ام که هیچ

احدی آن را نشنیده است، به همین سبب، پرسیدیم: این خبر چیست؟ از گفتن آن خودداری نمود. سپس خودمان نزد ابی جعفر رفتیم و به او گفتیم: البته حکم بن عینیه به ما خبر داد که خبری از تو شنیده است که تا به حال کسی آن را از تو نشنیده است. از گفتن آن خودداری نمود و در جواب ما گفت: آری این طور است؛ علم علی را در آیه‌ای از کتاب خدا یافته‌ایم و بعد آیه‌ی فوق را با افزودن: «**ولا محدث**» تلاوت کرد و منظور از کتاب علی، کتاب خداست که علی بعد از وفات پیامبر آن را جمع‌آوری کرده است و اضافه شدن کتاب به علی مانند اضافه شدن مصحف به عبدالله و ابی است و منظور آن کتاب نیست که جامع احکام است و این مطلب در غایت ظهور است.

(کز) ۶۱۰- مفید، مانند آن خبر را در «اختصاص» از موسی بن جعفر بغدادی از ابن اسباط روایت کرده است.

(کح) ۶۱۱- صفار از علی بن اسماعیل از صفوان بن یحیی از حارث بن مغیره از حرمان آورده است که گفت: حکم بن عینیه از علی بن حسین برایمان حدیث آورد و گفت: «علم علی علیه السلام در آیه‌ای از قرآن قرار دارد و گفت: آن آیه را از ما کتمان کرده است. وی می‌گوید: ما گرد هم جمع می‌شدیم تا قرآن را همخوانی کنیم و مطالبش را یاد بگیریم، چون قرآن را نمی‌شناختیم. گفت: به خانه‌ی ابی جعفر علیه السلام داخل شدم و به او گفتم: حکم بن عینیه از علی بن حسین علیه السلام به ما خبر داد که علم علی در آیه‌ای از قرآن است ولی آن آیه را از ما کتمان می‌کند. بعد گفت: بخوان ای حرمان. من خواندم: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ) ابو جعفر گفت: «**ولا محدث**» را هم قرائت کن.

(کط) ۶۱۲- تفسیر البرهان از ابن شهر آشوب آورد که گفت ابن عباس در قرائت خود «**ولا محدث**» را اضافه کرده است.

(ل) ۶۱۳- سلیم بن قیس هلالی در کتاب خود می‌گوید: از محمد بن ابی‌بکر شنیدم که در تلاوت آیه‌ی فوق «ولا محدث» را اضافه نمود.

(لا) ۶۱۴- محمد بن عباس در تفسیر خود از جعفر بن محمد حسنی از ادريس بن زیاد خیاط از حسن بن محبوب از جمیل بن صالح از زیاد بن سوجه از حکم بن عینیه روایت کرده است که گفت: علی بن حسین علیه السلام به من گفت: ای حکم! آیا می‌دانی کدام آیه است که علی با آن قاتل خود را شناخته و به امور بزرگی هم، آگاه می‌شد و به مردم می‌گفت؟ راوی می‌گوید: گفتم: ای پسر رسول خدا، در باره‌ی آن آیه به ما خبر بده. در جواب گفت: آیه این است: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ - ولا محدث-) گفتم: آیا علی محدث بود. گفت: هر امامی از ما اهل بیت، محدث است.

(لب) ۶۱۵- و از حسین بن عامر از محمد بن حسین از پدرش از صفوان بن یحیی از داود بن فرقد از حارث بن مغیره نضری آورده است که گفت: حکم بن عینیه برایم گفت: به راستی مولایم علی بن حسین علیه السلام تمام چیزهایی که در خبر صفار گفته شد، برایم گفت.

(لج) ۶۱۶- علی بن ابراهیم بعد از ذکر روایت عامه در سبب نزول آیه‌ی مذکور گفته است: به تأکید از ابی‌عبدالله روایت شده که پیامبر گرسنه شد سپس نزد مردی از انصار آمد و به او گفت: آیا نزد تو طعامی هست؟ گفت: آری ای پیامبر خدا و بعد بزغاله‌ای را برایش ذبح کرد و برپانش نمود. پس هنگامی که آن را به رسول خدا نزدیک کرد، آرزو کرد که ای کاش علی و فاطمه و حسن و حسین هم، همراه او بودند. بعد ابوبکر و عمر آمدند و بعد از آن دو، علی آمد و درباره‌ی او این آیه را نازل شد: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ - ولا

محدث-): که منظور از شیطان ابوبکر و عمر هستند - نعوذ بالله - و منظور چیزی که خدا القای شیطانی را به آن نسخ کرده است آمدن علی بعد از ابوبکر و عمر است.

(لد) ۶۱۷- کشی در «رجال» خود از عیاشی از علی بن حسن از عباس بن عامر از ابان بن عثمان از حارث بن مغیره آورده است که گفت: حمران گفت: به درستی حکم بن عینیه از علی بن حسین روایت می‌کند که ما درباره‌ی آیه‌ای از وی سؤال کردیم، اما او به ما خبر نمی‌داد. حمران گفت: از ابی جعفر درباره‌ی علی سؤال کردم. گفت: همانا علی مانند همراه سلیمان و یار موسی است، اما رسول یا نبی نبوده است. سپس آیه‌ی مذکور را با تلاوت کرد، و سپس ابوجعفر علیه السلام ابراز تعجب نمود.

(له) ۶۱۸- کلینی از عده‌ای از اصحاب ما از احمد بن محمد از احمد بن ابی نصر از ثعلبه بن میمون از زرارہ نقل کرده است که گفت: درباره‌ی این آیه: **(وکان رسولا نبیا)**: سؤال کردم و گفتم: رسول و نبی چیست؟ گفت: نبی آن است که وحی را در خواب می‌بیند. بعد مطلب را ادامه داد تا این که گفت: ابو جعفر آیه‌ی قبلی را تلاوت کرد با اضافه کردن **(ولا محدث)**

(لو) ۶۱۹- و از احمد بن محمد و محمد بن یحیی از محمد بن حسین از علی بن حسان از ابی فضال از علی بن یعقوب هاشمی از مروان بن مسلم بن برید از ابی جعفر و ابی عبدالله، تلاوت آیه‌ی فوق روایت شده است البته با اضافه کردن **(ولا محدث)**

(لز) ۶۲۰- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ و منسوخ قرآن» گفته است که امام صادق، آیه‌ی فوق را با همان شیوه قرائت کرد و گفت: منظور از «محدث» ائمه است. بعضی از مفسران بعد از وارد نمودن مجموعه‌ای از اخبار، چیزی گفته‌اند که لفظ آن، این است: این خبرها و آنچه صفار از طرق متعدد و در مواضع مختلف آن‌ها را روایت کرده دلالت دارند

بر این که: کلمه‌ی (ولا محدث) همان است که جبرئیل از جانب پروردگار آن را نازل کرد و همان است که در مصحف امامان است، و در بعضی از آن‌چه صفار در کتاب «بصائر» روایت کرده است، گفته شده که آن قرائت، قرائت قتاده است که از نامداران عامه-اهل سنت- است و اختلاف این اخبار در این است که (مِنْ قَبْلِكَ) در بعضی خبرها ساقط شده و در بعضی هم قبل به خاطر ظرفیت منصوب شده و حرف جر از آن حذف گردیده، اما در اکثر خبرها حرف جر «مِنْ» آمده است شاید حمل بر این شود که امام آیه را در اخبار سقوط بر معنی نقل نموده است، یا بعضی از راویان در نقل آن سهو کرده‌اند که سخن در این باره فائده‌ای ندارد. می‌گوییم کلمه‌ی مِنْ در همه‌ی اخبار این باب، موجود است جز در خبری که کلینی آن را روایت کرده است و این اخبار چنان‌که گفته شد: بر سقوط صراحت دارند و مولی محمد صالح در شرح «الکافی» و علامه مجلسی در «البحار» و «مرآة العقول» و دیگران نیز، به این مطلب تصریح کرده‌اند و محدث به فتح دال، به کسی گفته می‌شود که ملائکه به وی خبر دهند و در کتاب «نفس الرحمن» آن را توضیح داده‌ایم.

سوره‌ی مؤمنون

(الف) ۶۲۱- سیاری از ابی طالب از مردی از ابی‌عبدالله آورده است که آیه‌ی: ﴿فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ (مؤمنون: ۱۴) در واقع (فتبارک الله رب العالمین) است.

(ب) ۶۲۲- طبرسی در «الشواذ» گفته است: قرائت پیامبر و ابن عباس: (يَا تُونَ مَا أَتُوا) با قصر است. می‌گوییم: آن‌چه در «الکافی» از امام صادق درباره‌ی این آیه روایت کرده‌اند، بر این قرائت دلالت می‌کند: (وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ - يَا تُونَ مَا أَتُوا) و این،

اشاره به بیم و امید آنان است؛ زیرا از خدا می‌ترسند که اعمالشان را نپذیرد و از طرفی هم، امید به قبول اعمال خود دارند. و در تفسیر محمد بن عباس به نقل از امام صادق آمده است که در معنی آیه‌ی فوق گفت: انجام می‌دهند آنچه انجام داده‌اند در حالی که می‌دانند، اعمال آنان بدون پاداش نمی‌ماند و در همان تفسیر از صادق نقل شده است که گفت: عمل می‌کنند و به ثواب آن هم علم دارند و در تفسیر علی بن ابراهیم هم: (وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا) آمده است و گفته است: منظور از (مَا آتَوْا) عبادت و طاعت است و در «الکافی» چیزی نزدیک و شبیه به آن آمده است و در «محاسن» از صادق: «یعملون ما عملوا» آمده و طبرسی گفته است: معنی (يُؤْتُونَ مَا آتَوْا) آن است که آن‌ها اموال و اشیاء می‌بخشند، ولی بیم دارند که مورد قبول خداوند واقع نشود و معنی (يُؤْتُونَ مَا آتَوْا) این است که عمل انجام داده‌اند، اما می‌ترسند که خداوند آن را قبول نکند.

سوره‌ی نور

(الف) ۶۲۳- آیه‌ی رجم از این سوره ساقط شده و در دلیل سوم ذکر طرق آن گذشت.
 (ب) ۶۲۴- سیاری گفته است و در نامه‌ی ابی عبدالله علیه السلام به مفضل بن عمر آمده است که آیه‌ی ذیل این چنین نوشته شده است: (إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصِنِينَ الْغَافِلِينَ لَعْنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ) (به جای المحصنات الغافلات المحصنين الغافلين آورده).

(ج) ۶۲۵- طبرسی گفته است: از علی علیه السلام به همزه روایت شده است که اشتباه است و در سوره‌ی بقره در باره‌ی آن بحث کردیم.

(د) ۶۲۶- سیاری از حماد از حریز آورده است که ابو عبدالله آیه‌ی بعدی را این چنین خواند: (وَلَيْسَتْ عَفِيفِ الدِّينِ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا - بِالْمَتْعَةِ - حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) قرآن این طور است.

(ه) ۶۲۷- و از حماد بن حریز از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که آیه‌ی بعدی را این چنین خواند: (فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ - لَهْنٌ - غَفُورٌ رَحِيمٌ).

(و) ۶۲۸- طبرسی در «الشواذ» گفته است: قرائت ابن عباس و سعید بن جبیر (فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ - لَهْنٌ - غَفُورٌ رَحِيمٌ) است.

(ز) ۶۲۹- علی بن ابراهیم گفته است: ابو عبدالله گفت: در آیه‌ی ۴۵، این قسمت: (وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَكْثَرِ مِنْ ذَلِكَ) بعد از (عَلَى أَرْبَعٍ) ساقط شده است.

(ح) ۶۳۰- سیاری از ابن اسباط از ابن بکیر از ابی بصیر آورده است که گفت: ابو جعفر علیه السلام نیز، (وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَكْثَرِ مِنْ ذَلِكَ) را به آیه‌ی فوق، افزود.

(ط) ۶۳۱- طبرسی گفته است: ابو جعفر (وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَكْثَرِ مِنْ ذَلِكَ) را قرائت کرد.

(ی) ۶۳۲- طبرسی گفته است: ابو جعفر و ابو عبدالله: (يَضَعْنَ مَنْ ثِيَابِهِنَّ) خواندند و همان قرائت از ابن عباس و سعید بن جبیر نیز، روایت شده است.

(یا) ۶۳۳- کلینی از علی بن ابراهیم از پدرش از حماد بن عیسی از حریز بن عبدالله از ابی عبدالله روایت کرده است که: (يَضَعْنَ مَنْ ثِيَابِهِنَّ) خواند. در حالی که در قرآن کلمه‌ی مَنْ نیامده است.

(یب) ۶۳۴- سعد بن عبدالله در کتاب مذکور گفت: مردی آیهی فوق را چنین خواند:

﴿وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ

ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ﴾ (نور: ۶۰) «و زنان از کار افتاده‌ای که امید به ازدواج ندارند، گناهی بر آنان نیست که لباسهای (رویین) خود را بر زمین بگذارند، بشرط اینکه در برابر مردم خودآرایی نکنند».

ابو عبدالله گفت: قبل از «ثیاب» واژه‌ی «مِنْ» اضافه کن.

سوره‌ی فرقان

(الف) ۶۳۵- علی بن ابراهیم از محمد بن عبدالله از پدرش از محمد بن حسین از محمد بن سنان از عمار بن مروان از منخل بن جمیل رقی از جابر بن یزید جعفی آورده که گفت: ابو جعفر علیه السلام گفت: جبرائیل علیه السلام این آیه‌ی را این چنین بر پیامبر خدا نازل کرد: (وَقَالَ الظَّالِمُونَ - لَأَلْ مُحَمَّدٌ حَقَّهُمْ - إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا).

(ب) ۶۳۶- محمد بن عباس از محمد بن قاسم از احمد بن محمد سیاری از احمد بن خالد از محمد بن علی صیرفی از محمد بن فضیل از ابی حمزه ثمالی از ابی جعفر محمد بن علی علیه السلام آورده است که آیه‌ی فوق را چنین خواند: (وَقَالَ الظَّالِمُونَ - لَأَلْ مُحَمَّدٌ حَقَّهُمْ - إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا).

(ج) ۶۳۷- علی بن ابراهیم از محمد بن همام از جعفر بن محمد بن مالک از محمد بن مثنی از پدرش از عثمان بن زید از جابر بن یزید از ابی جعفر، مانند آن را روایت کرده است.

(د) ۶۳۸- سیاری از محمد بن فضیل از ابی حمزه و از ابی سیف از برادرش از پدرش از ابی حمزه از ابی جعفر علیه السلام آورده است که گفت: جبرائیل این آیه را همین گونه بر محمد نازل کرد.

(ه) ۶۳۹- فرات بن ابراهیم از جعفر بن محمد فزاری به طور معنعن از ابی جعفر آورده است که گفت: از وی شنیدم که می گفت: جبرائیل این آیه را این چنین بر محمد نازل کرد و مانند آن را آورد.

(و) ۶۴۰- سعد بن عبدالله در باب آیات تحریف شده از کتاب خود می گوید که استادان خودش از ابی جعفر روایت کرده اند که جبرائیل این آیه را این چنین نازل کرد: (وَقَالَ الظَّالِمُونَ - لَالِ مُحَمَّدٍ حَقَّهُمْ - إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا).

(ز) ۶۴۱- طبرسی گفته است: ابو جعفر و زید به نقل از یعقوب، «إِنْ تُتَّخَذَ» را با ضم نون و فتح خاء خواندند و این قرائت، قرائت زید بن ثابت و ابی درداء است و از جعفر بن محمد بن علی علیه السلام و زید بن علی نیز، روایت شده است و دیگران با فتح نون و کسر خاء خوانده اند.

(ح) ۶۴۲- طبرسی در باره ی این آیه ﴿وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ...﴾ گفته است: یمشون فی الأسواق با ضم یاء و شین مشدد از علی علیه السلام روایت شده است. در حالی که در قرآن، یمشون با فتح یاء و تخفیف شین است.

(ط) ۶۴۳- علی بن ابراهیم گفت: ابو جعفر گفته است: (يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ - عَلِيًّا وَلِيًّا) خوانده شده است.

(ی) ۶۴۴- سیاری از ابن محبوب از ابی ایوب حذاء از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که گفت: جبرئیل این آیه را این چنین بر محمد نازل کرد و به همان گونه در

مصحف علی بن ابی طالب قرار دارد: (يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ - زُفَر - خَلِيلًا) (به جای فلانا زفراً آورده است).

(یا) ۶۴۵- و از برقی از خلف بن حماد از ابی بصیر از ابی عبدالله آمده است که گفت: به درستی که در کتاب-قرآن- تغییرات بزرگی هست و شما هم آن را می‌فهمید به گونه‌ای که با کنایه معرفی می‌گردد و مکنی عنه تغییر داده شده است؛ مثلاً: خداوند متعال نام مردی را ذکر کرده است اما آنان لفظ فلاناً را به کنایه از اسم آن مرد ذکر نموده‌اند و گفته‌اند:

﴿يَوَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا﴾ (فرقان: ۲۸).

(یب) ۶۴۶- و از محمد بن اسماعیل از محمد بن غذافر از جعفر بن محمد طیار از ابی الخطاب از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که گفت: خداوند در کتابش از کنایه استفاده نکرده است که ﴿يَوَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا﴾ بگوید. برای تأیید این مطلب، در مصحف علی علیه السلام به جای فلاناً، زفر آمده است که روزی ظاهر می‌شود.

(یج) ۶۴۷- و از حماد از حریر از مردی از ابی جعفر آمده است که آیه‌ی (۲۷) چنین می‌خواند: (وَيَوْمَ يَعِضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ - و - يَقُولُ يَا لَيْتَنِي - لَمْ أَتَّخِذْ - زُفَر - خَلِيلًا). (ید) ۶۴۸- از محمد بن عباس از جعفر بن محمد طیار از ابی الخطاب از ابی عبدالله، مانند خبر سیاری آمده است.

(ه) ۶۴۹- از محمد بن جمهور از حماد بن عیسی از حریر از مردی از ابی جعفر آمده است که گفت: و ... مانند خبر قبلی را ذکر کرد.

(یو) ۶۵۰- طبرسی در «الاحتجاج» در خبری از زندیقی که - به گمان خود درباره‌ی آیه‌های ضد و نقیض قرآن از امیر المؤمنین علیه السلام سؤال شد، ایشان هم در پاسخ گفت: «نام

بردن افراد منافق دارای جنایات بزرگ کار خداند متعال نیست بلکه کار تغییر دهندگان و تبدیل کنندگان است؛ آنانی که قرآن را چند دسته کرده‌اند. (خبر)

(ز) ۶۵۱- طبرسی گفته است: مسلم بن محارب (فدمر انهم تدمیرا). را با نون تأکید

ثقیله قرائت کرد و این از علی علیه السلام هم روایت شده است: (فدمراهم تدمیرا).

(یح) ۶۵۲- کلینی از احمد بن مهران از عبدالعظیم از محمد بن فضیل از ابی حمزه از ابی

جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: جبرائیل این آیه را این چنین نازل کرده است: (فأبی

أكثر الناس - بولاية علی - إلا كفورا).

(یط) ۶۵۳- شیخ شرف الدین در «کنز الآیات» از محمد بن علی از محمد بن فضیل از

ابی جعفر علیه السلام، مانند آن را بدون تفاوت روایت نموده است.

(ک) ۶۵۴- محمد بن عباس از محمد بن جمهور از حسین بن محبوب از ابی ایوب حذاء

از ابی بصیر آورده است که گفت: به ابی عبدالله علیه السلام گفتیم: ﴿وَأَجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا

﴿۷۴﴾ گفت: امر بزرگی را خواسته‌ای. این آیه در اصل: (واجعل لنا من المتقين إماما)

است.

(کا) ۶۵۵- علی بن ابراهیم از پدرش از جعفر بن ابراهیم از ابی الحسن امام رضا علیه السلام

آورده است که گفت: ابی بصیر نزد ابی عبدالله آیه‌ی بعدی را چنین خواند:

﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا﴾

(فرقان: ۷۴)

﴿۷۴﴾

«و کسانی که می‌گویند: پروردگارا! همسران و فرزندان به ما عطاء فرما باعث روشنی

چشمانمان گردند، و ما را پیشوای پرهیزگاران گردان.»

بعد ابو عبدالله گفت: امر بزرگی را از خدا خواسته‌اند؛ یعنی، از خداوند خواسته‌اند آنان را برای متقین امام گردانند. بعد به او گفته شد: ای پسر رسول خدا، این مطلب چگونه است؟ در جواب گفت: خداوند در اصل چنین نازل کرده است: (وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا مِنَ الْمُتَّقِينَ - إِمَامًا).

(کب) ۶۵۶- طبرسی گفته است: در قرائت اهل بیت: (- وَاجْعَلْ لَنَا مِنَ الْمُتَّقِينَ - إِمَامًا). آمده است.

(کج) ۶۵۷- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن» گفته است: و مثل آن است این آیه: (وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا مِنَ الْمُتَّقِينَ - إِمَامًا). بعد ابو عبدالله علیه السلام گفت: همانا درخواست بزرگی از خدا داشتند، از او خواستند آنان را پیشوای پرهیزگاران گردانند، نه چنین نیست، از او خواستند در میان پرهیزگاران آنان را پیشوا گردانند، پس (واجعلنا من المتقین إماماً) بخوان». در این نسخه این طور است اما خالی از نقص نیست.

سوره‌ی شعراء

(الف) ۶۵۸- سیاری از ابن سیف از برادرش از پدرش از عبدالکریم بن عمیر از سلیمان بن خالد آورده است که گفت: نزد ابی عبدالله بودیم که در میان مردم (شافعین ولا صدیق حمیم) را خواند.

(ب) ۶۵۹- و از ابن فضال از ابن بکیر از زرارہ از ابی عبدالله آمده است که این آیه را چنین خواند: (وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ - ورهطک منهم المخلصین)
 (ج) ۶۶۰- علی بن ابراهیم از امام صادق آورده است که گفت: (ورهطک منهم المخلصین) نازل شد.

(د) ۶۶۱- صدوق در «العیون» و «الأمالی» از ابن شاذویه مؤدب و جعفر بن محمد بن سرور از محمد حمیری از پدرش از ریان بن صلت از امام رضا علیه السلام در یک حدیث طولانی آورده است که علماء گفتند: به ما بگو، آیا خداوند اصطفاء - برگزیدن - را در قرآن تفسیر کرده است؟ امام رضا گفت: در ظاهر نه، در باطن اصطفاء را در دوازده جا تفسیر کرده است. جای اول در (وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ - ورهطک منهم المخلصین) است. و در قرائت ابی بن کعب هم همین آمده است و در مصحف عبدالله بن مسعود ثابت است.

(ه) ۶۶۲- فرات بن ابراهیم گفته است: حسین بن سعید، به طور معنعن از ابی جعفر از پدرش علیه السلام آورد که گفت: پیامبر فرمود: (وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ - ورهطک منهم المخلصین)

(و) ۶۶۳- محمد بن عباس از عبدالله بن زید از اسماعیل بن اسحاق راشدی و علی بن محمد بن خالد دهان از حسن بن علی بن عفان، گفت: ابو زکریا یحیی بن هاشم شمساری از محمد بن عبدالله بن علی بن ارفع برایمان حدیث آورد و گفت: به درستی پیامبر خدا بنی عبدالمطلب را در شعب ابی طالب جمع آوری کرد. راوی مطلب را ادامه داد و به آنان گفت: بی گمان خداوند مرا فرموده است: «وأنذر عشیرتی الأقربین ورهطی المخلصین وأنتم عشیرتی الأقربون ورهطی المخلصون» و شما عشیره و نزدیکان و گروه مخلص من هستید. (خبر)

(ز) ۶۶۴- و از محمد بن حسین خثعمی از عباد بن یعقوب از حسن بن حماد از ابی الجارود به نقل از ابی جعفر علیه السلام (ورهطک منهم المخلصین) است و منظور علی و حمزه و جعفر و حسن و حسین و آل محمد است.

(ح) ۶۶۵- علی بن ابراهیم گفته است: در آیه‌ی مذکور منظور از (ورهطک منهم المخلصین) علی بن ابی طالب و حمزه و جعفر و حسن و حسین و ائمه از آل محمد هستند. و در بعضی از نسخه‌ها آمده است: ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ (شعراء: ۲۱۴) پس رهط و گروه مخلص علی علیه السلام است تا آخر ...

(ط) ۶۶۶- محمد بن عباس در تفسیر خود بنابر آنچه از سید بزرگوار علی بن طاوس در «سعد السعود» نقل کرده است از محمد بن هوبه باهلی از ابراهیم بن اسحاق نهاوندی از عمار بن حماد انصاری از عمر بن شمر از مبارک بن فضاله و عامه هم از حسن پسر مردی از یاران پیامبر روایت کرده‌اند که آن مرد گفت: به درستی گروهی بعد از واقعه‌ی جمل بعضی از کارهای علی مورد انتقاد قرار دادند. آن مرد وقتی حدیث را از حسن شنید، گفت: وای بر شما! چه می‌خواهید، علی پیشتازترین کسی بود که به خدا و به آنچه پیامبر از نزد خدا آورد ایمان آورد و اقرار نمود و من هم نفر دهم از فرزندان عبدالمطلب بودم که علی بن ابی طالب علیه السلام به نزد ما آمد و گفت: دعوت رسول خدا را فردا در منزل ابی طالب اجابت کنید. در ادامه‌ی بحث گفت: پیامبر فرمود: خداوند مرا به سوی همه‌ی مردم فرستاد و بر من چنین نازل نمود: ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ - و رهطک منهم المخلصین).

(ی) ۶۶۷- طبرسی گفته است و در قرائت ابن مسعود آمده است: ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ

الْأَقْرَبِينَ﴾ - و رهطک منهم المخلصین) از ابی عبدالله علیه السلام روایت شده است.

(یا) ۶۶۸- علی بن ابراهیم گفته است: سپس دشمنان اهل بیت و ستم کنندگان به آنان را ذکر کرد و گفت: (وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا - آل محمد حقهم - أَيُّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ) به خدا سوگند این گونه نازل شد و آن را در صدر کتاب خود در میان آیاتی که در قرآن تحریف شده، آورده است.

(یب) ۶۶۹- سیاری از برقی از بعضی از یارانش از ابی عبدالله علیه السلام آیهی فوق را چنین تلاوت کرد: (وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا - آل محمد حقهم - أَيُّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ)
(یج) ۶۷۰- طبرسی در جوامع به نقل از امام صادق علیه السلام آیهی (وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا - آل محمد حقهم - أَيُّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ) را این گونه قرائت کرد.

سورهی نمل

(الف) ۶۷۱- طبرسی گفته است که علی بن حسین علیه السلام و قتاده مبصره به فتح میم و صاد خواندند.

(ب) ۶۷۲- سیاری از برقی از افراد زیادی از ائمه روایت کرده است که آیهی ﴿عَلَّمَنَا مَنَظِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ...﴾ بدون «مِن» قرائت کرده‌اند.

(ج) ۶۷۳- صفار در خبر و سابع از «بصائر» از احمد بن محمد بن محمد بن خلف از بعضی از مردان خود از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که گفت: مردی نزد ابی عبدالله این آیه را تلاوت کرد: ﴿عَلَّمَنَا مَنَظِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ﴾ (۱۶) ابو عبدالله گفت: حرف «مِن» ندارد و در اصل (وَأُوتِينَا كُلِّ شَيْءٍ) است.

(د) ۶۷۴- سیاری از محمد بن علی از احمد بن محمد از هشام بن سالم از جابر از ابی جعفر علیه السلام آورده است که این آیه را چنین خواند: (وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا - بِالْإِيمَانِ وَبِمُحَمَّدٍ - عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ).

(ه) ۶۷۵- و از ابی بصیر از ابی جعفر علیه السلام آورده است که گفت: به ابو جعفر گفتم: بعضی از مردم می‌خوانند: ﴿دَابَّةٌ مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ...﴾ (نمل: ۸۲) ابو جعفر گفت: خداوند مجروح کند کسی را که تکلمهم می‌خواند، باید یکلهم خوانده شود.

(و) ۶۷۶- طبرسی در جوامع خود به نقل از امام باقر علیه السلام گفته است: خداوند مجروح کند کسی را که تکلمهم خوانده است، بلکه یکلهم است. و طبرسی در مجمع گفته است: ابن عباس و سعید بن جبیر و مجاهد و جحدری و ابن زرعه تکلمهم با (تاء) و تخفیف خوانده‌اند و گفته است: کسی که تکلمهم خوانده است معنی آن، این است که آن‌ها را مجروح کند و بخورد.

سوره ی عنکبوت

(الف) ۶۷۷- طبرسی گفته است: حضرت علی علیه السلام ﴿فَلْيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلْيَعْلَمَنَّ

الْكَاذِبِينَ﴾ (عنکبوت: ۳) را با ضم یاء و کسر لام هر دو «یعلمن» است و همین قرائت از جعفر بن محمد علیه السلام و محمد بن عبدالله بن عبدالله بن حسن روایت شده است و زهری در: «ولیعلمن الکاذبین» با آنان موافقت کرده است.

سوره ی روم

(الف) ۶۷۸- سیاری از محمد بن علی از ابن اسباط از ابی جعفر علیه السلام آورده است که گفت: به ابوجعفر گفتم که زهری رضی الله عنه **﴿ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَتْ...﴾** (روم: ۲۷) را (ثم یعیده و هو هین) می خواند، در جواب گفت: چنان است که زهری گفته است.

(ب) ۶۷۹- و از منصور بن حازم روایت است که گفت: در حضور ابی عبدالله این آیه را خواندم: **﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَتْ عَلَيْهِ﴾** (۲۷) گفت: این قرائت درست نیست؛ در واقع این گونه نازل شده است: (و هو هین علیه) زیرا اگر چیزی برای او اهون - آسانتر - از چیز دیگری باشد، به یقین، انجام دیگری برای او سخت تر خواهد بود.

(ج) ۶۸۰- از امیر المؤمنین علیه السلام آمده است که نزد خودش خواند: **﴿إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا﴾** (انعام: ۱۵۹)، بعد گفت: اگر دچار تفرقه ی دینی می شدند بر خدا آسانتر بود اما آنان که خدا نفرینشان کند از دینشان جدا شدند پس در اصل نزول: (فارقوا دینهم) است نه (فرقوا دینهم)؛ و طبرسی این قرائت را به حمزه و کسائی نسبت داده است.

(د) ۶۸۱- طبرسی می گوید: از علی علیه السلام و ابن عباس و ضحاک در آیه ی ۴۸ **﴿يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ...﴾** (روم: ۴۸) به جای (من خلاله) (من خلله) آمده است.

(هـ) ۶۸۲- سیاری از ابن سیف از برادرش از پدرش از ابی بصیر آورده است که گفت: از ابی عبدالله شنیدم که آیه‌ی: ﴿وَلَا يَسْتَخِفَّنكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ﴾ (۶۰) را (لا یستفزنک) می‌خواند.

سوره‌ی لقمان

(الف) ۶۸۳- طبرسی می‌گوید: جعفر بن محمد علیه السلام ﴿وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ...﴾ (لقمان/۲۷) را (والبحر مداده) می‌خواند.

(ب) ۶۸۴- سیاری از محمد بن علی از ابی فضال از حماد بن عثمان از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که این آیه را این چنین خواند: (ولو أن ما في الأرض من شجرة أقلام والبحر مداده).

سوره‌ی سجده

(الف) ۶۸۵- طبرسی می‌گوید: و علی علیه السلام و ابن عباس و ابان بن سعید بن عاص و حسن با اختلافی: ﴿أَءِذَا ضَلَلْنَا...﴾ (سجده: ۱۰) را با ضاد و کسر لام خواندند؛ اما در قرآن با فتح لام آمده است.

(ب) ۶۸۶- طبرسی می‌گوید: در «شواذ» از پیامبر صلی الله علیه و آله و ابی هریره ﴿قُرْءَةُ أَعْيُنٍ﴾ (۱۷) را (قرات أعین) است.

سوره‌ی احزاب

(الف) ۶۸۷- طبرسی می‌گوید: از ابی و ابن مسعود و ابن عباس روایت است که می‌خواندند:

(النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ — وَهُوَ أَبْ لِهَمْ -) و در مصحف ابی، چنین آمده است و همان مطلب از ابی جعفر و ابی عبدالله علیه السلام روایت شده است. (ب) ۶۸۸- علی بن ابراهیم گفت: (وَهُوَ أَبْ لِهَمْ) نازل شده است.

(ج) ۶۸۹- شیخ طوسی در آخر باب خمس از کتاب «تهذیب» از ابی عقده از محمد بن مفضل از وشا از عبدالکریم بن عمرو خثعمی از عبدالله بن ابی یعفور و معلی بن خنیس از ابی الصامت از ابی عبدالله آورده و گفته است که بزرگ ترین گناهان هفت گناه است، مطلب را ادامه می‌دهد تا این که می‌گوید: و اما عقوق والدین خداوند در کتاب خود می‌فرماید: (النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ — وَهُوَ أَبْ لِهَمْ) اما مردم با بدرفتاری با فرزندان، پیامبر را که پدر معنوی و دینی آنهاست مورد عقوق و بدرفتاری قرار دادند. (خبر)

(د) ۶۹۰- سیاری از جعفر بن محمد از مدائنی از ابی عبدالله قرائت «وَهُوَ أَبْ لِهَمْ» را نقل کرده است.

(ه) ۶۹۱- سعد بن عبدالله قمی در «بصائر» خود می‌گوید: چنان‌که حسن بن سلیمان حلی شاگرد شهید از وی نقل می‌کند، از قاسم بن ربیع وراق و محمد بن حسین بن ابی الخطاب از محمد بن سنان از صباح مدائنی از مفضل بن عمر روایت شده است که نامه‌ای به ابی عبدالله نوشت، سپس جواب ابی عبدالله آمد که بس طولانی بود و گفته است: خدا

می‌فرماید: (النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ — وهو أب لهم -) سپس گفته بود: پس همسران پیامبر را نکاح نکنید.

(و) ۶۹۲- صفار از علی بن ابراهیم بن هاشم از قاسم بن ربیع از محمد بن سنان از مفضل، مانند آن را روایت کرده است.

(ز) ۶۹۳- فرات بن ابراهیم در تفسیر خود از جعفر بن محمد فزاری، به طور معنعن از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که بزرگ‌ترین گناهان کبیره، هفت گناه است: اول، شرک به خدای بزرگ؛ بعد مطلب را ادامه می‌دهد تا این که می‌گوید: اما درباره‌ی عقوق و بدرفتاری با والدین خداوند می‌فرماید: (النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ — وهو أب لهم -) پس عقوق و بدرفتاری با پیامبر نافرمانی فرزندان اوست.

(ح) ۶۹۴- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن» گفته است: امام صادق آیه: (النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ — وهو أب لهم -) را خواند.

(ط) ۶۹۵- علی بن ابراهیم آیه‌ی (۲۵) را چنین خواند: (وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ - بعلى بن أبى طالب - وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا).

(ی) ۶۹۶- محمد بن عباس از علی بن عباس از ابی سعید عباد بن یعقوب از فضل بن قاسم بزاز از سفیان ثوری از زید نامی از مره از عبدالله بن مسعود آورده است که کلمات بعلى بن ابی طالب را به آیه‌ی فوق می‌افزود و چنین می‌خواند (وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ - بعلى بن أبى طالب - وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا). این روایت به طرق دیگری در بحث مصحف عبدالله بن مسعود، ذکر شد.

(یا) ۶۹۷- سیاری از جعفر بن محمد از مدائنی از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که کلمات «بعلی بن ابی طالب» را در آیهی فوق قرائت کرده است.

(یب) ۶۹۸- و از یونس از ابی حمزه از فیض بن مختار روایت کرده است که گفت: از ابی عبدالله علیه السلام درباره قرآن سؤال شد؛ وی در جواب گفت: چیزهای عجیبی در قرآن وجود دارد؛ از جمله: (وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ - بعلی بن ابی طالب-).

(یا) ۶۹۷- سیاری از جعفر بن محمد از مدائنی از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که کلمات علی بن ابی طالب را در آیهی فوق قرائت کرده است.

(یب) ۶۹۸- و از یونس از ابی حمزه از فیض بن مختار روایت کرده است که گفت: از ابی عبدالله علیه السلام درباره قرآن سؤال شد، وی در جواب گفت: چیزهای عجیبی در قرآن وجود دارد و از جملهی آن عجایب، آیهی فوق (وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ - بعلی بن ابی طالب) است با افزایش کلمات است.

(بیج) ۶۹۹- علی بن ابراهیم از حسین بن محمد از معلى بن محمد از احمد بن نصر از محمد بن مروان خبری را روایت کرده و آن را به امامان ارجاع داده است و طبق این خبر، این آیه این چنین قرائت شده است: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا - لَا تَوَدُّوا رَسُولَ اللَّهِ فِي عَالِي الْأُمَمَةِ - كَمَا آذَوْا مُوسَى فَبَرَّاهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا) در حالی که در قرآن به این شکل است: (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّاهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا).

(ید) ۷۰۰- کلینی از حسین بن محمد، مانند آن را روایت کرده است.

(یه) ۷۰۱- سیاری از برقی از احمد بن نصر از ابن مروان، مانند آن را روایت کرده است.

(یو) ۷۰۲- علی بن ابراهیم از حسین بن محمد از معلى بن محمد از علی بن اسباط از

علی بن ابی حمزه از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که این آیه را چنین خواند:

(ومن يطع الله ورسوله - في ولاية علي والأئمة من بعده - فقد فاز فوزاً عظيماً)
این گونه نازل شد.

(یز) ۷۰۳- کلینی از حسین بن محمد، مانند آن را آورده است.

(یح) ۷۰۴- سیاری از ابن اسباط از ابن ابی حمزه، مانند آن را روایت کرده است.

(یط) ۷۰۵- محمد بن عباسی از احمد بن قاسم از احمد بن محمد سیاری از محمد بن علی از ابن اسباط از ابن ابی حمزه از ابی بصیر به نقل از ابی عبدالله علیه السلام آیه‌ی فوق را به همان شیوه قرائت کرد.

(ک) ۷۰۶- طبرسی در جوامع خود می‌گوید: در قرائت‌های شاذه (زوجتکها) خوانده شده است و این قرائت اهل بیت است و صادق گفته است: این آیه را جز این گونه، بر پدرم قرائت نکردم تا این که گفت: علی هم جز این گونه آن را بر پیامبر قرائت نکرد. می‌گویم در گذشته گفته شد که سوره‌ی احزاب از سوره‌ی بقره طولانی‌تر بود و آنان تحریفش نمودند و بعضی از محققان، به اختلال ترتیب در آیه‌ی تطهیر و عدم ربط آن به سابق و لاحق خود تصریح نموده‌اند؛ در حالی که سابق و لاحق آیه‌ی تطهیر با هم ارتباط دارند و در کتب امامیه در این باره وجوهی ذکر شده است.^۱

(کا) ۷۰۷- سعد بن عبدالله در کتاب مذکور آورده است که امام صادق خواند: (الشیخ والشیخه فارجموها البتة فإنهما قد قضيا الشهوة). در حالی که چنین چیزی در قرآن نیست.

۱ - (آیه‌ی تطهیر) سورة احزاب، آیه ۳۳.

(کب) ۷۰۸- صدوق در کتاب «فقیه» گفت: هشام بن سالم از سلیمان بن خالد گفت: به ابی عبدالله علیه السلام گفتم: در قرآن رجم هست. گفت: آری. گفتم: چگونه است. گفت: (الشیخ والشیخه فارجموها البتة فإنهما قد قضيا الشهوة)

سورهی سبأ

(الف) ۷۰۹- علی بن ابراهیم در سیاق داستان سلیمان علیه السلام این آیه را قرائت می‌کند: (فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتْ - الْإِنْسُ وَ - الْجِنُّ - لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ). این آیه، چنین نازل شد و آن، به این صورت بود که انسان‌ها می‌گفتند: جن‌ها غیب می‌دانند؛ و وقتی که سلیمان وفات یافت و بعد از مدتها بر زمین افتاد، دانستند که اگر جن‌ها، غیب می‌دانستند، یک سال تمام، برای سلیمان کار نمی‌کردند؛ در حالی که او مرده بود و ایشان به وهم خود او را زنده می‌دانستند.

(ب) ۷۱۰- صدوق در کتاب‌های «عیون» و «اکمال» از احمد بن زیاد بن جعفر از علی بن ابراهیم از پدرش از علی بن معبد از حسین بن خالد از ابی الحسن علی بن موسی امام رضا علیه السلام از پدرش موسی بن جعفر از پدرش جعفر بن محمد علیه السلام در آخر یک حدیث طولانی می‌گوید: امام صادق گفت: به خدا سوگند در آیهی فوق، کلمه‌ی (الْإِنْسُ) هم وجود داشته است.

(ج) ۷۱۱- سیاری از برقی از حماد بن عیسی از حریر از ابی عبدالله و ابی جعفر علیه السلام روایت کرد که (فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتْ - الْإِنْسُ وَ - الْجِنُّ - لَوْ كَانُوا...) را قرائت کردند.

(د) ۷۱۲- طبرسی گفته است که ابن عباس و ضحاک (تَبَيَّنَتْ - الْإِنْسُ..) خواندند و این قرائت علی بن حسین و ابی عبدالله علیهما السلام است.

(هـ) ۷۱۳- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن» گفته است: مردی آیهی ﴿فَلَمَّا خُرَّ تَبَيَّنَتْ الْجِنَّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ﴾ (سبأ: ۱۴) «هنگامی که سلیمان فرو افتاد، فهمیدند که اگر آنان از غیب مطلع می‌بودند، در عذاب خوار کننده باقی نمی‌ماندند».

ابی عبدالله علیه السلام گفت: مگر جن غیب می‌دانستند، آن‌ها غیب نمی‌دانستند. آن مرد گفت: پس آیه چگونه است؟ امام گفت: آیه چنین نازل شد: (فَلَمَّا خُرَّ تَبَيَّنَتْ - الْإِنْسُ وَ - الْجِنَّ - لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ).

(و) ۷۱۴- سیاری از ابن محبوب از جمیل بن صباح از سدیر از ابی جعفر علیه السلام آورده است که این آیه، را چنین قرائت کرد: (ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا - نِعْمَةُ اللَّهِ - وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ).

سوره یس

(الف) ۷۱۵- کلینی در باب ذنوب-گناهان- از حسین بن محمد از محمد از معلی بن محمد از وشا از علی بن ابی حمزه از ابی بصیر از ابی جعفر علیه السلام آورده است که گفت: از او شنیدم که می‌گفت: از گناهان کوچک پرهیز کنید؛ زیرا کسی آن‌ها را جستجو می‌کند. می‌گوید: یکی از شما گناهی می‌کند و بعد از خدا آمرزش می‌طلبید؛ همان خداوند بزرگ می‌فرماید: (سَنَكْتُبُ مَا قَدُمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ). (که در قرآن (ونکتب) آمده است.

(ب) ۷۱۶- سیاری گفته است: در حدیث دیگری از ائمه: (سَنَكْتُبُ مَا قَدَمُوا

وَأَثَارَهُمْ) روایت شده است

(ج) ۷۱۷- کتاب جعفر بن محمد بن شریح به روایت ابی محمد هارون موسی تلکبری از محمد بن همام از حمید بن زیاد از ابی جعفر احمد بن زید بن جعفر ازدی بزاز از محمد بن مثنی بن قاسم حضرمی از جعفر بن محمد بن شریح حضرمی از حمید بن شعیب سبیعی از جابر جعفی آورده است که گفت: از ابی عبدالله علیه السلام شنیدم که می‌گفت: از گناهان کوچک پرهیزید و ... مانند خبر گذشته را نقل نمود.

(د) ۷۱۸- طبرسی گفته است: علی بن حسین و ابی بن کعب و ابن عباس و ضحاک و مجاهد: (یا حسرة العباد) گفته اند. (در قرآن (یا حسرة العباد) است).

(ه) ۷۱۹- سیاری از ابن اسباط از علی بن ابی حمزه از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که این آیه را چنین خواند: (مما تنبت الأرض ومن أنفسهم ومما يأكلون) (در حالی که به جای جمله‌ی اخیر در قرآن (ومما لا يعلمون) آمده است).

(و) ۷۲۰- طبرسی می‌گوید: واز علی بن حسین زین العابدین و ابی جعفر باقر و جعفر صادق و ابن عباس و ابن مسعود و عکرمه و عطاء بن ابی رباح روایت شده است. که به جای: (لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا) که در قرآن این گونه است (لَا مُسْتَقَرَّ لَهَا) خواندند.

(ز) ۷۲۱- سیاری از محمد بن علی از موسی بن فرات از یعقوب بن زید بن مرشد حارثی از ابراهیم از جابر از ابی جعفر علیه السلام آورده است که گفت: امیرالمؤمنین سوره‌ی «یس» را قرائت کرد و در خلال آن: (والشمس تجري لا مستقر لها) خواند.

(ح) ۷۲۲- و از ابن اسباط از علی بن ابی حمزه از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام آمده است که این آیه را این چنین قرائت کرد: (يقولون متى هذا الوعد - يا محمد - إن كنتم صادقين).

(ط) ۷۲۳- و با همان اسناد آمده است که این آیه، اینگونه خوانده شد: (وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ - من ولاية الطواغيت فلا تتبعوهم - لعلكم تُرْحَمُونَ).

(ی) ۷۲۴- طبرسی می گوید: از امیرالمؤمنین روایت شده است که این آیه را چنین خواند: «یا ویلتا من بعثنا من مرقدنا» به جای ویلنا، ویلتا خواند.

(یا) ۷۲۵- طبرسی با همان اسناد، قرائت (اصلوها اليوم بما كنتم تكفرون - فی الحیة الدنیا) را روایت کرده است.

سوره‌ی صافات

(الف) ۷۲۶- طبرسی در «جوامع» قرائت ﴿بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ﴾ ^(۱۲) را با ضم تاء از علی علیه السلام روایت کرده و در «مجمع» گفته است: این قرائت، قرائت اهل کوفه جز عاصم است که وی با فتح خوانده است.

(ب) ۷۲۷- سیاری از عبدالرحمن بن حماد از زیاد کندی از عبدالله بن سنان آورده است که گفت: ابو عبدالله علیه السلام این آیه ﴿فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ﴾ ^(۱۳) را این گونه قرائت می کرد: (فلما سلما وتله للجبین) و گفت: این گونه نازل شده است و در قرآن اسلما آمده است.

- (ج) ۷۲۸- طبرسی گفته است: از علی و ابن عباس و ابن مسعود و مجاهد و ضحاک و اعمش و جعفر بن محمد علیه السلام «سَلِمًا» بدون الف و لام مشدد روایت شده است.
- (د) ۷۲۹- سیاری از برقی از حماد بن شعیب عرقونی از ابی کندی از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که (وَلَقَدْ نَادَانَا نُوحٌ) را (نَادِينَا نُوحًا) خواند.
- (ه) ۷۳۰- و علی بن حکم از سیف از داود بن فرقد آورده است که گفت: نزد ابی عبدالله علیه السلام «نَادِينَا نُوحًا» خواندم.
- (و) ۷۳۱- علی بن ابراهیم گفت: سپس خداوند عزّ وجلّ آل محمد ذکر کرد و فرمود: ﴿وَتَرْكُنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ﴾ (۱۳۹) سَلِمٌ عَلَى آلِ يَاسِينَ (۱۴۰) گفت: یس، محمد و آل محمد ائمه است.
- (ز) ۷۳۲- فرات گفت: عبید بن کثیر به طور معنعن از ابن عباس روایت کرده است که گفت: منظور از «ال یس» در آیهی فوق، آل محمد است.
- (ح) ۷۳۳- از احمد بن حسن به طور معنعن از سلیمان بن قیس عامری روایت شده است که گفت: از علی علیه السلام شنیدم که گفت: یس، محمد است و ما، آل وی هستیم.
- (ط) ۷۳۴- محمد بن عباس از محمد بن قاسم از حسین بن حکم از حسین بن نصر بن مزاحم از پدرش از ابان بن ابی عیاش از سلیم بن قیس از علی علیه السلام روایت کرده است که گفت: همانا پیامبر یاسین است و خداوند درباره‌ی ما فرموده است: سلام بر آل یس.
- (ی) ۷۳۵- و از محمد بن سهل عطار از خضر بن ابی فاطمه بلخی از وهب بن نافع از کادح بن جعفر از جعفر بن محمد علیه السلام از پدرش از پدرانش از علی علیه السلام آمده است درباره‌ی آیهی فوق گفت: منظور از «یس» محمد است و ما هم، آل او هستیم.

(یا) ۷۳۶- و از محمد بن سهل از ابراهیم بن داهر از اعمش از یحیی بن وثاب از ابی عبدالرحمن اسلمی از عمر بن خطاب آمده است که می‌خواند: سلام بر (آل یس) علی علیه السلام گفت: ما آل محمد هستیم.

(یب) ۷۳۷- و از محمد بن حسن خثعمی از عباد بن یعقوب از موسی بن عثمان از اعمش از مجاهد از ابن عباس آمده است که (آل یس) را، آل محمد تفسیر نمود.

(یج) ۷۳۸- و از علی بن عبدالله بن اسد از ابراهیم بن محمد ثقفی از رزیک بن مرزوق بجلی از داود بن علیه از کلبی از ابی صالح از ابن عباس آمده است که گفت: سلام بر «آل یس»؛ یعنی، سلام بر آل محمد.

(ید) ۷۳۹- صدوق در «معانی الأخبار» از محمد بن ابراهیم طالقانی از عبدالعزیز بن یحیی جلودی از محمد بن سهل از خضر بن ابی فاطمه از وهیب بنا نافع از کادح از صادق جعفر بن محمد علیه السلام از پدرانش از علی علیه السلام آورده است: سلام بر (آل یس) و یاسین، محمد است.

(یه) ۷۴۰- و از ابی عبدالله بن حسن مؤدی از احمد بن علی اصفهانی از محمد بن ابی عمرو نهدی از پدرش از محمد بن مروان از محمد بن سائب از ابی صالح از ابن عباس آمده است که در باره ی ﴿سَلِّمْ عَلَیْ آلِ یَاسِینَ﴾ گفت: علی آل محمد است.

(یو) ۷۴۱- و از طالقانی از جلود از محمد بن سهل از ابراهیم بن معمر از عبدالله بن داهر احمری از پدرش از اعمش از یحیی بن وثاب از ابی عبدالرحمن سلمی تا آخر آنچه از تفسیر ماهیار ذکر شد.

(یز) ۷۴۲- و در کتاب «عیون» از علی بن حسین بن شاذویه مؤدب و جعفر بن محمد بن مسرور روایت کرده اند: محمد بن عبدالله بن جعفر حمیری از پدرش از ریان بن صلت

برای ما حدیث آورد و گفت: در مجلس رضا با مأمون و علماء، وی آیات دال بر اصطفاء و برگزیدن را ذکر کرد و مطلب را ادامه داد تا این که گفت: مأمون از امام رضا پرسید: آیا نزد تو چیزی واضح تر از این، در قرآن وجود دارد که بر آل دلالت کند؟ پس او در جواب گفت: آری آیاتی که خداوند درباره‌ی «یاسین»، به من خبر داده‌اند که علماء گفته‌اند، منظور از یاسین، محمد است و هیچ احدی در این موضوع شک نکرده است. ابو الحسن گفت: خداوند از این بابت، فضلی نصیب محمد و آل محمد گردانیده که کسی جز عاقلان، حقیقت وصف آن را نمی‌دانند و آن به این گونه است که خداوند جز بر پیامبران سلام نکرده است، مثلاً خداوند

فرموده است: ﴿سَلِّمْ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ﴾ (صافات: ۷۹)

«و آن درود بر نوح، در میان جهانیان است».

و فرمود: ﴿سَلِّمْ عَلَى إِبْرَاهِيمَ﴾ (صافات: ۱۰۹) «درود بر ابراهیم!».

و فرمود: ﴿سَلِّمْ عَلَى مُوسَى وَ هَارُونَ﴾ (صافات: ۱۲۰) «درود بر موسی و هارون!»

و فرمود: ﴿سَلِّمْ عَلَى آلِ يَاسِينَ﴾ (صافات: ۱۳۰) یعنی، آل محمد.

(یح) ۷۴۳- احمد بن ابی طالب طبرسی در «احتجاج» در خبری از زندیق که بارها به آن اشاره شده گفته است که امیرالمؤمنین گفت: خداوند با ذکر سلام بر آل یاسین، پیامبر را با این اسم، نامگذاری کرده است. آن چه در سوره‌ی یاسین فرمود: «يَسْ، (وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ) برای این است که خداوند می‌دانست، آنان سلام بر آل محمد را حذف و ساقط می‌کنند چنان که غیر آن را ساقط کردند.

(ط) ۷۴۴- صدوق از عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب از ابی محمد عبدالله بن یحیی بن عبدالله قمی از پدرش از علی بن حسن بن عبدالغنی المغانی از عبدالرزاق از مندل از کلبی از ابی صالح به نقل از ابن عباس در تفسیر گفت: (سلام علی آل یس)، سلام از طرف پروردگار جهانیان بر محمد و آل او و سلامت ماندن برای کسانی که آنان را ولی خویش در روز قیامت قرار دادند.

(ک) ۷۴۵- و از محمد بن ابراهیم بن اسحاق از عبدالعزیز بن یحیی از حسین بن معاذ از سلیمان بن داود از حکم بن ظهیر از سدی از ابی مالک آمده است: (سلام علی آل یس)، گفته: یس، اسم محمد است.

(کا) ۷۴۶- طبرسی در «جوامع» خود، به نقل از ابن عباس، آل یس را آل محمد و «یس» را یکی از اسامی او، دانسته است.

(کب) ۷۴۷- محمد بن حسن شیبانی در «نهج البیان» گفته است: و در خبرهای ما از امامان ما آمده است که (آل یس) آل محمد است و این مطلب از ابن عباس هم، روایت شده است.

(کج) ۷۴۸- طبرسی گفته است: ابن عامر و نافع و رويس از یعقوب، (آل یس) را به فتح الف و کسر لام، جدا از «یس» قرائت کرده‌اند و می‌گویند: ابو علی گفته است: کسی که (آل یس) می‌خواند، به دلیل این که در قرآن، جدا از «یس» نوشته شده است و جدا نوشتن آل از «یس» دلیل است بر این که آل، همان است که تصغیر آن اُهیّل است، بعد گفته است: ابن عباس می‌گوید: (آل یس) آل محمد است. پایان کلام محمد بن حسن. علامه در «کشف الحق» درباره‌ی کلام خدا: «سلام بر آل یس» به نقل از ابن عباس گفته است: آل یس، آل

محمد است. ناصبی - سنی - گفته است: اگر صحیح باشد، آل یس، آل محمد است و علی هم از آنان است، دلیل این مدعا کجاست؟

و سید شهید در ردّ او - ناصبی - گفته است: خداوند در آیات متفرقه از این سوره، درود و سلام را به تعدادی از انبیای الهی اختصاص داده است؛ مثلاً فرموده است:

﴿سَلِّمْ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ﴾ (صافات: ۷۹) ﴿سَلِّمْ عَلَى إِبْرَاهِيمَ﴾ (صافات:

۱۰۹) ﴿سَلِّمْ عَلَى إِيْلَ يَاسِينَ﴾ (صافات: ۱۳۰) سپس سوره را با (سلام علی المرسلین

والحمد لله رب العالمین) به پایان می‌رساند. و آشکار است سلام بر آل محمد در اثنای سلام بر انبیاء و مرسلین، خود دلیل صریح است بر این که آنان در درجه‌ی انبیاء و مرسلین هستند و کسی که در درجه‌ی انبیاء و مرسلین باشد، جز امام معصوم کس دیگری نیست؛ حداقل این مطلب، دلیل بر افضل بودن آنان است. چیزی که ابن حجر در «صواعق» خود از فخر الدین رازی نقل می‌کند که گفته است: اهل بیتص در پنج چیز از سلام، با پیامبران برابرند: اول، السلام علیک ایها النبی. دوم، سلام علی آل یس... پایان.

سپس رازی و پیروانش خواسته‌اند، نور خدا را خاموش کنند و در طنبور خرافات خود، آهنگ دیگری افزودند مثلاً در توجیه آن قرائت که به سه نفر از قاریان هفتگانه نسبت داده شده است، گفته‌اند: یاسین، پدر الیاس است؛ پس الیاس، آل یاسین است و سلام بر اوست. رازی این توجیه را به واقعیت نزدیک‌تر دانسته و باز هم احتمال داده‌اند که مراد از آن، قرآن یا کتاب‌های دیگر یا محمد باشد.

و تصریح اهل کتاب به این که الیاس پسر عاذر پسر هارون است را تکذیب می‌کنند و در تورات فراوان از آن به لفظ «بیخاس» تعبیر می‌شود و آنچه در «مجمع البیان» به نقل از ابن عباس و محمد بن اسحاق و غیره آمده است، این است که الیاس پسر یستر بن فخاص بن

غیراد بن هارون است و بر کسی که احوال آنان را مطالعه کند، مخفی نمی ماند که الیاس در لشکر موسی علیه السلام و عمو زاده ی الیسع پیامبر بوده است.

(کد) ۷۴۹- سیاری از محمد بن علی از عمر بن عثمان از کسی که برایش حدیث آورده است از اسحاق بن عمار از ابی عبدالله روایت کرده که این آیه (صافات: ۱۴۷) ﴿وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ﴾ را چنین قرائت کرد: (وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ وَيَزِيدُونَ).

(که) ۷۵۰- طبرسی می گوید: جعفر بن محمد «ویزیدون» خواند.

سوره ی ص

(الف) ۷۵۱- سیاری از قاسم بن یحیی از پدر بزرگش، حسن بن راشد از ابی خالد بن ابی عبدالله روایت کرده است که ﴿هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ (ص: ۳۹) را چنین خواند: (عَطَاؤُنَا فَامْسِكْ أَوْ أَعْطِ بِغَيْرِ حِسَابٍ).

(ب) ۷۵۲- و از علی بن نعمان از ابن مسکان از عبدالرحمن قصیر گفت: از ابا جعفر شنیدم که می خواند: (هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْسِكْ أَوْ أَعْطِ بِغَيْرِ حِسَابٍ).

(ج) ۷۵۳- صفار در خبر و ثامن از «البصائر» از حسن بن علی از عیسی بن هشام از عبدالصمد بن بشیر از عبدالله بن سلیمان از ابی عبدالله علیه السلام حدیثی گفته است: (هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْسِكْ أَوْ أَعْطِهِ بِغَيْرِ حِسَابٍ) و قرائت علی نیز، همین گونه است.

(د) ۷۵۴- و از حسن بن علی بن عبدالله از عیسی بن هشام از سلیمان از امام حسین علیه السلام مانند آن را روایت کرده اند.

(ه) ۷۵۵- سیاری از محمد بن اسماعیل از یونس از فضیل اعمور از ابی عبیده حارثی از ابی عبدالله آورده است که آیهی فوق را چنین قرائت کرد: (هَذَا عَطَاءُنَا فَاَمْنٌ اَوْ اَعْطَه بِغَيْرِ حِسَابٍ) گفتم: او اعطه؟ گفت: آری.

(و) ۷۵۶- سیاری گفت: افراد زیادی از ابی عبدالله علیه السلام مانند آن را برایم نقل کرده‌اند و دلیل ناهم‌هنگی در این اخبار ذکر شد.

(ز) ۷۵۷- و برقی از پدرش از سریر از ابی عبدالله علیه السلام ﴿قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ ﴿١٧﴾ اَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ ﴿١٨﴾﴾ (ص: ۶۷-۶۸) را چنین قرائت کرد: (هُوَ بِنَاءٌ عَظِيمٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ اَوْتُوا الْعِلْمَ اَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ).

سوره‌ی زمر

(الف) ۷۵۸- محمد بن عباس از محمد بن علی از عمر بن سلیمان از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده است که آیهی ﴿لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا ...﴾ (زمر: ۵۳) را چنین خواند: (إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ لَكُمْ جَمِيعاً الذُّنُوبَ). ابی بصیر می‌گوید: به او گفتم: ما آن را این‌گونه نمی‌خوانیم، وی در جواب گفت: ای ابامحمد، اگر همه‌ی گناهان بخشوده شود، پس چه کسی عذاب داده می‌شود. به خدا سوگند منظور خداوند از عبادش، جز ما و شیعه‌ی ما نیست و این آیه جز این‌گونه نازل نشده است: (إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ لَكُمْ جَمِيعاً الذُّنُوبَ).

(ب) ۷۵۹- سیاری از محمد بن علی، مانند آن را روایت کرده است. می‌گوییم: این آیه، مانند این آیه‌ی سوره‌ی الرحمن است ﴿فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ﴾ (۳۹) که لفظ منکم از آن حذف گردیده است.

(ج) ۷۶۰- و از بعضی از یاران خود همراه با سندی پیرامون این آیه: (ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ) چنین خواند: (واضرب لهم مثلاً رجلاً فيه شركاء متشاكسون و رجلاً سالماً لوليه).

(د) ۷۶۱- طبرسی گفته است: ابن کثیر و اهل بصره جز سهل، سالماً خوانده‌اند و می‌گویند: ابو علی گفته است: این که خداوند می‌فرماید: ﴿فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ﴾ (۲۹) قرائت کسانی را تأیید می‌کند که سالماً خوانده‌اند؛ زیرا وقتی شریک، اسم عین است باید چیزی هم که در مقابل آن قرار می‌گیرد، فاعل و اسم عین باشد نه اسم حدث؛ یعنی، باید سالماً باشد.

(ه) ۷۶۲- محمد بن عباس از عبدالعزیز بن یحیی از عمرو بن محمد بن یزکی از محمد بن فضل از محمد بن شعیب از محمد بن قیس از منذر ثوری از محمد بن حنفیه از پدرش آورده است که آیه‌ی فوق را (رجل سالماً لرجل) خواند و گفت: آن رجل من هستم که برای رسول خدا سالم هستم.

(و) ۷۶۳- و از احمد بن ادريس از احمد بن محمد بن عيسى از حسن بن علی بن فضال از ابن بکیر از حمران آمده است که از ابی جعفر (علیه السلام) درباره‌ی آیه‌ی فوق سؤال کردم آن را سالماً خواند و گفت: (رجل سالماً)؛ یعنی، علی و لرجل؛ یعنی، پیامبر.

(ز) ۷۶۴- و از عبدالعزیز بن یحیی از محمد بن عبدالرحمن بن سالم از احمد بن عبدالله بن عیسی بن مصقله قمی از بکیر بن فضیل از ابی خالد کابلی از ابی جعفر علیه السلام آمده است که گفت: درباره‌ی (رجل سالم) از ابی جعفر سؤال کردم، در جواب گفت: (رجل سالم)، علی و شیعه‌ی اوست.

(ح) ۷۶۵- تفسیر «البرهان» تألیف سید محدث توبلی از این شهر آشوب و طبرسی با همان اسناد به نقل از ابی خالد از امام باقر علیه السلام می‌گوید: به درستی (رجل سالم) علی و شیعه‌ی اوست.

(ط) ۷۶۶- و از حسن بن زید از پدرانش علیهم السلام آمده است: و (رجلاً سالمًا لرجل) نمونه‌ی اهل بیت است.

سوره‌ی مؤمن

(الف) ۷۶۷- کلینی از حسین بن محمد از معلی بن محمد از علی بن اسباط از علی بن منصور از ابراهیم بن عبدالحمید از ولید بن صبیح از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که این آیه ﴿ذَلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ﴾ را چنین خواند: (ذلک بأنه إذا دعی الله وحده - وأهل الولاية - کفرتم).

(ب) ۷۶۸- سیاری از علی بن اسباط، مانند آن را روایت کرده است. فاضل طبرسی گفته است: در تمام نسخه‌ها این طور آمده است، اما در قرآن (ذلکم) با خطاب جمع آمده است؛ یعنی، آن عذابی که شما در آن افتاده‌اید، آن سبب است که هرگاه خدا به تنهایی خوانده شود و بحث از اهل ولایت گردد به توحید کفر می‌ورزید و ولایت را انکار می‌کنید. و بعضی از مفسرین آن را بر سهو نسخه نویسان حمل نموده‌اند - یعنی (ذلک) را به اشتباه (ذلکم)

نوشته شده است - (عطف أهل الولاية) بر جمله‌ی (إذا دعی الله وحده) یا بیان است بر مبنای آنچه گفته شد - در تفسیر - یا مجاز است، مجاز هم یا مجاز عقلی یا لغوی است، یا عطف تقدیری است از قبیل این حدیث: «من قال لا إله إلا الله دخل الجنة» هر کس کلمه‌ی توحید را بر زبان آورد وارد بهشت شود. و منظور از خبر متقدم روایت بعدی است.

(ج) ۷۶۹- محمد بن عباس از برقی از عثمان بن اذینه از زید بن حسن آورده است که گفت: از ابی عبدالله علیه السلام درباره‌ی آیه‌ی: ﴿رَبَّنَا آتِنَا الثَّانِيْنَ وَآخِیَّتِنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْغَفُوْرُ الرَّحِیْمُ﴾ (مؤمن: ۱۱) سؤال کردم، در جواب گفت: خداوند جوابشان را داده است به آیه‌ی فوق: (ذلکم بأنہ إذا دعی الله وحده - وأهل الولاية - کفرتم).

(د) ۷۷۰- سیاری از ابن اذینه از زید، مانند آن را آورده است، اما علی بن ابراهیم در تفسیرش با سند خود از ابی عبدالله علیه السلام درباره‌ی آیه‌ی فوق روایت کرده است که می‌گفت: (ذلکم بأنہ إذا دعی الله وحده - وأهل الولاية - کفرتم). اما در ظاهر آنچه ذکر شده تأویل است نه تنزیل و خداوند همه چیز را می‌داند.

(ه) ۷۷۱- تفسیر «البرهان» از ابن شهر آشوب از ابن فیاض در کتاب «شرح الأخبار» از ابی ایوب آورده است که گفت: از پیامبر شنیدم که فرمود: مدت هفت سال فرشتگان بر من و علی بن ابیطالب صلوات فرستادند؛ به این سبب که هیچ مذکری قبل از وی به من ایمان نیاورد و این آیه بیانگر مطلب فوق است: (الذین یحملون العرش ومن حوله یسبحون بحمد ربهم ویؤمنون به ویستغفرون لمن فی الأرض)، در قرآن به جای (لمن فی الأرض، للذین آمنوا) آمده است.

سوره‌ی سجده

(الف) ۷۷۲- محمد بن عباس از علی بن محمد بن مخلد دهان از حسن بن علی بن احمد علوی گفته است: از ابی عبدالله علیه السلام به من رسیده است که او به داود برقی گفت: کدام یک از شما دستش به آسمان می‌رسد؟ ای داود، به خدا سوگند ارواح ما و ارواح پیامبران، هر شب جمعه به عرش دسترسی پیدا می‌کنند. ابی محمد بن علی علیه السلام (حم تنزیل من الرحمن الرحیم. کتاب فصلت آیاته قرآناً عربیاً لقوم یعلمون) سجده را قرائت نمود تا به: (فهم لا یسمعون) رسید. سپس گفت: جبرائیل علیه السلام بر رسول خداص نازل کرد که امام بعد از او علی است و بعد این آیه‌ها را خواند: (حم تنزیل من الرحمن الرحیم کتاب فصلت آیاته قرآناً عربیاً لقوم یعلمون) تا به این آیه رسید: (فاعرض أكثرهم - عن ولایة علی - فهم لا یسمعون).

(ب) ۷۷۳- فرات بن ابراهیم از علی بن محمد جعفی از حسن بن علی بن احمد علوی، مانند آن را روایت کرده است.

(ج) ۷۷۴- و از علی بن اسباط از علی بن محمد از علی بن ابی حمزه از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام آمده است که گفت: خداوند فرموده است: (فلندیقن الذین کفروا - بترکهم ولایة علی بن أبی طالب - عذاباً شدیداً فی الدنيا ولنجزینهم أسوء الذی کانوا یعملون).

(د) ۷۷۵- سیاری از ابن اسباط از علی، مانند آن را آورده است.

(هـ) ۷۷۶- کلینی از حسین بن محمد از معلی بن محمد از علی بن ابی حمزه از ابی بصیر از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که آیهی فوق را اینگونه خواند: (فلنذيقن الذين كفروا - بتركهم ولاية علي بن أبي طالب - عذاباً شديداً) تا آخر آیه.

(و) ۷۷۷- عیاشی به نقل از جابر گفته است: به محمد بن علی علیه السلام گفتم: منظور از این آیهی ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا...﴾ (نساء: ۱۳۷) کیست؟ گفت: اول و دوم آن دو و نفر سوم و چهارم عبدالرحمن و طلحه بودند به اضافه هفده مرد دیگر. گفت: آنگاه که پیامبر علی بن ابی طالب و عمار بن یاسر را به سوی اهل مکه فرستاد، گفتند: این کودک را فرستاده است ای حذیفه، کاش غیر او را به مکه فرستاده بود، چون بزرگان در مکه هستند و آنان، علی را کودک می‌نامیدند؛ زیرا نام او در قرآن صبی - کودک - بود و خداوند می‌فرماید: (ومن أحسن قولاً لمن دعا إلى الله - وهو صبي - وعمل صالحاً وقال إنني من المسلمين).

سورهی حمعسق (شوری)

(الف) ۷۷۸- سیاری از عبدالاصم از هشام بن سالم از ابی عبدالله علیه السلام آورده است که دربارهی آیه بعدی: (والملائكة - حول العرش - يسبحون بحمد ربهم - ولا يفترون - ويستغفرون لمن في الأرض - من المؤمنين-) پرسیدم، این چگونه است؟ فدایت شوم گفت: این قرآن چنانکه بر محمد نازل شده است با خط علی موجود است، اما مجوس و بت پرستان افترا نمودند که حاملان عرش برایشان استغفار می‌کنند. در اصل در قرآن اینگونه است: (والملائكة يسبحون بحمد ربهم ويستغفرون لمن في الأرض).

(ب) ۷۷۹- طبرسی در «جوامع» به نقل از امام صادق علیه السلام: (وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ - مِنَ الْمُؤْمِنِينَ -) خوانده است.

(ج) ۷۸۰- علی بن ابراهیم آیه را چنین خواند: (وَلَكِنْ يَدْخُلُ مِنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ - لَأَلْ مُحَمَّدٌ حَقَّهُمْ - مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ).

(د) ۷۸۱- سعد بن عبدالله در «بصائر» خود آورده است و همین طور حسن بن سلیمان حلّی از محمد بن حسین بن ابی الخطاب از نضر بن شعیب از عبدالغفار حارثی آن را از ابی عبدالله علیه السلام نقل کرده است که گفت: به درستی خداوند به پیامبر خود فرموده است: (وَقَدْ وَصَّيْنَاكَ بِمَا وَصَّيْنَا بِهِ آدَمَ نُوحًا وَابْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى وَالنَّبِيِّينَ مِنْ قَبْلِكَ أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ - مِنْ تَوَلِيَّةٍ عَلَى بْنِ أَبِي طَالِبٍ ...) تا آخر خبر. (اصل آیه این گونه است: ﴿ شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ ﴾ ۱۳)

(هـ) ۷۸۲- کلینی از حسین بن محمد از معلى بن محمد از عبدالله بن ادریس از محمد بن سنان از امام رضا علیه السلام آورده است که در آیهی فوق بعد از جمله‌ی: (تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ - يَا مُحَمَّدٌ مِنْ وَلَايَةِ عَلِيٍّ) افزوده است که در نسخه‌ی خطی چنین آمده است.

(و) ۷۸۳- سیاری از محمد بن سنان، مانند آن را روایت کرده است.

- (ز) ۷۸۴- علی بن ابراهیم خواند: (تری الظالمین - لآل محمد حقهم - مشفقین مما کسبوا) و در تفسیر آن گفت: بیمناکند از آنچه مرتکب شده‌اند.
- (ح) ۷۸۵- محمد بن عباس از احمد بن قاسم از احمد بن محمد سبّاری از محمد بن خالد از محمد بن علی بن صوفی از محمد بن فضیل از ابی حمزه به نقل از ابی جعفر این آیه را چنین خواند: (وتری ظالمی - آل محمد حقهم - لما رأوا العذاب): و گفت: علی علیه السلام همان عذابی است که آنان می‌بینند.
- (ط) ۷۸۶- سیاری از محمد بن علی از محمد بن فضیل، مانند آن را روایت کرده است.
- (ی) ۷۸۷- علی بن ابراهیم آیهی فوق را چنین خواند: (وتری الظالمین - لآل محمد حقهم - لما رأوا العذاب يقولون الی مرد من سبیل)؛ یعنی، راهی به سمت دنیا.
- (یا) ۷۸۸- و از جعفر بن احمد از عبدالکریم بن عبدالرحیم از محمد بن علی از محمد بن فضیل از ابی حمزه ی ثمالی به نقل از ابی جعفر علیه السلام می‌گوید: از او شنیدم که از این آیه: (ولمن انتصر بعد ظلمه) قرائت را شروع کرد تا این که به این آیه رسید که می‌گوید: (خاشعین من الذل - لعلی - ينظرون - إلی علی - من طرف خفی).
- (یب) ۷۸۹- سیاری به نقل از محمد بن علی از محمد بن مسلم از ایوب بزاز از عمرو بن شمر از جابر از ابی جعفر علیه السلام: (خاشعین من الذل - لعلی - ينظرون إلیه - من طرف خفی) خواند.
- (یج) ۷۹۰- سیاری با همان اسناد آخر، این آیه را چنین خوانده است: (ألا إن الظالمین - آل محمد - فی عذاب مقیم).

(ید) ۷۹۱- علی بن ابراهیم با همان اسناد گذشته از امام باقر، مانند آن را روایت کرده است.

سوره ی زخرف

(الف) ۷۹۲- سیاری از حسن بن سیف از برادرش از ابی القاسم به نقل از ابی عبدالله علیه السلام این آیه را این گونه می خواند: (ولو لا أن یكون الناس أمة واحدة - كفارا - لجعلنا لمن یکفر بالرحمن) تا آخر. سپس گفت: به خدا سوگند اگر خدا چنین می کرد، آنان هم انجام می دادند.

(ب) ۷۹۳- علی بن ابراهیم به نقل از جعفر بن احمد گفت: عبدالکریم بن عبدالرحمن از محمد بن علی از محمد بن فضیل از ابی حمزه ثمالی از ابی جعفر برایمان حدیث نقل کرد و گفت: این دو آیه، اینگونه نازل شدند: «حتى إذا جاءنا - یعنی، فلان و فلان به رفیقش می گوید وقتی که آن را می بیند: (یا لیت بینی و بینک بعد المشرقین فبئس القرین) خداوند به پیامبرش گفت: به فلان و فلان و پیروانشان بگو- (ولن ینفعکم الیوم إذ ظلمتم - آل محمد حقهم - أنکم فی العذاب مشترکون)

(ج) ۷۹۴- سیاری از محمد بن علی از ابن اسلم از ایوب بزاز از عمر بن شمر از جابر به نقل از ابی جعفر علیه السلام خوانده است: (ولن ینفعکم الیوم إذ ظلمتم - آل محمد حقهم - أنکم فی العذاب مشترکون).

(د) ۷۹۵- محمد بن عباس از احمد بن قاسم از احمد بن محمد سیاری از محمد بن خالد برقی از ابن اسلم از ایوب بزاز از جابر به نقل از ابی جعفر علیه السلام خواند: (ولن ینفعکم) و بعد، مانند آن را روایت کرد.

(هـ) ۷۹۶- طبرسی می‌گوید: اهل عراق جز ابوبکر، (حتی إذا جاءنا) را به صیغه‌ی مفرد می‌خوانند اما بقیه، آن را به صیغه‌ی مثنی؛ یعنی، «جاءانا» می‌خوانند.

(و) ۷۹۷- طبرسی گفته است: از جابر بن عبدالله روایت است که گفت: در حج وداع در منی، من بیش از همه به پیامبر ص نزدیک تر بودم؛ تا این که گفت: شما را می‌بینم که بعد از من کافر می‌شوید و بعضی از شما گردن بعضی دیگر را می‌زنید، به خدا سوگند اگر چنین کاری را انجام دهید در لشکری که گردن شما را می‌زند، مرا نمی‌شناسید. سپس به پشت سرش نگاه کرد و سه بار گفت: آیا علی هم؟ بعد جبرائیل علیه السلام را دیدیم که به وی اشاره می‌کرد، و آیه (۴۱: زخرف) نازل شد: (فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ - بعلی بن ابی طالب -).

(ز) ۷۹۸- محمد بن عباس از علی بن عبدالله از ابراهیم بن محمد از علی بن هلال از محمد بن ربیع آورده است که گفت: نزد یوسف ازرق سوره‌ی زخرف را تلاوت کردم تا به آیه‌ی ﴿فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ﴾ (۴۱: زخرف) در آن جا یوسف گفت: ای محمد، زبانت را نگهدار من نیز، زبانم را از قرائت باز داشتیم. بعد یوسف گفت: این آیه را بر اعمش خواندم، او گفت: ای یوسف، می‌دانی که این آیه درباره‌ی چه کسی نازل شده است؟ گفتم: خدا بهتر می‌داند. شاید درباره‌ی علی بن ابی طالب علیه السلام نازل شده باشد: (فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ - بعلی بن ابی طالب -). بعد به خدا سوگند صورت این آیه از قرآن زدوده و دزدیده شد.

(ح) ۷۹۹- شیخ در «امالی» خود با اسنادی که دارد از محمد بن علی به نقل جابر بن عبدالله انصاری می‌گوید: بی‌گمان من در حجة الوداع، نزدیک ترین مردم به پیامبر خدا بودم که فرمود: شما را می‌شناسم که بر می‌گردید، تا آخر روایت طبرسی.

(ط) ۸۰۰- علی بن ابراهیم گفت: پدرم از وکیع از اعمش از سلمه بن کفیل از ابی صادق از ابی الأغر از سلمان فارسی آورده است که گفت: آن گاه که پیامبر خداص در بین یارانش نشسته بود، گفت: هم اکنون مردی شبیه عیسی بن مریم به میان شما می آید. بعضی از کسانی که با پیامبر نشسته بودند، بیرون رفتند تا دوباره به مجلس درآیند. آن گاه علی بن ابی طالب داخل شد؛ به همین سبب، آن مرد به بعضی از یاران خود گفت: اما محمد خشنود است از این که علی را بر ما برتری دهد و او را به عیسی بن مریم تشبیه کند، به خدا سوگند، خدایانی را که در جاهلیت پرستش می کردیم، از او بهتر بودند؛ بعد خداوند در همان مجلس این آیه را نازل کرد: (وَلَمَّا ضَرَبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ - يَضْجُونَ) بعد آن را به «يَصْدُونَ» تبدیل و تحریف کردند: و گفتند: (أَلَهْتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ - ... إِنْ - عَلِي - إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ وَقَالُوا آلَهْتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ). سپس نام علی زدوده شد و ضمیر هو را در جای او قرار دادند.

(ی) ۸۰۱- شیبانی در اول تفسیر خود که به «نهج البیان» مشهور است در مثال هایی که در قرآن است و خلاف آن چه نازل شده است، آورده است که صادق جعفر بن محمد علیه السلام گفته است که این آیه، این چنین نازل شده است: (وَلَمَّا ضَرَبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَضْجُونَ) سپس «يَضْجُونَ» را به «يَصْدُونَ» تغییر دادند.

(یا) ۸۰۲- محمد بن عباس از محمد بن مخلد دهان و او از علی بن احمد عریضی و او از ابراهیم بن علی بن جناح و او از حسن بن علی بن محمد بن جعفر و او از پدرش و او از پدرانشان علیهم السلام روایت کرده که رسول خداص به علی علیه السلام نگاه کرد، سپس فرمود: در میان شما شبهه ای راجع به عیسی بن مریم وجود دارد و خداوند این آیه را نازل کرد: (وَلَمَّا

ضرب بن مریم) تا آیهی (ولو نشاء لجعلنا من بنی هاشم ملائكة فی الأرض یخلفون). می‌گوید: به ابو عبدالله علیه السلام گفتیم: در قرآن بنی هاشم وجود ندارد. گفت: «به خداسوگند در میان آن قسمت که حذف شده گردید» و عمرو بن عاص بر منبر مصر گفت: از کتاب خداوند هزار هزار (یکمليون) حرف حذف شده است. قبلاً در موضوع اخبار عامه ذکر شد.

(یب) ۸۰۳- سیاری از سهل بن زیاد از مردی و او از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که قرائت کرد: (فمنها ما تشتهیه الأنفس).

سورهی دخان

(الف) ۸۰۵- سیاری از احمد بن محمد و ابن فضال و ابی شعیب و او هم، از ابی جمیل و او نیز، از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که این آیه (كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ) را چنین قرائت کرده: (کم ترکوا من جنات ونعیم).

(ب) ۸۰۶- و از جعفر بن محمد و او نیز، از عبدالله بن منصور و او از ابی عبدالله روایت کرده که این فرموده‌ی خداوند (ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ) را چنین قرائت کرده است: (ذق إنک أنت الضعیف اللئیم).

سورهی جاثیه

(الف) ۸۰۷- علی بن ابراهیم از محمد بن همام و او نیز، از جعفر محمد غزازی، او نیز، از حسن بن علی لؤلؤی و او از حسن بن ایوب و او از سلیمان بن صالح و او از مردی و او از ابو بصیر از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده که گفته است: گفتیم: ﴿ هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ ﴾ (جاثیه: ۲۹)، گفت: این کتاب نه سخن گفته و نه خواهد گفت، بلکه، تنها رسول خداص به کتاب ناطق است. خداوند می‌فرماید: (هَذَا كِتَابُنَا - يَنْطِقُ - عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ) من گفتیم: ما آیه را چنین قرائت نمی‌کنیم، او نیز، گفت: این طور صحیح است و خداوند جبرئیل را با این آیه بر رسول خدا نازل فرمود اما این آیه، جزو آیه‌هایی است که از کتاب خداوند تحریف شده است.

(ب) ۸۰۸- سیاری از برقی و او از محمد بن سلیمان و او نیز، از کسی که ابو بصیر، مانند آن را از او آورده، روایت کرده است.

(ج) ۸۰۹- از کلینی در کتاب «الروضة» و او از بعضی از یارانمان و باز از سهل بن زیاد و او از محمد بن سلیمان دیلمی بصری و او از پدرش و او از ابو بصیر و او نیز، از عبدالله علیه السلام روایت کرده است که علامه مجلسی در جلد دوازدهم از کتاب «مرآة العقول» کلمه‌ی یَنْطِقُ را با بناء مفعول قرائت کرده است. برخی از اساتید ما هم علیکم را تشدید یاء مضمومه روایت کرده، اما اوّلی واضح‌تر است. و یکی از مفسرین این را غریب تلقی کرده، لذا بعد از ذکر احتمال اول هم که در (البحار) ذکر شده گفته است: احتمال است که مراد، کتاب مذکور در آیه‌ی محمد و آل او باشند که ناطق به صحائف اعمال هستند، بلکه خودشان هم صحائف اعمال هستند؛ زیرا ایشان نسبت به آنچه گذشته و آنچه خواهد بود آگاه هستند، پس کتاب ذکر شده در خبر غیر از کتاب ذکر شده در موضوع ولایت است. و جایز است هر دو یکی باشند، و معنی روایت این است که نسبت دادن نطق و سخن گفتن به کتاب مجاز است و در

حقیقت ناطق واقعی محمد و آل بیت علیهم السلام هستند. پایان این کلام. آنچه ذکر شد در واقع درست است، ولی ربطی به مضمون خبر ندارد. و کاشانی در (الوافی) بعد از ذکر روایت کلینی گفته است: یعنی در آیه با فعل مجهول و گفته می‌شود: همچنین در قرآن علی علیه السلام ناطق است. می‌گویم: در برخی نسخه‌های صحیح‌های قرائت شده بر مشایخ و اساتید «هذا کتابنا» بر وزن عُمال جمع کاتب آمده است. خداوند هم داناترین است.

سوره‌ی احقاف

(الف) ۸۱۰- طبرسی روایت کرده است که علی علیه السلام و ابو عبدالرحمن سلمی واژه‌ای از آیه‌ی چهار، سوره‌ی احقاف را چنین قرائت کرده‌اند: «أثرة»؛ یعنی، با سکون ثاء و بدون الف. (ب) ۸۱۱- شیخ شرف الدین نجفی در کتاب «تأویل الآیات» گفته است که به صورت مرفوع از محمد بن خالد برقی و او از احمد بن نصر و او از ابی مریم و او از بعضی از یارانمان به نقل از ابو جعفر و ابو عبدالله - علیهما السلام - گفته‌اند: آیه بر پیامبر نازل شد که می‌فرماید: ﴿قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَاٍ مِّنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ...﴾ (احقاف: ۹). «بگو: من نوبر پیغمبران و نخستین فرد ایشان نیستم و نمی‌دانم (در دنیا) خداوند با من چه می‌کند، و با شما چه خواهد کرد. من جز از چیزی که به من وحی می‌شود پیروی نمی‌کنم، و من جز بیم‌دهنده آشکاری نیستم».

یعنی، این آیه درباره‌ی جنگ‌هایش نازل گشته است. قریش گفتند: ما بر چه مبنایی از او تبعیت نمی‌کنیم در حالی که او نمی‌داند که سرنوشت خود و ما چیست؟! پس خداوند این آیه را نازل فرمود:

﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا﴾ (فتح: ۱)

و باز گفته است که آیهی (إِنْ أَتَبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ - فِي عَلِيٍّ -)؛ یعنی، «من تنها از چیزی تبعیت می‌کنم که درباره‌ی علی نازل شده است.» در همین موضوع نازل شد.

(ج) ۸۱۲- سیاری نیز، در خبری طولانی، مانند آن را روایت کرده است.

(د) ۸۱۳- طبرسی روایت کرده است که از علی علیه السلام و ابو عبدالرحمن سلمی روایت شده که «حسنًا» را با فتحه‌ی حاء و سین، قرائت کرده است.

سوره‌ی محمد

(الف) ۸۱۴- علی بن ابراهیم از حسین بن محمد و او از معلى بن محمد با اسناد آن به اسحاق بن عمار گفته که ابو عبدالله علیه السلام گفته است: این آیه ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ﴾ (محمد: ۲)، چنین نازل شده است:

(وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ - فِي عَلِيٍّ - وَهُوَ الْحَقُّ...).

(ب) ۸۱۵- سیاری از اسحاق بن اسماعیل بن صادق علیه السلام، مانند روایت سابق را روایت کرده است.

(ج) ۸۱۶- علی بن ابراهیم از جعفر بن محمد و او از عبدالکریم بن عبدالرحیم و او از محمد بن علی و او از محمد بن فضیل و او از ابو حمزه و او نیز، از جعفر علیه السلام روایت کرده که گفته است: جبرئیل بر رسول خدا نازل گشت و آیه‌ی سوم سوره‌ی محمد را چنین بر ایشان خواند:

(ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أُنْزِلَ اللَّهُ - فِي عَلِيٍّ - فَأَخْبَطَ أَعْمَاهُمْ) (محمد: ۹)

(د) ۸۱۷- سیاری از محمد بن علی و او از محمد بن فضیل و او از ابو حمزه و او از ابو جعفر علیه السلام، مانند آن را روایت کرده است.

(ه) ۸۱۸- محمد بن عباس از محمد بن قاسم و او هم، از احمد بن محمد و او از احمد بن محمد بن خالد و او از محمد بن علی و او از ابن فضیل و او نیز، از ابو حمزه، مانند آن را روایت کرده است.

(و) ۸۱۹- طبرسی روایت کرده که ابو جعفر علیه السلام نیز، آیهی نهم سورهی محمد را چنین قرائت کرده است: (كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ - فِي حَقِّ عَلِيٍّ -)

(ز) ۸۲۰- طبرسی روایت کرده که علی علیه السلام و ابن عباس آیهی پانزده سورهی محمد را (مثل الجنة) با جمع (أَمْثَالُ الْجَنَّةِ) قرائت کرده‌اند.

(ح) ۸۲۱- سیاری از اسحاق بن عمار، روایت کرده که ابو عبدالله علیه السلام آیه شانزده از سورهی محمد را چنین قرائت کرده است:

(أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ - وَسَمِعَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ ف- اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ)

(ط) ۸۲۲- و از ابن ابی عمیر و او از حماد و او از حلبی روایت کرده که ابو عبدالله علیه السلام آیهی بیست و دوم سورهی محمد را این چنین قرائت کرده است:

(فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ - فَسَلَّطْتُمْ وَ مَلَكْتُمْ - أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تُقَطَّعُوا أَرْحَامُكُمْ)

(ی) ۸۲۳- طبرسی از پیامبر این آیه را این چنین قرائت کرده: «فهل عسیتم إن ولیتم» و از علی علیه السلام (إن تولیتم) قرائت کرده است.

(یا) ۸۲۴- سیاری از برقی و او از محمد بن علی و او از ثعلبه بن میمون و او از زراره و عبدالرحیم القصیر و او از ابو جعفر علیه السلام روایت کرده است که رسول خدا این آیه را چنین تلاوت کرد: (فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ - فسلطتم وملكتم -)

(یب) ۸۲۵- سیاری از محمد بن علی و او از محمد بن فضیل روایت کرده که گفته است: از ابو الحسن بن موسی بن جعفر علیه السلام شنیدم که از این آیه سؤال می‌کردند:

(أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ - فَيَقْضُوا مَا عَلَيْهِمْ مِنَ الْحَقِّ - أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا)

(یج) ۸۲۶- طبرسی از ابو عبدالله و ابو الحسن علیه السلام این آیه را چنین روایت کرده‌اند: (ید) ۸۲۷- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن» از استادان خود روایت کرده و گفته است که از ابوالحسن الاول علیه السلام روایت شده که آیهی بیست و چهار از سورهی محمد را این چنین روایت کرده است:

(أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ - فَيَقْضُوا مَا عَلَيْهِمْ مِنَ الْحَقِّ - أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا)

(یه) ۸۲۸- در کتاب‌های «بشاره‌ی المصطفی» و «تحفة العقول» و بعضی از نسخه‌های «نهج البلاغه» آمده که امیر المؤمنین علیه السلام در وصیتی - که سند آن در دلیل یازدهم ذکر شد - به کمیل گفت: ای کمیل، این فرموده‌ی خداوند را حفظ کن که در سورهی محمد آیهی بیست و پنج می‌فرماید:

(الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَى) (محمد: ۲۵) (مسوّل و آراسته کننده شیطان است و مملی

خداوند متعال است) خبر.

این خبر و قرائت معروف است و (أَمْلَى لَهُمْ) که فاعل املی، شیطان است، همچنان‌که مفسران به آن تصریح کرده‌اند.

(یو) ۸۲۹- کلینی از حسین بن محمد و او از معلی بن محمد و او از محمد بن اورمه و علی بن محمد بن عبدالله و او از علی بن حسان و او از عبدالرحمن بن کثیر و او از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است و می‌گوید که آیهی بیست و شش سورهی محمد را برایش خواندم: ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ﴾ (محمد: ۲۶) او نیز در جواب گفت: به خدا سوگند این آیه دربارهی یهود بنی قریظه و بنی نضیر و پیروانشان نازل شده است و این، همان فرموده‌ای است که خداوند آن را توسط جبرئیل بر محمد نازل کرد (ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا - أَنْزَلَ - اللَّهُ - فِي عَلِيٍّ - سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ).

(یز) ۸۳۰- طبرسی روایت کرده که ابو جعفر باقر علیه السلام در آیهی سی و یک سورهی محمد، «لنبلونکم» و ما بعد آن را با یاء قرائت کرده است.

(بیج) ۸۳۱- سیاری از ابن سیف و او از برادرش و او از پدرش و او از ابن سالم و او از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده که (ولیلونکم) و حتی (یعلم) را با یاء قرائت کرده است.

سورهی فتح

(الف) ۸۳۲- سیاری از صادق علیه السلام در تفسیر آیه دو از سوره فتح ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا

تَقَدَّمَ ۲﴾

روایت کرده است که گناهان شیعیانش را متحمل می‌شود و در ادامه می‌گوید: بعضی می‌گویند این آیه به قرآن اضافه شده است، و از «زیاد» روایت شده که گفته است: من آن آیه را در کتاب خداوند اضافه کردم، سامع نیز، گفت: من از آن چه اضافه کرده‌ای بری و دور هستم و گفتم: این خبر با اخبار زیادی مخالف است و اگر صحیح باشد، واجب است که آن

را بر اضافه کردن حرفی یا بیشتر حمل کنیم تا با اجماع منافات نداشته باشد، اجماعی که در مقدمه از آن بحث کردیم.

سوره‌ی حجرات

(الف) ۸۳۳- طبرسی از باقر علیه السلام روایت کرده که (فتبتوا) را با ثاء و باء قرائت کرده است.

(ب) ۸۳۴- سیاری از برقی و او از حماد و او از حریز و او از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده که او گفت: قصد آیه‌ای از آیات کتاب خداوند را بکنید و آن را مُدارسه کنید و آن، آیه‌ی چهار سوره‌ی حجرات است: **(إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنَ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ - بَنُو تَمِيم - أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ)** (حجرات: ۴).

(ج) ۸۳۵- و سیاری باز از پسران بعضی از یارانش از ابو عبدالله علیه السلام، مانند حدیث برقی از بنی تمیم را روایت کرده است و به ابو عبدالله گفتند: اکثر قاضیان از بنی تمیم هستند. او هم در جواب گفت: چون کارها ارزش خود را از دست داده‌اند.

(د) ۸۳۶- علی بن ابراهیم درباره‌ی این آیه:

﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا نُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ (حجرات: ۱)

گفته است: درباره‌ی طایفه‌ی بنی تمیم نازل شده است، زیرا وقتی که نزد رسول خدا می‌رفتند، مقابل درب حجره می‌ایستادند و بانگ بر می‌داشتند: ای رسول خدا، از منزل خارج شو و نزد ما بیا. اگر بیرون می‌آمد، جلوی او راه می‌رفتند و زمانی که با کسی سخن می‌گفتند، صدایشان را بر صدای رسول خدا بلند می‌کردند و می‌گفتند: ای محمد، ای محمد، درباره‌ی

این و آن، نظرت چیست؟ همچنان که با یکدیگر سخن می گفتند، خداوند این آیه را نازل فرمود:

﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا نُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ۖ وَانْقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝١﴾
 يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ ۖ تَأْتِيهِمْ مِنْ وَرَاءِ الْحِجَارَاتِ - بنو تمیم - أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (حجرات: ۱-۳) و شیخ طوسی در کتاب «التبیان» و در قرائت ابن مسعود، این چنین نقل می کند: (وَأَكْثَرُهُمْ - بنو تمیم - لَا يَعْقِلُونَ)

سوره ی ق

(الف) ۸۳۷- علی بن ابراهیم روایت کرده و گفته است آیه ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ

بِالْحَقِّ ۖ﴾

چنین نازل شده است: (وَجَاءَتْ سَكْرَةُ - الحق ب- الْمَوْتِ)

(ب) ۸۳۸- طبرسی در کتاب «الشواذ»، قرائت ابوبکر را در هنگام احتضار روایت کرده است: (وَجَاءَتْ سَكْرَةُ - الحق ب- الْمَوْتِ) و این قرائت، از سعید بن جبیر و طلحه نیز، نقل شده است و اصحاب ما آن را از امامان هدی روایت کرده اند.

(ج) ۸۳۹- شیخ طوسی در کتاب «التبیان» گفته است: آیه ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ

بِالْحَقِّ ۖ...﴾ (ق: ۱۹) را با دو شیوه معنی کرده اند: ۱- سكرات مرگ، واقعیت هایی را از آخرت به همراه دارد تا این که صاحبش آن را بشناسد و به آن ناچار شود. ۲- سكرات حق، با مرگ می آید و این قرائت دوم، قرائت اهل بیت علیهم السلام است.

(د) ۸۴۰- سعد بن عبدالله در کتاب «ناسخ القرآن» روایت کرده است که صادق علیه السلام این

آیه را چنین قرائت کرده است: ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ...﴾

(ه) ۸۴۱- فرات بن ابراهیم از جعفر بن محمد ازدی به صورت معنعن از حسین بن راشد روایت کرده است و گفت: شریک قاضی در دوران حکومت مهدی به من گفت: آیا می‌خواهی حدیثی را برایت بازگو کنم و با آن تبرک بجویم به شرط این که خداوند را بر خودت شاهد بگیری تا من نمردم، آن را بازگو نکنی؟ می‌گوید: گفتم: مطمئن باش، آن‌چه که در نظر داری بگو. گفت: من مقابل درب خانه‌ی اعمش بودم و جماعتی از اصحاب حدیث آن جا بودند. گفت: اعمش درب را باز کرد و به آنان نگریست. سپس برگشت و در را بست. آنان همه رفتند و تنها من ماندم، خارج شد و مرا دید و گفت: تو اینجاایی؟ اگر می‌دانستم، تو را داخل می‌کردم یا خودم نزدت می‌آمدم؛ سپس گفت: آیا می‌دانی که چه چیزی از دهلیز می‌گذرد؟ گفتم: نه. گفت: من آیه‌ای از کتاب خدا یاد آور می‌شوم. گفتم: آن چیست؟ گفت: این فرموده‌ی خداوند است که می‌فرماید: (یا محمد یا علی - القیا فی جهنم کل کفار عنید). گفتم: درست است این چنین نازل شد. سوگند به کسی که محمد را به پیامبری برگزید، این چنین نازل شد.

سوره‌ی ذاریات

(الف) ۸۴۲- سیاری از ابن سیف و او از برادرش و او از پدرش و از ابو حمزه روایت

کرده که گفته است: آیه‌ی پنج از سوره‌ی ذاریات این چنین نازل شده است: (إِنَّمَا تُوعَدُونَ

لَصَادِقٌ - فی علی -)

(ب) ۸۴۳- شیخ شرف الدین نجفی گفته است که با اسناد متصل به محمد بن خالد برقی و او از سیف بن عمیره و او از برادرش و او از پدرش و او از ابو حمزه ثمالی و او از ابو جعفر علیه السلام روایت شده که این آیه چنین نازل شده است:

(إِنَّمَا تُوْعَدُونَ لَصَادِقٍ - فِي عَلِيٍّ -). (ذاریات: ۱۹)

سوره‌ی طور

(الف) ۸۴۴- سیاری از محمد بن علی و او از محمد بن فضیل و او از ابو حمزه و او از ابو جعفر علیه السلام درباره‌ی آیه‌ی چهل و هفت از سوره‌ی طور روایت کرده که این چنین قرائت کرده است: (وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا - آل محمد حقهم - عَذَاباً دُونَ ذَلِكَ)

(ب) ۸۴۵- و از ابن سیف و او از برادرش و او هم، از پدرش و او از ابو جعفر علیه السلام نقل کرده که او نیز، مانند آن را روایت کرده است.

(ج) ۸۴۶- محمد بن عباس و او از احمد بن قاسم و او از احمد بن محمد بن خالد و او از محمد بن علی و او از محمد بن فضیل و او از ابو حمزه چیزی را روایت کرده که بدان مفهوم نزدیک است.

(د) ۸۴۷- علی بن ابراهیم گفته است: آیه‌ی چهل و هفت از سوره‌ی طور این چنین نازل شده است.

(وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا - آل محمد حقهم - عَذَاباً دُونَ ذَلِكَ)

منظور از عذاب در این آیه، عذاب برگشت با شمشیر است.

(هـ) ۸۴۸- سعد بن عبدالله در کتاب مذکور گفته است: ابو جعفر علیه السلام گفت: جبرئیل این آیه را این چنین آورد: (فان للظالمين آل محمد حقهم عذاباً دون ذلك و لكن اكثر الناس لا يعلمون)؛ یعنی، عذابی در دوران رجعت.

سوره ی نجم

(الف) ۸۴۹- سیاری از ابن محبوب و او از مالک بن عطیه و او از حبیب سجستانی روایت کرده است که گفت: از ابو جعفر علیه السلام درباره ی این آیه که خداوند که می فرماید:

﴿ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى﴾

پرسیدم. او نیز، گفت: ای دوست، آن را این طور قرائت نکن، بلکه بخوان: (ثُمَّ دَنَا فَتَدَانَا).

(ب) ۸۵۰- صدوق در کتاب «العلل» از پدرش و او از سعد بن عبدالله و او از احمد بن محمد بن عیسی و او از حسن بن محبوب و او از مالک بن عطیه و او از حبیب سجستانی روایت کرده که گفته است: از ابو جعفر علیه السلام درباره ی این آیه پرسیدم، او نیز، همان را ذکر کرد و این قسمت را هم، به آن اضافه نمود: (فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ - فِي الْقَرَبِ - أَوْ أَدْنَى)

(ج) ۸۵۱- علی بن ابراهیم گفته است: این آیه چنین نازل شد: (ثُمَّ دَنَا فَتَدَانَا).

(د) ۸۵۲- سیاری از سهل بن زیاد و او از مردی و او نیز، از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که آیه پنجاه و هشت از سوره ی نجم را این چنین قرائت کرده است: (فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى - وَالَّذِينَ كَفَرُوا سَيِّئَاتِهِمُ الْغَاشِيَةِ).

سورهی الرحمن

(الف) ۸۵۳- طبرسی از رضا علیه السلام روایت کرده است که او آیهی سی و نه از سورهی رحمن را این چنین قرائت کرده است: (فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ - منکم - إنسٌ ولا جانٌ)

(ب) ۸۵۴- علی بن ابراهیم گفت: در آیهی سی و نه سورهی رحمن (فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ - منکم - إنسٌ ولا جانٌ) کلمه‌ی «منکم»؛ یعنی، از شیعیان. من نیز، گفتم: در دلیل هفتم ذکر شد، این که این کلمه‌ی «منکم» با شیوه‌های مختلف ساقط است و در بعضی از نسخه‌ها آمده که اگر «منکم» در آن نباشد، عذاب خداوند بر مخلوقاتش ساقط می‌شود و از گناهان انسان و جن پرسیده نمی‌شود؛ پس روز قیامت چه کسی مجازات می‌شود؟ بعضی از اهل تفسیر، کسانی که در رأی خود استبداد به کار می‌برند برای رفع اشکال تلاش کرده‌اند؛ یکبار نفی مسأله را به وقت خاصی تخصیص می‌دهند و بار دیگر نفی را بر نفی استفهام حمل می‌کنند؛ حتی اگر از روی توییح سؤال کنند. و گاهی با سؤال از آنان که از چه حزبی هستند، بهشتی یا جهنمی. چون همه دارای نشانه‌های مشخص هستند؛ دسته‌ی اول، با سیمای سفید و دسته‌ی دیگر، با چهره‌ی سیاه و تو آگاهی به این که آن‌چه به معصوم نسبت داده نشود در حکم معدوم است (ارزشی ندارد).

(ج) ۸۵۵- عبدالله بن جعفر حمیری در سندی نزدیک از محمد بن عیسی روایت کرده و گفته است: ابراهیم بن عبدالحمید در سال (۱۹۸) در مسجد الحرام با من سخن گفت و اشاره کرد که بر ابو عبدالله علیه السلام داخل شدم، مصحفی را برایم بیرون آورد، من نیز، آن را باز کردم، چشمم به مکانی افتاد که در آن جا نوشته شده بود: (هذه جهنم التي بها تكذبان تصلیانها ولا تموتان ولا تحیان) یعنی، اولین.

(د) ۸۵۶- محمد بن حسین صفار از ابراهیم بن هاشم و او از سلیمان دیلمی یا از سلیمان و او از معاویه دهنی و او از ابو عبدالله علیه السلام درباره‌ی این آیه روایت کرده است: (يعرف المجرمون بسيماهم فيؤخذ بالنواصي والأقدام). گفت: ای معاویه، درباره‌ی این آیه، چه می‌گویند؟ گفتم: گمان می‌برند که خداوند، مجرمان را با سیمایشان در روز قیامت می‌شناسد، در نتیجه امر می‌کند که پیشانی و پاهایشان گرفته می‌شوند و در آتش جهنم انداخته می‌شوند. به من گفت: چگونه خداوند تبارک و تعالی برای شناخت مخلوقاتش در حالی که خودش آنان را خلق کرده است، احتیاج به چیزی دارد؟ گفتم: فدایت شوم! این چنین نیست؛ اگر قائم ما قیام کند، خداوند سیمایی به او می‌دهد و او را مأمور می‌کند تا پیشانی و پاهای کافران را بگیرد، سپس آنان را با شمشیر بزند. ابو عبدالله علیه السلام این آیه را قرائت نمود: (هذه جهنم

التي بها تكذبان تصليانها ولا تموتان ولا تحيان)

(ه) ۸۵۷- علی بن ابراهیم روایت کرده است که ابو عبدالله علیه السلام آیه‌ی چهل و سه سوره‌ی الرحمن را این چنین، قرائت کرده است. (هذه جهنم التي بها تكذبان تصليانها ولا تموتان ولا تحيان)

(و) ۸۵۸- طبرسی روایت کرده از ابو عبدالله علیه السلام منقول است که همین آیه را چنین، قرائت کرده است.

(هذه جهنم التي بها تكذبان تصليانها ولا تموتان ولا تحيان)

(ز) ۸۵۹- سیاری از برقی و او از نضر و او از عاصم روایت کرده که ابو عبدالله علیه السلام

گفته است: این آیه‌ی «هذه جهنم» تا آخر... این چنین نازل گشته است.

(ح) ۸۶۰- و از محمد بن عیسی و او از ابراهیم بن عبدالحمید روایت شده و گفته است: بر ابو عبدالله علیه السلام داخل شدم، مصحفی را نشان داد که از اول تا آخر، آنچه با اسناد ذکر شد، در آن مکتوب بود.

(ط) ۸۶۱- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن» چیزهایی را که از استادانش روایت کرده، گفته است که صادق علیه السلام، این آیهی چهل و سه را چنین قرائت نمود: (هذه جهنم التي كنتم بها تكذبان اصلياها فلاتموتان فيها ولا تحيان).

(ی) ۸۶۲- و از داود بن اسحاق و او از جعفر بن فرط و او از ابو عبدالله علیه السلام و خلف بن حماد و او از مغیره بن بویه، به طور مرفوع از ابو عبدالله روایت کرده که آیهی ۷، ۸ و ۹ را چنین خوانده است: (وَالسَّاءَ رَفَعَهَا وَ- خَفَضَ - الْمِيزَانَ. أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ - و أقيموا اللسان)

(رحمن: ۷-۸-۹)

(یا) ۸۶۳- طبرسی روایت کرده است که پیامبر و جحدری و مالک بن دینار و حسن، دو کلمه‌ی «رُفِر» و «عُبري» را در آیهی هفتاد و شش (رفارف) و (عباقری) قرائت کرده‌اند.

سوره‌ی واقعه

(الف) ۸۶۴- سیاری از برقی و او از علی بن نعمان و او از داود بن فرقد و او از یعقوب بن شعیب روایت کرده است که می‌گوید: به ابو عبدالله علیه السلام گفتم: آیهی بیست و نه از سوره‌ی واقعه:

﴿وَطَلَّحَ مَنْضُودٍ﴾ (واقعه: ۲۹) می‌باشد، گفت: نه، بلکه (طلع منضود) است.

(ب) ۸۶۵- طبرسی روایت کرده است که عامه از علی علیه السلام روایت کرده‌اند که مردی نزد ایشان، این آیه را ﴿وَطَلِحَ مَنضُودٌ﴾ ^(۲۹) خواند. او نیز، گفت: طلح چیست؟! آن، طلح می‌باشد، مانند این فرموده‌ی خداوند که می‌فرماید: (ونخل طلحها هضیم). به او عرض شد: آیا آن را تغییر نمی‌دهی؟ گفت: قرآن امروز نه به هم می‌خورد و نه تکان داده می‌شود. و پسرش، حسن علیه السلام و قیس بن سعد از علی علیه السلام روایت کرده‌اند و اصحاب ما نیز، از یعقوب بن شعیب که به ابو عبدالله علیه السلام گفتیم: این آیه ﴿وَطَلِحَ مَنضُودٌ﴾ ^(۲۹) است؟ گفت: (وطلح منضود) می‌باشد.

(ج) ۸۶۶- سعد بن عبدالله در کتاب مذکور گفت: مردی بر صادق علیه السلام ﴿وَطَلِحَ مَنضُودٌ﴾ ^(۲۹) خواند، گفت: نه (وطلح منضود) صحیح است.

(د) ۸۶۷- علی بن ابراهیم از محمد بن احمد و او از احمد بن ثابت و او از حسن بن محمد بن سماعه و احمد بن حسن فراز و همگی از صالح بن خالد و او از ثابت بن شریع و او از ابان بن تغلب و او از عبدالاعلی التغلبی و من از عبدالاعلی شنیدم و او از ابو عبدالرحمن سلمی، که علی علیه السلام آیه‌ی ﴿وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكَذِّبُونَ﴾ ^(۸۲) را چنین قرائت نمود: (وَتَجْعَلُونَ - شکرکم - أَنْتُمْ تُكَذِّبُونَ)

وقتی که تمام شد، گفت: دانسته‌ام که کسی می‌آید و طوری دیگری این آیه را قرائت می‌کند، اما من از رسول خداص شنیدم که این چنین قرائت نمود و آنان هرگاه باران بر ایشان ببارد، می‌گویند: باران‌های طوفانی بر اثر فلان برج فلکی باران بر ما بارید؛ ولی خداوند این آیه را چنین نازل فرمود (وَتَجْعَلُونَ - شکرکم - أَنْتُمْ تُكَذِّبُونَ)

(هـ) ۸۶۸- و از علی بن حسین و او از احمد بن ابو عبدالله و او از پدرش و او از ابن ابی عمیر و او از ابو بصیر و او از ابو عبدالله علیه السلام درباره‌ی همین آیه روایت شده است که این چنین گفته اند: ﴿وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكْذِبُونَ﴾ ^(۸۲) گفت: البته آیه چنین است: (وَتَجْعَلُونَ - شکر کم - أَنْتُمْ تُكْذِبُونَ).

(و) ۸۶۹- طبرسی از علی علیه السلام و ابن عباس نیز، از پیامبر ص روایت کرده است که این آیه را چنین قرائت کرده اند: (وَتَجْعَلُونَ - شکر کم - أَنْتُمْ تُكْذِبُونَ) (ز) ۸۷۰- شیخ طوسی در کتاب «التبیان» در معنی آیه، معنای ابن عباس را آورده و آیه را این چنین قرائت کرده است: (وَتَجْعَلُونَ - شکر کم -).

(ح) ۸۷۱- سعد بن عبدالله در کتاب مذکور گفته: صادق علیه السلام، آیه را چنین قرائت کرده است: (وَتَجْعَلُونَ - شکر کم -).

(ط) ۸۷۲- سیاری از برقی و او از صفوان و او از یعقوب بن شعیب و او از ابان بن تغلب و او از ابو عبدالرحمن سلمی روایت کرده و گفته است: علی علیه السلام روز قربان، این آیه را برای ما خواند و قرائتش این چنین بود: (و تجعلون شکر کم اذا مطرتم أَنْتُمْ تکذبون).

(ی) ۸۷۳- و از برقی و او از ابن نعمان و او از ابن فرقد و او از ابن شعیب و او از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است و گفت: از او شنیدم که می گفت: (و تجعلون شکر کم اذا مطرتم أَنْتُمْ تکذبون).

(یا) ۸۷۴- و از سهل بن زیاد و او از مردی و او از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که

این آیه را چنین قرائت کرده اند: ﴿فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ﴾ ^(۸۹) (واقعه: ۸۹)

(یب) ۸۷۵- طبرسی روایت کرده است که یعقوب «فروح» را با ضم راء قرائت کرده که قرائت پیامبر و ابن عباس و ابو جعفر باقر علیه السلام می باشد.

سوره ی حدید

(الف) ۸۷۶- سیاری از نضر و او از قاسم بن سلیمان و محمد بن علی و او از ابو جمیل و او از مبشر و او از ابو جعفر علیه السلام روایت کرده است که آیه ی بیست و دو سوره ی حدید چنین است: (مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ).

سوره ی حشر

(الف) ۸۷۷- محمد بن عباس و او از حسین بن احمد مالکی و او از محمد بن عیسی و او از محمد بن ابی عمیر و او از عمیر بن اذنیه و او از ابان بن ابی عیاش و او از سلیم بن قیس هلالی و او از امیر المؤمنین علیه السلام روایت کرده است که آیه ی هفت از سوره ی حشر را این چنین قرائت نموده است:

(وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ - فِي ظِلْمِ آلِ مُحَمَّدٍ - إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ - لِمَنْ ظَلَمَهُمْ).

(ب) ۸۷۸- سیاری از محمد بن علی و او از محمد بن اسلم و او از حسین بن محمد و او از ابن اذنیه و او نیز، از ابان، مانند آن را روایت کرده اند.

(ج) ۸۷۹- کلینی در کتاب «الروضة» مانند آن را از او روایت کرده است.

سوره‌ی صف

(الف) ۸۸۰- سیاری از برقی و او از حماد و صفوان بن یحیی و او از یعقوب بن شعیب و او از عمران بن میثم و او از عبابه اسدی روایت کرده که او از علی علیه السلام شنیده است که آیه‌ی نه سوره‌ی صف را این چنین قرائت می‌نمود: **(هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ - عَبْدَهُ - بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ)**

(ب) ۸۸۱- کلینی از علی بن محمد و او از بعضی از اصحاب ما و آنان از حسن بن محبوب و او از محمد بن فضیل و او از ابو الحسن الماضي علیه السلام روایت کرده و گفته است: درباره‌ی این آیه از او سؤال کردم: ﴿يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ﴾ (صف: ۸)

او نیز، گفت: (يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ) من هم گفتم: «والله متم نوره». او نیز، گفت: (متم الإمامة) به دلیل این فرموده‌ی دیگر خداوند که می‌فرماید: ﴿فَتَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا﴾ (تغابن: ۸) «ایمان بیاورید به خدا و پیغمبرش و نوری نازل کرده‌ایم».

و آن نور امام زمان علیه السلام است. گفتم: ﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ﴾ گفت: تا امام زمان علیه السلام هنگام قیام بر تمام اقوام غالب شود، به دلیل این آیه که می‌فرماید: (والله متم نوره ولو كره الكافرون بولاية علي). گفتم: «این قرآن و تنزیل است». گفت: این سخن، قرآن و غیر آن تأویل و تفسیر است. منظور او از این سخن، «ولاية علي علیه السلام» می‌باشد و قرآن بودن آن، هر چند با رعایت سجع منافات دارد، اما او به

آنچه گفته، آگاه‌تر است و در اخبار بحث‌های زیادی موجود است که در این کتاب قادر به ذکر آن نیستیم.

سوره‌ی جمعه

(الف) ۸۸۲- طبرسی روایت کرده است که عبدالله بن مسعود، آیه‌ی ﴿فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ...﴾ (جمعه: ۹) سوره‌ی جمعه را چنین قرائت کرده است: (فَامْضُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ). و همین قرائت از علی بن ابی طالب علیه السلام و عمر بن الخطاب علیه السلام و ابی بن کعب و ابن عباس و ابو جعفر و ابو عبدالله علیه السلام روایت شده است.

(ب) ۸۸۳- سیاری از صفوان و او از زید و او از سماعه و او از ابو بصیر و او از ابو عبدالله علیه السلام گفته اند: این سخن در سوره جمعه (فَامْضُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ) می‌باشد.

(ج) ۸۸۴- مفید در کتاب «الاختصاص» آورده؛ همچنانکه در کتاب‌های «بحار» و «تفسیر البرهان» نیز، موجود است، از جابر جعفی روایت کرده که گفته است: من شبی از شبها نزد ابو جعفر علیه السلام بودم و این را برایش خواندم که می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (جمعه: ۹)

می‌گوید: ابو جعفر گفت: ای جابر، چگونه آن را خواندی؟! گفتم: این طوری (یا ایها الذین...) تا آخر. گفت: جابر، نه این قرائت تحریف است. می‌گوید: چگونه آن را بخوانم؟ خداوند مرا فدایت کند! می‌گوید: گفت:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ - فَامْضُوا - إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ).

این چنین نازل شده است، تا این که گفت: «وابتغوا فضل الله» رسید. جابر گفت: (وابتغوا من فضل الله). گفت: این تحریف است؛ این چنین نازل گشته است: (وابتغوا فضل الله) تا این که گفت: (انصرفوا إليها). می گوید: گفتم: (انفضوا إليها) گفت: این تحریف است و این چنین نازل گشته است. تا این که به (خير من اللهو والتجارة الذين اتقوا) رسید. می گوید: گفتم: (الذين اتقوا) در آن نیست؟ او نیز، گفت: این چنین نازل شده است.

(د) ۸۸۵- طبرسی از ابی عبدالله علیه السلام روایت کرده که او، آیهی (انصرفوا إليها) را خوانده است.

(ه) ۸۸۶- علی بن ابراهیم از احمد بن ادريس و او از احمد بن محمد و او از علی بن حکم و او از ابو یعقوب و او از ابو یعفر و او از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده که گفته است: آیهی یازده از سورهی جمعه، این چنین نازل گشته است: (وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا - انصرفوا - إِلَيْهَا وَتَرَكُوا قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِو وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ).

(و) ۸۸۷- سیاری از محمد بن خالد و او از حماد و او از حریز و او از فضیل و او از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده که این آیه را چنین روایت کرده است: (وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا - انصرفوا - إِلَيْهَا).

(ز) ۸۸۸- و از ابن ابی عمیر و او از ابو ایوب حراز و او از ابو یعقوب و او از ابو عبدالله علیه السلام، «انصرفوا» را روایت کرده اند؛ و این فرموده خداوند را چنین قرائت کرده اند: (خير من اللهو ومن التجارة للذين اتقوا).

(ح) ۸۸۹- و از ابن سیف و او از برادرش و او از پدرش و او از زید شحام و او از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده که چنین قرائت کرده است: **(انصرفوا إليها وذروا البيع والتجارة هما وابتغوا فضل الله)**.

(ط) ۸۹۰- و از سهل بن زیاد و او از کسی که از رضا علیه السلام خبر می‌دهد، روایت کرده که: آیه را «بین یدیه و ابتغوا فضل الله» قرائت کرده است.

(ی) ۸۹۱- صدوق در کتاب «العیون» از تمیم بن عبدالله بن تمیم قرشی و او از پدرش و او از احمد بن علی انصاری و او از رجاء بن ابی ضحاک، در حدیثی طولانی از رضا علیه السلام روایت کرده که او، این آیه را چنین قرائت نموده است: **(خير من اللهو ومن التجارة للذين اتقوا)**.

(یا) ۸۹۲- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن» روایت کرده است که صادق علیه السلام آیهی نه از سورهی جمعه را این چنین قرائت نمود: **(إذا نودي للصلاة من يوم الجمعة فامضوا إلى ذكر الله)**.

(یب) ۸۹۳- و باز در آن کتاب آمده است که آیهی یازده را چنین خواند: **(مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِو وَمِنَ التَّجَارَةِ - لِلَّذِينَ اتَّقَوْا - وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ)**.

سورهی منافقین

(الف) ۸۹۴- سیاری از محمد بن علی و او از یونس بن یعقوب و محسن بن احمد کوفی و او از مفضل بن عمر و او از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که آیه شش از سوره منافقین

را این چنین قرائت نموده است: (سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ - استغفرت لهم سبعین
مرة- اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ)

(ب) ۸۹۵- و از برقی و او از یونس و او از مفضل و او از ابو عبدالله علیه السلام، مانند آن را روایت کرده است.

(ج) ۸۹۶- کلینی از علی بن محمد و او از بعضی از اصحاب ما و آنان از ابن محبوب و او از محمد بن فضیل و او از ابی الحسن الماضی علیه السلام در حدیثی طولانی روایت کرده است که قسمتی از اول سوره منافقین است که می‌فرماید: (- یا محمد - إذا جاءک المنافقون - بولاية وصیک - قالوا نشهد) تا می‌رسد به (إن المنافقین - بولاية علی - لکاذبون) و می‌رسد به (ذلک بأنهم آمنوا برسالتک وکفروا بولاية وصیک) و به (ورأیتهم یصدون عن ولاية علی وهم مستکبرون).

وسوق این خبر در تحریف، صریح نیست؛ هر چند حمل بر آن، ممتنع نیست.

سوره‌ی تغابن

(الف) ۸۹۷- سیاری از برقی و او از رجال خود و آنان از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده اند که آیه چهارده از سوره تغابن را این چنین قرائت کرده است: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ - أَزْوَاجَكُمْ وَأَوْلَادَكُمْ - عَدُوًّا لَّكُمْ)، یعنی، در آن «مِنْ» وجود ندارد.

(ب) ۸۹۸- و از ابن سیف و او از برادرش و او از پدرش و او از مسروق بن محمد و او از ابو عبدالله علیه السلام، مانند آن را روایت کرده است.

(ج) ۸۹۹- و از محمد بن جمهور با اسنادش از ابو عبدالله علیه السلام، مانند آن را روایت کرده است و این قسمت را نیز، اضافه نموده است: ﴿إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ﴾ (۱۵) (تغابن: ۱۵)

سورهی طلاق

(الف) ۹۰۰- طبرسی نقل کرده که از پیامبر و ابن عباس و ابی بن کعب و جابر بن عبدالله و علی بن حسین علیه السلام و زید بن علی و جعفر بن محمد علیه السلام روایت شده که آیهی یک را چنین قرائت کرده است: (فَطَلِّقُوهُنَّ - فِي قَبْلِ - لِعِدَّتِهِنَّ) (طلاق: ۱) و برای این روایت، طرق دیگری هست که در دلایل گذشته ذکر شد.

سورهی تحریم

(الف) ۹۰۱- طبرسی روایت کرده که کسائی تنها خود «عرف» را با تخفیف خواند (تحریم: ۲) و ابوبکر بن عیاش که از قرائت‌های دهگانه است، گفته است: من آن را در قرائت عاصم از قرائت علی بن ابی طالب علیه السلام داخل می‌کنم تا قرائت علی علیه السلام خالص گردد و آن، همان قرائت حسن و ابوعبدالرحمن سلمی است و هر گاه کسی آن را با تشدید بخواند، آن را خرد کرده است.

(ب) ۹۰۲- سیاری از برقی و او از نضر بن سوید و صفوان و او از عاصم بن حمید و او از ابو بصیر روایت کرده است که می‌گوید: از ابو جعفر علیه السلام شنیدم که آیهی چهار تحریم را این چنین قرائت می‌نمود: (فَقَدْ زَاغَتْ قُلُوبُكُمَا).

(ج) ۹۰۳- بیش از یک نفر از اصحابمان با سندهایشان از ابو جعفر علیه السلام، مانند آن را روایت کرده‌اند.

(د) ۹۰۴- و از محمد بن جمهور با سندش از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: مروان این آیه را (فَقَدْ زَاغَتْ قُلُوبُكُمْ) قرائت نمود. عائشه گفت: (صغوا) نازل شده نه (زیغاً) او نیز، گفت: نه، به خدا سوگند (زیغاً) نازل شده است اما شما آن را تغییر دادید. من نیز، به ابو عبدالله گفتم: کدامیک حق است؟ گفت: آنچه مروان قرائت کرد.

(ه) ۹۰۵- و از برقی و او از محمد بن سلیمان و او از پدرش و او از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده که این چنین قرائت کرده است: (إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ - هُمَمَا مِنَ السَّحَرِ فَقَدْ - زَاغَتْ - قُلُوبُكُمْ).

(و) ۹۰۶- عاصم بن حمید، روایت را استوار کرده است با روایت شیخ ابو محمد هارون بن موسی تلعبری و او از ابو علی محمد بن همام کاتب و او از ابو القاسم حمید بن زیاد بن هوارا و او از عبید الله بن احمد و او از مساور و سلمه و او از عاصم بن حمید خیاط و با روایتش از ابو القاسم بن جعفر بن محمد بن محمد بن ابراهیم علوی و او از شیخ صالح عبدالله بن احمد بن نهیک و او از مساور و سلمه و همگی از عاصم و او از ابو بصیر روایت کرده است که می‌گوید: از ابو جعفر علیه السلام شنیدم که این آیه را چنین قرائت کرد: (إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ - زَاغَتْ - قُلُوبُكُمْ).

(ز) ۹۰۷- سعد بن عبدالله در کتاب مذکور از ابو الحسن الاول علیه السلام روایت کرده است که می‌گوید: شنیدم که این آیه را چنین قرائت نمود: (وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيًّا).

(ح) ۹۰۸- و باز در همان روایت آمده که ابو جعفر و ابو عبدالله - علیهما السلام - چنین قرائت نمودند: (إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ - زَاغَتْ - قُلُوبُكُمْ).

(ط) ۹۰۹- طبرسی در «جوامع» خود از کاظم علیه السلام روایت کرده است که او قرائت نمود:
(وَإِنْ تَظَاهَرُوا عَلَيْهِ).

(ی) ۹۱۰- سیاری از محمد بن علی و او از محمد بن فضیل روایت کرده که گفته است:
از عبد صالحی شنیدم - منظورش موسی کاظم علیه السلام بود - این چنین قرائت نمود:

(وَإِنْ - تَظَاهَرُوا - عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ)

(یا) ۹۱۱- طبرسی از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که او آیهی نه از سورهی تحریم را این چنین قرائت نمود: (جَاهِدُوا الْكَفَّارَ بِالْمُنَافِقِينَ)، گفت: آیا تا حال دیده‌اید یا شنیده‌اید که رسول خدا با منافقی جنگیده باشد؟ نه برعکس، با آنان الفت نشان می‌داد و خداوند این آیه را نازل فرمود: (جَاهِدُوا الْكَفَّارَ بِالْمُنَافِقِينَ).

(یج) ۹۱۳- سعد بن عبدالله از استادانش به صورت مرسل روایت کرده و گفته است:
مردی بر ابو عبدالله علیه السلام (جَاهِدُوا الْكَفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ) قرائت کرد، او نیز، گفت: آیا دیده‌اید یا شنیده‌اید که رسول خدا با منافقین جنگ کرده باشد او با ایشان الفت داشت و خداوند این آیه را چنین نازل فرمود: (جَاهِدُوا الْكَفَّارَ بِالْمُنَافِقِينَ).

(ید) ۹۱۴- و از علی بن حکم و او از سیف و او از داود بن فرقد روایت کرده است که گفت: از ابو عبدالله علیه السلام درباره‌ی این آیه سؤال کردم:

﴿وَمَرْيَمُ ابْنَتُ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا...﴾ (تحریم: ۱۲).

ابو عبدالله گفت: آیه این گونه نازل شده است: (فَنَفَخْنَا فِي جِيبِهَا مِنْ رُوحِنَا).

سورهی ملک

(الف) ۹۱۵- سیاری از ابن اسباط و او از ابو حمزه و او از ابو بصیر روایت کرده است که گفت: از ابو عبدالله علیه السلام دربارهی این آیه پرسیدیم: ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكْنِي اللَّهُ وَمَنْ مَعِيَ...﴾ (ملک: ۲۸) او نیز، گفت: این آیه جزو آیه‌هایی است که تحریف شده است، خداوند عزوجل هرگز محمدص، رسولش، را که بهترین فرزند آدم است و مؤمنان را هلاک نمی‌کند. در حقیقت، آیه این چنین نازل گشت: (إِنْ أَهْلَكَكُمْ اللَّهُ جَمِيعاً وَرَحِمْنَا فَمَنْ يَجْرِمُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ).

(ب) ۹۱۶- شرف الدین نجفی در کتاب «تأویل آیات باهره» از علی بن اسباط از ابی حمزه از ابی بصیر، مانند روایت فوق را نقل کرده است جز آن که در آخر آیه، عبارت: (فَمَنْ يَجْرِى الْكَافِرِينَ) را نیز، می‌آورد.

(ج) ۹۱۷- و در منبع قبلی، محمد برقی با سند مرفوع از عبدالرحمن بن سلام اشهل آورده است که گفت: از ابی عبدالله دربارهی این آیه پرسیدم. او گفت: خداوند هرگز رسول خود و مؤمنین به او را هلاک نمی‌کند. در اصل، آیه این گونه نازل شده است: (إِنْ أَهْلَكْنِي اللَّهُ وَمَنْ مَعَكُمْ وَنَجَانِي وَمَنْ مَعِيَ فَمَنْ يَجْرِى الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ).

(د) ۹۱۸- کلینی از حسین بن محمد و او از معلى بن محمد و او از ابن اسباط و او از علی بن ابو حمزه و او از ابو بصیر و او از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده که آیهی بیست و نه سورهی مُلک را این چنین قرائت کرده است:

(فستعلمون من هو في ضلال مبين يا معشر المكذبين حيث أنبأكم رسالة ربي في ولاية علي والأئمة من بعده من هو في ضلال مبين) چنین نازل شد.

یعنی: ای جمع تکذیب کنندگان، از آن جا که در رسالت خدا در باره ی ولایت علی و ائمه ی بعد از او را به شما خبر دادیم، پس خواهید دانست که چه کسی در گمراهی آشکار است.

(هـ) ۹۱۹- سیاری با اسناد خود و آن چه بدان نزدیک است: (فستعلمون أنکم فی ضلال مبین) قرائت نموده است.

سوره ی قلم

(الف) ۹۲۰- علی بن ابراهیم گفته است که آیه ی پنج و شش سوره نون، این چنین نازل شده است: (فَسْتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ، بِأَيِّكُمْ - تُفْتُونَ -)

(ب) ۹۲۱- سیاری از بعضی از اصحاب ما و آنان از ابو عبدالله علیه السلام، مانند آن را روایت کرده اند.

(ج) ۹۲۲- از اعمش و از ابو عبدالله علیه السلام، مانند آن روایت شده و این را اضافه کرده است که امیرالمؤمنین این چنین، قرائت می نمود: (فَسْتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ، بِأَيِّكُمْ - تُفْتُونَ).

(د) ۹۲۳- سعد بن عبدالله از استادانش روایت کرده که صادق علیه السلام این چنین، قرائت کرده است: (فَسْتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ، بِأَيِّكُمْ - تُفْتُونَ -).

(هـ) ۹۲۴- کلینی با سند، پیش از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده که گفت: خداوند چنین قرآنی را نازل کرده و گفت: (إِنْ وَلَايَةِ عَلِيٍّ تَنْزِيلُ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ)، و ادامه داد تا این که رسید به این قسمت: (إِنْ وَلَايَةِ عَلِيٍّ لَتَذْكُرَةَ لِلْمُتَّقِينَ الْعَالَمِينَ وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مَكْذِبِينَ وَأَنْ عَلِيًّا لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ وَأَنَّ وَلَايَتَهُ لِحَقِّ الْيَقِينِ فَسَبِّحْ يَا مُحَمَّدُ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ).

سورهی معارج

(الف) ۹۲۵- کلینی از علی بن ابراهیم و او از احمد بن محمد و او از محمد بن خالد و او از محمد بن سلیمان و او از پدرش و او از ابو بصیر و او از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرد که دربارهی این آیه گفت: این چنین خداوند جبرئیل را بر محمد فرستاد: (سأل سائل بعذاب واقع للكافرين - بولاية علي - ليس له دافع).

(ب) ۹۲۶- محمد بن عباس از احمد بن قاسم و او از احمد بن محمد سیاری و او از محمد بن خالد و او از محمد بن سلیمان و او از پدرش و او از ابو بصیر و او از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که این آیه را این چنین تلاوت نمود: (سأل سائل بعذاب واقع للكافرين بولاية علي) سپس گفت: در مصحف فاطمه علیها السلام این چنین آمده است.

(ج) ۹۲۷- و از محمد برقی با اسنادش به محمد بن سلیمان، مانند آن را روایت کرده است و در آخر گفته: خداوند جبرئیل را با آن آیه بر پیامبر فرو فرستاد و در مصحف فاطمه علیها السلام نیز، ثابت است.

(د) ۹۲۸- سیاری از برقی و او از محمد بن سلیمان، مانند آن را روایت کرده است.

(ه) ۹۲۹- کلینی از عدهای از اصحاب ما و او از سهل بن زیاد و او از محمد بن سلیمان و او از پدرش و او از ابی بصیر روایت کرده است که گفت: روزی امیر المؤمنین علیه السلام آمد و گفت: بر پیامبر وارد شد و گفت: (سأل سائل بعذاب واقع للكافرين - بولاية علي - ليس له دافع من الله ذي المعارج). گفتم: فدایت شوم ما این چنین قرائت نمی‌کنیم. او نیز، گفت: خداوند این چنین بر محمد نازل کرد و باز در مصحف فاطمه علیها السلام این چنین ثابت است.

خبر این طور در نسخه‌ها آمده و گویا چیزی از آیه ساقط شده است؛ همچنانکه مجلسی در کتاب «مرآة العقول» بدان تصریح دارد و شاید کلمه‌ی سابق باشد که در کتاب «الأصول» از محمد بن سلیمان روایت کرده است، همچنانکه آن را نقل کردیم.

(و) ۹۳۰- و ابن شهر آشوب در کتاب «المناقب» همچنانکه در «البحار» و غیر از آن از ابی بصیر و او از صادق علیه السلام در خبری طولانی در قصه‌ی حارث در آخر آن آمده است: «زمانی که به بیابان رفت، خداوند پرنده‌ای را بر او نازل کرد که سنگی مانند عدس بر منقار داشت که آن را بر سرش انداخت و آن سنگ از دبرش به زمین افتاد که با پایش دنبال آن می‌گشت. خداوند این آیه را بر رسول خود نازل کرد: (سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ لِلْكَافِرِينَ - بُولَايَةً عَلَيَّ -) و گفت: این چنین نازل گشته است.

سوره‌ی نوح

(الف) ۹۳۱- سیاری از حماد و او از نحریز روایت کرده است که این آیه ﴿رَبِّ اَعْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ﴾ (نوح: ۲۸) را چنین خواند: (اغفر لی ولوالدی آدم وحواء).

سوره‌ی جن

(الف) ۹۳۲- سیاری از محمد بن علی و او از محمد بن مسلم و او از مروان بن مسلم و او از برید عجلی روایت کرده است که گفت: از ابو عبدالله علیه السلام درباره‌ی این آیه ﴿لَنُفْنِنَهُمْ﴾

فیه... ﴿ (جن: ۱۷) سؤال کردم. گفت: این قرائتی تحریف شده است و گفت: (لَأَسْقِينَاكُمْ ماءً غَدَقًا لَا تَفْنَهُمْ فِيهِ).

(ب) ۹۳۳- محمد بن عباس از احمد بن قاسم از احمد بن محمد از محمد بن خالد از محمد بن علی از محمد بن مسلم از برید عجلری روایت کرده است که می‌گوید: از ابو عبدالله علیه السلام درباره‌ی این قول خداوند سؤال کردیم که می‌فرماید:

﴿وَالْوِاسِقُمْ عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا...﴾ ﴿ (جن: ۱۶) او در جواب گفت: یعنی، علم زیادی را به آن‌ها یاد می‌دهیم که به ائمه علیهم السلام نیز، داده‌ایم. گفتم: منظور از (لَنَفْتَنَهُمْ فِيهِ) چیست؟ جواب داد: این در اصل (لَا يَفْتَنُهُمْ فِيهِ) است و منظور از آن منافقان هستند.

(ج) ۹۳۴- از محمد بن ابوبکر از محمد بن اسماعیل از عیسی بن داود نجار از امام موسی بن جعفر علیه السلام روایت می‌کند که درباره‌ی این آیه:

﴿وَأَنْ أَلْمَسَ جِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا﴾ ﴿ (جن: ۱۸)

گفته است: «شنیدم که ابو جعفر بن محمد گفت: آن‌ها (أوصیاء) سفارشگران ائمه‌ی ما می‌باشند، پس نباید کسی را با آن‌ها شریک کرد و گرنه مانند شرک برای خداوند است.»

(د) ۹۳۵- در «کنز الآیات» از محمد بن فضیل از ابو الحسن ماضی علیه السلام روایت شده است که درباره‌ی این آیه گفت: قل إني لا أملك لكم ضراً ولا رشداً قل إني لن يجرنني مع الله إن عصيته أحد لن أجد من دونه ملتحداً إلا بلاغاً من الله ورسالاته في- (علي).

پرسیدم آیا این از طرف خدا نازل شده است؟ گفت: بله. سپس برای تأکید گفت: (وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ - فِي وِلَايَةِ عَلِيٍّ - فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ).

(هـ) ۹۳۶- کلینی از علی بن محمد از بعضی از یاران ما و آن‌ها هم از ابن محبوب از محمد از فضیل از ابو الحسن خبری طولانی را همانند بالا روایت کرده است.

سوره‌ی مزمل

(الف) ۹۳۷- کلینی از محمد بن فضیل روایت کرده است که درباره‌ی آیه: ﴿وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ...﴾ (مزمل: ۱۰).

گفت: (يقولون فيك واهجرهم هجراً جميلاً وذرنى يا محمد والمكذبين وصيك أولى النعمة). گفتم: آیا این قرآن است؟ گفت: بله.

(ب) ۹۳۸- شرف الدین در کتاب «کنز الآيات» هم روایاتی را همانند روایت بالا آورده است.

سوره‌ی مدثر

(الف) ۹۳۹- سیاری از قاسم بن یحیی از جدش حسن بن راشد از یعقوب بن جعفر از ابراهیم علیه السلام روایت کرده است: آیه‌ی: ﴿وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ﴾ (۶) در مصحف علی علیه السلام چنین آمده است: (ولا تمنن تستكثر - من الخير -)

سوره ی قیامه

(الف) ۹۴۰- سیاری از خلف بن حماد از جبلی روایت کرده است و می‌گوید: از ابو عبدالله علیه السلام شنیدم که آیهی ﴿بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ﴾ را چنین تلاوت می‌کرد: (بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ - بکیده -)

(ب) ۹۴۱- شرف الدین نجفی از محمد برقی از خلف بن حامد از حلبی روایت کرده است و می‌گوید: از ابو عبدالله علیه السلام شنیدم که این آیه را تلاوت می‌کرد: (بل يريد الإنسان ليفجر أمامه، أي يكذبه).

(ج) ۹۴۲- بعضی از یارانشان درباره‌ی آیهی: ﴿بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ﴾ گفت: یعنی انسان می‌خواهد با حيله‌ی خود اميرمؤمنان علیه السلام را انکار کند.

سوره ی دهر

(الف) ۹۴۳- کلینی با همان سند قبلی از محمد بن فضیل و او هم از ابو الحسن علیه السلام روایت می‌کند درباره‌ی آیهی: ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا﴾ گفت: (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ - بولایه علی - تنزیلاً)

پرسید: آیا این هم جزو قرآن می‌باشد؟ جواب داد: بله و دارای تأویل می‌باشد.

در کتاب «کافی» و فصل «تأویل الآیات» شیخ شرف الدین آمده است که این آیه دارای تأویل نمی‌باشد، او این عبارت را از «کافی» نقل نکرده است. همچنین صاحب تفسیر «برهان» این عبارت را از «کافی» نقل کرده است و این صحیح است، اما عباراتی که در

کتاب‌های دیگر مشهور است، احتیاج به تکلف دارد و باید کلام سائل را بر انکار و جحد حمل کرد و جواب را بر تصدیق انکار. کلمه‌ی ولایه برای تأویل می‌باشد نه تنزیل لفظی که نازل شده باشد، یا این که کلمه‌ی «بله» جواب اوست پس کلمه‌ی «ولایه» جزو قرآن می‌باشد و به آیت قبلی: ﴿يُؤْمِنُ بِالْغَيْبِ﴾ (۷) بر می‌گردد، به آن مراجعه کن.

(ب) ۹۴۴- سیاری از محمد بن علی از ابی حساده از محمد بن جعفر از پدرش از ابو عبدالله (علیه السلام) این آیه‌ی بیست و دو را چنین روایت کرده است: (إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً - مَا صَنَعْتُمْ -)

سوره‌ی مرسلات

(الف) ۹۴۵- علی بن ابراهیم می‌گوید: ﴿كَانَهُ جَحَلَتْ صُفْرًا﴾ (۳۲) یعنی شتران سیاه. طبرسی می‌گوید: اهل کوفه غیر از ابوبکر آن را (جمالة) (بدون الف) می‌خوانند، و یعقوب آن را جمالات (با الف و ضمه جیم) می‌خواند و ابن عباس و سعید بن جبیر و غیره آن را به همین صورت تلاوت کرده‌اند، و بقیه‌ی قراء آن را به صورت جمالات (با الف و کسر جیم) تلاوت کرده‌اند.

سوره‌ی نبأ

(الف) ۹۴۶- طبرسی آورده است و همچنین از علی بن ابی طالب روایت شده است که: ﴿وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا﴾ (۲۸) را بدون تشدید خوانده است.

(ب) ۹۴۷- شیخ جلیل محمد نعمانی در تفسیرش از ابن عقده از جعفر بن احمد بن یوسف از اسماعیل بن مهران از حسن بن علی بن ابی حمزه از پدرش از اسماعیل بن جابر از

صادق از امیر المؤمنین علیه السلام در کتاب «أمثلة الآيات المحرفة» روایت کرده است و می‌گوید:
این آیه: ﴿وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَلَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا﴾ را تحریف کرده‌اند و (تراباً) را به جای
آن نقل کرده‌اند، زیرا پیامبر خطاب به من می‌گفت: «ابو تراب».

(ج) ۹۸۴- بحار از ابن شهر آشوب در کتاب «مناقب» آورده است: در کتاب «الرد علی
التبديل» این عبارت را دیده‌ام که در مصحف امیر المؤمنین (یالیتنی کنت ترابیا) موجود
است.

(د) ۹۴۹- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن ومنسوخه فی عداد الآيات
المحرفة» می‌گوید: آیهی چهل سورهی نبأ در اصل (یالیتنی کنت ترابیا) بوده است و
پیامبر کنیهی «ابو تراب» را به امیر المؤمنین داده است.

صدوق، در کتاب «العلل والعيون» از راه‌های متعددی از صادق علیه السلام و غیره از عبدالله بن
عباس روایت کرده است که پرسید: چرا پیامبر کنیهی «ابو تراب» را به علی علیه السلام داده است؟
جواب داد: چون او صاحب زمین و حجت خداوند در روی زمین است و بقاء و سکونت در
زمین به خاطر اوست، و از پیامبر شنیدم که می‌فرمود: «وقتی که روز قیامت فرا رسد و
کافران ببینند که خداوند برای شیعیان علی چه ثواب و قرابت و کرامتی در نظر گرفته
می‌گویند: ﴿يَلَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا﴾»

یعنی، ای کاش ما با شیعیان علی بودیم.

علامه مجلسی در جلد نهم کتاب «بحار» می‌گوید: ممکن است که ذکر این آیه برای
همان تسمیه و نامگذاری «ابو تراب» باشد، چون شیعیان او در مقابل اوامرش ذلیل و مطیع
بودند؛ پس آن‌ها را خاک نامیده‌اند و صاحب و رهبر آنان را ابو تراب گفته‌اند، و احتمال دارد
که تسمیهی ابو تراب به منظور مدح و ستایش باشد نه به آن دلیل که نواصب - لعنهم الله -

می‌گویند، چون آن‌ها گفته‌اند این نام برای تحقیر بوده است، پس در اصل چنین بوده: (یالیتنی کنت ترابیا)، و (اب) در نسبت حذف می‌شود، گاهی هم حرف یاء به کلمه‌ی نسبت اضافه می‌گردد همان‌گونه که به فرزندان قبایل تمیم و قریش گفته می‌شود: تمیمی و قریشی، و احتمال هم دارد که در مصحف آن‌ها (ترابیا) ذکر شده باشد، همان‌گونه که در بعضی از نسخه‌ها و روایات دیگر (یالیتنی کنت ترابیا) می‌باشد. پایان کلام مجلسی.

توجیه دیگر اهل خبر و روایت در باره‌ی این کنیه‌ی «ابو تراب» این است که در تفسیر ﴿أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ﴾ (۱۶) گفته شده به خاطر علم و آگاهی وسیع علی علیه السلام مانند خاک زیاد بوده است.

سوره‌ی عبس

(الف) ۹۵۰- سیاری از خلف بن حماد از عبدالرحمن حذاء و اعرج از ابو بصیر از ابو جعفر علیه السلام روایت کرده است که آیات:

﴿أَمَّا مَنْ أَسْتَعَنَّ﴾ (۵) تا ﴿فَأَن تَعْلَهُ﴾ (۱۰) تحریف شده است.

(ب) ۹۵۱- طبرسی می‌گوید: ابو جعفر باقر، (تصدی) را با ضم تاء و فتح صاد خوانده است و کلمه (تلهی) را با ضم تاء قرائت کرده است.

سوره‌ی تکویر

(الف) ۹۵۲- علی بن ابراهیم از احمد بن ادريس از احمد بن محمد از علی بن حکم از

ایمن بن محرز از جابر از ابو جعفر علیه السلام روایت کرده است که درباره‌ی آیه‌ی: ﴿وَإِذَا

أَلَمْؤُهُ دَةً سُلِّتَ ﴿٨﴾ گفت: درباره‌ی کسی است که برای محبت و مودّت ما کشته شده است.

(ب) ۹۵۳- طبرسی از ابو جعفر و ابو عبدالله علیهما السلام روایت کرده است که ﴿وَإِذَا أَلَمْؤُهُ دَةً سُلِّتَ﴾ ﴿٨﴾ دارای میم و واو مفتوحه می‌باشد، و همچنین آن را از ابن عباس روایت کرده است که به معنی مودّت و دوستی خویشاوندان می‌باشد و هر کس آن مودّت را ترک کرده باشد، از او سؤال می‌شود که به خاطر چه گناهی آن را ترک کرده‌ای؟ و از ابن عباس روایت کرده است که گفت: شامل هر کسی که به خاطر مودّت و ولایت ما کشته شده است، می‌شود. (ج) ۹۵۴- سیاری از محمد بن سنان از اسماعیل بن جابر از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است: ﴿وَإِذَا أَلَمْؤُهُ دَةً سُلِّتَ﴾ ﴿٨﴾

(د) ۹۵۵- و از عبدالله بن قاسم از ابوالحسن ازدی از ابان بن ابو عیاش از سیم بن قیس از ابن عباس، همانند آن را روایت کرده است و گفته است: هر کسی که در مودّت اهل بیت کشته شده باشد.

(ه) ۹۵۶- و از منصور بن حازم از فردی دیگر و او هم از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است و گفت: درباره‌ی آیه‌ی: ﴿وَإِذَا أَلَمْؤُهُ دَةً سُلِّتَ﴾ ﴿٨﴾ سؤال کردم، جواب داد: این آیه به معنی مودّت و محبت ما می‌باشد و درباره‌ی ما نازل شده است.

(و) ۹۵۷- محمد بن عباس از احمد ابن ادريس از احمد بن محمد بن عیسی از علی بن حدید از منصور بن یونس از منصور بن حازم روایت کرده است و گفت: فدایت شوم، ﴿وَإِذَا أَلَمْؤُهُ دَةً سُلِّتَ﴾ ﴿٨﴾ چیست؟ جواب داد: به خدا قسم به معنی مودت و دوستی ما می‌باشد.

- (ز) ۹۵۸- و از علی بن عبدالله از ابراهیم بن محمد از اسماعیل بن سیار از علی بن جعفر
 حضرمی از جابر جعفی روایت کرده است که گفت: از ابو عبدالله درباره‌ی آیه‌ی ﴿وَإِذَا
 الْمَوْتُ دُئِلَتْ﴾^(۸) سؤال کردم، او جواب داد: هر کسی برای مودّت و محبت ما کشته
 شده باشد، از قاتل درباره‌ی علت قتلش سؤال خواهد شد.
- (ح) ۹۵۹- از محمد بن همام از عبدالله بن جعفر از محمد بن عبدالحمید از ابو جمیل از
 جابر از ابو جعفر، همانند این عبارت، روایت شده است.
- (ط) ۹۶۰- و از علی بن عبدالله از ابراهیم بن محمد ثقفی از حسن بن حسین انصاری از
 عمرو بن ثابت از علی بن قاسم روایت شده است: از ابو جعفر درباره‌ی آیه‌ی ﴿وَإِذَا
 الْمَوْتُ دُئِلَتْ﴾^(۸) سؤال شد، جواب داد: از شیعه‌ی آل محمد درباره‌ی علت قتلشان
 سؤال خواهد شد.
- (ی) ۹۶۱- و از علی بن جمهور از محمد بن سنان از اسماعیل بن جابر از ابو عبدالله
 روایت کرده است که درباره‌ی آیه‌ی ﴿وَإِذَا الْمَوْتُ دُئِلَتْ﴾^(۸) سؤال شد، او جواب
 داد: این درباره‌ی حسین بن علی می‌باشد.
- (یا) ۹۶۲- همان عبارت سیاری نیز، از سلیمان بن سماعه از عبدالله بن قاسم روایت شده
 است.
- (یب) ۹۶۳- فرات بن ابراهیم با اسناد خودش از محمد بن حنفیه روایت کرده است که
 گفت: (مودت‌نا).
- (یج) ۹۶۴- و از جعفر به صورت معنعن از ابوجعفر روایت شده است که گفت: یعنی، هر
 کسی که در راه محبت و دوستی ما کشته شده باشد.

(ید) ۹۶۵- و از علی بن عمر زهری به صورت معنعن از صادق روایت شده است که گفت: آن‌ها اقوام و نزدیکان پیامبر می‌باشند.

(یه) ۹۶۶- و از جعفر بن احمد بن یوسف به صورت معنعن از ابوجعفر روایت شده است که درباره‌ی این آیه سؤال شد، جواب داد: درباره‌ی مودت و محبتی که بر شما نازل شده است و درباره‌ی اقوام شما سؤال خواهد شد که به چه گناهی آن‌ها را کشته‌اید.

(یو) ۹۶۷- و از جعفر بن محمد فرازی به صورت معنعن از ابو عبدالله علیه السلام روایت شده است که درباره‌ی این آیه سؤال شد، او گفت: حق واجب ما و محبت واجب ما بر مردم است، اما آنان محبت ما را نابود کرده‌اند.

(یز) ۹۶۸- کلینی از محمد بن حسن و غیره از سهل بن محمد بن عیسی و محمد بن یحیی و محمد بن حسین، و همه آنان از محمد بن سنان از اسماعیل بن جابر و عبدالکریم بن عمرو از عبدالحمید بن ابی دیلم از ابو عبدالله علیه السلام حدیثی را روایت کرده‌اند که گفته است:

خداوند می‌فرماید: ﴿قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ﴾ (شوری: ۲۳)

سپس فرموده است: ﴿وَإِذَا الْمَوْءُدَةُ سُئِلَتْ ۖ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ ۖ﴾ (۸) او می‌گوید: خداوند درباره‌ی مودت و محبتی که بر شما نازل شده سؤال می‌کند، به خصوص درباره‌ی مودت و دوست داشتن خویشاوندان (اهل بیت)، که به خاطر چه گناهی آن‌ها را کشته‌اید؟

(یج) ۹۶۹- امثال این را از ابن شهر آشوب در کتاب «مناقب» روایت کرده‌اند.

(یط) ۹۷۰- ابوالقاسم جعفر بن محمد بن قولویه در کتاب «کامل الزیارة» از پدرش از سعد بن عبدالله از یعقوب بن یزید و ابراهیم بن هاشم از ابن ابی عمیر از عده‌ای از رجالش از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که درباره‌ی آیه: ﴿وَإِذَا الْمَوْءُدَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ﴾

گفت: این آیه درباره‌ی حسین بن علی نازل شده است.

(ک) ۹۷۱- جلیل سعد بن عبدالله در کتاب مذکور، امثال این اقوال را درباره‌ی ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾ ﴿۱﴾ و در باره‌ی ﴿وَإِذَا الْمَوْءِدَةُ سُئِلَتْ﴾ ﴿۸﴾ در باب آیات تحریف‌شده ذکر کرده است.

می‌گوییم: طبرسی تصریح کرده و بسیاری از روایات نسخ و ظواهر تفسیر و اسباب نزول بر این دلالت دارند که در آیه‌ی مودّت، لفظ «مودّت» با فتح میم و واو آمده است و جماعتی دیگر هم به آن تصریح کرده‌اند، اما در بسیاری از نسخه‌ها، آن کلمه مطابق لفظ موجود در مصحف بیان شده و به احتمال قوی به خاطر کم توجهی نسخه برداران می‌باشد. برخی از مفسران پس از ذکر برخی از اخبار مذکور گفته‌اند: تخریج^۱ و نقل قرائت از معصومین اگر این‌گونه باشند، صریح نیستند و آخرین چیزی که در این باره می‌توان گفت این که منظور از «مودّت»، مودت در یکی از بطون (قرآن) باشد، پس به کار بردن قتل برای ضایع کردن نابود کردن مجاز عقلی یا لغوی است و منظور از بطن دیگر، شیعه است. و اطلاق مودّت بر شیعه، به این خاطر است که آنان در راه خدا کشته شدند، پس زنده هستند و مانند دختران زنده به گور هستند بنابر ظاهر تفسیر منصوص فرموده‌ی دیگر خداوند که می‌فرماید:

﴿أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ...﴾ (نحل: ۵۹) «یا او را در زیر خاک زنده بگور سازد؟». و جایز است که قتل در این جا مجاز باشد. اما خبر خاص راجع به سید الشهداء علیه السلام که آیه را تخصیص می‌کند، به بطن خاص تعبیر می‌شود و شامل کامل‌ترین افراد غیر پدر او علیه السلام می‌شود. پس بعید نیست که به طور خاص آیه درباره‌ی او نازل شده و شامل سایر شیعیان هم، شده باشد. زید و ابن حنفیه از معروف شدن با نام خاص اهل بیت خودداری می‌کردند و

۱ - بیرون آوردن چیزی، توجیه مسأله، ترتیب و تنظیم کردن. (مصحح)

مدعی عضویت در اهل بیت نبودند. از ابن عباس هم مانند آن بسیار روایت شده است، و شاید او کلمه‌ی اهل را با نصب خوانده و عامل آن را مودّت دانسته است و طعنه‌ای بر او نیست و نظر او، مانند نظر اهل بیت است که گفته‌اند: «سَلَامٌ مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ» و شاید قصد او تخصیص آیه نبوده و منظور او از اهل قرائت، اهل سنت باشد. پایان کلام

این گفته بسیار محکم است اما با آنچه که ما ذکر کردیم، برابری نمی‌کند؛ به خصوص در برابر متن کلام طبرسی که در این رشته آگاه است و قبل از او توسط سید مرتضی در «الغرر و الدرر» نیز، بیان شده است و گفته: از امیر المؤمنین علیه السلام و ابن عباس و یحیی بن عمر و مجاهد و مسلم بن صبیح و ابو ضحی و مروان و ابو صالح و جابر بن زید روایت شده که آنان: (سَأَلْتُ) (۲۳: شوری) را با فتح سین و همزه و سکون «تاء» خوانده‌اند. سپس کسانی را که (قُتِلَتْ) را با تشدید و سکون «تاء» دوم خوانده‌اند، نام برده است و از برخی از آنان روایت کرده که (وَإِذَا الْمَوْدَّةُ) را با فتح میم و واو خوانده‌اند و گفته: کسی که آن را با فتحه‌ی میم و واو خوانده، منظورش رحم و خویشاوندی بوده است که از قطع کننده‌ی صله‌ی رحم و ضایع کننده‌ی آن سؤال می‌شود. خداوند فرموده: ﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ﴾ (۲۲: محمد).

(کا) ۹۷۲- سیاری از برقی از کسانی که آن را از حمران روایت مرده‌اند، از زراره از ابو جعفر علیه السلام آیه‌ی: ﴿وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ﴾ (۴۴) را (وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ - بِظَنِينٍ -) روایت کرده است.

(کب) ۹۷۳- از سیف از عبدالحمید بن عواص از ابو جعفر و ابو عبدالله روایت کرده‌اند که (ظنین) یعنی، متهم».

(کج) ۹۷۴- طبرسی می گوید: اهل بصره غیر از سهل و کسائی و ابن کثیر، (ظنین) را با ظاء قرائت کرده اند.

سوره ی انفطار

(الف) ۹۷۵- سیاری از احمد بن نصر از عمرو بن جابر از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که این آیه را به این صورت تلاوت کرده است: (وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ - وَذَلِكَ الْيَوْمُ كَلَه - لله).

(ب) ۹۷۶- طبرسی از عمرو بن شمر از جابر از ابو جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: (وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ - وَذَلِكَ الْيَوْمُ كَلَه - لله).

سوره ی مطففین

(الف) ۹۷۷- طبرسی می گوید: کسائی که به جای (مختوم) (خاتمه) را ذکر کرده است و همچنین جزو قرائت علی و علقمه می باشد.

سوره ی بروج

(الف) ۹۷۸- سیاری از ابن فضال از ابن بکیر از صباح ارزق از عاصم قمی روایت کرده است و می گوید: از ابو عبدالله علیه السلام شنیدم که آیه ی ﴿قُلْ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ﴾ را (ب) بیا- قُلْ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ تلاوت می کرد.

(ب) ۹۷۹- و از علی بن نعمان از داود بن فرقد، روایت کرده است و می‌گوید: از ابو عبدالله علیه السلام شنیدم که چندین بار، این آیه را در نمازش تلاوت می‌کرد. (-بی- قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ).

(ج) ۹۸۰- با همان اسناد اول، شنیدم که او، آیه‌ی: ﴿وَمَا نَقْمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ﴾ را چنین تلاوت می‌کرد: (وَمَا نَقْمُوا مِنْهُمْ إِلَّا-أَنَّهُمْ آمَنُوا- بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ).

(د) ۹۸۱- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن ومنسوخه» از استادانش نقل کرده است که ابو عبدالله با عده‌ای از یارانش نماز می‌خواند و آیه‌ی (-بی- قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ) را تلاوت می‌نمود.

(ه) ۹۸۲- با همان سند آمده است که ابو عبدالله این آیه را می‌خواند: (وَمَا نَقْمُوا مِنْهُمْ إِلَّا-أَنَّهُمْ آمَنُوا).

سوره‌ی طارق

(الف) ۹۸۳- سیاری از خلف بن مروان از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که می‌گفت:

(وَالسَّمَاءُ ذَاتِ الرَّجْعِ. وَالْأَرْضُ ذَاتِ الصَّدْعِ)

گفتم: ما آن را با کسره می‌خوانیم. گفت: شما نمی‌دانید که امثال این را از ابن یوسف از برادرش و او هم، از پدرش از داود بن فرقد از ابو عبدالله روایت کرده است.

سورهی اُعلی

(الف) ۹۸۴- طبرسی می‌گوید: تنها کسائی کلمه‌ی (قدر) را بدون تشدید قرائت نموده است، این جزو قرائت علی علیه السلام می‌باشد.

سورهی غاشیه

(الف) ۹۸۵- طبرسی از علی علیه السلام، این آیه را روایت کرده است: ﴿أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى

الْأَيْلِ...﴾ (۱۷)

او اوایل تمام این حروف را با فتحه خوانده است و تاء را مضموم کرده، این روایت از ابن عباس و قتاده و زید بن اسلم و زید بن علی می‌باشد.

(ب) ۹۸۶- سیاری از برقی از محمد بن سنان از عبدالله کاهلی روایت کرده است و می‌گوید: از ابو عبدالله علیه السلام شنیدم که این آیه را تلاوت می‌کرد: (وَزَرَّائِي مَبْثُوثَةٌ - مَتَكِّينَ عَلَيْهَا نَاعِمِينَ - أَفَلَا يَنْظُرُونَ).

(ج) ۹۸۷- امثال این قول از مفضل و او هم، از ابو عبدالله روایت کرده است.

سورهی فجر

(الف) ۹۸۸- سعد بن عبدالله در کتاب مذکور آورده است که مردی از ابو عبدالله درباره‌ی آیه‌ی «وَالْفَجْرِ» سؤال کرد، در جواب گفت: واو ندارد، تنها الفجر است.

(ب) ۹۸۹- سیاری از برقی از محمد بن سلیمان از سدیر از ابو عبدالله این آیه را روایت

کرده است:

(یا ایتها النفس المطمئنة - إلى محمد وأهل بيته - إرجعی إلى ربک راضیة مرضیة فادخلی فی عبادی وادخلی جنتی - غیر ممنوعة -).

(ج) ۹۹۰ - فرات بن ابراهیم از ابو القاسم علوی به صورت معنعن. .. از ابو بصیر روایت کرده است که گفت: به ابو عبدالله گفتم: انسان مؤمن دوست ندارد که روحش خارج شود، او جواب داد: نه، فردی در آسمان با صدای بلند فریاد می‌زند - و تمام حاضران صدای او را می‌شنوند - و می‌گویند: (یا ایتها النفس المطمئنة - إلى محمد ووصیه والأئمة من بعده - ارجعی إلى ربک راضیة - بولاية علی - مرضیة - بالثواب - فادخلی فی عبادی - مع محمد وأهل بيته - وادخلی جنتی - غیر مشوبة -).

(د) ۹۹۱ - و از محمد بن عیسی بن زکریا دهقان به صورت معنعن از محمد بن سلیمان دیلمی از پدرش روایت کرده است که می‌گوید: از افریقی شنیدم که گفت: از ابو عبدالله سؤال کردم و او حدیث طولانی را همانند روایت قبلی، بازگو کرد.

(ه) ۹۹۲ - کلینی از بعضی از یاران و آنها هم از سهل بن زیاد از محمد بن سلیمان از پدرش از سدید صیرفی روایت کرده است و گفت: به ابو عبدالله گفتم: ای فرزند رسول خدا، فدایت شوم، آیا مؤمن هنگام قبض روح ناراحت می‌شود؟

جواب داد: نه، به خدا قسم او ناراحت نمی‌شود بلکه فردی از جانب خداوند او را صدا می‌زند و می‌گویند: (یا ایتها النفس المطمئنة - إلى محمد ووصیه والأئمة من بعده - ارجعی إلى ربک راضیة - بولاية علی - مرضیة - بالثواب - فادخلی فی عبادی - مع محمد وأهل بيته - وادخلی جنتی).

(و) ۹۹۳- همانند این روایت را صدوق از پدرش از سعد بن عبدالله از عباد از سدیر نقل کرده است.

(ز) ۹۹۴- طبرسی می‌گوید: مفتوح خواندن نسائی و یعقوب و سهل، موثق و معتمد نمی‌باشد، در روایتی از ابی قلابه آمده است که او قرائت پیامبر را تلاوت کرده است.

سوره‌ی شمس

(الف) ۹۹۵- سیاری از محمد بن علی از ابو جمیل از جلی و فضیل ابو عباس از ابو عبدالله علیه السلام و علی بن حکم از ابان بن عثمان از فضیل از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که ﴿وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا﴾ (۱۵) را چنین تلاوت نمود: (-فَلَا يَخَافُ -عُقْبَاهَا).

(ب) ۹۹۶- از یونس از صلت بن حجاج روایت شده است که گفت: از ابو عبدالله شنیدم که این آیه را تلاوت می‌کرد: (-فَلَا يَخَافُ -عُقْبَاهَا).

(ج) ۹۹۷- طبرسی می‌گوید: اهل مدینه و ابن عامر این آیه را (-فَلَا يَخَافُ -عُقْبَاهَا) تلاوت کرده‌اند، و همچنین در مصحف‌های اهل مدینه و شام بدین صورت نوشته شده است و این را از ابو عبدالله روایت کرده است.

سوره‌ی لیل

(الف) ۹۹۸- سیاری از برقی از محمد بن سنان از احوال از سنان بن سنان روایت کرده است و گفت: به ابو عبدالله گفتم: ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ (۱) وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ (۲)﴾ (وخلق الذكر والأنثى).

(ب) ۹۹۹- امثال این روایت را بعضی دیگر از یاران ما از ابو عبدالله روایت کرده‌اند.

(ج) ۱۰۰۰- از محمد بن هزیمه از ربیع بن زکریا از مردی دیگر و او هم، از یونس بن ظبیان روایت کرده است و گفت: ابو عبدالله این آیه را تلاوت کرده است: (واللیل اذا یغشی والنهار اذا تجلی - الله خلق الزوجین الذکر والأنثی ولعلی الآخرة والأولی). و گفت: این آیه، به این صورت نازل شده است.

(د) ۱۰۰۱- از یونس از علی بن ابی حمزه و از فیض بن مختار از ابو عبدالله روایت کرده است که او این آیه را تلاوت نمود: (إِنَّ عَلِيًّا لِلْهَدَى وَإِنَّ لَهُ لِلْآخِرَةِ وَالْأُولَى) (ه) ۱۰۰۲- همانند روایت فوق هم، از ابو طالب روایت شده است.

(و) ۱۰۰۳- طبرسی می گوید: پیامبر، علی علیه السلام، ابن مسعود، ابو درداء و ابن عباس برخلاف روایت ابو عبدالله، تلاوت نموده اند و فرموده اند: (والنهار اذا تجلی وخلق الذکر والأنثی).

(ز) ۱۰۰۴- شیخ شرف الدین نجفی در کتاب «تأویل الآیات» روایتی را با اسناد متصل به سلیمان بن سماعه از عبدالله بن قاسم از سماعه بن مهران نقل کرده است که ابو عبدالله این آیه را به این صورت تلاوت کرده است: (واللیل اذا یغشی والنهار اذا تجلی - الله خلق الزوجین الذکر والأنثی ولعلی الآخرة والأولی -).

(ح) ۱۰۰۵- از محمد خالد برقی از یونس بن ظبیان از علی بن ابو حمزه از فیض بن مختار از ابو عبدالله روایت کرده است که از او درباره ی قرآن سوال شد، او جواب داد که قرآن چیزهای عجیبی دارد، مثلاً: (کفی الله المؤمنین القتال بعلي).

و نیز: (إِنَّ عَلِيًّا لِلْهَدَى وَإِنَّ لَهُ لِلْآخِرَةِ وَالْأُولَى).

(ط) ۱۰۰۶- از برقی با سند مرفوع از محمد بن اورمه از ربیع بن بکر از یونس بن ظبیان روایت شده است که گفت: ابو عبدالله علیه السلام این آیه را اینگونه تلاوت کرده است:

(واللیل اذا یغشی والنهار اذا تجلی - الله خالق الزوجین الذکر و الأنثی -).

(ی) ۱۰۰۷- فرات بن ابراهیم از محمد بن قاسم بن عبید به صورت معنعن از ابو عبدالله

روایت کرده است که آیهی ﴿إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ﴾ را چنین تلاوت کرد: (إِنَّ عَلِيًّا الهدی)

(یا) ۱۰۰۸- شرف الدین از اسماعیل بن مهران از ابن محذور از سماعه از ابو عبدالله

روایت کرده است که گفت: این آیه به این صورت نازل شده است: (والله الله خلق

الزوجین الزوجین الذکر و الأنثی و لعلی الآخرة و الأولى)، براساس این اخبار معلوم

می‌شود که این آیه در رابطه با علی نازل شده است و برای او که وصی و سفارشگر بود نص صریح است نه برای ما. و این اصل می‌باشد، اما فیض بن مختار که به جای اسم ظاهر، ضمیر تغلیب آورده است، ضرری ندارد، چون یا برای بیان تحریف قرآن بوده نه به خاطر تلاوت، یا راوی در آن تصرف نموده است؛ پس ضرری به اصل نمی‌رساند.

سوره‌ی ضحی

(الف) ۱۰۰۹- سیاری از سعد بن سمره بن حیدر روایت کرده است که گفت: در حجاز با

فردی عرب ملاقات کردیم، فصاحت و فهم او ما را به تعجب آورد، به او گفتم: من از تو تعجب می‌کنم که دارای چنین فصاحتی هستی، اما از کتاب خدا چندان اطلاعی نداری. گفت: چطور نمی‌دانم در حالی که قرآن بر ما نازل شده و می‌توانم آن را بدون لکنت زبان بخوانم.

گفتم: سورهی ضحی را بخوان. او آن را خواند تا به آیهی: ﴿الَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ۝٦﴾
وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ ۝٧ وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ ۝٨﴾ (بک).

گفتم: روایت طبرسی آن را تأیید می‌کند که از عیاشی از رضا علیه السلام در تفسیر آیهی
(ووجدک...) روایت کرده است.

(ب) ۱۰۱۰- طبرسی می‌گوید: پیامبر و عروه بن زبیر، کلمه‌ی ﴿مَا وَدَّعَكَ...﴾
(ضحی: ۳) را بدون تشدید خوانده‌اند، اما قرائت مشهور دارای تشدید می‌باشد.
(ج) ۱۰۱۱- سیاری از یعقوب بن یزید از ابو جمیل از اسحاق بن عمار از ابو
عبدالله علیه السلام، این آیه‌ی ﴿فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ۝٩﴾ را (فلاتکهر) روایت کرده است. قبلاً
گفتیم که در مصحف عبدالله بن مسعود نیز، به همین صورت نوشته شده است.

سورهی انشراح

(الف) ۱۰۱۲- سیاری از بعضی از یاران خودمان و آن‌ها هم به صورت مرفوع از ابو
عبدالله روایت کرده‌اند که گفته است: مردی در کنار ابو عبدالله این آیه را خواند: ﴿فَإِنَّ مَعَ
الْعُسْرِ يُسْرًا ۝٥ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ۝٦﴾ ابو عبدالله گفت: این آیه به این صورت نازل شده
است: «إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا».

(ب) ۱۰۱۳- فرات بن ابراهیم از ابو القاسم عبدالرحمان بن محمد بن عبدالرحمن حسنی
علوی به صورت معنعن از ابو عبدالله علیه السلام آیه ﴿فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ ۝٧﴾ را (فإذا فرغت
فانصب - علیاً للولاية-) روایت کرده است.

- (ج) ۱۰۱۴- از محمد بن قاسم بن عبید به صورت معنعن از ابو عبدالله این آیه را (فإذا فرغت فانصب - علياً للولاية - وإلى ربك فارغب - في ذلك) روایت کرده است.
- (د) ۱۰۱۵- سیاری از برقی از علی بن صلت از مفضل بن عمر از ابو عبدالله علیه السلام این آیه را به این صورت روایت کرده است: (فإذا فرغت فانصب - علياً للولاية).
- (هـ) ۱۰۱۶- شرف الدین از محمد بن عباس در تفسیرش از محمد بن همام از عبدالله بن جعفر از حسن بن موسی از علی بن حسان از عبدالرحمان از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: خداوند فرموده است: (ألم نشرح لك صدرك - بعلي - ووضعنا عنك وزرك الذي أنقض ظهرك فإذا فرغت - من نبوتك - فانصب - علياً وصياً - وإلى ربك فارغب).
- (و) ۱۰۱۷- از احمد بن قاسم از احمد بن محمد بن خالد از محمد بن علی بن ابو جمیله از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: خداوند می فرماید: «فإذا فرغت فانصب». پیامبر در حج بود که آیهی بعدی نازل شد: (فإذا فرغت من حجتك فانصب علياً علماً للناس).
- (ز) ۱۰۱۸- از احمد بن قاسم از احمد بن محمد با اسنادش از مفضل بن عمر از ابو عبدالله علیه السلام روایت شده است که این آیه را می خواند: (إذا فرغت فانصب علياً للولاية).
- (ح) ۱۰۱۹- علی بن ابراهیم از محمد بن جعفر از یحیی بن زکریا از علی بن حسان از عبدالرحمان بن کثیر از ابو عبدالله علیه السلام این آیه را روایت کرده است: (فإذا فرغت من نبوتك فانصب علياً وإلى ربك فارغب في ذلك).

جواب داد: بله، سپس آن را خواندم تا به **(فما یکذبک بعد بالدین)** رسیدم، او گفت: صبر کن، صبر کن؛ آن را این طور مخوان، این کفر است؛ به خدا قسم، پیامبر یک لحظه هم دروغ نگفته است.

پرسیدم: مگر این، چگونه است؟ گفت: **(فمن یکذبک بعد بالدین)**.

(ج) ۱۰۲۳- فرات بن ابراهیم از جعفر به صورت معنعن از محمد بن فضیل بن یسار روایت کرده است که گفت: من درباره‌ی آیة **(والتین والزیتون وطور سینین)** از ابوالحسن سؤال کردم، او جواب داد: این آیة **(طور سینین)** نیست بلکه **(طور سیناء)** می‌باشد.

(د) ۱۰۲۴- از جعفر بن محمد بن مروان به صورت معنعن از محمد بن فضیل صیرفی از ابو عبدالله علیه السلام خبر طولانی را همانند روایت قبلی نقل کرده است و در آخر هم گفت: **(فما یکذبک بعد بالدین)**. ابو عبدالله گفت: پناه بر خدا، به خدا قسم این طور نیست، بلکه چنین نازل شده است: **(فمن یکذبک بعد بالدین)**.

(ه) ۱۰۲۵- امثال این روایت نیز، از محمد بن حسین ابراهیم به صورت معنعن ... از محمد بن فضیل روایت شده است.

(و) ۱۰۲۶- طبرسی می‌گوید: عمرو بن میمون گفت: از عمر بن خطاب شنیدم که در غرب مکه این آیة را تلاوت می‌کرد: **(والتین والزیتون وطور سیناء)**، من گمان کردم که او، این آیة را تلاوت می‌کند تا حرمت این شهر آشکار گردد.

و همچنین این روایت را از موسی بن جعفر نقل کرده‌اند. بعضی از مفسران می‌گویند: چون خطاب **(یکذبک)** نسبت به پیامبر است اما نسبت دادن این صفت به او ممتنع است،

همان‌گونه که در برخی مصاحف اهل سنت آمده است، چون ظاهر آن بر تکذیب پیامبر حمل می‌شود، امام علیه السلام در ممنوع کردن این قرائت مبالغه نموده و از مصحف او این ممنوع بودن فهم می‌شود، پس نیازی نیست این معنی با تکلف به قرائت مشهور ارجاع داده شود که با تفسیر (ما) به (من) روایت شده است، یا این که کلام بر خطاب به انسان حمل شود.

سوره‌ی قدر

(الف) ۱۰۲۷- کلینی از محمد بن ابی عبدالله و محمد بن حسن از سهل بن زیاد و محمد بن یحیی از احمد بن محمد و همه‌ی آن‌ها از حسن بن عباس بن جریش از ابو جعفر علیه السلام روایت کرده‌اند که ابو عبدالله می‌گوید: علی بن حسین این آیه را تلاوت کرده است: ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ راست فرمود: ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ﴾ «خداوند که قرآن را در شب قدر فرو فرستاد و تو چه می‌دانی شب قدر چه اندازه عظیم است؟» رسول خدا فرمود: نه! نمی‌دانم. خدای عزّ وجلّ فرمود: ﴿لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ﴾ «شب قدر، شبی است که از هزار ماه بهتر است».

(ب) ۱۰۲۸- امام همام جعفر بن محمد بن علی بن حسین در ابتدای صحیفه‌ی مبارک جدش علیه السلام بعد از ذکر رؤیای پیامبر و نزول جبرئیل برای تسلیت و تعبیر خوابش، می‌گوید: خداوند در آن هنگام این سوره را نازل فرموده است:

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ ۱ ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ﴾ ۲ ﴿لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ﴾ ۳ ﴿نَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ﴾ ۴ سپس می‌گوید: خداوند به پیامبرش خبر داده است که بنی امیه سلطنت این امت را برای مدتی طولانی به دست خواهند گرفت.

(ج) ۱۰۲۹- سیاری این سوره را از بعضی از دوستان خودمان نقل کرده است: (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ. وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ. لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ - لیس فیها لیلة القدر - تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ - من عند ربهم علی أوصیاء محمد بکل أمر -).

(د) ۱۰۳۰- علی بن ابراهیم در تفسیرش آورده است که: پیامبر در هنگام خواب دید، مثل این که بوزینه‌ها از منبر او بالا می‌رفتند، ایشان ناراحت بود و خداوند این سوره را نازل فرمود: (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ یملکه بنو أمیه لیس فیها لیلة القدر).

(ه) ۱۰۳۱- سیاری از صفوان از ابن مسکان از ابو بصیر از ابو عبدالله علیه السلام این آیه را روایت کرده است: (تنزل الملائكة والروح فیها بإذن ربهم من عند ربهم علی محمد وآل محمد بکل أمر)

(و) ۱۰۳۲- شرف الدین نجفی از محمد بن عباس در تفسیرش از محمد بن قاسم از احمد بن محمد از محمد بن خالد از صفوان از ابو بصیر از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که این آیه را تلاوت می‌کرد: (تنزل الملائكة والروح فیها بإذن ربهم من عند ربهم علی محمد وآل محمد بکل أمر سلام)

(ز) ۱۰۳۳- شرف الدین نجفی با اسنادش از محمد بن جمهور از صفوان از عبدالله بن مسکان از ابو بصیر از ابو عبدالله علیه السلام، مانند روایت قبلی را نقل کرده است.

(ح) ۱۰۳۴- از شیخ طوسی از رجالش از عبدالله بن عجلان سکونی روایت کرده است که گفت: از ابو جعفر شنیدم که در خبر طولانی گفته است: در هر یک از منازل ائمه علیهم السلام

برای ملائکه معراجی وجود دارد، چون خداوند عزّ وجلّ می‌فرماید: (تَنْزِلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ - بَكُلٍّ - أَمْرٍ)

گفتم: (مِنْ كُلِّ أَمْرٍ)، گفت: (بَكُلِّ أَمْرٍ)، گفتم: آیا این جزو قرآن است؟ گفت: بله.

(ط) ۱۰۳۵- سید جلیل رضی الدین بن طاوس در کتاب «اقبال» درباره‌ی اعمال روز غدیر از کتاب محمد بن علی طرازی با اسنادش از عبدالله بن جعفر حمیری از هارون بن مسلم از ابو الحسن لیثی از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که او به اطرافیان و شیعیانش گفت: «روزی را خواهید دید که خداوند اسلام را رفعت می‌بخشد». او بعضی از فضایل غدیر و کیفیت بیعت و غسل و دعای آن روز را ذکر کرد و برای لشکر خداوند بلند شد و دو رکعت نماز خواند، در رکعت اول، سوره‌ی حمد و (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ) و سوره‌ی (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) را همان‌گونه که نازل شده است، خواند؛ نه مانند آنچه ناقص کرده‌ایم.

(ی) ۱۰۳۶- ابو غیاث و حسین فرزندان بسطام از محمد بن یوسف المؤذن از محمد بن عبدالله بن زید از محمد بن بکر ازدی از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده‌اند که به یاران و دوستانش سفارش کرد: «هرکس بیمار بود ظرفی را پر از آب کند و سوره‌ی (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ) را همانطوری که نازل شده بر آن بخواند سپس آن را بنوشد».

(یا) ۱۰۳۷- صفار در کتاب «بصائر» از محمد بن عیسی از ابن اسباط از علی بن ابو حمزه از ابو بصیر از ابو جعفر علیه السلام روایت کرده است که از او درباره‌ی آیه‌ی: (تَنْزِلُ الْمَلَائِكَةُ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِ - رَبِّهِ عَلِيٍّ مِنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ -) سؤال کردم، در جواب گفت: .... خبر.

(یب) ۱۰۳۸- و امثال این قول از مفید در کتاب «اختصاص» از سعد بن عبدالله از محمد بن عیسی و محمد بن حسین و موسی بن عمر از ابن اسباط روایت شد و درباره‌ی اختلاف در آن‌ها هم بحث کردیم.

سوره‌ی بینه

(الف) ۱۰۳۹- از صادق علیه السلام روایت شده است که سوره‌ی (لم یکن الذین کفروا)، همانند سوره‌ی بقره می‌باشد که در آن، طائفه‌ی قریش رسوا شده‌اند، آن را تحریف کرده‌اند. در دلیل سوم، اخبار زیادی را درباره‌ی تحریف این سوره ذکر کرده‌ایم.

(ب) ۱۰۴۰- کلینی از علی بن محمد از بعضی از دوستانش و آنان نیز، از احمد بن محمد بن ابونصیر روایت کرده است که می‌گوید: مصحفی را نزد ابو الحسن علیه السلام آوردند، او گفت: به آن نگاه نکنید، اما من آن را باز کردم و سوره‌ی (بینه): را تلاوت نمودم که اسم هفتاد نفر از مردان قریش را همراه با اسم اجدادشان، در آن یافتیم، سپس مصحف را به آن فرد بازگرداندم. شرح این خبر را از کشی بازگو کرده‌ام.

سوره‌ی زلزله

(الف) ۱۰۴۱- سیاری از برقی از نضر بن یحیی بن هارون روایت کرده است که گفت: من در قادسیه پشت سر ابو عبدالله علیه السلام نماز خواندم، او این آیه را تلاوت کرد: (من یمثل مثقال ذره خیراً یُره و من یمثل مثقال ذره شراً یُره).

(ب) ۱۰۴۲- طبرسی در بعضی از روایات از کسائی آورده است که خیراً یُره و شراً یُره را با ضم یاء خوانده است و همچنین این قول، جزو روایات ابان از عاصم بوده است و همچنین جزو قرائت علی علیه السلام می‌باشد.

سوره‌ی عادیات

۱۰۴۳- طبرسی می‌گوید که علی علیه السلام کلمه‌ی (فوسطن) را با تشدید خوانده است.

سوره‌ی تکاثر

(الف) ۱۰۴۴- سیاری از منصور از ابن اسباط از محمد بن ابی حسن علیه السلام روایت کرده

است که گفت: پدر و مادرم این آیه را می‌خواندند: ﴿أَلْهَنُكُمْ التَّكَاثُرُ ۝۱ حَتَّىٰ زُرْتُمُ

الْمَقَابِرَ ۝۲﴾

سپس گفت: در این سوره، چیزهایی وجود دارد که مردم به آن نیاز دارند تا زمانی که گورستان‌ها را ببینند، پس مادرم گفت: چرا من این سوره را کوتاه می‌بینم؟ گفت: چون از آن کم شده است.

(ب) ۱۰۴۵- طبرسی می‌گوید: علی علیه السلام و ابن عامر و کسائی کلمه‌ی «لترون» را با ضم تاء خوانده‌اند.

سوره‌ی عصر

(الف) ۱۰۴۶- علی بن ابراهیم می‌گوید: ابو عبدالله علیه السلام این سوره را تلاوت کرده است:

(وَالْعَصْرُ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خَسْرٍ - وَإِنَّهُ فِيهِ إِلَىٰ آخِرِ الدَّهْرِ - إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا

الصَّالِحَاتِ - وَاتَّقُوا بِالتَّقْوَىٰ وَاتَّمَرُوا - بِالصَّبْرِ).

(ب) ۱۰۴۷- طبرسی می‌گوید: ابن مسعود سوره‌ی عصر را به صورت ذیل خوانده است:

(وَالْعَصْرُ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خَسْرٍ - وَإِنَّهُ فِيهِ إِلَىٰ آخِرِ الدَّهْرِ -). و علی علیه السلام نیز، آن را به

همین صورت قرائت کرده است، و در مصحف ابن مسعود به طریقی دیگر نیز، روایت شده است.

(ج) ۱۰۴۸- سیاری از خلف بن حماد از حسین از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است: که ﴿وَالْعَصْرِ ۱﴾ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ﴿۲﴾ تا آخر روایتی که قمی آن را ذکر کرده است.

(د) ۱۰۴۹- و امثال این از حماد از حریز از ربیع از ابو جعفر علیه السلام روایت شده است.
(ه) ۱۰۵۰- از ابن سیف از برادرش و او هم، از پدرش از ابان بن تغلب از ابو ابراهیم موسی بن جعفر علیه السلام از امیر المؤمنین علیه السلام روایت شده است که این آیه را خوانده است: (والعصر - ونوائب الدهر -).

(و) ۱۰۵۱- سعد بن عبدالله قمی در کتاب «ناسخ القرآن» از استادانش روایت کرده است که ابو عبدالله سوره‌ی عصر را به صورت زیر خوانده است: (والعصر إن الإنسان لفی خسر - وإنه فیہ إلى آخر الدهر -).

سوره‌ی فیل

(الف) ۱۰۵۲- در کتاب مذکور آمده است که ابو عبدالله این آیه را تلاوت کرده است: (ألم - يأتك - كيف فعل ربك بأصحاب الفيل)
(ب) ۱۰۵۳- و در همان کتاب مذکور آمده است که ابو عبدالله (إني جعلت) را نیز، تلاوت کرده است.

سوره‌ی کوثر

(الف) ۱۰۵۴- سیاری از ابو داود از مردی دیگر و او هم از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که این سوره را تلاوت نمود: (إنا أعطيناك - يا محمد - الكوثر فصل لربک و انحر، إن شئتک - عمرو بن العاص - هو الأثر).

سوره‌ی کافرون

(الف) ۱۰۵۵- از حماد از حریر از ابو جعفر علیه السلام این سوره روایت شده است: (قل - للذين كفروا - لا أعبد ما تعبدون - أعبد الله ولا أشرك به شيئاً - ولا أنتم عابدون ما أعبد لكم دينکم ولی دین - دینی الاسلام -)، سه بار این جمله اخیر را تکرار کرد.

(ب) ۱۰۵۶- از یونس از بکار از ابوبکر حضرمی از ابو عبدالله علیه السلام روایت شده است که گفت: ابو جعفر سوره‌ی کافرون را به صورت روایت قبلی خوانده است. و گفت: این سوره به همین صورت نازل شده است.

سوره‌ی تبت

(الف) ۱۰۵۷- شیخ الفقهاء شیخ جعفر نجفی در رساله‌ی «حق المبین» به صورت مرسل آورده است که در سوره‌ی تبت اسم چهل نفر کم شده است.

(ب) ۱۰۵۸- سیاری از سهل بن زیاد به صورت مرفوع از ابو عبدالله علیه السلام روایت کرده است که گفت: (تبت یدا أبی هب و قد تب).

سورهی اخلاص

(الف) ۱۰۵۹- سید در کتاب «اقبال» از صادق، همانند سورهی قدر را روایت کرده است که به دوستانش امر کرد تا سورهی اخلاص را آن گونه که نازل شده بخوانند؛ نه به صورت ناقص.

(ب) ۱۰۶۰- سیاری از محمد بن علی از حکم بن مسکین از عامر بن خداعه روایت کرده است و گفت:

به ابو عبدالله گفتم: (قل هو الله أحد) را یادم بده، گفت: برای من نویسم و دوست ندارم که چیزی را غیر از آنچه گفتم، یادت بدهم؛ پس بگو: (قل هو الله أحد الله الصمد) سه مرتبه این جمله و همچنین سه مرتبه (الله ربنا) را تکرار کرد.

(ج) ۱۰۶۱- ثقه الاسلام در کتاب «کافی» از محمد بن ابو عبدالله از عبد العزیز بن مهتدی روایت کرده است و گفت: از رضا علیه السلام دربارهی توحید سؤال کردم، در جواب گفت: هر کسی که قل هو الله را بخواند و به آن ایمان داشته باشد، براستی او توحید را شناخته است. گفت: چگونه آن را بخوانم؟

گفت: به همان صورتی که مردم آن را می خوانند، و این را هم، اضافه کرد: (کذلک الله ربی کذلک الله ربی).

(د) ۱۰۶۲- سیاری از محمد بن فارس از حکم بن سیار روایت کرده است که سورهی اخلاص را به این صورت خواند: (قل هو الله أحد- لا إله إلا الله الواحد الأحد- الصمد). و در آخر آن گفت: (کذلک الله ربنا کذلک ربنا ورب آبائنا الأولین) از برقی از ابن فضال از عینیّه از عبدالقاهر از ابو عبدالله روایت کرده است که گفت: سورهی اخلاص را به این صورت بخوان: (قل الله أحد کذا الله الواحد الصمد الله

الواحد الصمد)، در نسخه‌ای چنین آمده است که ناقص است، و گمان می‌کنم که بعد از صمد اول، حرف عطف حذف شده باشد، البته این جزو شک راوی است که آیا کلمه‌ی احد صحیح است یا کلمه‌ی واحد، خداوند داناترین است. خدا را شکر که توانستیم به وعد خودیش وفا کنیم و اخباری دالّ بر تغییر قسمت‌هایی از قرآن را ذکر کنیم، و سند آن‌ها را که به آن استدلال کرده‌اند، بیان نماییم و تمام این دلایل دارای شبهات ضعیفی بوده‌اند که مانعین، آن را اضافه کرده‌اند، ما تمام این‌ها را همراه با جواب گردآوری کردیم.

(البته اعتراضات وارد شده و جواب هر یک از آن‌ها را جهت پرهیز از طولانی شدن بحث به صورت مفصل نیاوردیم).

این آخرین چیزی بود که از کتاب «فصل الخطاب فی إثبات تحریف کتاب رب الأرباب» آوردیم که صاحب آن، محدث شیعی مشهور، نوری طبرسی است که مؤلف کتاب «اصل الشیعة و اصولها»؛ شیخ کاشف الغطاء درباره‌ی او می‌گوید:

«او علامه‌ی فقهاء و محدثین و جامع اخبار ائمه طاهرین و حائز علوم اول و آخر است و به یقین او حجت خداوند می‌باشد. هیچ زنی همانند او را به دنیا نیاورده است، استادان بزرگوار نتوانسته‌اند در فضل و بزرگواری به او نزدیک شوند، تقوا و پرهیزگاری او فرشتگان آسمان شگفت‌زده کرده است، وقتی که خداوند خواست او را خلق کند، فرمود: این نور من است. او مولا و سرور ما ثقة الاسلام حاج میرزا حسین نوری - ادام الله تعالی وجوده الشریف - است.^۱

۱ - نوری طبرسی، مقدمه‌ی کشف الاستار، ص ۲۴.

خاتمه‌ی کتاب

در این کتاب تلاش کرده‌ایم که در حکم و داوری ستم نکنیم و در اقوال، سختگیری ننماییم. هر چند که لطف الله صافی صاحب کتاب «صوت الحق ودعوة الصدق» هر چه از القاب زشت، سختگیری، طعن و لعن در تیردان داشته بسوی ما پرتاب نموده، اما این جزو عادت آن اقوام و اجداد و پیشینیان و سلف و خلف آنان می‌باشد؛ ما همه این‌ها را نادیده گرفتیم، چون کسانی که نسبت به برترین و بهترین این امت؛ یعنی خلفای راشدین مهدیین و خویشاوندان و نزدیکان رسول خدا، صدیق و فاروق و ذی النورین و همسران پاک آن حضرت و مادران مؤمنان - طبق نص قرآن - و کسانی که خداوند و زمین و آسمان و فرشتگان بر طهارت و عفاف آن‌ها شهادت می‌دهند، (کسی که نسبت به آن‌ها) از خدا بیم نداشته باشد، پس چگونه در حق ما تقوا و پرهیزگاری خواهد داشت؟

همچنین در رابطه با اهل صدق و حق، دروغ و باطل و بهتان نسبت داده‌اند و ما آنان را متهم می‌کنیم چون معتقد به تحریف و تغییر قرآن هستند، همان‌گونه که در این باره صدق و کذب را با نقل پاره‌ای از اخبار کتاب‌ها و منابع ایشان بیان کردیم.

خدا را شکر در این باره به هیچ کدام از منابع و کتب و روایات اهل سنت نیاز نداشتیم و در هیچ جای کتاب، کسی از اهل سنت را جهت استدلال و الزام خصم ذکر نکردیم چون از قدیم گفته‌اند: «من فمک أَدینک» یعنی با حرف‌های خودت جوابت می‌دهم. و هیچ چیز برای خصم مانند سخن خود و اقوامش حجت نیست.»

و خداوند را شکر می‌کنیم که این کتاب و تمام روایات و عبارات آن را در دو شب و سه روز به اتمام رساندیم، کتابت آن را در سوم ماه ینایر (تشرین: ماه اول از ماههای رومی) سال ۱۹۸۳ روز دوشنبه شروع کردیم و در روز پنجم همان ماه در ساعت ۱۰ شب چهارشنبه آن را تمام کردیم.

«أحمد الله على ذلك حمداً كثيراً وبتوفيقه تتم الأعمال، وعليه توكلت وإليه أنيب، وصلى الله على سيدنا محمد خاتم المعصومين وسيد المرسلين وعلى آله وأصحابه ومن تبعهم إلى يوم الدين».